

Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України
Національної академії наук України
при Кам'янець-Подільському національному університеті
імені Івана Огієнка

В. С. Прокопчук

.....

Освіта на Дунаєвеччині: від перших шкіл – до суспільства знань

.....

Монографія

Кам'янець-Подільський – 2018
Видавець ПП Зволейко Д. Г.

УДК 94: 37 (477: 43)
ББК 74.03 (4 Укр – Хме)
П80

Рецензенти:

Берека В. Є. – доктор педагогічних наук, професор, ректор

Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Завальнюк О. М. – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Конет І. М. – доктор фізико-математичних наук, професор, проректор з наукової роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Рекомендовано до друку Центром дослідження історії Поділля Інституту історії України Національної академії наук України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка (протокол №4 від 24 травня 2018 р.)

Прокопчук В. С.

П80 Освіта на Дунаєвеччині: від перших шкіл – до суспільства знань: монографія / В. С. Прокопчук. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2018. – 412 с. : іл.

ISBN 978-617-620-277-6

У монографії в контексті історії освіти в Україні досліджується процес зародження, становлення і розвитку освіти на Дунаєвеччині, в одному з мікрорегіонів Поділля, з найдавніших часів до наших днів.

Розрахована на педагогічну громадськість, істориків освіти – дослідників, викладачів і студентів, краєзнавців, учителів та їхніх вихованців різних років, усіх, кого цікавить культурно-освітнє, духовне життя рідного краю.

УДК 94: 37 (477: 43)

ББК 74. 03 (4 Укр – Хме)

ISBN 978-617-620-277-6

© Прокопчук В. С., 2018

*Подвижництву минулих, нинішнього і
прийдеших поколінь педагогів Дунаєвеччини
присвячую*

Автор

ВСТУП

Доводилося не раз чути вислів, що школа нічого не виробляє, окрім майбутнього. У досить узагальненому значенні роль освіти в суспільному житті можна зазначити і такою формулою. Однак процес передачі знань, формування інтелекту нації набагато складніший, і вказана формула, звичайно, відобразити його не може. У цьому переконуєшся, прослідковуючи, етап за етапом, як зароджувалося, проходило становлення і розвиток шкільництво лише в одному мікрорегіоні України. У цьому процесі задіяні тисячі людей, які створюють навчально-матеріальну базу, готують педагогічні кадри, навчально-методичне забезпечення, узагальнюють як власний, так і світовий досвід організації навчання і виховання, підготовки фахівців для різних галузей життя, визначають напрями розвитку і шляхи удосконалення освіти. І все це для того, щоб за парти водночас сіли мільйони учнів і студентів, у клас, аудиторію зайшов Учитель і розпочалося таїнство передачі знань, суспільного досвіду від покоління до покоління. У діяльності попередників є непересічний досвід постійного пошуку найбільш доцільних для конкретного історичного часу напрямів розвитку освіти, форм і методів навчання і виховання, який супроводжували успіхи і невдачі, помилки і прорахунки, матеріально-фінансові, морально-психологічні труднощі і, навіть, репресії. Цей досвід є вистражданим і потребує аналізу, узагальнення. А це один із факторів, який визначив вибір освітніх процесів в краї, як предмета дослідження.

Вже на моїх очах – учня, учителя, директора школи, начальника районного відділу освіти – змінилося кілька поколінь освітян, які все своє життя, педагогічний хист і нелегку працю віддавали дітям. Серед них – видатні майстри своєї справи, заслужені учителі України, орденоносці, організатори освіти на рівні села, шкільного округу, району. Їх імена зберігають віньетки, пам'ять вдячних вихованців. У мене крім того були й особисті спонукальні мотиви до

здійснення такого дослідження, адже дід Іван Якович Прокопчук у 1896-1911 рр. був учителем Блищанівського однокласного народного училища Міністерства народної освіти, його естафету в 30-40 роках ніс батько Степан Іванович Прокопчук, учитель Держанівської, Дем'янкевецької і Мушкутиневської початкових шкіл, учитель і завідуючий Блищанівської початкової школи, педагогічну професію обрали ми з дружиною і наші діти, які й сьогодні працюють у дунаєвецьких міських школах. Тому це дослідження водночас задумувалося як своєрідна данина пам'яті подвижникам освітянської ниви – згаданим і не згаданим у книзі.

На вибір теми вплинуло й те, що вона практично, як і в більшості районів, міст, не досліджена. Є публікації Т. А. Глушковецької, А. Л. Донець, О. М. Завальнюка, О. Б. Комарницького, Є. М. Мельника, А. Ю. Матвеева, Ю. В. Олійника, О. Г. Онищука, Л. Г. Семенчук, Ю. В. Телячого, А. Г. Філінука та інших авторів, в яких однак йдеться про окремі факти освітянського життя на Дунаєвеччині, постаті педагогів, історію окремих навчальних закладів. Суттєво доповнила історію освіти в районі “Енциклопедія освіти Хмельниччини”, яка побачила світ 2017 року і частину місця виділила статтям про історію окремих шкіл і діяльність біля двох десятків педагогів. Однак комплексного узагальнюючого дослідження немає. Все це разом й привело до думки взятися за книгу, якій віддано декілька років життя і праці.

Отже, об'єктом прикладання дослідницьких зусиль у даному випадку стала така важлива галузь суспільного життя як освіта. Предметом дослідження – процес виникнення, становлення і розвитку освіти на Дунаєвеччині, в одному з мікрорегіонів Хмельниччини.

Звідси й мета – піддати аналізу комплекс джерел і на основі виявлених фактів реконструювати історію розвитку освіти на Дунаєвеччині з давнини до нашого часу, розглянути її в контексті тих освітніх процесів, які відбувалися на Поділлі, в Україні, виявити загальні закономірності й особливості їх дії в конкретному краї. А для реалізації мети вирішити наступні завдання:

- визначити основні етапи розвитку освіти в мікрорегіоні;
- з'ясувати методом аналогій, як на Дунаєвеччині в давнину з'явилися перші паростки шкільництва, які освітні процеси відбувалися в литовсько-польську добу;
- висвітлити процес включення краю з кінця XVIII ст. в російську освітню систему;

– виявити причини масового відкриття початкових народних училищ православного церковного відомства, губернської палати державного майна та міністерства народної освіти, їх становлення і розвитку в період до 1917 року;

– дослідити діяльність української влади з розбудови національної школи в краї в добу Української революції 1917-1920 рр. ;

– відтворити освітні процеси, які відбувалися на Дунаєвеччині та Поділлі на етапі утвердження радянської влади, обстановку крайньої заідеологізованості і репресій, в якій довелося працювати поколінню педагогів 20-30 років минулого століття;

– довести, що, незважаючи на зусилля українських педагогічних кадрів, шкільництво та рівень освіти молоді на окупованій нацистами території зазнали значного занепаду;

– показати труднощі, успіхи і проблеми відбудови освіти в районі в перші повоєнні роки, зусилля тогочасної влади, спрямовані на створення передумов і перехід до обов'язкової загальної середньої освіти;

– проаналізувати успіхи й проблеми перманентного реформування системи освіти в роки незалежності, перші результати будівництва національної школи.

У часі дослідження охоплює період з давнини – появи писемності, зародження шкільництва в часи Київської Русі – і до наших днів, початку 2018 року.

Географічні межі, як уже зазначено, охоплюють територію, яка сьогодні входить до складу Дунаєвцького району Хмельницької області. А це – 83 населених пункти, які в ХІХ – на початку ХХ ст. відносились до волостей, що входили частково до Кам'янецького, більшість – Ушицького повітів Подільської губернії, а з 1923 року – до складу п'яти районів (Дунаєвцького, Маківського, Миньковецького, Смотрицького і Солобковецького). У ході адміністративно-територіальних змін ці райони, крім Дунаєвцького, були ліквідовані (Маківський – найраніше, 1928 року, Солобковецький – 7 червня 1957 р., Миньковецький – 27 січня 1959 р., Смотрицький – 30 грудня 1962 р.), а більшість населених пунктів увійшла до Дунаєвцького. Нині, на етапі децентралізації, район існує в складі все тих же населених пунктів, об'єднаних у чотири територіальні громади (Дунаєвцьку міську, Дунаєвцьку і Смотрицьку селищні та Маківську сільську).

Однак читач побачить, що дослідження щоразу виходить за вказані географічні межі. У книзі йдеться про документи в галузі освіти, які приймалися царською владою, Святійшим Синодом, органами Московської, Київської та Подільської губернської радянської влади, у правових рамках яких діяли органи, установи і заклади освіти Дунаєвеччини, про освітні реформи в державі, а, власне, процеси, які відбувалися і в мікрорегіоні. У цьому розумінні дослідження щоразу виходить за задекларовані географічні межі і його предмет розглядається в контексті розвитку освіти Поділля, України.

Аналізу піддано низку документів і матеріалів центральних, регіональних і відомчих архівів, у першу чергу Центрального державного історичного архіву в місті Києві та Державного архіву Хмельницької області, які дали джерельний матеріал для дослідження процесу створення однокласних народних училищ Міністерства народної освіти в Дунаївцях і Близанивці, діяльності влади і закладів освіти в Рахнівській волості. Для відтворення стану освіти в ХІХ – на початку ХХ ст., особливо створення і удосконалення роботи церковно-парафіяльних шкіл, неоціненним джерелом стали документи і матеріали про освіту, опубліковані в “Подольских епархиальных ведомостях” та виданнях Подільського епархіального історико-статистичного комітету, а також монографія І. В. Сесака “Освіта на Поділлі”, статті Є. М. Мельника, А. Г. Філінюка та інших авторів, опубліковані в збірниках наукових праць “Освіта, наука і культура на Поділлі” і “Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій”. Багатий джерельний матеріал про розбудову національної освіти на Поділлі, у тому числі Дунаєвеччині, у добу Української революції 1917-1920 рр. дали монографії і статті М. Г. Кукурудзяка, Ю. В. Телячого, М. М. Собчинської, О. М. Завальнюка, О. Б. Комарницького, В. В. Ковалюка та інших дослідників. Події і факти з історії освіти радянської доби й періоду нацистської окупації знайшли місце в багатьох документальних збірниках, підготовлених колективом Державного архіву Хмельницької області за участі науковців області. Окремо варто сказати про роль місцевих архівних установ, передовсім архівного відділу Дунаєвечської райдержадміністрації та комунальної установи Дунаєвечської районної ради “Трудовий архів”, документи яких (електронні копії наказів Дунаєвечського районного відділу освіти, рішень виконкомів райради тощо) допомогли дослідити стан освіти у повоєнний період та роки незалежності. Чимало документів

і матеріалів за 1980-2004 рр., коли автор очолював Дунаєвецький райвідділ освіти, відклалися в особистому архіві, зокрема доповіді на районних серпневих конференціях, колегіях відділу, виконкомах і сесіях районної ради, копії окремих важливих документів, статзбірники, що їх видавали і районний відділ, і обласне управління освіти, книга основних показників розвитку освіти, яку автор вів впродовж майже усіх років своєї управлінської праці, більшість номерів газети “Освіта на Дунаєвеччини”, що побачили світ впродовж 1999-2004 рр. Неоціненним джерельним матеріалом стали публікації районної газети “Ленінським шляхом” (нині – “Дунаєвецький вісник”) за період з 1944 року. Названі, а також багато інших документів і матеріалів, склали джерельну базу дослідження і, на наш погляд, дали можливість розв’язати визначені завдання.

В основу дослідження покладені принципи діалектики, що відображує взаємообумовлений і суперечливий характер перебігу явищ історичної дійсності, детермінізму – причинної обумовленості всіх подій суспільного буття, об’єктивності – неупередженого підходу до аналізу фактів і науковості. При цьому застосовувалася сукупність як фундаментальних (філософських), загальнонаукових, так і спеціально-історичних методів, зокрема: аналізу і синтезу, історико-генетичний, історико-топологічний, історико-порівняльний, методи періодизації, гіпотези, ретроспективний, статистичний тощо.

За час роботи над розв’язанням проблеми деякі її аспекти були піддані апробації в доповіді на науковій конференції, об’ємній (2 др. арк.) вступній статті, опублікованій в “Енциклопедії освіти Хмельниччини” [364] та кількох статтях у наукових збірниках та збірниках матеріалів конференцій [365]. Поступали пропозиції внести до книги хоча б коротку історію кожного навчально-виховного закладу району, статті про подвижників освітянської ниви. Аналізуючи їх, автор не знайшов способу реалізувати цілком доречні думки. По-перше, це подвоїть обсяг книги і зробить її важкодоступною навіть для ознайомлення, по-друге, вибірковий підхід до кандидатур для висвітлення в книзі викличе багато запитань і незадоволення. Вихід бачиться в створенні, скажімо, “Енциклопедії освіти Дунаєвеччини”, що розширило б і поглибило історію освіти в краї, конкретизувало в особах та нарисах діяльності усіх установ і закладів. Тим більше, що цілком вдалий прецедент такого видання вже є.

Ця монографія може стати настільною книгою педагогічної громадськості, з неї можна черпати і досвід, і насагу для подальшої творчої праці, тематику і факти для підготовки конкурсних наукових робіт з історії освіти як педагогами, так і учнями – членами Малої академії наук. Книга може використовуватися також викладачами і студентами педагогічних вишів при вивченні курсів історії освіти та історії педагогіки, як своєрідна ілюстрація втілення тих чи інших педагогічних ідей на практиці. Врешті, вона є джерелом пізнання минулого для будь-якого читача, який цікавиться історією рідного краю.

У ході дослідження автор спирався на підтримку багатьох людей. На етапі вибору проблеми, формування концепції її дослідження цінними були поради професорів Л. В. Баженова, В. Є. Береки, П. П. Брицького, О. М. Завальнюка, І. М. Конета. Слушними виявилися консультації дослідника історії освіти XIX-початку XX ст. доцента І. В. Сесака й фахівця з історії освіти на Поділлі доби Української революції 1917-1920 рр. професора Ю. В. Телячого.

Значний відрізок часу зайняло формування джерельної бази. Хочу висловити вдячність працівникам Державного архіву Хмельницької області, зокрема завідувачу відділом Ю. В. Олійнику, начальнику архівного відділу Управління СБУ в Хмельницькій області М. П. Горин, начальнику архівного відділу Дунаєвської райдержадміністрації А. І. Камінській, доктору історичних наук, професору П. П. Брицькому за копію чекістського досьє станом на 26 вересня 1950 року з даними про мережу шкіл в тодішніх Дунаєвському, Миньковецькому і Смотрицькому районах, завідуючій бібліотекою рідкісних видань наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Н. Д. Крючковой, редактору "Дунаєвського вісника" В. Б. Байталюк за допомогу у зборі архівних документів і матеріалів для розкриття обраної теми. А також – колективу управління освіти Дунаєвської міської ради, голові Дунаєвської селищної ОТГ А. П. Камінському, заступнику голови Маківської сільської ОТГ Е. М. Ціхоцькому, проректору Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти В. І. Войтенку за надання статистичних матеріалів, які відображують хід реформування освіти в новітній час.

Окремо хочу сказати про колишніх моїх колег по відділу освіти В. М. Заторжинську, Л. І. Конопельнюк, Л. І. Коруняк, Ю. Й. Пастошука, Л. В. Прокопчук, А. І. Рилову, М. М. Сікору, О. О. Срюбка, В. М. Тягура, які виявили інтерес до підготовки видання, сприяли матеріалами і фотографіями, та світлої пам'яті відповідальних секретарів "Освіти Дунаєвеччини" Л. І. Баланчик, Г. В. Медведюка, зусиллями яких свого часу зібрано й упорядковано в 36 числах газети і в такий спосіб збережено цінний фактичний матеріал – свідчення зусиль майже півторатисячного колективу педагогів з розбудови в районі національної школи на зламі другого і третього тисячоліть.

Кожне суспільство дбає про те, щоб підготувати до життя молоде покоління, що йде йому на зміну...

С. О. Сірополко

I. ОСВІТА В ДАВНІ ЧАСИ

З давніх-давен суспільство дбало про те, аби передати наступникам добуті життєвою практикою знання і досвід. Ці функції брала на себе родина, формуючи в дитини необхідні уміння і навички, фізичну витривалість і спритність, уміння володіти зброєю, без чого неможливо було вижити. Велика роль у моральному вихованні належала старшим. Повага до них, їх слова і дій, передавалася від покоління до покоління. Поступово накопичувалася певна сума знань, засобів для їх збереження і трансформації.

У Київській Русі до запровадження слов'янського письма для фіксації інформації використовували "черти" (риски) і "рези" (нарізи, зарубки на дереві), якісь "свої письмена". У "Житті святого Кирила" – вченого із Солуні Костянтина (у чернецтві – Кирила) згадується, що в Корсуні (Херсонесі) "обрет же тоу Євангеліє и Псалтырь, роуськими письмены писано, и человека обрет, глаголюща тою бесідою, и беседовав с ним, и силу речи приим, своїй беседе прикладая различная письмена гласная и съгласная, и, к Богоу молитвою творя, вскоре нача чести и съказати" [273, с. 95]. Отже, ще до створення слов'янської абетки Костянтин знайшов Євангеліє і Псалтир, перекладені "руськими письменами", спілкувався з чоловіком, який розмовляв тією мовою, від нього вчився руської вимови, прикладав її звуки до мови своєї, творячи слов'янський алфавіт. Професор І. Огієнко у своїй монографії "Повстання азбуки і літературної мови в слов'ян" переконливо доводить, що до офіційного запровадження християнства й задовго до створення Костянтином і Мефодієм слов'янської азбуки в східних слов'ян було своє письмо і ним здійснено переклад необхідних для потреб перших християнських громад Євангелія, Псалтиря і, можливо, й інших богослужбових текстів [274, с. 54-66]. Наявність свого письма у слов'янських племен, що розселилися навколо Києва, перекладів святого письма дає підстави припустити наявність якогось навчання, елементарних форм передачі знань і досвіду, підготовки службових людей.

У культурі будь-якого народу, у тому числі й українського, не має галузі, яка в своєму розвитку не спиралась би на віковічні традиції. Водночас вона збагачувалася і збагачується досвідом інших народів, у першу чергу – ближчих сусідів. Так сталося і з слов'янськими племенами, об'єднаними навколо Києва в державу, яку прийнято називати Київською Руссю. Із запровадженням князем Володимиром 988 року християнства, хрещенням Русі на наші землі поширились культурні надбання Візантії, а згодом й інших народів південної і західної Європи.

Саме тоді, наприкінці X ст., виникли школи. Їх поява обумовлена як державними, так і церковними потребами. Тому князі та ієрархи християнської церкви наполегливо дбали про підготовку грамотних людей із числа “нарочитої молоді” – дітей знатних сімей. Великий князь Володимир добре розумів, що без організації навчання молоді неможливо успішно вирішувати державні проблеми ні на внутрішньому, так і зовнішньому обширах. “Повість минулих літ” у переказі Віктора Близнеця крізь тисячолітню часову відстань донесла до нас документальне підтвердження внеску князя Володимира в створення навчальних закладів у Київській Русі. *“І в інших городах почали ставити церкви і приводити людей на хрещення з усіх містечок і сіл, – фіксує літопис. – Посилав князь збирати у кращих людей дітей і віддавати їх у книжну науку. Матері ж тих дітей плакали за ними, як за мертвими. Тим самим збулось на Русі пророцтво: “Древне і ветхе минуло, тепер настає все нове”. І просвітився Володимир сам, і сини його, і земля його”* [324, с. 78-79].

Матері плакали, розуміючи, що їх чад відривали від сім'ї назавжди, аби підготувати з них грамотних людей, мужів, життя яких буде покладене на алтар держави чи церкви, або й книжного служіння в школах, бібліотеках, скрипторіях – майстернях з перекладу і переписування книжок.

Батькову справу на вищий рівень підняв син Ярослав як у Новгороді, де князювати почав, так і в Києві, ставши великим князем – главою давньоруської держави. Як і Володимир Великий, Ярослав Мудрий *“і в інших містах і селах він ставив церкви, призначаючи туди попів і даючи їм від багатств своїх плату, наказуючи їм учити людей”*. А в Новгороді, за свідченням Софійського літопису під роком 1030-им, Ярослав *“собра от старост и попових детей 300 навчати книгам”* [324, с. 107]. Таку кількість дітей можна було

навчати тільки організовано, у школах, готуючи із них службовців князівської канцелярії, священників, учителів.

Книжну освіту в Києві у першу чергу давали при князівському дворі, згодом – у Софії Київській, Печерському та Видубецькому монастирях. Звернемось знову до першоджерел. *“Любив Ярослав книги, читав їх часто і вдень, і вночі, – говорить літописець. – І зібрав скорописців багато, і перекладали вони з грецького на слов’янське письмо. Написали вони книг велику силу, ними повчаються віруючі люди і тішаються плодами глибокої мудрості. Начебто один хтось зорав землю, а другий посіяв, а інші жнуть і споживають багату поживу. Так і тут: батько всього цього Володимир, він землю зорав і розпушив її, тобто просвітив християнством. А син же його Ярослав засіяв книжними словами. А ми тепер пожинаємо, приємлемо серцем книжну науку”* [324, с. 107].

А бібліотека в Софії Київській була чималою – близько 950 книг. На той час вражала вона і кількістю, і змістом, що засвідчує одна із перших на Русі бібліографічних праць “Богословица от словес” – список “істинних” і “хибних” книг, складений Григорієм Богословом для сина Ярослава княжича Святослава. Бібліотеку примножували на тільки прийшли, а й підготовлені в київських школах перекладачі та скорописці. У великокняжому скрипторії трудились десятки переписувачів, художників, майстрів з виготовлення обкладинок, оздоблювання книг.

Шкільна освіта ширилася в інші міста. Преподобний Феодосій, родом із Василевого града під Києвом (Василькова), до приходу в Печерський монастир, жив з батьками в Курську і сам попросив їх віддати його “в научение божественным книгам”, що вони і зробили [193, с. 20]. З часом, очоливши Печерський монастир, він не тільки підтримував школу – помітне на Русі вогнище освіти, а й справу книжну – літописання, переклад, переписування й оздоблення книжок. “Житіє преподобного отця нашого Никона, ігумена Печерського” повідомляє, що Феодосій, навчаючи братію, **“повелевал и блаженному Никону учить иноков и читать им книги**. Много раз, когда блаженный Никон сшивал и делал книги (так был искусен в этом), сам преподобный Феодосий, садившись около него, приготавливал вервие для этого дела” [193, с. 74].

На Русі було багато грамотних людей. Крізь завісу часу до нас пробілились свідчення не тільки про ігуменів Печерського монастиря

преподобних Феодосія і Никона, а й літописця Нестора, який також отримав освіту, знав кілька мов. Серед його попередників – знавці книжної грамоти Василій і Феодор, серед наступників – ігумен Видубецького монастиря Сильвестр. П'ять іноземних мов знав онук Володимира Великого князь Всеволод, батько Володимира Мономаха. Тому й прищепив синові любов до книги, до знань. І той, відчувши подих неминучості, власноручно написав заповіт, відомий як “Повчання дітям”, вміщене вже в XIV ст. суздальським монахом Лаврентієм в одному із списків “Повісті минулих літ” [324, с. 178-183].

Маємо літописні свідчення, що і жінки в Київській Русі мали доступ до освіти, у першу чергу – князівські дочки, які ставали дружинами європейських монархів і мали гідно представляти не тільки княжий двір, а й державу. Анна Ярославівна привезла до Франції Євангеліє та деякі інші книги, виготовлені в Києві, у першу чергу – для задоволення власних духовних потреб, дивувала Захід своєю освіченістю. Дочка Всеволода Ярославовича 1086 року в Андріївському монастирі заснувала школу, розраховану на 300 дівчат. Згодом жіночі школи з'явилися і в інших містах [321; 460, с. 585].

Оскільки в розвитку освіти була зацікавлена церква, яка в язичницькій державі відвойовувала духовний простір шляхом поширення християнської ідеології, тому при церквах і монастирах школи створювались у першу чергу. Деякі історики вважають, що на Русі функціонували школи трьох типів.

Одним із типів освітніх закладів були школи владичі. А на Русі перед монголо-татарською навалою було 15 єпархій. У цих школах, де готували церковних ієрархів, концентрувались найбільші книжкові збірки, працювали найкращі учителі – дидакаси з болгарів та греків, які володіли слов'янською мовою.

У монастирях діяли школи закритого типу, розраховані виключно на іноків. Згодом вони стали доступними і для юнаків навколишніх населених пунктів. А монастирів у той час було не мало. Тільки в Києві діяло їх 14.

Найбільш поширеним типом навчальних закладів були церковні школи. Вони давали християнські знання, уміння читати і писати, виховували молодь у релігійному дусі. З цих шкіл виходили священники, диякони, церковні читці і хористи.

Науковці робили спроби визначити кількість шкіл та учнів на Русі. Польський історик освіти О. Венезура у праці “Skolnictwo w

starej Rusi” стверджував, що в Київській Русі напередодні ординської навали діяло не менше 200 шкіл, а в них навчалося одночасно 1000 учнів. Його розрахунки зводились до наступного: на Русі було 100 міст, у кожному – по дві школи, а в школі – 5 учнів [398, с. 36-37].

Взагалі у науковців не має єдності в оцінці стану освіти в Київській Русі. Одні, часто з патріотичних спонукань, оцінюють її як високу, чітко організовану, багату змістом. Мовляв, діяли школи при кожній парафії, дітей вчили читати, писати й співати, їм давали елементарні знання з математики, географії, історії, природознавства тощо.

Інші твердять, що освіта носила приватний характер і особливо-го державного чи церковного регулювання не знала.

Як відомо, істина завжди посередині. Тому чимало дослідників історії освіти, не приєднуючись до перших та не погоджуючись повністю і з їх опонентами, стверджують, що школи на Русі діяли, особливого розвитку освіта зазнала з введенням християнства, запровадженням слов'янської писемності. Була й домашня освіта – юнаків і дівчат знатних сімей готували до життя наймані вчителі – дидаскали. Власне, освіта в Київській Русі була на початковій стадії розвитку.

Пісумовуючи, варто підкреслити, що в давні часи на українських землях відбувалася цілком природня трансформація знань і досвіду від покоління до покоління методами родинного виховання, домашнього навчання.

Із запровадженням християнства і слов'янського письма освіта набула вищої якості: з'явилися школи при княжому дворі, в єпархіальних округах, при монастирях і церквах.

Процес навчання всіляко підтримували як держава, так і церква, кожна маючи свої мотиви, у першу чергу – зміцнення влади, поширення християнського вчення, здійснення релігійного морально-етичного виховання населення, посилення авторитету держави і новоствореної церкви на міжнародній арені. У школах навчались переважно хлопці. Однак, у силу зазначених обставин, організовувалося навчання і дівчат з княжих, боярських та інших знатних родин.

Мовою навчання була старослов'янська. З часом у шкільний ужиток прийшла й грецька мова, без якої неможливо було досягнути культуру найбільш розвинутої європейської країни, створену цією мовою християнську літературу.

Вищим рівнем освіти було книжне навчання, де робота з книгою, її текстом була провідним методом. Найбільш поширеними

шкільними посібниками, з допомогою яких досягалася грамота – письмо і читання, були Євангеліє і Псалтир. Згадки про буквар не збереглося в жодному літописі. Певні знання тогочасні школярі здобували з богословської літератури – життів святих, творів Івана Златоустого, Григорія Богослова та інших.

Через вихованців шкіл, грамотних людей книжні знання поширювалися на ближче оточення, а відтак – у маси. У такий спосіб виховувалася повага до книги, ширилася думка, що без книги людина – як птах без крил. Така оцінка знайшла відображення і в “Повісті минулих літ”, де рукою тогочасника – шанувальника і творця книг дано високе поцінування ролі і місця книги в духовному житті праукраїнців: *“Книги – мов ріки, які напоюють собою увесь світ; це – джерело мудрості, в книгах – бездонна глибина; ми ними втішаємося в печалі, вони – узда для тіла і душі. В книгах – світло мудрості. А про мудрість сказано: люблячих мене – люблю, а хто дошукається мене – знайде благодать. І якщо старанно пошукати в книгах мудрості, то знайдеш велику втіху і користь для душі. Бо той, хто часто читає книгу, той веде бесіду з Богом і наймудрішими мужами”* [398, с. 106-107].

Цим словам вже близько тисячі років, але вони не розгубили свого змісту на довгому шляху до нинішнього покоління. За даними, наведеними в “Історії освіти в Україні” Степаном Сірополком, до кінця ХІХ ст. збереглося близько 200 книжних пам’яток минулого, зокрема: ХІ ст. – 33 книги, ХІІ ст. – 69, з ХІІІ ст. – 87 [398, с. 42]. Вищим свідченням досягнень в освіті і книжній справі Київської Русі є “Повість минулих літ”, “Слово о полку Ігоревім”, “Повчання дітям” Володимира Мономаха, життя святих, об’єднані “Киево-Печерським патериком”, Івана Златоустого “Златоструй”, “Маргарит”, “Ізмарагд” та інші.

Території, що прилягали до річок Смотрич, Тернава, Студениця, Ушиця, а власне – нинішньої Дунаєвеччини, у давнину населяли племена уличів і тиверців. Спочатку вони чинили опір підпорядкуванню цих земель Києву, однак згодом стали союзниками київських князів, а далі під тиском обставин влились до складу того державного об’єднання, розділяючи з ним спільну долю. Ймовірно, тут відбувалися аналогічні духовні й освітні процеси. Однак згадок про них літописи до нас не донесли.

II. ОСВІТНЯ ДОМІНАНТА ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ДОБИ

1

Князівські чвари, вторгнення монголо-татарських орд згубно вплинули на розвиток освіти в Україні. У вогні гинули церкви – осередки духовності, освіти і культури, бібліотеки, школи. Зокрема в Києві була зруйнована Десятинна церква, яка за Володимира Великого була одним із центрів шкільництва.

На Поділлі, як і на інших окупованих територіях Русі, був проведений перепис населення, край поділений на податкові округи, які очолювали представники місцевої знаті. Отамани правили краєм, збирали податки і передавали баскакам. До нас не дійшло не те що документів, а й жодних згадок про навчання в той час. Головним осередком освіти і виховання була сім'я, зводилося воно до передачі досвіду оптимального ведення господарства – землеробства, скотарства, полювання, рибальства, ремесла, формування моральної людини.

З приєднанням Поділля до Литовської держави після переможної Синьоводської битви литовсько-руських загонів Ольгерда над військами татарських князів Котлобуги, Хачибєя і Дмитра життя почало мінятися на краще, у тому числі і в галузі освіти, духовного життя взагалі. Коріатовичі – племінники великого князя Литовського Ольгерда, яким той передав Поділля у правління, намагалися умурувати міста і містечка – осередки опору татарам, налагодити господарське життя. У Смотричі, який з 1362 по 1385 рік був військово-політичним, господарським і духовним центром Поділля, відбудували замок, оборонні мури, надали підтримку заснованому на місці колишнього православного монастиря Святої Богородиці домініканському монастирю [438, с. 223]. У Грамоті, якою 1375 року князь і господар Подільської землі Олександр Коріатович надав домініканцям різні привілеї, водночас оговорено: *“...Коли всі земляне имуть давати дань од татары, то серебро имеют також тии люди (монахи. – В. П.) дати”*. На монахів також покладался обов'язок “твердити город Смотрич” – зміцнювати оборонні споруди [358, с. 236].

Саме в цей час, з другої половини XIV ст., Поділля стало об'єктом посиленої уваги Ватикану. Папа римський 1375 року видав буллу про створення католицької єпископії з центром у Кам'янці-Подільському

[183, с. 298]. Автор “Нарису історії Подільської землі до 1434 року” Никандр Васильович Молчановський у примітці на сторінці 213-ій наводить твердження польського історика Каспера Нісецького з його праці “Корона Польська”, що вже при королі Людовикові, а це 1370 – 1382 рр., Кам’янецька католицька дієцезія на чолі з єпископом домініканцем Вільгельмом поділялася на 4 деканати: Сатанівський, Дунаєвський, Меджибізький і Язловецький [260]. Це засвідчує наявність у краї костьолів та монастирів, зокрема й Смотрицького домініканського, і, цілком ймовірно, – якихось форм навчання (індивідуальних чи й групових) при них.

На той час Поділля стає об’єктом експансії різних католицьких місіонерських орденів – домінікан, францисканців, тринітаріїв, єзуїтів, зростає мережі костьолів і кляшторів. Якщо у XV ст. в краї було 6 костьолів, у XVI – 7, то у XVII – вже 14 [183, с. 17]. Засилля католицизму викликало протестний рух у Європі, який знайшов прихильників і на Поділлі. Свої ідеї протестанти поширювали через освітні заклади, засновані ними.

З 1595 по 1611 рік у с. Панівці неподалік Кам’янця-Подільського діяла школа “кальвинская низшая и высшая или академия, и одновременно почти, с 1601 по 1611 г. – типография польская. Это устроил

Замкова гора у Смотричі. 2008 р.

реформатор Иван Потоцкий”. Цю інформацію подає Ю. Й. Сіцінський у 9-му випуску “Трудов Подольского епархиального историко-статистического комитета” в описі с. Панівці [336, с. 340-342]. Друкарня, яку очолював Лаврентій (Вавржинець) Малахович, встигла видати сім книг релігійно-філософського змісту. Поруч з приміщенням школи була кальвіністська каплиця, в якій 1611 року був похований у склепі власник маєтку. Його наступники досить скоро згорнули діяльність кальвіністів, закрили школу і друкарню, а каплицю перетворили в католицьку [207].

Інша течія протестантського руху – соціанство знайшла прихильників у м. Хмільнику в особі знатних поляків. Важливу роль у поширенні їх ідей відіграла школа, в якій працювали Христіан Франкен, Юрій Шаман, Войцех із Каліша, Ян Фолькелій, Криштоф Остород та ін. [336, с. 505-506].

2

Вже на ранній стадії протистояння католицької і православної церков, яке особливо загострилося після приєднання 1434 року Поділля до Польщі, підписання 1569 року Люблінської угоди, а 1596-го – Брестської унії, посилилася боротьба двох гілок християнства.

У перших рядах захисників православ'я, а отже – українства, були вихідці зі Смотрича дяк Данило, його син Герасим й онук Максим (у чернецтві – Мелетій) Смотрицькі. У рукописному збірнику, що зберігається нині у відділі рукописів Російської національної бібліотеки в Санкт-Петербурзі, є автограф упорядника: “Писав дяк Данило в граді Смотричі” [256]. Серед переписаних його рукою творів – праці протестантів, зокрема – Яна Гуса. Хто ж він бунтівний дяк Данило? У XVI – XVII ст. у це поняття вкладався широкий зміст: дяк – і грамастик (вчена людина), і церковний служитель, і дитинонаучитель. Саме він міг бути учителем школи при православної Миколаївській дерев'яній церкві, що стояла на захід від замкового костюлу [403].

Грунтовну початкову освіту від батька отримав Герасим, яку згодом поглибив, на думку доктора педагогічних наук, професора С. Д. Бабишена, у Кам'янецькій школі – освітньому закладі підвищеного типу, де окрім звичних предметів вивчалися граматика, риторика, філософія. З цього освітнього фундаменту завдяки наполегливій самоосвітній роботі піднявся Кам'янецький міський писар, який обіймав посаду “за трьох старост” [359, с. 8]. Інтелект Кам'янецького

міського писаря, його організаторські здібності привернули увагу видатного просвітника, палкого поборника православ'я, української освіти, книгодрукування князя Костянтина Василя Острозького. І він на взаємовигідних умовах запросив Герасима до Острога й поклав на нього ректорування в новоствореній слов'яно-греко-латинській академії, переклад і видання тогочасною церковно-слов'янською мовою “Біблії”. Туди переїхала й родина Смотрицьких. У пом'янику Межигірського монастиря згадуються деякі члени цієї великої родини – “Смотрицького мати” та “род ієрея Стефана з Острога Смотрицького... Герасим, Данило, Антоній, Євфросинія, Марія, Меланія, Христина, Анастасія, Іоан, Марія” [359, с. 13].

Саме Герасим Смотрицький опинився в центрі боротьби за православ'я. А за зброю взяв освіту, полемічне слово, книгодрукування. 1578 року став ректором академії й керівником гуртка вчених, до якого входили українці Василь Суразький, Дем'ян Наливайко – брат ватажка повсталих козаків і селян Северина Наливайка, Тимофій Михайлович, поляк Ян Лятос, греки Никифір Кантакузин та Кирило Лукарис – після Герасима Смотрицького ректор, а згодом константинопольський патріарх. Члени гуртка збирали тексти “Біблії” різними мовами, порівнювали, перекладали. Роботу координував Герасим Смотрицький, увів до видання нові розділи, перекладені з грецької та латинської мов, написав передмову, вичитував зверстані і першодруковані сторінки. Так 1581 року в Острозі побачила світ перша в Україні друкована “Біблія”.

Він непримиренно боровся з будь-якими спробами католиків потискувати православну віру, написав кілька поетичних і прозових творів з помітною полемічною складовою, зокрема “Ключ царства небесного” та “Календар римський новий”. В останньому гнівно засудив календарну реформу, 1582 року запроваджену папою Григорієм

*Герасим Смотрицький
(Р. н. невід. – 1594)*

XIII. Так званий григоріанський календар, поширений королем С. Баторієм на територію Речі Посполитої, куди входив і наш край, змістив рахунок днів у році на два тижні, чим викликав дисгармонію в суспільному житті: католики і греко-католики, відзначивши церковні свята, дрова рубають, а православні святкують Різдво чи Великдень. Подібні проблеми були помітні вже й тоді. Герасим з гіркою іронією писав: *“Пан ему кажет у дни святые, богу ко чти и хвале ведле звичаю церковного давного належачие робите. Боится и бога, боится и пана, мусит большого опустити, а меншему служити... Панское теж свято придет, рад бы бедный убозтво свое работою подмог, боится пана, мусит лишити. А часом за теми бедами не только панского нового свята не памятает, але и своего старого забывает, в чем и богу и пану не прав бывает... Мусит нареканем, вздыханем и слезами часто беду свою нагорожати”* [145, с. 77].

З родини Смотрицьких вийшло немало грамотних українців, які зробили свій внесок у розвиток освіти, культури. Старший син Герасима Стефан після закінчення Острозької академії був секретарем князя Костянтина Острозького, священником замкової Успенської церкви.

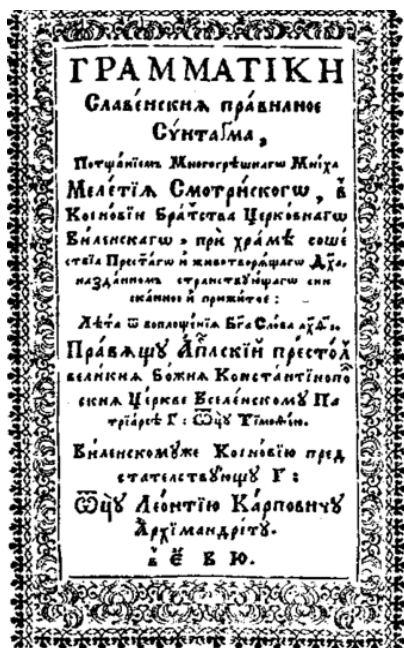
Але найбільший слід у шкільництві, науці, літературі, церковному і громадському житті залишив Максим Герасимович (у чернецтві – Мелетій) Смотрицький. Ґрунтовні знання здобув в Острозькій академії – навчальному закладі, що поєднував функції початкової, середньої з елементами вищої школи. Там викладався “курс семи наук” – граматики,

Мелетій Смотрицький (1578-1634)

риторика, діалектика, арифметика, геометрія, астрономія, музика. Освіту продовжив у Віленській єзуїтській академії. Разом з сином князя Соломирецького Богданом, для якого був учителем у маєтку під Мінськом, слухав лекції у Лейпцизькому, Віттенберзькому і Нюрнберзькому університетах. 1608 року, повернувшись у Вільно, включився в національно-релігійну боротьбу, обравши зброєю літературну творчість. Він став автором більше десятка творів. Найбільш відомі “Тренос або Плач східної церкви”(1610), “Виправдання невинності”, “Оборона виправдання”(1621), “Спростування писань ущипливих”(1622), “Апологія”, “Протестація”(1628), “Умовляння”, “Розправа або поквитання між “Апологією” і “Антидотумом”(1629) та інші.

З успіхом реалізовував свої знання і педагогічні здібності і в наступні роки. Після заборони королем Сигізмундом XIII продавати і купувати “Тренос” і публічного спалення тиражу, побоюючись розправи, покинув Вільно, викладав в Острозі, був ректором Київської братської школи.

Грамматика М. Смотрицького. 1619

Його заслуга перед українською школою ще й в тому, що саме він написав і видав одну з кращих на той час граматику слов'янської мови [141]. Її появу обумовили не тільки освітні потреби, а й міжконфесійна боротьба. У той час науку і освіту на Заході обслуговувала латинська мова, у Речі Посполитій – польська. В Україні і Білорусії подібні функції мала б виконувати церковно-слов'янська, точніше – слов'яно-руська. Але була вона у занедбаному стані: ніхто мову не вивчав і мало хто знав. Єзуїт Петро Скарга потішався: “За допомогою слов'янської мови ніколи ніхто вченим не стане. Власних правил і граматики

мова не має і мати не може” [483, с. 56]. А мова, як відомо, – чи не найважливіша націєтворча складова. Мелетій Смотрицький, взявши за приклад граматики класичних мов, написав граматику слов’янської мови з присвятою “Учителям шкіл”. У зверненні до них закликав сіяти в народі знання мови, правильної вимови і написання. Граматику поділив на чотири складові – орфографію, етимологію, синтаксис, просодію, давши сильну зброю в руки учителів, науковців, літераторів. Граматика виявилася вдалою, завоювала популярність, 1648 і 1721 років перевидавалася в Росії, стала зразком для написання граматик інших слов’янських мов – болгарської, сербської і хорватської. Для багатьох сучасників, зокрема – Михайла Ломоносова, вона була “вратами учености”.

3

Без сумніву, у цей час переважала польська школа. І тому сприяли умови, що склалися.

На початок XVII ст. Західне Поділля було повністю колонізоване поляками. Люстрація Кам’янецького староства зафіксувала наявність багатьох грошових та натуральних податків. Селяни давали поміщикам жито, овес, пшеницю, ячмінь, сіно, курей, гусей, індиків, яйця, пряжу, хміль, платили податок з овець, свиней, снопове, чопове, подимне, данину медову, поволовщину та ін. Крім того працювали на поміщика до чотирьох днів на тиждень. А з середини XVII ст. – “від неділі до неділі” [326, с. 88]. Ще одного важкого удару по православ’ю та українству завдала Брестська унія 1596 року. Тиск на православну віру і церкву, священнослужителів і вірян посилювався з кожним роком.

Заставляючи селян працювати у православні свята і звільняючи від панщини у римсько-католицькій, та низкою інших пільг польські поміщики схилили їх до переходу в католицьку віру. Вони всіляко підривали авторитет православної церкви, висуваючи на посади священників своїх дворових, простих неграмотних селян, заставляючи їх платити податки нарівні з іншими селянами. Крім того, побудовані церкви поміщики часто передавали в оренду євреям, а ті вимагали плату на кожне богослужіння, за кожну потребу. 1647 року сейм постановив не допускати священника до парафії без згоди власника села чи старости королівських маєтків [326, с. 90]. Відомий факт, коли володар “Миньковецької держави” Ігнацій Сцибор Мархоцький після смерті священника сиворогівської церкви Різдва Пресвятої

Богородиці Козацького закрити церкву і не давав новоприбулому священику М. Подруцькому доступу до церкви. І лише на прохання селян “батько” Ігнацій Мархоцький змилювався, допустив священика до посади під його особисті зобов’язання коритись поміщикам, брати участь у язичницьких святах Церери [410, с. 99]. Такі дії шляхти не стримувалися владою, оскільки уряд був зацікавлений в колонізації українських земель і розповсюдженні католицизму.

Ще 1460 року король Казимир дозволив кам’янецькому єпископу брати десятину з багатьох населених пунктів, у тому числі Близької, Дунаївців. Право на десятину підтверджували й наступні королі у 1498, 1501, 1555, 1583, 1720 і 1786 роках. Навіть після приєднання Поділля до Росії єпископ Мацкевич добився повернення католицькій єпархії Мукачівського старства [399, с. 161].

За єпископа Мартина Білобрежського (очолював кафедру в 1569-1586 рр.) були відновлені домініканські кляштори в Кам’янці, Смотричі, костьоли в Смотричі і Тиврові. 1579 року у Смотричі почав функціонувати католицький навчальний заклад [143, с. 59].

Після Брестської унії 1596 року на Поділля поширили місіонерську діяльність католицькі ордени. Найбільш наступально діяв орден єзуїтів, представників якого 1606 року запросив на Поділля кам’янецький єпископ Андрій Прохницький. Він дав їм садибу, на свої кошти облаштував костюл, а подільська шляхта на своєму сеймику постановила передати єзуїтам половину земельного збору Подільського воєводства та чималі земельні володіння [399, с. 169]. Досить швидко розгорнувши діяльність, вони почали засновувати католицькі навчальні заклади, залучати туди молодих подільців. 1610 року були відкриті колегіуми в Кам’янці, Бару, 1612 – у Вінниці, 1636 – у Шаргороді [326, с. 86].

У цих умовах змобілізувалися православні, відновлюючи чи й відкриваючи церковні братства, які ставали на захист православної віри, церкви та парафіян, що зазнавали утисків з боку католиків та уніатів. Братства підтримували церковні приміщення в належному стані, засновували школи, шпитали, притулки для нужденних. Приклад показувало львівське Успенське братство, яке розгорнуло активну діяльність на основі статуту, 1 січня 1586 року затвердженого антиохійським патріархом під час його перебування у Львові. Статут дозволяв відкривати школи і друкарні.

А школа керувалася власним статутом – “Порядком шкільним”, який чітко регламентував життя школи, права та обов’язки дидакалів, учнів і батьків, вимоги до їх поведінки. 1604 року ректором цієї школи був обраний Іов Борецький – вихованець Острозької академії, згодом ректор Київської братської школи, митрополит Київський. А педагогами були Степан Зизаній, Лаврентій Зизаній, автор граматики слов’янської мови, Кирило Ставровецький та ін. З цієї школи вийшло чимало церковних і громадських діячів, педагогів, учених, зокрема – Сильвестр Косів, Ісай Копинський, Памва Беринда, Єлисей Плетенецький, Захарія Копистенський, Петро Могила та ін. [398, с. 72].

За прикладом Львівської Успенської братської школи постала низка братських шкіл по всій Україні. 1589 року заснувало школу у Києві братство Богоявленського монастиря. 1615 року вона перейшла на нове місце – подаровану Ганною Гулевичівною-Лозкою садибу. Саме в цій школі, як уже згадувалося, деякий час ректорував Мелетій Смотрицький та Іов Борецький. 1632 року Богоявленська братська школа об’єдналася з Лаврською і на їх основі постала Києво-Могилянська колегія, з 1701-го – Києво-Могилянська академія. 1634 року Києво-Могилянська колегія відкрила філіал у Вінниці [398, с. 90].

На Поділлі православні церковні братства успішно функціонували в Кам’янці: з 1589 року – Свято-Троїцьке, з 1606-го – при Іоанно-Предтечинській, 1672 – Покровській церквах [326, с. 98; 399, с. 117]. Діяли церковні братства в Шаргороді, Могилеві-Подільському та інших містах і містечках, відстоюючи інтереси православних громад, відкриваючи школи.

Після Андрусівського 1667 року миру між Росією і Польщею польські магнати і шляхта повернулись на Поділля й посилили економічний та релігійний тиск на місцеве населення, відновлювали католицькі монастирі і костьоли. 1708 року власник малівецьких земель суддя Вавржинець Пепловський відбудував Малівецький монастир, зруйнований у роки національно-визвольної боротьби 1648-1654 років, і передав василіанам [147, с. 309]. Настоятель монастиря Антоній Янишкевич з дозволу кам’янецького єпископа відкрив і утримував “латинську школу, де вивчали і німецьку мову. Особливо активізувалося життя монастиря за ігумена Гавриїла Кунича (1735-1746) [158]. А після приєднання Правобережної України до Російської імперії монастирська церква спочатку була передана православній громаді, а 1810 року був закритий і монастир [288].

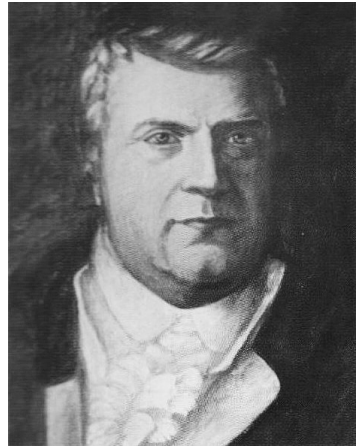
Маємо документальне свідчення про існування в Дунаївцях у XVIII ст. ще одного навчального закладу католицького спрямування. У середині XVIII ст. власник Дунаївців воєвода Познанський і великий коронний гетьман Юзеф Потоцький уфундував у місті кляштор ордену капучинів, який будувався протягом 1751-1790 рр. Спочатку син гетьмана Станіслав звів дерев'яну будівлю, а через 30 років після його смерті на цьому ж місці постав комплекс кам'яних монастирських споруд [440, с. 45]. У камеральному і топографічному описі Ушицького повіту за 1797 рік згадується в будинку кляштора “училище молодих монахів” та “бібліотека і потрібне місце для наук” [163, с. 128]. Діяла вона ще й 1805 року, 10 хлопчиків начав Міхал Сенгелевич. Виглядала жалюгідно. Сучасник залишив спогад: “Жодного майна не має, ані жодних засобів. Вчаться читати і писати, релігійних основ. Дунаєвецька школа не має шкільної бібліотеки”. З візиту монастиря дізнаємося, що 1810 року школа вже не існувала (ДВ. 2017. 28 груд. (№52).

Засилля єзуїтів, їх агресивні дії щодо іновірців викликали протест європейської громадськості і привели до ліквідації ордену, здійсненої у відповідності з буллою папи Климента XIV 1773 року. Польський сейм прийняв рішення передати майно єзуїтів, яке знаходилося на теренах Речі Посполитої, на потреби шкільництва, а для управління майном і справами народної освіти заснував Едукаційну комісію на чолі з віленським єпископом Гнатом Масальським. З діяльністю Комісії пов'язана низка освітніх перемін, у тому числі й на Поділлі.

1783 року Едукаційна комісія запропонувала реформу освіти. Нею передбачався поділ Польщі на 10 шкільних округів, у тому числі Волинський з центром у Крем'янці та Український з окружним містом Вінниця. У кожній окрузі мали бути окружні, підокружні та парафіяльні школи. Окружну шестикласну школу з семирічним терміном навчання очолював ректор, педагогічний персонал склали префект, шість учителів, проповідник та двоє викладачів іноземних мов. Звіт ревізора ксьондза Мушинського 1789 року фіксує у Вінниці окружну школу в складі 425 учнів та 6 учителів [398, с. 111].

Округи ділились на підокруги з підокружними школами на три класи. Їх персонал – проректор, троє учителів, проповідник та учителі іноземних мов. У складі Волинської округи 1789 року діяли підокружні школи в Кам'янці (6 учителів і 312 учнів), у Шаргороді (василіанська) (4 учителі, 30 учнів) та Барська (василіанська) (4 учителі, 350 учнів) [398, с. 110].

Реформа передбачала функціонування парафіяльних шкіл: вищих – у містах і містечках, а нижчих – у селах. У них учні мали отримувати елементарні знання і навички з арифметики, письма, читання, хліборобства, основ медицини та ветеринарії, необхідні для повсякденної практики. Такі школи з'явилися не раніше 1786 року, оскільки лише 1785 року був виданий перший підручник для учнів “Elementarz dla szkół parafialnych”, а 1787-го – підручник для учителів (“Powinności nauczyciela”). Йосип Ролле в оповіданні “Hrabia Redux” твердить, що попри інші види діяльності, заклади та установи власник Миньковецького ключа маєтків Ігнацій Сцибор Мархоцький дбав і про облаштування “шкіл парафіяльних” [87, с. 257]. Можливо, вони якраз і були результатом реформ, запропонованих Едукаційною комісією. У звіті вказаного ревізора 1789 року згадуються на Поділлі лише дві парафіяльні школи – у Браїлові та Немирові [398, с. 111].

Ігнацій Мархоцький

Парафіяльних шкіл було мало, бо, по-перше, 1789 року Едукаційна комісія на українських землях, що були в складі Речі Посполитої, закрила “руські” школи, заборонила руську мову в інших, навіть – уніатських. Зрозуміло, що в таких умовах рідко хто з православних священиків відважувався відкривати школи при церквах. По-друге, 1793 року третій поділ Польщі остаточно знівелював результати діяльності Едукаційної комісії, у тому числі і на території Поділля.

З приєднанням Правобережної України до Російської імперії почалися нові зміни в політичному, економічному, духовному, зокрема – освітньому житті.

III. ВХОДЖЕННЯ В РОСІЙСЬКУ ОСВІТНЮ СИСТЕМУ

1

Наприкінці 80-х – початку 90-х років XVIII ст. польський сейм прийняв низку рішень, а також Конституцію 1791 року, спрямовані на реформування країни, ослаблення впливу магнатів, посилення влади короля та позицій Речі Посполитої у відносинах з Росією. Це викликало невдоволення і Катерини II, і польських магнатів, очолених К. Браницьким, В. Жевуським, Щ. Потоцьким, які 14 травня 1792 року в м. Тарговиця (тепер с. Тарговиця Новоархангельського району Кіровоградської області) проголосили створення Тарговицької конфедерації й розпочали бойові дії. Росія також ввела війська на Правобережну Україну, на Поділля, зокрема – корпус генерала Дерфельдена.

На Поділлі, де зосередилось головне ядро конфедерації, антикоролівські сили очолював маршал Антон Злотницький. Його штаб деякий час знаходився в Дунаївцях, сам маршал жив у палаці Красинської, що врятувало його, та і містечко, від погромів, яких зазнали інші населені пункти. 27 березня 1793 року головнокомандуючий російськими військами на Правобережній Україні генерал Кречетников поширив по селах і містах підписаний імператрицею Катериною II маніфест про приєднання Правобережної України, у тому числі Подільського і Брацлавського воєводств, до Російської імперії. Почався процес прийняття присяги на вірність Росії. 21 квітня у Кам'янецькому кафедральному соборі першим дав клятву на вірність імператриці Антон Злотницький, за що отримав посаду коменданта Кам'янецької фортеці і високе звання генерал-поручика російської армії. За ним – військові, чиновники, жителі міста. Так край попав під скіпетр російської імператриці. Дунаєвеччина ввійшла до Ушицького повіту – одного з дванадцяти в новоствореній Подільській губернії. Розпочалися зміни в усіх сферах життя краю, у тому числі – поступове входження подільського шкільництва в російську освітню систему.

Помітне відставання Росії в різних галузях суспільного життя, однією з причин якого був низький рівень вищої, середньої та початкової, власне, народної освіти, приклад європейських сусідів, в яких навіть вища школа мала кількасотлітню історію, – все це спонукало

царизм шукати способи удосконалення освіти. Ще в останній чверті XVIII ст. уряд Катерини II розпочав реформу, яка справила вплив на стан шкільництва на Лівобережній Україні. За “Статутом народних училищ в Російській імперії” 1786 року в губернських містах засновувались головні народні училища з чотирьох класів і п’ятирічним терміном навчання, у повітах – двокласні малі народні училища з дворічним терміном навчання [453, с. 46-47].

Початок XIX ст. в Російській імперії позначився черговою спробою імператора Олександра I провести реформи. У відповідності з царським указом від 8 вересня 1802 року запроваджувалися міністерства, у тому числі й народної освіти. Його очолив українець за походженням граф П. Завадовський, колишній голова Комісії для заснування шкіл. При міністерстві вирішення матеріально-фінансових, навчальних і наукових питань входило в компетенцію Головного управління училищами, керманічем якого був Василь Каразін – ініціатор створення міністерств, заснування Харківського університету та вирішення багатьох інших корисних справ. Для кращого управління освітою територію імперії поділили на 6 навчальних округів – Віленський, Дерптський, Казанський, Московський, Санкт-Петербурзький, Харківський. Українські губернії в освітньому плані підпорядковувались Віленському і Харківському навчальним округам. Подільська губернія ввійшла до Віленського навчального округу, попечителем якого призначили поляка Адама Чарторийського, головним візитатором – теж поляка Тадеуша Чацького. Куратори округів і складали Головне управління училищ. Ці зміни поклали початок організаційно-правовому становленню народної освіти, яке тривало майже першу половину XIX століття.

24 січня 1803 року були прийняті “Попередні правила народної освіти”, 1804 року на їх основі – “Статут університетів” та “Статут навчальних закладів, підвідомчих університетам”. Замість раніш діючих головних і малих народних училищ створювалася нова система закладів: університети, яким підпорядковувались гімназії в губернських центрах, повітові двокласні училища в губернських і повітових містах, що діяли під наглядом директорів гімназій, та початкові училища в парафіях, які отримали назву парафіяльних. Освіта проголошувалася державною, позастановою, загальнодоступною і безплатною, що було досить прогресивним кроком, позитивно оціненим громадськістю.

Розвиток освіти на Правобережній Україні, у тому числі й на Поділлі та Дунаєвеччині, мав свої особливості. Вони пов'язані з майже 300-літнім перебуванням регіону в складі Речі Посполитої. Як уже зазначалось, Едукаційна комісія, заборонивши діяльність “руських шкіл”, тим практично знівельювала народну освіту в краї. Залишилися поодинокі окружні, підокружні та парафіяльні училища з польською викладовою мовою.

З приєднанням краю до Росії та формуванням нової адміністрації Олександр I та його уряд не могли не рахуватися з тим, що провідні висоти в економіці, політичній сфері й духовному житті тут займали поляки. За даними ревізії 1800 року на Правобережній Україні проживало 262,2 тис. поляків, 8 відсотків населення України. На Поділлі вони склали 9 відсотків, на Київщині – 7,3, на Волині – 7 [101, с. 141]. Однак поляки володіли тут дев'ятьма десятими землі, зокрема у Волинській губернії – 93 відсотками, у Подільській – 89, у Київській – 87 та 2,6 млн. кріпосних селян [101, с. 139]. Це була потужна економічна сила, з якою неможливо було не рахуватися. Ці позиції поляки зуміли утримати навіть після повстань 1830-1831 і 1863-1864 рр. Ще 1889 року на Поділлі їм належало 968825 десятин землі – 55,97 відсотка, в Ушицькому повіті, у складі якого була переважна більшість сіл нинішнього Дунаєвцького району, 73698 десятин – 64,9 відсотка [222, с. 68-69].

Міцно утримували поляки і сферу адміністративно-територіального управління. Ще напередодні приєднання Правобережжя до Росії Катерина II своїм указом схвалила використання місцевих чиновників (а ними були в основному поляки) у новостворюваній російській адміністрації. Поляки вдало скористалися “милостями” Павла I та “поблажливістю” Олександра I, щоб і надалі успішно утримувати на Правобережжі під своїм контролем сфери управління, освітнього й культурного життя. Досить сказати, що подільським віце-губернатором, а з 1823 по 1831 рік і губернатором, був поляк граф Микола Грохольський.

Поступово відновлювала свої економічні позиції католицька церква. Приміром, Михайло Сераковський – біскуп Летичівської єпархії, а вона після закриття Кам'янецької поширювала свої дії на Брацлавську, згодом і Подільську губернії, перебрав с. Дем'янківці, приписане до дунаєвцького костюлу, захопив церковне приміщення і перетворив на римо-католицьку каплицю. “Дунаєвцький конфлікт

ХІХ ст. ”, спричинений діями біскупа, хоч і став резонансною подією, не вирішувався тривалий час. Аж після придушення польського повстання 1863-1864 рр. розпорядженням міністра внутрішніх справ приміщення було повернено Дем'янкевецькій православної громаді і 12 січня 1867 року переосвячено [98, с. 125-126].

З відновленням Кам'янецької католицької єпархії біскуп Дембовський ініціював повернення земель, раніш закріплених за нею, а його наступник Францішек Мацкевич (1810 – 1842) добився повернення маєтків, що входили до Мукарівського староства. А це – села Підлісний Мукарів, Пільний Мукарів, Вихрівка, Міцівці, Стрихівці, Слобідка Ярова, Татариська. Оскільки староство було надане в оренду на 12 років Павлу Бутягину, то влада прийняла компромісне рішення: подвоїла платню біскупові, а орендну плату, яку вносив П. Бутягін, віддавала на потреби кафедри. 1830 року, після закінчення терміну оренди, староство згідно з царським указом перейшло у відання кафедри. Лише 1842 року маєтки були повернені державі [399, с. 162].

У цих умовах освіта була під повним впливом поляків, католицької церкви. 1797 року відновила роботу кам'янецька раніш єзуїтська школа. 1803 року у відповідності з реформою вона підпорядковувалася в межах Віленського навчального округу Віленському університету, а 1814 року стала повітовим училищем. Викладання велось польською мовою [399, с. 184]. Куратор Віленського навчального округу наближений до Олександра І князь Адам Чарторийський підтримував будь-які дії місцевої влади і католицького духовенства щодо відкриття польських навчальних закладів.

Значний вплив на розвиток освіти справляв візитатор округу Тадеуш Чацький. Він добре знав Волинь і Поділля, адже народився 28 серпня 1765 року в с. Порицьк (нині – Павловськ) за 25 км від Володимира-Волинського. Маєтки Чацьких на Волині давали чималі доходи, діти, зокрема сини Михайло і Тадеуш, отримали католицьку освіту. Певний час їх учителем і вихователем був єзуїт Фаустин Гродзицький.

Ставлення до місцевого українського населення було явно зверхнім. Більше того, 1801 року Т. Чацький у праці “О назвіску Украйну і розаткі козакув” запропонував теорію, за якою українці – не слов'яни, а нібито нащадки орди укрів з – за Волги, що прийшла в Україну ще в VII ст. Позбавлена переконливої аргументації ця думка була швидко

забута, однак у наш час у зв'язку з подіями на сході України знову поширюється в соціальних мережах українофобами [423].

1803 року, коли переформований Віленський навчальний округ був підпорядкований російському міністерству народної освіти, він став візитатором і запропонував проект реформи освіти в окрузі під назвою “O gymnazyach w Wolynskiej gubernii i innych dla obojej plci ustanowieniach, uczynione przedstawienie przez T. Czackiego, tey i innych gubernij wizytatora”, спрямований на посилення польської освіти і католицького виховання. Проект передбачав структуру, навчальний план та міркування щодо змісту освіти.

Під тиском впливового візитатора (за відсутності попечителя він нерідко заміняв його) 1805 року був відкритий Кременецький лицей, низка гімназій. Особливої уваги він надавав парафіяльним училищам, ближчим до народних мас, а отже – досить впливовому інструменту колонізації і цілеспрямованого виховання. 1804 року провів у Кам'янці-Подільському з'їзд католицького духовенства для обговорення питань організації при костьолах і монастирях польськомовних парафіяльних училищ. З'їзд прийняв рішення розширити мережу вказаних шкіл і надати на їх підтримку десяту частину всіх церковних доходів [451, с. 148].

Часто бував Тадеуш Чацький у Дунаївцях, зупинявся в рідної сестри – власниці дунаєвецького ключа маєтків Антоніни Красинської. Приятелював з миньковецьким поміщиком Ігнацієм Мархоцьким, не раз відвідував його, у Побійній, у поміщицькому будинку, мав окрему кімнату, в якій ніхто, крім Т. Чацького, не мав права мешкати і, за твердженням Юзефа Ролле, “*miewal tu nieraz narady z prefektami szkol okolicznych*”. На одній з таких нарад виступив господар і, підкресливши роль освіти в розвитку суспільства, закликав присутніх не жаліти грошей на її потреби [160, с. 417-418].

Для приєднаних до Росії територій Правобережної України був прийнятий підготовлений у Віленському навчальному окрузі Гуго Колонтаєм, Тадеушем Чацьким та Адамом Чарторийським і 31 серпня 1807 року затверджений Олександром II окремий статут парафіяльних шкіл. У відповідності з ним міські і сільські парафіяльні училища поділялися на великі і малі і призначалися для бідних шляхтичів, ремісників, хліборобів. Їх могли утримувати як світські організації, так і релігійні. Мовою викладання була польська. Гуго Колонтай, один з творців статуту, ще під час його складання 1 лютого 1804 року писав Тадеушу Чацькому: “*Російської мови я не увів до програми*

парафіяльних шкіл з тої причини, що народ не користується тою мовою для наукової мети”. До польського повстання 1830-1831 рр. російська мова в гімназіях та інших навчальних закладах викладалася як і будь-яка інша дисципліна. Зрозуміло, що за такого підходу українській мові місця тим більше не було.

За цим статутом батьки мали вносити плату в розмірі вартості півкорця жита. Крім польської мови, Закону Божого, чотирьох арифметичних дій, духовного співу в парафіяльних школах дітям надавали елементарні знання і навички землеробства, щеплення і пересаджування дерев, домашнього ремесла, першої допомоги хворій худобі тощо [398, с. 327].

З діяльністю Т. Чацького пов'язано відкриття гімназій у Києві та Вінниці. Загалом у першій чверті XIX ст. на Поділлі діяло п'ять повітових шкіл і гімназій: Вінницька гімназія (1814), василіанська в Бару, Кам'янець-Подільська, Немирівська і Меджибізька (1819) школи [450, с. 72]. Вони знаходились під впливом римо-католицького духовенства. Зокрема Кам'янецькою школою завідував канонік Лаврентій Марчинський, Вінницьку гімназію очолював піар Михайло Мацевський. Йому, водночас директору училищ Подільської губернії, підпорядковувалася вся шкільна мережа і, звичайно, зазнавала цілеспрямованого впливу [326, с. 232].

Під тиском та за підтримки Тадеуша Чацького кам'янецькі біскупи Ян Дембовський, а за ним і Францішек Мацкевич відкривали нові польські школи і фінансово підтримували їх діяльність. 1811 року, наприклад, біскуп виділив на підтримку шкіл 12300 злотих, що давало можливість підтримувати в епархії 41 школу [173, с. 137].

Після ревізії шкіл 1820 року М. Мацієвський прийшов до висновку, що у Вінницькому, Летичівському, Літинському, Могилівському і Проскурівському повітах парафіяльних шкіл було недостатньо. В одних місцях – через відсутність приміщень, в інших – учительських кадрів. 1821 року в губернії, без урахування Балтського і Брацлавського повітів, діяло 44 школи, в яких навчалося 940 учнів [173, с. 138]. Кращі школи були в Городку, Зінькові, Проскурові, Сатанові, Тарноруді, Ярмолинцях [326, с. 232].

У числі кращих була й дунаєвецька школа при кляшторі капуцинів. 1824 року діяла школа в Смотричі при костьолі. Не без впливу Тадеуша Чацького підтримував парафіяльні школи вже згадуваний Ігнацій Мархоцький [480, с. 71].

2

Після повстання декабристів переляканий цар Микола I почав згортати позитивні напрацювання свого попередника. Міністрові народної освіти О. Шишкову було запропоновано підготувати низку документів, які б узаконили становість освіти, її русифікаторський характер й ідеологічну спрямованість – чистота віри, вірність і обов'язок перед государем та вітчизною. 1827 року своїм рескриптом цар заборонив приймати в гімназії та університети дітей кріпаків, оскільки в них *“молоді люди привчаються до ходу життя, способу думок і понять, що не стосуються їхнього стану”* [398, с. 304]. Статут гімназій і училищ повітових, парафіяльних, що перебували у відомстві університетів, 1828 року узаконив становість, монархізм і релігійний характер освіти. Він вводив муштру, різки в школах і нижчих класах гімназій, а також виключення з навчальних закладів [402].

Кардинальних змін зазнала освіта на Правобережній Україні після польського повстання 1830 – 1831 рр. У трьох губерніях – Київській, Подільській і Волинській – було закрито 245 навчальних закладів, у тому числі монастирі та школи при них у Бару, Вінниці, Городку, Дунаївцях, Летичеві, Смотричі, Солобківцях, Тульчині, Шаравці і Ярмолинцях [480, с. 77].

1832 року був створений Київський навчальний округ, до якого віднесли чотири губернії – Київську, Волинську, Подільську і Чернігівську. Була закрита Вінницька гімназія, а на її базі 1833 року постала чоловіча гімназія в губернському Кам'янці-Подільському. Мовою навчання стала російська. Зміни торкнулись змісту навчання, формування кадрового складу та книжкового фонду.

1835 року було змінено й університетський статут. Він посилив нагляд за університетами з боку попечителів округів, обмежив автономію, а згодом – і виборність ректорів.

На кінець XVIII – початок XIX ст. припадає становлення на Поділлі системи духовної освіти, процес, в якому Дунаєвеччина відіграла свою роль. 12 квітня 1795 року Катерина II своїм указом заснувала на Поділлі самостійну православну епархію, яку очолив виходець з Полонного єпископ Іоанникій. Він зразу ж наразився на опір польських поміщиків та уніатського духовенства. 570 священників із 1607 приєднаних до православ'я церков залишилися в унії [435, с. 178]. Потрібно було готувати нові кадри, міняти дух і світогляд священнослужителів.

На його аргументоване клопотання і подання Святійшого Синоду Павло I указом від 18 грудня 1797 року дозволив відкрити на Поділлі семінарію і виділив на її утримання 3 тис. крб. [418, с. 34-35]. Розпорядженням архієрея Іоанникія при Шаргородському Свято-Миколаївському монастирі, де була його тимчасова резиденція, відкрили два семінарських класи [233; 234]. Він зобов'язав духовенство *“детей от 10-ти до 15-ти лет, которые обучались российской грамоте и писать, также в латинском языке несколько упражнялись, представит в Шаргородские училища непременно, опасаясь за непредоставление на назначенный срок своих детей неминуемого по указам взыскания”* [418, с. 35]. На початок занять до Шаргорода прибуло 130 дітей священнослужителів. Їх прийняли ректор архімандрит Гавриїл та вчителі Олексій Жильцов і Василь Голосов [337, с. 164]. 1799 року заклад мав 286 вихованців, а 1805 – го, напередодні переводу до Кам'янця-Подільського, де з 1799 року жив владика Іоанникій – 700 [418, с. 38-39]. Так постала Подільська семінарія. А в Шаргороді після переводу закладу до губернського центру на певний час залишилося її нижче відділення.

1814 року преосвященний Іоанникій на своїй дачі і на свої ж кошти відкрив Приворотське духовне училище із двох класів для навчання і виховання дітей-сиріт в основному з священницьких родин.

1817 року за рахунок нижчих класів семінарії в Кам'янці-Подільському почало діяти духовне училище, мета якого полягала в підготовці учнів до вступу в семінарію. Хлопчики, у тому числі діти з священницьких родин з Дунаєвеччини, у нижчому і вищому відділеннях протягом 4 років вивчали катехізис, церковну історію, арифметику, географію, правопис, грецьку і російську мови. Очолював училище смотритель, учителів призначало правління семінарії [277, с. 3].

Архієпископ Іоанникій (1742-1819)

Так почалося формування на Поділлі системи православної духовної освіти, біля витоків якої стояв перший подільський архієрей єпископ Іоаннікій. Це дало підставу історикам православної церкви на Поділлі назвати його “першим просвітителем Поділля” [86, с. 11].

Але повернемося до Кам’янецького духовного училища, оскільки воно мало і дунаєвецьку сторінку історії. 1837 року через тісноту воно перейшло в орендований будинок Генрієти Фрейгенової на Польських фільварках. 1847 року з цієї ж причини два нижчих класи були переведені в Привороття, згодом – у Бар, а два вищих класи – у Дунаївці, у двоповерхове приміщення закритого капуцинського монастиря. Його наглядачем прзначили священника Вознесенської православної церкви Павла Вартмінського. Училище в Дунаївцях функціонувало з 1848 до 1855 року – часу з’єднання з Приворотським [440, с. 43].

Варто зазначити, що 1859 року навчальний заклад знову повернувся до Кам’янця-Подільського, розташовувався в найманому приміщенні Блінштейна на Польських фільварках. А 1865 року, як тільки семінарія перейшла в побудований на Новому плані просторий корпус (нині – приміщення Подільського державного аграрно-технічного

Капуцинський монастир у Дунаївцях

університету), училище перебалося в Старе місто, у колишній будинок семінарії (нині – одне з приміщень Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника).

Нові школи в щойноствореному Київському навчальному окрузі відкривалися вже за загальним статутом 1803 року. За даними кураторії, 1835 року в Подільській губернії діяли гімназія, 2 повітові школи (146 учнів) та 3 парафіяльні (237 учнів).

Стан народної освіти на Поділлі, та й в усій Україні, бажав суттєвого покращення і серйозно турбував громадськість. І – небезпричинно. 1850 року у восьми українських губерніях було всього 1151 школа, навчалось 58262 учні. Якщо в Катеринославській губернії на 100 душ населення припадало 0,92 учня (це – найкращий показник), то в Подільській – 0,25, у Волинській – 0,23, найменше в Україні [398, с. 340]. Навіть члени Кирило-Мефодіївського братства не оминули це питання, відобразивши його у своєму статуті як одне з важливих. Правда, ці добрі наміри викликали жорстку реакцію з боку Миколи I й розправу над керівним ядром товариства. Важкої кари зазнав і народний вчитель з Вінницького повіту Семен Олійничук. У знайденому під час обшуку рукописі він різко критикував кріпосницькі порядки і був засуджений на довічне ув'язнення до секретного каземату Шлісельбурзької фортеці. Лише один комендант знав, хто там сидів. 1852 року учитель-подолянин помер у тому ж казематі “від довгої недуги” [398, с. 334].

Серед чільних організаторів народної освіти на Поділлі в 40-50 -і роки XIX ст. були подільське православне єпархіальне відомство і палата державного майна. У початкових школах, їм підпорядкованих, 1842 року навчалось 638 учнів: 398 – у школах, підпорядкованих Подільській духовній консисторії, і 240 – палаті державного майна. 1846 року ця цифра дещо зросла: 858 учнів, 418 і 440 – відповідно. І надалі спостерігалася позитивна динаміка. 1853 року обидва відомства мали 1082 учні [237, с. 262].

1854 року на Дунаєвеччині з'явилася перша на той час парафіяльна школа. Її організатором став Василь Васильович Користинський – випускник Подільської духовної семінарії 1851 року. 1852 року він був рукопокладений преосвященним Євгенієм на священника Святомиколаївської церкви в с. Проскурівка Ушицького повіту, а 1854 року на його прохання переведений у Нестерівці.

Нестеровецька парафія завжди була однією з кращих – велике село, яке вже 1493 року згадується в податкових списках, землі

належали державі і знаходились у віданні міністерства державного майна. Направляли туди найбільш підготовлених священиків. Багато років обслуговував парафіян протоіерей Матвій Федорович Коцюбинський, який зібрав розкидані по всіх полях церковні землі в 4 ділянки, на 2 десятинах хутірської землі посадив сад, отримані доходи тратив на підтримку храму та допомогу бідним парафіянам. Був улюбленим пастиром нестерівчан, визнаним і в священницьких колах. Помер 5 червня 1850 року і похований у Нестерівцях.

Новий настоятель В. В. Користинський відзначився тим, що одним з перших у благочинії відкрив парафіяльну школу. Був діяльним пастором: депутатом єпархіального з'їзду по 2-му благочинницькому округу, співробітником опікунства над бідними духовного відомства. Великих зусиль докладав до розбудови школи в Нестерівцях, яку 1868 року вже відвідувало 29 хлопчиків і 8 дівчаток [440, с. 25], та в благочинницькому окрузі, за що 1868 року був обраний депутатом училищного з'їзду, а також наглядачем церковно-парафіяльних шкіл. За старанність у розбудові парафіяльної школи 1862 року нагороджений набедреником, 1866-го удостоєний благословіння Святійшого Синоду, а згодом отримав й інші нагороди – фіолетову скуфію, камілавку, золотий наперсний хрест, бронзовий хрест на Володимирській стрічці, медаль на Андріївській стрічці за пожертви на лікування поранених воїнів – учасників Кримської війни 1854-1856 рр. та російсько-турецької війни 1877-1878 рр. Помер передчасно 7 квітня 1885 р. і за заповітом похований на нестеровецькому цвинтарі серед його парафіян.

Нестеровецьку школу, згодом реорганізовану в однокласне училище Міністерства народної освіти, закінчило кількесот нестерівчан. Освіта давала їм значні переваги. Скажімо, Петро Чорнобривий попав на дійсну службу до імператорського Преображенського полку не тільки завдяки кремезному росту, а й наявності освіти. Зі школи вийшло чимало вчителів та службовців нерідко високого рангу [253].

1850 року Подільська духовна консисторія і губернська палата держмайна звітували про наявність у їх віданні 78 початкових шкіл, в яких навчалосся 2746 учнів – 1633 хлопчиків і 1113 дівчаток [237, с. 262].

Отже, на кінець 50-х років XIX ст. початкова освіта в краї, як і в усій Україні, знаходилась на етапі становлення. Поділля, у тому числі Дунаєвеччина, помітно відставали в галузі освіти широких народних мас від інших українських губерній.

У системі народної освіти на Поділлі були й початкові навчальні заклади для так званих іновірців чи інородців, тобто представників інших національностей, зокрема й для німців. У Подільській губернії 1887 року діяли 4 таких заклади в Брацлавському, Ольгопільському, Ушицькому та Ямпільському повітах, у Волинській – 300 [391, с. 171].

Одним з кращих у губернії щодо матеріальної бази, кількості учнів, складу педагогічних кадрів було лютеранське початкове училище в Дунаївцях. Його заснувала громада німецьких колоністів-ремісників, які з'явилися тут у першій чверті XIX ст. 1820 року вони вже організовували в Дунаївцях суконне виробництво. У наступні роки громада поповнювалася, 1830 року, скажімо, прибуло 20 сімей [386, с. 94]. 1832 року діяло три фабрики [440, с. 32]. А згодом поряд з фабрикою Вільгельма Розенбаума, яка мала 16 ткацьких верстатів, 4 майстри, 16 підмайстрів і 26 робітників, виробляла сукна чорного, сірого, гранатового, бірюзового та оливкового кольорів на суму 48715 крб., діяли менші фабрики Августа Штресе,

Дім молитви в Дунаївцях (колишня лютеранська церква)

Карла Екснера, Натанеля Троппе, Вільгельма Гахенбаха, Августа Кіна, Мартіна Кункляма і Генріха Вальтера. Паралельно з'явилися постригальні виробництва Генріха Отта, Генріха Клеменса, Августа Піча. Власниця Дунаївців Антоніна Красинська надала колоністам суттєву підтримку в облаштуванні виробництва і побуту, виділила близько 2 дес. землі на правах вічного чиншу з оплатою 3 крб. на рік.

1864 року з дозволу міністерства внутрішніх справ було створено Дунаєвецьку парафію, яка стала центром лютеранства для Кам'янецького та Ушицького повітів. 1866 року в Дунаївцях завершено будівництво кірхи на 520 парафіян, яке тривало 7 років, 1870-го – будинок для пастора. Досить скоро на цих землях виросло Нове (Німецьке) місто. У відповідності з рішенням сесії міської ради від 31 березня 2016 року №12-6 частину вулиці III Інтернаціоналу, від вул. Красінських до вул. МТС, де розташовувалася кірха (нині – Будинок молитви), а неподалік – будинок пастора і лютеранське училище, перейменували на “Лютеранську”. 1904 року Дунаєвецько-Кам'янецька парафія налічувала понад 1000 парафіян, із них близько 900 осіб мешкали в Дунаївцях і понад 300 – у Кам'янці-Подільському. Пастором був кандидат богослов'я Микола Томберг. Подільський губернський центр лютеранства був у Немирові, губернським пастором – кандидат богослов'я Олександр Бергенгрюн.

У дослідників не має єдності щодо дати заснування початкової школи при лютеранській церкві. Одні називають 1834 рік [311], інші – 1836-ий [449]. Однак “Материалы для истории частного обучения и школ, подведомственных дирекции училищ Подольской губернии”, підкреслюючи, що школа при лютеранській церкві в Дунаївцях була підпорядкована дирекції училищ 1845 року, датою її заснування називають 1832 рік [236, с. 249]. Ця дата наводиться на основі звітів, які надсилалися його завідувачем до дирекції двічі на рік, і є більш достовірним джерелом ніж опис Дунаївців, вміщений в 11-му випуску “Трудов Подольского церковного историко-археологического общества”, на який посилається чимало авторів публікацій [440, с. 34].

Небезпроблемним є питання статусу закладу. Чи могла лютеранська початкова школа в Дунаївцях бути в 30-х роках XIX ст. двокласним училищем? Могла, адже “Статут гімназій і училищ, підвідомчих університетам” 1828 року дав право створювати початкові училища такого типу. Інша справа, чи були створені в ньому необхідні для цього умови. 1845 року, на момент підпорядкування дирекції

училищ, у двох лютеранських училищах у Дунаївцях Ушицького і Кам'янці Ольгопільського повітів навчалося лише 60 учнів. Та й учителів було тільки два. На той час училище не мало ще власного приміщення. Сумнів посилює твердження у все тих же "Матеріалах", що в період між 1845 і 1869 роками, від підпорядкування лютеранських навчальних закладів дирекції училищ і перепідпорядкування їх новоствореній інспекції, дунаєвецьке і кам'янське училища "стояли из одного класса" [236, с. 249]. Та й значно пізніше, після 1887 року, коли відбувалася передача іновірських училищ у відання міністерства народної освіти, колоністи ще добивалися в Київському навчальному окрузі реорганізації училища у двокласне [387, с. 40].

Однак достеменно відомо, що лютеранське училище в Дунаївцях діяло, і біля його витоків стояв учитель виходець із Пруссії Карл Брікс. Питання бази, кадрів, фінансування закладу вирішувала господарська рада німецької колонії та пастор, який контролював навчально-виховний процес, брав у ньому безпосередню участь, нерідко заміняючи відсутнього вчителя.

Російська адміністрація поступово перебирала контроль над іновірськими закладами добором кадрів, змістом освіти, складом підручної літератури. 1845 року ці заклади, як уже зазначалося, були підпорядковані дирекції училищ Подільської губернії. Носило це підпорядкування здебільшого формальний характер і зводилося до надання адміністрацією училища піврічних звітів про стан закладу, до контролю за використанням в навчальному процесі тільки підручників, схвалених Міністерством народної освіти. Правда, мав місце факт, коли дирекція училищ виступила третейським суддею в конфлікті між учителем дунаєвецького училища Гейнцем і становим приставом, який грубо і безпідставно втручався в училищні справи [236, с. 249].

Навчалися в училищі спочатку виключно діти колоністів. У першій половині 50-х років XIX ст. кількість учнів почала зростати. 1853 року вже було 64 вихованці – 36 хлопчиків і 28 дівчаток, 1856 року стало 140. Тому гостро постало питання приміщення. 1857 року колоністи купили у Віктора Скибневського, власника Дунаєвецького маєтку, одноповерховий будинок, в якому обладнали клас і квартиру для вчителя [387, с. 39].

Вивчали школярі німецьку мову, окремими предметами були читання, Закон Божий, арифметика, співи. Викладання велось

німецькою. 1867 року, як свідчить звіт дирекції, “в состоянии этих школ (Дунаєвської і Кам’янської. – В. П.) произошло важное улучшение – началось преподавание русского языка” [236, с. 249].

1869 року у відповідності з “Положенням про народні училища в губерніях Київській, Подільській і Волинській” для управління навчальними закладами були створені губерніальні училищні інспекції. При цьому навчальні заклади розділили на 2 райони. Школи Кам’янецького, Проскурівського та Ушицького повітів, куди входили населені пункти нинішнього Дунаєвського району, були віднесені до I-го району. На час передачі закладів у відання інспекції в Дунаєвському лютеранському училищі навчалося 156 учнів – 85 хлопчиків і 71 дівчинка. У 60-х роках в училищі з’явилися діти інших віросповідань: 1865 року навчалося 2 хлопчики з католицьких сімей, 1867-го – 5 католиків і один хлопчик з православної сім’ї [236, с. 249].

На початок 80-х років XIX ст. Дунаєвське лютеранське училище за кількістю учнів було одним з найбільших серед іновірських шкіл Правобережної України. А кількість учнів в іновірських школах у 80-90-х роках, за даними, наведеними істориком освіти на Поділлі І. В. Сесаком, коливалася в межах 220 – 260 осіб [391, с. 171]. Чи була для цього соціальна база? За даними перепису 1882 року, у Подільській губернії проживало 906 іноземців – 481 чоловік і 435 жінок. 547 були вихідцями з Пруссії, 305 – з Австро-Угорщини, 29 – з інших держав. За віросповіданням 840 були лютеранами. Головна маса – 366 осіб (185 чоловіків і 181 жінка) – проживала в Дунаївцях у 64 садибах [371].

Важко пояснити той факт, що 1890 року в Дунаївцях вже числилося 1107 лютеран, а згодом, 1909 року, серед 13773 мешканців містечка лютеранами себе вважали 1266 осіб. Цю статистику наводить 11-й випуск “Трудов Подольского церковного историко-археологического общества” [440, с. 33]. Опис складався православними священнослужителями міста, перепроверявся закріпленими за повітами членами Товариства. Можливо у протестанти перейшла якась частина жителів Дунаївців і приміських сіл Могилівка, Дунаївці, Заставля, які часто контактували з німцями в побуті та на виробництві. У будь-якому випадку це доводить, що соціальна база для збільшення кількості учнів та розвитку училища була.

У жовтні 1887 року імператор Олександр III видав указ про передачу іновірських навчальних закладів у відання Міністерства

народної освіти. У ході передачі перевірку училища здійснював інспектор народних училищ I-го району О. Тарнавський, який відмітив і недоліки: приміщення не відповідало потребам, учителя російської мови не було, і, взагалі, у закладі на таку кількість учнів мало бути не менше трьох учителів.

Мабуть, сам процес передачі за вимогою імператора та під контролем попечителя, а також намагання зберегти і навіть підвищити статус училища спонукали колоністів до вжиття термінових заходів. Того ж року громада запросила в училище третього учителя. Ним став Й. Маас, який знав і німецьку, і російську мови, навіть працював до цього учителем російської мови у м. Рибінську. Було прийнято рішення придбати для училища будинок, який би відповідав вимогам. 28 січня 1888 року актом, підписаним інспектором О. Тарнавським, училище було передане у відання міністерства народної освіти попри недоліки, які залишалися: воно не відповідало на той час жодному типу навчальних закладів, програма лише частково наближалася до програм двокласних училищ.

Зусилля громади, педколективу та інспекції були спрямовані на усунення відмічених недоліків. 12 липня 1888 року училище очолив Й. Маас. 3 серпня того року колоністи за 1500 крб. у купця Б. Перельмутера придбали двоповерховий кам'яний будинок із садом у місці, де сьогодні розташована Дунаєвецька ЗОШ I-III ст. №2. У ньому облаштували три класи і квартиру для завідуючого. Учителі Ексер і Шлегель повністю зайняли старе шкільне приміщення [387, с. 40].

30 серпня 1890 року громада колоністів порушила питання перед попечителем Київського навчального округу про реорганізацію училища у двокласне. Для цього вже були підстави – приміщення, педагогічні кадри, контингент учнів і, що головне – два класи, підготовчий і старший. Колоністи при цьому оговорили: викладання німецької мови має бути обов'язковим, зарахування дітей інших віросповідань здійснюватися з дозволу товариства, господарською частиною мають відати його представники. Однак умови товариства не сподобалися попечителю. У відповіді на ім'я інспектора він заявив, що реорганізація училища можлива за умови, якщо викладання німецької буде здійснюватися в позаурочний час як необов'язкового предмета, завідувач та учителі призначатимуться інспекцією училищ з осіб російської національності, Закон Божий буде вести православний священник. Ще й пригрозив закриттям училища в разі неприйняття вимог [387, с. 41].

Це викликало спротив з боку колоністів, бо, по суті, зводило нанівець їх зусилля щодо організації національної школи та лютеранського виховання. Члени господарської ради Ю. Крафт і Ф. Кінгле заборонили завідуючому виключати з навчального плану німецьку мову, а на гроші, виділені для придбання російських підручників, закупили німецькі і, незважаючи на протест завідуючого, роздали учням.

Інспектор А. Швачка намагався нейтралізувати опір колоністів, просив попечителя звернутись по допомогу до губернатора. Однак втручання губернатора мало чим допомогло – колоністи вперто протистояли повній русифікації закладу, який на той час мав одне з кращих приміщень, близько 200 учнів, добре підготовлених учителів, бюджет 2002 крб. За рахунок цих коштів учителі отримували зарплату 550 крб. – вдвічі більшу, ніж у такому ж училищі на Ольгопільщині, їм надавалося безплатне житло і опалення, утримувався сторож [387, с. 4-42]. І все-таки якийсь компроміс був знайдений, бо училище продовжило працювати і статус двокласного схоже отримало.

У 90-і роки XIX – на початку XX ст. становище іновірів у Російській імперії, і на Поділлі зокрема, ускладнилося. Виробництво сукна скорочувалося, знижувались доходи, а разом із ними – підтримка навчальних закладів. Якщо 1893 року в губернії ще діяло чотири лютеранських початкових навчальних заклади, то 1895-го – три, а 1903-го – тільки два в Ушицькому та Ямпільському повітах [391, с. 171]. 8 листопада 1904 року в Дунаєвецькому лютеранському училищі був закритий підготовчий клас і звільнений учитель Е. Шлегель [387, с. 42]. Навчальні потреби учителів та учнів обслуговувала училищна бібліотека, яка налічувала 66 навчальних посібників та 98 томів літератури.

Одинадцятий випуск “Трудов Подольского церковного историко-археологического общества” 1911 року зафіксував: *“Немцы для обучения своих детей устроили это училище на собственные средства, обставив его надлежащим образом, даже роскошно во всех отношениях. Помещается оно в центре местечка в двухэтажном каменном здании с обширной усадьбой. В доме этом три больших светлых классных комнаты. Три учителя-немца обучают детей по-русски и по-немецки”* [440, с. 34].

Працювало училище і в роки Першої світової війни, незважаючи на те, що частина німців за розпорядженням влади була евакуйована з верстатами вглиб Росії (Додаток № 1).

1918 року на базі училища постала українська гімназія.

Отже, протягом 86 років помітну роль в освітньому та культурному житті містечка Дунаївці відігравала лютеранська початкова школа, яка на початку 90-х років XIX ст. отримала статус двокласного училища. Це був єдиний у дореволюційній історії волосних Дунаївців заклад такого типу.

Училище дало вищу початкову освіту сотням своїх вихованців. Цілком ймовірно, що в ньому отримали стартову освіту дунаївчани Владислав Заремба, музикант і композитор, автор українських романсів “Дивлюсь я на небо”, “Повій, вітре, на Україну”, і Франц Лендер, який вивершив свою освіту в Петербурзькому чотирикласному ремісничому училищі Російського технічного товариства та Петербурзькому технічному інституті, став винахідником тридцяти-семиміліметрової зенітки, яка в роки Першої світової війни захищала небо північної столиці Російської імперії.

Приклад лютеранського училища, набутий досвід сприяв організації й успішному розвитку в містечку однокласного училища міністерства народної освіти та церковно-парафіяльних шкіл як у Дунаївцях, так і прилеглих до нього сел.

IV. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

1

Створення мережі початкових навчальних закладів у нашому краї для поширення освіти в народні маси почалося з 60-х років ХІХ ст. Основним типом початкових шкіл були парафіяльні, підпорядковані духовному відомству – Подільській консисторії і Св. Синоду.

Певні кроки в бік організації початкових шкіл були зроблені вже в середині 30-х років, коли після придушення польського повстання 1830-1831 рр. була потиснута польська школа і стало очевидним, що без зміни світоглядних устоїв по-справжньому зміцнити становище православної церкви та російської влади неможливо. 1836 року Святійший Синод вперше зажадав від архієреїв щорічної доповіді про кількість шкіл в епархії. 1841 року імператором був затверджений статут духовних консисторій, який вмняв їм в обов'язок спонукати православне духовенство до відкриття шкіл при церквах.

У 30-50-х роках школи створювались в основному у військових поселеннях і селах, що перебували у віданні міністерства державного майна. Духовенство при цьому не стояло осторонь. Однак стан народної освіти був явно плачевним: 1850 року в Подільській епархії навчалися 1291 хлопчик і 3 дівчинки, у 1855-му – 1275 і 969, 1859-го – 1924 і 973 відповідно. За 10 років кількість учнів збільшилася всього на 1603 дитини [302, с. 442].

За рік до звільнення селян від кріпосної залежності діяльність влади з організації початкових шкіл почала набирати більш окресленого характеру. 3 травня 1860 року у відповідь на “высочайшее повеление” князь Васильчиков, генерал-губернатор Південно-Західного краю (так царська влада назвала приєднану до Росії територію Правобережної України), звернувся до архієреїв Київської, Подільської і Волинської губерній, у тому числі й до архієпископа Подільського і Брацлавського Іринарха, з пропозицією організувати через сільських священників “народное обучение”. При цьому повідомив, що губернаторам, а через них і місцевим поміщикам, доручено всіляко сприяти розвитку народної освіти. Тому вже наприкінці 1860 року, по завершенні польових робіт, почалося масове відкриття шкіл в епархії, зокрема й на Дунаєвеччині. Услід за

нестеровецькою, створеною 1854 року, 1860 року з'явилося ще 8 парафіяльних шкіл у Дунаївцях, Великому Жванчику, Залісцях, Лисці, Макові, Миньківцях, Михайлівці, Сокільці. На початку діяльності всі вони мали однакові проблеми – відсутність фінансування, шкільних приміщень, підручної літератури та навчального обладнання, незадовільне відвідування занять учнями.

У Дунаївцях навчання почалося 9 листопада 1860 року. Після церковної служби в присутності багатьох парафіян священник Авксентій Чернявський окропив водою голови 9 перших учнів і повів їх у зарання підготовлену класну кімнату, де було встановлено 4 парти, стіл і стілець для вчителя, класну дошку та ікону із зображенням Пресвятої Діви Марії, яку навчає Анна.

Заняття з усіх предметів проводив священник, інколи підміняли паламар або дякон. У понеділок вивчали священну історію, а також був урок читання, у вівторок – короткий катехізис і читання, у середу – священна історія й арифметика, у четвер – знову короткий катехізис і читання, у п'ятницю – арифметика і письмо, у суботу – священна історія і співи. Букви вивчали по надісланому букварю, записували на дошці, об'єднували в склади, склади – у слова – так училися читати. І вже на кінець навчального року, під час публічних випробувань за участі благочинного, дунаєвецького пристава Колтовського, лікаря Маркевича та майора розквартированого в містечку Севського піхотного полку Дерюгіна, учні продемонстрували непогані успіхи в чистописанні, читанні, арифметиці, знанні священної історії, що було засвідчено актом за підписами перелічених осіб [465, с. 324-325].

У класному журналі один з кращих учнів фіксував відвідування, поведінку учнів, результати навчальної праці. Робота, яка проводилася з учнями в класі, а з батьками в церкві, скоро дала позитивні результати: наступного року до школи прийшло 45 юних дунаївчан – 36 хлопчиків і 9 дівчаток [465, с. 325].

У Маківській парафіяльній школі, яку 25 листопада того ж року відкрив протоієрей Тит Мисюра, спочатку справи були набагато гірші. На першому місці стояло питання класної кімнати – заняття проводились у помешканні дяка, у кімнаті, де ледь вмістилося перших 14 школярів. Спроби поліпшити базу не мали успіху. Поміщик Войцех Раціборовський відмовив не те, що виділити, а й навіть здати в оренду за плату якийсь з незайнятих будинків, демонструючи неприйняття ідеї освіти для православних. Не вистачало навчальної літератури. Нерідко вчителю – діючому священнику доводилося

покидати школярів прямо під час занять для здійснення треб – церковних обрядів похорону, хрещення тощо. Настирливо стукалась потреба у ще одному вчителеві [259].

Крацими були стартові позиції у лисецькій церковній школі. Священик Іван Корчинський усвідомлював, що обов'язок пастиря не тільки в тому, аби справно відправляти церковні служби і треби, а й у тому, аби бути просвітитником своєї пастви, її моральним поводитирем. Школа почала працювати з осені, клас розмістили в будинку, де жив паламар. Перших 13 школярів – 10 хлопчиків і 3 дівчинки – під кінець навчального року своїми успіхами приємно здивували батьків та однолітків, що залишалися поза школою. Тому восени 1861 року за парти сіло вже 25 школярів – 15 хлопчиків і 10 дівчаток [206, с. 574]. Постало питання більшого приміщення, і сільський схід вирішив перевести школу в приміщення з двох кімнат, що цілком задовольнило потребу. Однак участь селян у шкільному житті цим не обмежилася. Наступного року громада виділила школі 19 крб., що дозволило провести поточний ремонт, придбати паливо, закупити найнеобхідніше навчальне приладдя. На підручники коштів не вистачило, тому отець Іван надолужив за рахунок власних грошей.

Несподівано спрацювало селянське невігластво. Хтось пустив слух, нібито цар наказав учити дітей, аби згодом забрати їх до війська і мати освічених “справних москалів” [206, с. 575]. Почався панічний відтік учнів. Священику довелося докласти чималих зусиль, щоб з церковної кафедри, та і в індивідуальних бесідах, довести безпідставність слухів, які так налякали і батьків, і учнів. 1862 року вдалося залучити до школи 30 хлопчиків і 20 дівчаток. Позитивно вплинуло й те, що кращі учні справно читали в церкві псалми і співали в хорі.

Однак відвідування і в цій школі залишалось проблемним. Окремі батьки дякували священику за його вчительську працю, підкреслюючи, що “ми самі бачимо, що грамотність нашим дітям пригодилася, вони краще нас стали Богові молитися і нас шанувати”. Але більшість твердила навпаки: “Навіщо нашим дітям вчитися? Мій дід, мій тато і я не вчився і жив, та і як жив і живу, то й діти наші будуть жити” [206, с. 573]. Оскільки все впиралося в неосвіченість батьків, священик вирішив організувати їх навчання. В училищному будинку в недільні і святкові дні почав проводити читання і бесіди з молодими батьками. Дехто вважав такі заняття ледь не приниженням гідності, але згодом, побувавши на кількох таких заняттях і отримавши корисні знання та відповіді на наболілі питання, переконувався в користі навчання

і для своїх дітей. Недільна школа прижилася, діяла і в наступні роки [348, с. 25]. Успішно працювала і церковно-парафіяльна школа. А досвід священника Івана Корчинського популяризували “Подольские епархиальные ведомости” [428].

Приклад перших восьми шкіл, створених 1860 року, підштовхнув до дії священників інших сіл. 1861 року були відкриті школи в Зеленчі, Підлісному Мукарові, Тинній, 1863-го – у Гірчичній і Чанькові. Власне, стався своєрідний прорив в організації народної освіти не тільки на терені Дунаєвеччини, а й Поділля, Правобережної України.

До цього владу спонукала низка обставин. У першу чергу – ліквідація кріпосництва, яке гальмувало суспільний прогрес упродовж століть. Грамотних робітників, спеціалістів потребували капіталістичні підприємства. Розпочалося реформування всіх сфер суспільного життя і, зрозуміло, не могла залишатись осторонь галузь освіти. Революційні виступи, тиск передової громадськості також стали рушіями змін у діяльності царської влади.

1 липня 1861 року з метою активізації зусиль центральних та місцевих органів влади імператор зажадав щомісячної інформації про кількість і стан сільських шкіл. Хід виконання цього розпорядження взяв на контроль міністр внутрішніх справ. До справи організації початкових навчальних закладів, налагодження їх роботи долучились генерал-губернатор краю, начальники губерній. 1861 року генерал-губернатор тільки на Поділля надіслав 10 тис. букварів [302, с. 442-443].

У січні 1862 року подільський губернатор Р. Брауншвейг поставив нові завдання повітовим керівникам щодо охоплення навчанням сільських дітей, звернувся і до благочинних посилити роботу з відкриття шкіл в кожній парафії, закликав поміщиків, меценатів надавати допомогу духовенству в організації і діяльності шкіл. Це звернення знайшло відгук. Зокрема радник В. О. Кокорев на придбання навчальних посібників пожертвував 1000 крб., чималу суму як

Чаньківська ЦПШ

для того часу. Губернатор на сторінках “Подольских епархиальных ведомостей” і “Санкт-Петербургских ведомостей” поділився досвідом організації початкових шкіл в губернії, підтримки їх діяльності [104]. І, насправді, результат був непоганий: якщо 1859 року усіх учнів в епархії налічувалося 2897, то 1862-го тільки шкіл стало 1157, а учнів – 23297 [342, с. 443].

Новий етап у розвитку початкової освіти визначило “Положення про початкові народні училища”, прийняте 1864 року. Зберігаючи наступність, воно розвинуло раніш діючі статuti, зафіксувавши продиктовані практикою зміни. Мовою навчання залишалася російська, право відкривати училища й надалі мали різні міністерства, відомства, товариства і приватні особи, збереглися існуючі типи початкових навчальних закладів, об’єднані загальною назвою “початкові народні училища”.

Водночас встановлювався новий порядок управління народною освітою – створювалися губернські і повітові училищні ради з представників різних відомств. Блища до шкіл повітова училищна рада збирала й аналізувала звіти про стан навчання, визначала тенденції, успіхи і проблеми, через засновників намагалася їх вирішувати. Вона давала дозвіл на відкриття і закриття шкіл, призначала і звільняла учителів. Губернська ж розглядала більш глобальні питання, пов’язані з матеріально-навчальною базою, підготовкою учительських кадрів, забезпеченням підручниками тощо. Вводилася посада попечителя парафіяльних початкових народних училищ. Скажімо, таку місію у 2-му благочинницькому окрузі на Дунаєвеччині виконував священник лисецької Пресвятої Богородиці православної церкви К. Куземський.

До викладацької роботи допускались не тільки священнослужителі, а й світські особи, жінки. Умовою їх призначення був відповідний документ і належний рівень моралі та благонадійності, засвідчений відомими й авторитетними особами. Дозволялося спільне навчання хлопчиків і дівчаток. Посилювався контроль за діяльністю учителів та поведінкою учнів як з боку влади, так і місцевих священників.

Нове положення привернуло увагу до проблем народної освіти, сприяло збільшенню кількості початкових навчальних закладів. 1866 року в Подільській губернії вже діяло 5 початкових народних училищ міністерства народної освіти, 21 – міністерства державного майна, 1385 парафіяльних училищ духовного відомства, 23 інших [388, с. 30].

1864 року на Дунаєвеччині були відкриті початкові парафіяльні школи в Голозубинцях та Іванківцях, 1865-го – у Рахнівці і Тернавці,

1866 – у Кривчику, 1867 – у Балині, Могилівці й Шатаві, 1868 – у Підлісному Мукарові, Смотричі.

Іванковецька парафіяльна початкова школа розміщувалася в будиночку, що належав церкві Святої Покрови, 1870 року мала 40 учнів – 30 хлопчиків і 10 дівчаток, навчав їх місцевий дяк [112, с. 164]. У Балинській парафіяльній школі на цей час було 33 учні – 30 хлопчиків і 3 дівчинки [94, с. 163]. Тогочасні школярі вивчали Закон Божий (короткий катехізис і священну історію), арифметику в обсязі чотирьох арифметичних дій, вчилися писати і читати по книгах світських і церковних, за наявності відповідного вчителя – церковного співу. У такий спосіб досягалася визначена положенням мета “утверджувати в народі релігійні і моральні поняття та поширювати корисні початкові знання”.

1869 року було прийняте “Положення про народні училища в губерніях Київській, Подільській і Волинській”. Воно посилило управління і контроль, запровадило замість дирекцій училищні інспекції і, що досить важливо, поширило на регіон право відкривати сільські однокласні й міські двокласні училища міністерства народної освіти.

Каталізатором освітніх процесів на Правобережжі стало польське повстання 1863-1864 рр., участь у ньому місцевого населення. Польському впливу необхідно було протиставити посилену русифікацію. І хоч у цій справі був присутній виразний ідеологічний компонент, все ж об'єктивно вона сприяла охопленню ширшого кола населення навчанням, і, як зазначалося в спеціальній інструкції для цих училищ, прийнятій 1875 року, давала “дітям сільського населення можливість отримувати елементарну освіту в більш повному і закінченому вигляді порівняно з іншими сільськими навчальними закладами” [388, с. 22].

На реалізацію цього проекту уряд виділив 30 тис. крб. Згідно з п.4 Положення на одне училище на рік передбачалося з цих коштів 226 крб. : 50 – на зарплату законоучителю, 150 – учителю, 26 крб. – на навчальні посібники. Решту витрат – на приміщення, ремонт, опалення, освітлення – мала брати на себе сільська громада. І лише за цієї умови училище могло бути відкрите [388, с. 21].

1869 року на основі вказаного положення постало міське двокласне училище з п'ятирічним терміном навчання в Новій Ушиці. Його розмістили в казенному приміщенні. Очолив училище випускник фізико-математичного факультету Київського

св. Володимира університету надвірний радник Іван Гнатович Кршемінський. 1883 року він був відзначений орденом св. Анни 3 ст. На початок 1889 року в училищі навчалося 150 хлопців і дівчат, діяв підготовчий клас. На утримання училища казначейство виділяло 3997 крб. [312, с. 23]. Законоучителями працювали протоієрей Адріан Гловацький та священник Яків Бачинський, учителями російської мови – В. З. Назаревський, математики – О. М. Комарчук, чистописання, креслення і малювання – І. І. Кузнецов, підготовчого класу – М. Є. Лук'янов, наглядачкою жіночого відділення була випускниця Київської фундуклеївської жіночої гімназії Ольга Єлисеївна Горинович [312, с. 24]. Це училище дало підвищену освіту та доступ до педагогічних і бухгалтерських посад багатьом вихідцям з Дунаєвеччини. Адаже при таких училищах з дозволу попечителя навчального округу влаштовувались різні курси: недільні і вечірні – для дорослих, бухгалтерські, учительські, креслярські, рахівничі та ін.

Випускник Ушицького міського двокласного училища уродженець с. Мала Кужелівка Василь Андрійович Сочинський спочатку отримав посаду у Миньковецькому волосному правлінні, а згодом – у Кам'янець-Подільському відділенні поземельного банку. 1908 року, після відновлення діяльності Подільського українського товариства “Просвіта”, обійняв у цій громадській інституції посаду відповідального секретаря і разом з головою Костем Солухою взяв на себе низку безоплатних обов'язків – формування бібліотек української літератури, книжкових кіосків, заснував видавництво “Дністер” [362].

1902 року Ушицьке двокласне училище закінчив Степан Титович Риндик із с. Заставля, що із заходу притулилося до Дунаївців. Далі навчався в Кам'янецькій класичній гімназії, Київському університеті, Київському політехнічному інституті, який закінчив 1914 року. У роки Української революції жив у Кам'янці-Подільському, 1919 року працював старшим асистентом кафедри фізики Кам'янець-Подільського державного українського університету, редактором відновленого В. А. Сочинським видавництва “Дністер”, в еміграційний період у Чехо-Словаччині – доцентом Українського високого педагогічного інституту в Празі. 1924 року видав підручник “Міцність матеріалів”, 1943-го – підручник “Елементи машин”. Після війни С. Т. Риндик працював в українських гімназіях у таборах для переміщених осіб у Німеччині. 1950 року виїхав до США, жив у м. Чикаго. Незнання англійської перекирило 65-річному педагогу шлях до школи, тому

заробляв на життя редагуванням і коректурою, багато працював як письменник. Ще 1942 року видав поетичну збірку “Логос”, яку в Чикаго двічі перевидав, розширивши, 1943-го – книжечку “Терентій Трохимович Тарадайка”, 1944-го – збірку оповідань “Смілянська хроніка”. 1960 року опублікував збірку оповідань “Пригоди і люди”, 1961-го – збірочку для дітей “Пригоди Сірка Клаповухого”, у наступні роки – низку публіцистичних та літературознавчих статей.

В один час із С. Риндиком в Ушицькому міському двокласному училищі навчався його односелець-сусід Никифір Серветник, згодом капітан царської армії, командир Херсонської дивізії Армії УНР, бідьше відомий як отаман Херсонщини і Таврії Григор'єв.

Григорій Данилович Гавінчук із Сиворіг після закінчення того ж училища став учителем, у радянські часи здобув повну вищу педагогічну освіту, очолював Бородянську на Київщині середню школу, 1939 року нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. Після війни був заступником, головою Новоушицького райвиконкому, завідувачем Миньковецького райвідділу освіти, а після ліквідації району – директором школи [363].

Вже того 1869 року сільські сходи у 7 повітах Подільської губернії прийняли 82 рішення про заснування однокласних міністерських училищ. 1871 року було створено 15 однокласних училищ, 1872-го – 11, у тому числі – у Дунаївцях та Підлісному Мукарові.

23 листопада 1871 року дунаєвецька і заставська сільські громади, що входили до дунаєвецької православної парафії, провели схід і розглянули питання відкриття в Дунаївцях однокласного народного училища. Схід вирішив:

1. Відвести для училища дві класних кімнати та квартиру для учителя в кам'яному будинку, що належав церкві. Придбати для училища столи, лавки, дві класних чорних дошки, шафи, настінний годинник, дзвоник для збору дітей та меблі для вчительської квартири.

2. Взяти на себе ремонт приміщення, у разі потреби – даху, грубок.

3. Забезпечити училище і квартиру учителя опаленням та освітленням.

4. За рахунок обидвох громад утримувати “тверезого і благополучного” сторожа.

5. Виділити десятину церковної землі під город для вчителя і сад для училища, огородити його.

6. Використати 80 крб. із коштів церковного опікуництва для вирішення цих питань.

7. Розпоряджатися цією сумою мали обрані сходом довірені особи – скарбник церковного опікунства Тит Риндик, батько раніш згадуваного Степана Риндика, та житель Заставля Петро Дутка.

8. “К сему присовакупляем, что в нашем приходе в м. Дунаевцах церковно-приходская школа есть, помещается в церковном каменном здании. Таковое помещение мы признаем выгодным отдать под помещение народного одноклассного училища” [1, арк. 50 зв.].

Ухвалу засвідчили з боку дунаєвської громади 41 учасник сходу, зокрема Федір Кучменко, Федір Ночка, Степан Кучменко, Василь Слонецький, Іван Муляр, Мойсей Ночка, Василь Горбатюк, Михайло Чорний, Іван Падитель, Танасій Ночка, Тит Риндик та ін., від заставської громади – 32 особи – Михайло Коритчак, Яким Совков, Петро Дутка, Мойсей Ульянов, Андрій Повзенюк, Дмитро Михайлів, Микита Гайдамашко, Степан Бакуліч та ін. Свої підписи і печатки поставили старости Дунаївців і Заставля, волосний старшина і писар. Мировий посередник 1-ої дільниці Ушицького повіту 13 грудня затвердив ухвалу [1, арк. 49-52].

У цей же день своє клопотання з ухвалою сходу мировий посередник направив інспектору училищ 1-го району Подільської губернії М. Константиновичу та попечителю Київського навчального округу П. Антоновичу [1, арк. 8]. На основі цих документів Дунаївці були включені до “Списку місцевостей Київської, Подільської і Волинської губерній, в яких передбачається відкрити однокласні народні училища”. До цього списку ввійшли, як претенденти на відкриття училищ по Ушицькому повіту, містечка Миньківці, де проживало 1975 мешканців – 941 чоловік і 1034 жінки, Сокилець – 1247 жителів, у т. ч. 599 чоловіків і 648 жінок (у Дунаївцях на цей час налічувалося 1089 жителів, 508 чоловіків і 648 жінок) та по Кам'янецькому повіту – Смотрич – 1342 жителі (680 чоловіків і 692 жінки), Балин – 1364 жителі (683 чоловіки і 681 жінка) [1, арк. 494].

Училище планувалося відкрити 1 жовтня 1872 року. У зв'язку з цим інспектор М. Константинович 28 вересня просив попечителя відкрити кредитування училища: 51 крб. на зарплату учителю і законовчителю та 158 крб. 23 коп. на придбання навчальних посібників. Учителем був призначений випускник Подільської духовної семінарії Омелян Хмелевський, законоучителем з подання єпархіального архієрея єпископа Леонтія – священник Авксентій Чернявський [1, арк. 8, 22].

Так у Дунаївцях замість парафіяльної школи з 1872 року почало діяти однокласне народне училище міністерства народної освіти. На початок 1899 року воно знаходилося в тому ж церковному будинку, у ньому навчалось 68 хлопчиків і 32 дівчинки. Учитель Євфимій Арсентійович Калинович отримував 250 крб. річної зарплати, законоучитель священник Олексій Антоновський – 50 крб. Училище землі не мало, казна виділяла 226 крб. і ще стільки громада. Учитель вів хор. У неділю та святкові дні при училищі проводились релігійно-етичні читання [312, с. 2].

У 70-х роках відкриття міністерських однокласних народних училищ не набуло масового характеру. Скажімо, 1873 року в Подільській губернії було відкрито лише 6 таких закладів. Наступні роки теж не відзначалися особливою інтенсивністю щодо створення таких училищ. На Дунаєвеччині, крім дунаєвцького, сільське однокласне училище було відкрите і в Підлісному Мукарові. 1889 року учитель Григорій Михайлович Панасюк і законовчитель священник Андрій Грединський навчали в ньому 60 школярів – 53 хлопчики і 7 дівчаток. Училище розташовувалося в громадському будинку, оточеному садком. Дівав училищний хор у складі 18 дітей, керував хором учитель [312, с. 32].

У 80-х роках відкриття училищ набуло певної динаміки: 1881 року вони з'явилися у Пільному Мукарові, Сокільці, Татариськах і Тинній, 1882-го – у Балині, Блищанівці, Міцівцях, Нестерівцях, 1883 – у Макові і Миньківцях. Основна причина, яка гальмувала відкриття кращих порівняно з парафіяльними школами навчальних закладів, це бідність селян. Нерідко, аби відкрити міністерське училище, об'єднувалися сільські громади кількох парафій. Так сталося, приміром, у Блищанівці.

Ініціював створення училища мировий посередник II-ої дільниці Ушицького повіту, надіславши звернення волосному старшині. Оскільки в Блищанівці та Михайлівці не було приміщення для училища, постала необхідність у його будівництві. Двом сільським громадам виявилось це не під силу. Вирішили звернутися до громади сусідніх Супруньківців. Питання мали окремо розглянути сходи кожного села і винести свої рішення.

Блищанівський сільський схід відбувся 8 квітня 1881 року. На той час у селі числилося 136 дворів, 366 чоловічих ревських душ і 452 жіночих. Схід ухвалив побудувати приміщення для училища з квартирою для вчителя, придбати стіл, лавки для учнів, дві класних

дошки, шафу для книг, дзвінок, за відсутності вільної землі встановив учителю щорічну доплату 25 крб. сріблом, а також плату за навчання 3 крб. на рік для тих, хто не належав до селян або не брав матеріально-фінансової участі в будівництві училища. Були обрані чотири довірені особи – Василь Цвітун, Яків Парій, Федір Чекалюк, Микола Зноско, яким разом із співзасновниками – представниками Михайлівки і Супруньківців – доручалося вибрати підрядника і вирішувати всі питання створення училища [8, арк. 5-9]. Такі ж сходи пройшли і в сусідніх сільських громадах.

6 серпня 1881 року відбувся об'єднаний схід. У ньому взяли участь 188 представників усіх трьох сільських громад. Схід схвалив ідею відкриття училища, вирішив клопотати про виділення кредиту в сумі 400 крб. на будівництво училища. Постанову окрім представників громад – учасників сходу підписали і скріпили печатками старости Блищанівки Я. Кондратюк, Михайлівки – Ф. Ковальчук, Супруньківців – І. Прудивус та блищанівський сільський писар Навроцький [8, арк. 10-32].

Училище побудували на долині, біля річки Гниловідки, яка несе свої води через усі три села до Дністра. Учителем був призначений випускник Коростишівської учительської семінарії Микола Никанорович Цішковський, законоучителем – михайлівський священник Федір Корнійович Ісаевич. Була сформована училищна бібліотека, для якої з київського магазину Івана Вазова закупили 54 книги. Серед них – “Русские богомольцы на Синае”, “Во дни она” Бекетова, “Илиада” Гомера, “Капитанская дочка” О. Пушкіна, “Записки охотника” І. Тургенєва, “Горе от ума” О. Грибоедова та інша церковна і світська література російською мовою [9, арк. 48-49].

Училище успішно діяло і в наступні роки. 1889 року в ньому навчалось 50 хлопчиків та 11 дівчаток. Зарплата учителя складала 300 крб. на рік, законоучителя – 90 крб. [312, с. 24]. Протягом 1896-1911 років учителем гімнастики працював Іван Якович Прокопчук. Шкільний будинок, зведений у 1881-1882 рр., ще в радянські часи служив учительською квартирою.

Станом на 10 березня 1889 року в Подільській губернії діяло 238 сільських однокласних народних училищ, у тому числі в Кам'янецькому повіті – 27, в Ушицькому – 33. На території Дунаєвеччини функціонувало 13 міністерських однокласних училищ: у Кам'янецькому повіті – 2 (Балинське і Маківське), в Ушицькому – 11 [312]. Процес їх утворення тривав і в наступні роки.

Нерідко навіть педагоги задають питання, яка різниця між однокласним і двокласним початковими училищами. Попробуємо для порівняння виділити основні характеристики одного і другого закладів:

Основні характеристики	Однокласне училище	Двокласне
Термін навчання	3 роки	5 років
Класів	1	2
Учителів	1	2
Основні предмети	Закон Божий, читання, письмо, чотири арифметичні дії, співи.	Перші три роки навчання вважалися 1 класом і відповідали курсу однокласного училища, 4 і 5 – другим вищим класом, вивчалася історія, географія, природознавство, рос. мова, практична геометрія, відомості з фізики, креслення, співи.
	Гімнастика, рукоділля для дівчаток, ремесла для хлопчиків, заняття з городництва, садівництва, бджільництва.	
Додаткове навчання	У недільні і святкові дні-релігійно-етичні читання	Курси (учительські, бухгалтерські та ін.). Після випуску можна було пройти підготовку для вступу в учительський інститут та ін.

Поява однокласних народних училищ міністерства народної освіти була зустрінута неоднозначно. Дехто вважав, що за змістом освіти вони мало чим відрізнялись від звичайних парафіяльних. Та й за формою зберегли формалізм своїх попередників, як і раніше обмежували педагогічну творчість. Однак більшість визнавала, що вони створили конкурентне середовище, стимулювали більш відповідальне ставлення до організації роботи парафіяльних шкіл, які залишалися основною ланкою в системі початкової освіти не тільки на Поділлі, Дунаєвеччині, але й в усій Україні.

2

Шістдесяті роки XIX ст. можна впевнено назвати “зоряним часом” парафіяльних шкіл, у тому числі і на Дунаєвеччині. Якщо 1862 року в Подільській губернії діяло 1157 парафіяльних шкіл, навчалося 23297 учнів, то 1869-го – 1293 школи, 29620 учнів [300, с. 423]. А це поставило на порядок денний питання підготовки учителів, поліпшення їх матеріального становища. Адже переважну більшість учителів парафіяльних шкіл в губернії складали священики, паламарі,

демобілізовані нижчі чини, грамотні селяни тощо. Тому 1869 року в Києві була заснована перша в Україні учительська семінарія, 1870-го – у Коростишеві на Житомирщині, 1874 року в Глухові відкрито перший учительський інститут, 1912-го – Вінницький. Головну роль у підготовці учителів для парафіяльних шкіл краю відіграла Подільська духовна семінарія, в якій навіть відкрили кафедру педагогіки, жіночі духовні училища в Кам'янці-Подільському і Тульчині, двокласне училище в Браїлівському монастирі, курси.

Інкони кращих учителів відзначали. 24 січня 1867 року подільський губернатор “за усердие в обучении сельских мальчиков” преміював групу педагогів краю, у тому числі Северина Левинського з Гірчичної і Василя Вибодовського з Великої Тернави. Вони отримали по 10 крб. [327]. Був запроваджений дійовий стимул і для священників: ті, хто протягом 10 років утримував у належному стані школу, в якій навчалось не менше 20 учнів, могли бути нагороджені орденом Св. Анни III ст.

Не просто вирішувалося питання забезпечення підручниками. На перших порах, як це було, приміром, у Лисці, воно лягло на плечі священників – засновників шкіл. Надалі про підручники почали дбати Св. Синод і Подільська духовна консисторія. Подекуди до справи підключилися сільські громади, однак досить неохоче через бідність селянських родин, а також – окремі меценати.

Час од часу певні суми на навчальні посібники і шкільне приладдя виділяла місцева влада. 8 червня 1867 року подільський губернатор за розпорядженням генерал – губернатора Безака передав єпархіальному правлінню 4438 крб. на придбання навчальних посібників [118, с. 304]. За рахунок цих коштів 1869 року через благочинного Івана Корчинського отримали підручники школи в Лисці, Соکیلці та Голозубинцях. У своєму окрузі підручники закупив і розподілив дунаєвецький благочинний Авксентій Чернявський, 20 букварів отримала парафіяльна школа в Дунаївцях, 15 книг з основ християнського вчення, 10 прописів, 6 підручників з арифметики – Нестеровецька, 35 підручників – Підлісномукарівська. Нові підручники з цих видатків попали до школярів Січинців, Тернави і Тинної [118, с. 306-307].

Наступного 1870 року для 14 шкіл благочинії священника Івана Корчинського знову поступило 70 букварів, а ще 70 посібників з основ християнського вчення, 42 – з російської граматики, 14 – з географії, 14 – російської історії, 28 – з арифметики. Через благочинного

Тита Мисюру до шкіл Макова, Зеленча, Залісців, Шатави і Чечельника надійшло 210 навчальних посібників. Чи не найбільше посібників отримала Балинська парафіяльна школа: основ християнського вчення – 25, прописів – 16, Священої історії – 12, з російської історії – 1, псалтирів – 20, коротких молитовників – 16, підручників арифметики – 20 [118, с. 319].

У цей час набирало все більшої гостроти питання мови викладання. Представники передової української громадськості прагнули вкратити в освітній процес хоча б українську історію, традиції, обряди. Однак проводити книгу до друку через цензуру, яка скрупульозно дотримувалася установок владних кабінетів, ставало все важче. Ще 1834 року міністр освіти граф С. Уваров у доповіді царю Миколі I висловив міркування: *“Чи корисно допускати доведення і схоронення у нас дешевої літератури, що її метою і наслідком є діяння на нижчий клас грамотного населення. Головне цензурне управління, всебічно обміркувавши те питання, прийшло до думки, що приводити нижчі класи, так би мовити, в рух і тримати їх якби в напруженому стані було б не тільки не корисно, але навіть шкідливо”*. Микола I, ознайомившись, завізував: *“Цілковита правда. Ні в якому разі не допускати”* [398, с. 378]. Тому, коли коротка історія України П. Куліша побачила світ, цензор, який дозволив її вихід, був ув'язнений у фортеці.

Але це не залякало українських патріотів. 1857 року, ще до появи таємного обіжника міністра внутрішніх справ П. Валуєва, побачила світ “Грамматика” П. Куліша, “Домашня наука” К. Шейковського. 1861 року після подвійної цензури вийшло 10 тис. примірників “Буквара южнорусского” Тараса Шевченка. Він умістив алфавіт, матеріали для читання (уривки з псалмів, українські народні думи, прислів'я, приказки), числа до 100, таблицю множення тощо. Написаний українською мовою буквами російського алфавіту він зумів пробитися до українського школяра. Ще чотирьом недільним школам, а 1860 року в Україні їх діяло 65, Тарас Григорович передав 50 примірників “Кобзаря”. Згодом його альманах “Живописна Україна”, створений ще в заслання, потрапив до земських шкіл і використовувався як посібник з географії та історії [316].

Однак після циркуляра П. Валуєва 1863 року і царського указу 1876 року про заборону друкувати та ввозити з-за кордону будь-які книжки “на малорусском наречии” питання української викладової мови, друку українських підручників відтермінувалося на багато

десятиліть. Прихильники українства переслідувалися. Приміром, схильних до українофільства викладачів Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії Т. Біленького перевели на роботу в Баку, а М. Білинського відправили на пенсію [398, с. 362-363].

З початком 70-х кількісний ріст церковно-парафіяльних шкіл на Дунаєвеччині, як і в Подільській губернії, почав уповільнюватися. 1870 року працювало вже 1248 шкіл і навчалось 26852 учні, мінус проти попереднього року склав 45 шкіл і 2770 учнів. Спад був ніби й не значним, але тривожним, бо започатковував негативну тенденцію. 1878-го, порівняно з 1869 р., мережа церковно-парафіяльних шкіл та учнів у них зменшилась удвоє:

*Кількість церковно- парафіяльних шкіл та учнів
у Подільській єпархії в 1878 р. [224, с. 810-813]*

	Шкіл	Учнів	Хлопч.	Дівчат	Інших віросп.	
По єпархії	866	16952	15669	1283	257	
У Кам'янецькому повіті	55	924	895	29	8	католики
В Ушицькому повіті	73	1141	1065	76	20	католики

Аналогічна ситуація складалася і на Дунаєвеччині. Якщо протягом 60-х років було відкрито 23 церковних початкових школи, то в 70-і – лише 5: вже згадувані однокласні народні училища міністерства народної освіти в Дунаївцях і Підлісному Мукарові та церковні школи в Лисогірці (1870), Рудці (1873), Чечельнику (1876).

Не поліпшило ситуацію “Положення про початкові народні училища”, 1874 року схвалене Державною радою і затверджене царем Олександром II. Воно робило спробу оптимізувати мережу початкових шкіл, звівши її до чотирьох видів: парафіяльних шкіл духовного відомства, парафіяльних шкіл та народних училищ міністерства народної освіти, сільських училищ інших відомств, недільних шкіл. Водночас підвищувало роль дворянства в управлінні освітніми справами. До губернської і повітової шкільних рад вводились відповідно губернський та повітові предводителі дворянства. Ці маршалки автоматично ставали головами рад, що перекреслювало демократичні засади попереднього положення, згідно з яким голів обирали з числа її членів.

Вплив держави на освіту посилювався також з наданням більших повноважень інспекторам народних училищ. 1873 року згідно з імператорським указом в кожній губернії замість двох утворено чотири

училищних райони і на 1 липня інспекторами училищ на Поділлі були Білявський, Левицький, Городовий і Лосев [237, с. 263]. Тепер засновник міг призначити учителя тільки за згодою інспектора. Крім того, місцевим священикам доручався нагляд за поведінкою учителів та учнів.

І все ж навіть після прийняття нового Положення в Подільській губернії продовжувалося катастрофічне скорочення числа парафіяльних шкіл: якщо 1874 року їх було 1245, у них 19451 учнів, то 1877-го їх стало 992, учнів – 18315, а 1881 року – 620 шкіл і 12447 учнів [226, с. 225].

Причин тому було декілька. Насамперед, після прийняття 1869 року “Положення про народні училища в губерніях Київській, Подільській і Волинській” почали відкриватися альтернативні ЦПШ училища міністерства народної освіти, як правило, з кращими навчально-матеріальною базою, учительськими кадрами та більшими видатками на їх утримання. З їх появою парафіяльні школи закривалися. Становище священика в училищах міністерства народної освіти різко змінилося: його, як законоучителя, інспектор народних училищ мав право перевіряти, атестувати й ініціювати звільнення. Учитель міністерства народної освіти виступав по відношенню до священика керівником, якому інспектор більше довіряв.

Переважна більшість парафіяльних шкіл працювала у важких матеріально-фінансових умовах. Підтверджують це й офіційні документи, зокрема звіт обер-прокурора Св. Синоду 1871 року: *“Церковно-приходские школы не так обеспечены в содержании, как другие, менее снабжены пособиями, часто преподаватели оных не обладают современным приемом обучения”* [226, с. 225]. У звіті за 1874 рік зазначались ті ж проблеми: *“Деятельность духовных лиц на поприще народного образования тем более имеет значение, что заведенные ими школы находятся в самых неблагоприятных условиях в материальном отношении: по большей части они не имеют удобных помещений и терпят недостаток в самых предметах”* [226, с. 224]. Все це підривало авторитет церковної школи.

Проблемою майже усіх шкіл було відвідування. Через відсутність взуття учні з однієї сім’ї часто ходили в школу по черзі. Дітей зривали зі школи на польові роботи. Інколи батьки просто не пускали їх в школу, вважаючи навчання непотрібною справою, даремною тратою часу. За переказами старожилів, зібраними і оприлюдненими

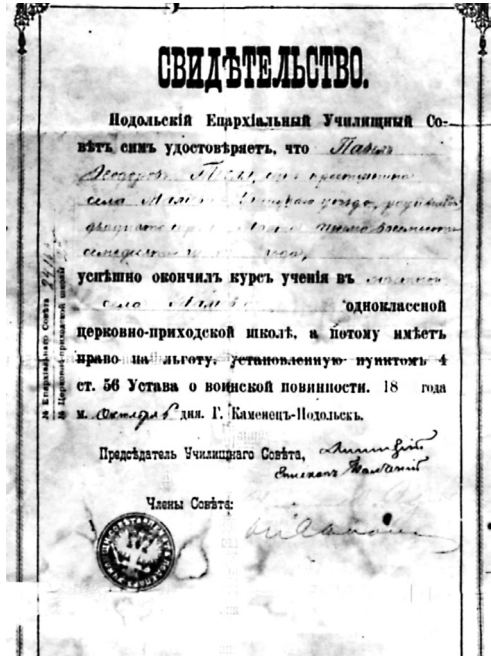
Н. В. Заболотною, колишнім директором Лошковецької НСШ, деякі лошковецькі селяни звістку про заснування школи зустріли в штики, вважаючи, що на грамотних доведеться працювати. Вони навіть сформували делегацію і направили до губернатора добиватися закриття школи, однак вона не була прийнята [166, с. 169]. 1869 року, коли новоутворена інспекція училищ приймала мережу початкових шкіл від дирекції училищ, виявилось, що 20 шкіл закрились “*по неявке учащихся или по неимению помещения, или ж по не отпуску отопления...*” [237, с. 263]. То ж не дивно, що в різних джерелах наводяться різні дати відкриття шкіл на Дунаєвеччині.

Питання відвідування і, взагалі, віддавання дітей до школи було настільки проблемним, що священики прямо закидали єпископа Леонтія скаргами. Архієрей звернувся до губернатора і, навіть, генерал-губернатора з пропозицією дати розпорядження мировим посередникам виявляти духовенству максимальне сприяння в організації освіти сільського населення. І ті вимушені були вживати заходів. 3 жовтня 1886 року Рахнівське волосне правління отримало циркулярний лист за підписом мирового посередника другої мирової дільниці Ушицького повіту М. Козловського, яким на волосних старшин та сільських старост на порозі нового навчального року була покладена відповідальність за відвідування учнями шкіл: “*Строго приказываю волосным старшинам и сельским старостам лично следить за тем, чтобы ученики аккуратно посещали народные училища... Приняв во внимание, что дело народного образования составляет предмет особого попечения Правительства, надеюсь, что должностные лица крестьянского управления, без всяких более напоминаний с моей стороны, приложат все свое старание, чтобы способствовать как моральной поддержке учащихся, так и бодем успешному делу учения*” [10, арк. 10-11].

Держава, зважаючи на масштабність проблеми, зробила ще один крок для залучення хлопчиків до школи. У ході військової реформи 1864-1874 рр. у відповідності зі Статутом про військову повинність від 1 січня 1874 року надала пільги в проходженні дійсної служби атестованим випускникам церковно-парафіяльних шкіл. І це справило вплив як на охоплення навчанням хлопчиків шкільного віку, так і відвідування, наполегливість у здобутті знань, завершенні шкільного курсу й отриманні атестата. Якщо 1884-1885 н. р. був атестований

61 учень, то 1892-1893 н. р. атестати отримали 2886 (5% учнів), 1912-1913 – 10 відсотків [319, с. 18].

Великої шкоди церковній школі на Правобережній Україні завдала позиція міністерства народної освіти і, особливо, його органів на місцях. Адже школи духовного відомства не залишали тут простору для розгортання державної шкільної мережі. Протистояння часто набувало характеру конфліктів, в які доводилося втручатися навіть цареві. Коли О. Безак, Київський, Подільський і Волинський генерал-губернатор, зажадав від архієреїв передати церковно-парафіяльні школи під контроль державних освітніх органів, то отримав відмову. Зкоординувавши свої дії, єпархіальні архієреї написали колективне звернення до царя Олександра II, і їх позицію доніс до вищих властей старший по чину, досвідчений і наполегливий у відстоюванні інтересів церкви київський митрополит Арсеній (Москвин). Він добре знав край, його особливості, у т. ч. – Подільську єпархію, яку ще в чині архієпископа очолював у 1841-1848 рр. [439, с. 39-40]. Приїхавши до столичного Санкт-Петербурга, він просив Олександра II розпорядитись, аби Міністерство народної освіти залишило церковні школи у віданні духовного відомства, а “отнятые и переименованные в народные ему по принадлежности возвратило” [318, с. 304].

Свідоцтво Павла Тесли про закінчення 1890 року Маліївецької ЦПШ з пільгою по військовому обов'язку

Це викликало різку реакцію генерал-губернатора, який запропонував імператору здійснити ротацію – “ополячене” українське духовенство перевести в Росію, а звільнені місця замістити вихідцями з Великоросії – випускниками духовних академій. Проект висилки українських священиків був переданий на експертизу протоієрею Петру Лебединцеву. А той зайняв сторону своєї верстви, аргументовано довівши, що духовенство України має великі заслуги в релігійно-моральному вихованні пастви, поширенні освіти, підтримці російської адміністрації під час польського повстання 1830-1831 рр., за що 44 православних священики тільки Київської єпархії були представлені до нагород. Його висновок, що для успіху “російської справи” висилати українське духовенство з України не потрібно і, навіть, шкідливо, був прийнятий до уваги і проект заморозили [318, с. 305].

Однак боротьба на освітньому поприщі не припинилася. Інспектор міністерських училищ Київського навчального округу Тулов, обґрунтовуючи дії освітянського керівництва, твердив, що духовенство може виховувати, а навчати повинні фахівці, і справою освіти має займатися міністерство. Він об’їжджав села й агітував сільські громади приймати ухвали про заснування народних училищ міністерства народної освіти замість церковних шкіл.

Розгорілася полеміка і на сторінках періодичних видань. У дискусію включилася педагогічна громадськість. Відомий педагог і земський діяч барон Корф доводив, що з передачею шкіл у руки духовенства з його застарілими поглядами і педагогічними методами справа освіти в державі буде зазнавати подальшого занепаду. *“Духовенство, – на думку Корфа, – не может научить питомцев верным идеалам и не поможет им найтись среди искушений и устоять против них”* [225, с. 137].

По губерніях Правобережної України прокотилася хвиля поглинання парафіяльних шкіл міністерськими училищами. Якщо 1866 року зусиллями архієрея Леонтія і парафіяльного духовенства церковні школи діяли майже в кожній парафії, то на 1 січня 1883 року в 1343 парафіях Подільської єпархії їх залишилося 760, а в них 16374 учні, в тому числі 15823 хлопчики і 551 дівчинка [299, с. 383]. Найнижчі показники були в Кам’янецькому та Ушицькому повітах, куди входили населені пункти Дунаєвеччини.

Це викликало хвилю протесту з боку архієреїв. Як найбільш впливовий, до столиці знову поїхав митрополит Арсеній і звернувся

до міністра народної освіти: *“Имею честь просить Вас, милостивый Государь, учинить надлежащее со своей стороны распоряжение, чтобы незаконные действия Тулова были прекращены и чтобы впредь открываемы были училища в тех местностях, где еще не открыты таковыя духовенством”* [318, с. 306]. Така ситуація з церковними школами, можливо в меншій мірі, але була і в інших епархіях. Вона привела до створення при Св. Синоді під головуванням архієпископа Варшавського і Холмського Леонтія спеціальної комісії, до якої ввійшли заступник державного контролера Філіпов і професор Рачинський [226, с. 222]. Створення комісії засвідчувало значний упадок впливу й послаблення участі духовенства в справі народної освіти. І в той же час привернуло увагу до проблеми, що склалася, самого імператора, який усвідомлював, що в особі духовенства самодержавство має сильну опору. Розпочалась підготовка проекту нового положення про парафіяльні школи, яке мало покласти край дискусії і посилити роль духовенства в навчанні і вихованні підростаючого покоління.

3

Документ був затверджений російським імператором Олександром III 13 червня 1884 року і надбав форми *“Правил про церковно-парафіяльні школи”*. З цього часу початкові навчальні заклади, які відкривало православне духовенство, стали офіційно називатися церковно-парафіяльними. Мету їх діяльності визначав параграф 1-ий Правил: *“Школи ці мають мету утверджувати в народі православне вчення віри і моралі християнської і повідомляти першопочаткові корисні знання”* [333, с. 411].

Право відкривати школи надавалося священику або іншим членам притчу за його згодою. Вони могли бути однокласними з дворічним терміном навчання або двокласним – з чотирирічним. З дозволу архієрея можна було відкривати додаткові класи, щоденні уроки для дорослих, ремісничі відділення і рукодільні класи, недільні школи. Учителями могли бути не тільки священики чи члени притчу, а й цивільні особи з відповідною освітою, але – *“під наглядом священика”*. З метою заохочення участі в освітньому житті церкви особам, які відкрили ЦПШ на свої кошти, могло присвоюватися звання опікуна цієї школи, а тим, хто виявляв особливу старанність у поширенні народної освіти *“в дусі православної церкви”* – почесного

опікуна церковно-парафіяльних шкіл одного чи навіть кількох благочинницьких округів. Звання опікуна надавав єпархіальний архієрей, почесного опікуна – Св. Синод.

Правила помітно посилювали роль духовенства в організації початкової освіти в парафіях: на них покладалося завідування школами, “для ближчого керівництва церковно-парафіяльними школами” архієреї призначали наглядачів, створювалася єпархіальна училищна рада, до якої запрошувався “*на правах члена місцевий директор народних училищ*” [333, с. 415-416].

Правила дозволили залучати на утримання і розвиток ЦПШ кошти не тільки церков, а й міських і сільських громад, парафіяльних опікунств, братств, земств, громадських товариств, приватних установ та осіб, фіксували низку інших положень, які відкривали простір розвитку початкових шкіл під егідою духовенства (Додаток №2).

У відповідь на визнання важливості їхньої праці духовенство з ентузіазмом взялося за налагодження справ в освіті населення. В одних парафіях відновлювало раніш закриті початкові школи, у багатьох селах відкривало вперше, удосконалювало навчально-матеріальну базу. У містечку Сокілець, наприклад, громада викупила ділянку землі й побудувала шкільне приміщення. Шкільні будинки звели в Балині та інших селах Дунаєвеччини [239, с. 40, 48].

Подбала про шкільне приміщення і Маліївецька сільська громада. Воно мало простору класну кімнату на 40-50 учнів, квартиру для вчителя і склад. Клас був обладнаний чотирма партами з лавами, столом і стільцем для вчителя, класною дошкою і шафою для класної бібліотечки. Гарний слід у пам’яті маліївчан залишив засновник школи отець Григорій Кондрацький, згодом запрошений до Кам’янця-Подільського настоятелем церкви Подільської духовної семінарії. Його справу 1888 року перебрав Пилип Кульчицький – син паламара. Того ж року випускники склали іспит у присутності благочинного і сільського священика й отримали свідоцтва про завершену початкову освіту. У музеї Маліївецької ЗОШ I-II ст., створеному учителем історії і директором цієї школи О. Г. Онищуком, зберігається свідоцтво про початкову освіту Павла Теслі, отримане того року [288].

Загалом за 10 років число власних шкільних приміщень в єпархії зросло з 247 до 775. 1894 року будувалося ще біля 200 приміщень [208, с. 557].

Підтримку школам надавали й церковно-парафіяльні опікунства. Для прикладу, 1876 року в другому благочинницькому окрузі Кам'янецького повіту опікунства виділили 6 крб. 25 коп. Балинській школі на підтримку приміщення, 27 крб. на зарплату вчителю Залісецької школи, 8 крб. Маківській, 5 крб. 40 коп. Шатавській і 1 крб. Зеленчанській школам на придбання класного приладдя.

Витрати опікунств Ушицького повіту склали 677 крб. 24 коп. У третьому благочинницькому окрузі 87 крб. 3 коп. було витрачено на зарплату учителю Дунаєвецького однокласного народного училища, 100 крб. – Підлісномукарівського, 62 крб. – Міцівецької, 47 крб. – Нестеровецької, 42 крб. 20 коп. – Січинецької, 47 крб. 30 коп. – Тинянської, 14 крб. 36 коп. – Рахнівської шкіл і 39 крб. 20 коп. – містечка Татариськи [151, с. 647].

Такі доплати для учителів мали неабияке значення, оскільки їх зарплата навіть у середині 80-х не покривала мінімальних потреб. Та й була вона неоднаковою. Якщо учитель Великопобіянської школи 1886 року отримував 100 крб., у Великій Кужелеві – 60 крб. на зарплату і 20 на опалення, у Голозубинцях і Малій Кужелеві – 70, то у Сиворогах – 50, у Малій Побіянці – лише 40 крб. [328, с. 433]. Зросли й загальні витрати на утримання шкіл духовного відомства з 3956 крб. 55 коп. (у середньому 46 крб. на школу) у 1884 році, до 210889 крб. 50 коп. (158 крб. на школу) у 1894 році [208, с. 556].

У цих умовах протягом 80-х років XIX ст. на Дунаєвеччині були відкриті, відновлені або перепрофільовані в однокласні народні училища 26 навчальних закладів, у п'ять разів більше ніж за попереднє десятиліття. Десять із цього числа – це однокласні народні училища міністерства народної освіти. Окрім того були відкриті парафіяльні школи: 1881 року – у Січинцях, 1883-го – у Малій Побіянці, 1884 – у Дем'янківцях, Криничанах, Рахнівці, 1885 – у Великій Кужелеві, Великій Побійні, Воробіївці, Малій Кужелівці, Сиворогах, 1888 – школи грамоти в Ганнівці, 1889 – у Тернаві, Удріївцях. Власне, якщо напередодні прийняття “Правил про церковно-парафіяльні школи” в Ушицькому повіті на 100 парафій залишалось 27 церковних шкіл, то за наступних шість років був відкритий 51 навчальний заклад [437, с. 455].

Така тенденція мала місце і в інших повітах Подільської губернії. Якщо напередодні 1884 року залишалось 756 церковних шкіл і в них 16381 учень, то через десять років кількість ЦППШ та шкіл грамоти

подвоїлась, сягнувши 1334 навчальних закладів, а учнів – потроїлась (54252 школярі) [208, с. 554-555] (Динаміку по роках див. у додатку №3).

1881 року постало міністерське однокласне народне училище в Тинній. Воно розмістилося в будинку, який безкоштовно передав поміщик. 1889 року на утримання закладу казна виділяла 226 крб., а громада – 322 крб. На зарплату вчителю Семену Павловичу Яківчуку, вихованцю Острозької вчительської семінарії, з цих сум йшло 300 крб., законоучителю священику Володимирі Івановичу Стефановському – 90 крб. При училищі була десятина землі, на якій учитель розвів сад та город. В училищі навчалось 55 хлопчиків і 10 дівчаток, діяв хор з 15 школярів, який вів сам учитель [312, с. 37].

Успішно діяло Миньовецьке однокласне міністерське народне училище, зібравши в своїх стінах 63 хлопчики і 29 дівчаток. Навчали їх випускниця Кам'янець-Подільської Маріїнської гімназії Марія Василівна Чернявська та законоучитель священик Данило Онисимович Чернецький з платнею 300 і 90 крб. відповідно [312, с. 29].

Балинське однокласне народне училище Смотрицької волості Кам'янецького повіту 1889 року розташовувалося в збудованому громадою помешканні. Навчалось 46 хлопчиків і 7 дівчат. Учитель Антон Савович Руденчик мав педагогічну освіту, здобуту в Острозькій учительській семінарії. Він знаходився в порівняно кращому матеріально-фінансовому становищі, бо окрім 300 крб. річних мав ще дві десятини землі. Та й законоучитель протоіерей Іван Іванович Гандзулевич отримував 100 крб. на рік [312, с. 12].

У волосному Макові п'ятиріччя своєї діяльності однокласне народне училище МНО зустріло в складі 80 учнів (71 хлопчик і 9 дівчаток) та двох педагогів – учителя Юхима Івановича Цисаря, випускника Коростишівської учительської семінарії, і законоучителя протоіерея Тита Степановича Мисюри [312, с. 20].

Діяльність навчальних закладів духовного відомства, а вони в кількісному відношенні переважали мережу закладів інших відомств, направляла Єпархіальна училищна рада та її повітові відділення. 20 квітня 1887 року в її складі сталися помітні зміни. У зв'язку з вибуттям єпископа Іустина головою ради був обраний не архієрей, а кафедральний протоіерей Мойсей Захарович Доронович, відомий і авторитетний священнослужитель. До ради ввійшли Костянтин Тимковський, священик Кам'янецької Іоанно-Предтечинської церкви, кандидат богослов'я, Олександр Кожуховський, настоятель

Кирило-Мефодіївської церкви с. Жердя, Микола Яворовський, наглядач Кам'янецького духовного училища, статський радник, викладачі Подільської духовної семінарії Микола Бунін і Матвій Соколов, учитель Кам'янецької чоловічої гімназії Микола Конопацький, інспектор училищ МНО 1-го району Подільської губернії Олександр Тарнавський, діловод Петро Дабижа. Рада призначала і звільняла наглядачів, взаємодіяла з державними органами в питаннях діяльності закладів, розподіляла між ними виділені на рік кошти, виписувала і розподіляла книги, акумулювала кошти на потреби освіти тощо [308, с. 1175-1176].

Того ж року голова Єпархіальної ради М. З. Доронович здійснив інспекційну поїздку і протягом 25 червня – 2 липня оглянув 17 церковно-парафіяльних шкіл Кам'янецького повіту, у тому числі Смотрицьку і Криничанську. З 11 шкіл, в яких він екзаменував учнів, тільки 7 заслуговували звання церковно-парафіяльних, решта 4 школи – перепрофілювання в школи грамоти – навчальні заклади нижчого розряду.

Стан справ у Криничанській ЦПШ був кращим, ніж у Смотрицькій. Незважаючи на те, що заняття проходило в орендованій селянській хаті, не вистачало книг, навчального приладдя, все ж учні показали кращі знання. Їх навчав священник Филімон Миськевич та його помічник, який отримував від громади 40 крб. За висновком перевіряючого, школа оправдовувала звання церковно-парафіяльної. Школа у Смотричі знаходилася не в кращих матеріальних умовах, на її утримання громада виділяла 50 крб. Навчав дітей псаломщик. Діти читали російською і слов'янською мовами, знали деякі молитви. Перевіряючий прийшов до висновку, що школа заслуговує пониження в статусі [272, с. 954].

В усіх перевірених школах відчувався брак коштів на підвищення зарплати, придбання навчальної літератури, книг для позакласного читання та ін. Деякі священники бачили вихід в реорганізації шкіл у міністерські однокласні народні училища, які мали більш-менш стабільний бюджет.

Слід відмітити, що за короткий час, від липня 1887 до лютого 1888 року, стан навчальної роботи в Смотрицькій школі помітно поліпшився. У жовтні 1887 року в школу прийшла А. Клопотовська, яка мала відповідну освіту та звання народної вчительки. Їй виділили квартиру, встановили зарплату 120 крб. Прибавив зусиль і

законоучитель священник Костянтин Стопневич, добився виділення сільськими громадами більших сум на утримання школи. Однак їх вистачило тільки на зарплату. Найскладнішою проблемою залишалося тісне приміщення, воно могло вмістити ледь 20 дітей, хоча навчалось 52 школярі. У лютому 1888 року в школу прибув перевірочний член Єпархіальної ради С. Киржацький і виявив низку позитивних змін: учні були повністю забезпечені підручниками, у бібліотеці крім них була література для позакласного читання, учні першого року навчання встигали краще, ніж ті, що відвідували школу другий рік. Троє готувалися до випускного іспиту для отримання свідоцтва на пільгу по військовому обов'язку. *“Діти, – зафіксовано у звіті С. Киржацького, – читають російською і церковно-слов'янською порядно... Про письмо можна сказати те саме”*. Візитатор зробив висновок, що школа за результатами проведеної роботи заслуговувала статусу церковно-парафіяльної [303, с. 571-573].

На цей час церковно-парафіяльна школа містечка Кривчик, що містилася в колишньому будинку волосного правління, мала всього 18 учнів. П'ять із них готувалися до випускного іспиту, що було непоганим показником. Заняття вели учителька А. Фон-Ласке, випускниця Кам'янець-Подільської Маріїнської гімназії, та священник Н. Пашуто. Перевірка показала, що діти знали священну історію, читали російські і слов'янські тексти, оперували чотирма арифметичними діями. У шкільній бібліотеці було достатньо книг. Школу контролював окружний наглядач. Однак селяни ставились до школи байдуже [304, с. 594-595].

Викликав тривогу стан справ у Чаньківській ЦПШ. 27 учнів займалися на квартирі учителя селянина Ф. Гайдамашка, оскільки в громадському будинку було холодно. Учитель отримував всього 30 крб. річної платні. Закон Божий читав священник Никанор Родкевич, учні знали предмет. Деякі знання, явно недостатні, мали з арифметики. Церковний спів, як предмет, не задіяний, оскільки не було фахівця. У шкільній бібліотеці, що вміщалося в одній шафі, числилося 32 назви книг. Підручників вистачало. Школа потребувала кваліфікованого учителя [304, с. 601].

Школи духовного відомства утримувалися за рахунок коштів, які виділяли сільські громади, церковно-парафіяльні опікунства, державне казначейство, з церковних зборів та ін. Скажімо, у 1886-1887 навчальному році церковно-парафіяльні школи Подільської

епархії отримали 37594 крб. 79 коп., на 568 крб. 79 коп. більше ніж у попередньому році. Найбільші суми склали 300-100 крб. У числі кращих була й Могилівська сільська громада Ушицького повіту, яка виділила на свою школу 150 крб. [308, с. 1185]. Церковно-парафіяльні опікунства того ж року надали ЦПШ підтримку в сумі 5752 крб. 21 коп., у тому числі в Ушицькому повіті – 356 крб. 20 коп., Кам'янецькому – 382 крб. 83 коп. Приватні особи пожертвували 2255 крб. 37 коп., в Ушицькому повіті таких поступлень не було. Державне казначейство асигнувало всього 2 тис. крб. Мало місце дарування землі, будівель, книг. Загальна сума надходжень на церковно-парафіяльні школи епархії 1886-1887 н. р. склала 47132 крб. 37 коп., на 265 крб. менше попереднього навчального року. У середньому на школу припадало: на придбання навчального приладдя – 3 крб. 67 коп., на утримання приміщення – 7 крб. 33 коп., на зарплату вчителів – 38 крб. Оплата праці вчителів Ушицького повіту була дещо вищою середньої по епархії і в різних школах коливалася від 30 до 100 крб. [328, с. 433].

У цих умовах протягом 1886-1887 навчального року духовне відомство втратило 33 заклади – 8 були реорганізовані в міністерські училища, 25 закриті, зокрема в Кам'янецькому повіті – 5, в Ушицькому – 3 [308, с. 1179].

Ця тенденція мала місце і в 90-і роки.

4

На початок 90-х років переважна більшість населених пунктів Дунаєвеччини входила до Ушицького повіту, який об'єднував повітове місто Нова Ушиця, два заштатних міста (Стара Ушиця і Вербоваць), 14 містечок і 151 сільське поселення, 257419 осіб обох статей, у тому числі 206419 православних, 1477 лютеран, 21850 євреїв. Православне населення, дітьми якого, власне, опікувалися Єпархіальна училищна рада та її Ушицьке повітове відділення, було поділене на 108 парафій, а ті в свою чергу – на 6 благочинницьких округів. В округ, як правило, входило 20-22 парафії. Після 1884 року в повіті прибавилася 51 школа і на 1 січня 1891 року на 108 парафій припадало 76 шкіл, в яких навчалася 2424 хлопчики і 325 дівчаток з православних сімей, 236 католиків та 8 дітей інших віросповідань, всього 25 відсотків дітей шкільного віку [437, с. 455-456].

Навчальний процес у повіті координувало, контролювало і спрямовувало повітове відділення Єпархіальної училищної ради, яке

на початок 1893 року очолював дунаєвецький протоієрей Олексій Антоновський, входили священики Варфоломій Маніловський з Січенців і Никанор Родкевич з Чанькова, а також два священики з Ушиччини. Такий склад відділення засвідчував не тільки авторитет благочинного О. Антоновського та вказаних священиків, а й роль і місце навчальних закладів мікрорегіону в системі освіти повіту [437, с. 16].

У волосних Дунаївцях 1890 року проживало православних 1707 душ, лютеран – 1164, католиків – 497 і євреїв – 3708 осіб обох статей [440, с. 33]. Діяли лютеранське училище, міністерське однокласне народне училище, церковно-парафіяльні школи в містечку і селі Могилівка, яка територіально злилася з містечком, кілька єврейських шкіл – талмуд – тори і хедери. Протягом останнього десятиліття на Дунаєвеччині до вже діючих добавилося 37 закладів – 10 церковно-парафіяльних, 26 шкіл грамоти і двокласне училище духовного відомства у Великому Жванчику.

Як свідчить статистика, це збільшення сталося за рахунок шкіл грамоти, які після 1884 року були передані в підпорядкування епархіального керівництва і за підсумками 1885-1886 навчального року були внесені до звіту про стан освіти в епархії. Динаміка їх розвитку – позитивна: якщо 1885-1886 н. р. у 76 школах грамоти Подільської губернії навчалось 1525 учнів, то 1893-1894 н. р. вже діяло 732 школи грамоти, у них 25561 учень: шкіл стало в 9 разів більше, учнів – у 16 [208, с. 554-555].

Іntenсивно відкривалися школи грамоти і на Дунаєвеччині: 1891 року – у Катеринівці і Малому Жванчику, 1892-го – у Варварівці, Залісцях, Руді Гірчичнянській, Синяківцях і Трибухівці, 1893 – у Гуті Яцковецькій і Старій Гуті, 1894 – у Михівці, Нестерівцях, Слобідці Балинській, 1896 – у Великому Жванчику і Зеленчі, 1897 – у Ліпінах, Михайлівці, Міцівцях, Сокільці і Тинній, 1898 – у Гуті Морозівській, Миньківцях, Пільному Мукарові, Ріпинцях, Смотричі, Татариськах, Удріївцях.

Школи грамоти з'явилися давно і діяли не тільки в Російській імперії, а й у багатьох європейських країнах. Цим терміном позначали одно-дворічні елементарні початкові школи, які працювали за програмою ЦПШ. Навчання зводилося до заучування молитов, початків письма, читання і рахунку в межах чотирьох дій. Вони були змішані, але частіше відкривалися з розрахунку на дівчат. Школи грамоти для дівчат діяли в Миньківцях, Міцівцях, Михівці, Нестерівцях, Пільному Мукарові, Сокільці та інших селах.

У Михайлівці дівчаток навчала Олександра Ісаєвич. 1897 року, на час заснування, школа від казни не отримала жодної копійки, від громади – лише 19 крб. 12 коп. Вони були потрачені на навчальні посібники – 5 крб. 55 коп., письмове приладдя – 5 крб. 92 коп., опалення – 7 крб. 65 коп. [11, арк. 35]. У наступні роки фінансування дещо поліпшилося, 1898 року Рахнівське волосне правління виділило 120 крб., з них на зарплату вчительки – 60 крб. [11, арк. 1]. 1899 року на Блищанівське однокласне народне училище МНО було витрачено 417 крб. 56 коп., на Михайлівську школу грамоти – 98 крб. 99 коп. У школі грамоти навчалася 21 дівчинка [12, арк. 14-15].

1891 року у зв'язку з прийняттям “Правил про школи грамоти” ці школи знайшли державне визнання і правове регулювання. За своїм значенням вони були нижчими церковно-парафіяльних і не вважалися правильно організованими. Їх випускники не мали пільг по військовому обов'язку. Як правило, відкриваючи їх, єпархіальне керівництво розраховувало зробити грамоту більш доступною для народу і підготувати ґрунт для облаштування правильно організованої церковно-парафіяльної школи. Тому нерідко школи грамоти ставали ЦППШ і – навпаки, як це було за наслідками інспектування шкіл головою Єпархіальної училищної ради М. З. Дороновичем 1887 року. Тому їх число щоразу мінялося, але в 90-х роках мало позитивну динаміку: 1898 року діяло 686 шкіл грамоти, 1899-го – 827, 1900 – 856 [388, с. 34].

Загалом у 1891-1892 навчальному році на Поділлі діяло 526 церковно-парафіяльних шкіл, 726 шкіл грамоти і 276 училищ МНО, всього 1528 початкових шкіл, в яких навчалася 67546 учнів – кожна четверта дитина шкільного віку [319, с. 116]. За критеріями – кількість шкіл і в них дітей шкільного віку, співвідношення ЦППШ і ШГ, відсоток учителів з відповідною освітою, відсоток тих, хто закінчив повний курс навчання, стан матеріальної бази, передовсім – приміщень, обсяг річного шкільного бюджету – були визначені місця повітів за рівнем освіти населення. Перше місце зайняв Кам'янецький і третє Ушицький повіти, в складі яких діяли навчальні заклади Дунаєвеччини. Кам'янецький повіт відзначився перш за все кількістю побудованих і капітально відремонтованих шкільних приміщень, рівнем освіти учителів, річного шкільного бюджету і кількістю тих, хто успішно закінчив повний курс (6, 5 відсотка), Ушицький – переважанням церковно-парафіяльних шкіл в мережі, кількістю тих, хто завершив повний курс початкової освіти, станом приміщень, якісним рівнем освітніх кадрів [319, с. 118-119].

Стан розвитку освіти в одній із волостей нашого краю – Рахнівській засвідчує таблиця.

*Відомості
про стан початкової освіти в Рахнівській волості 2-ої мирової дільниці
Ушицького повіту Подільської губернії за 1900 р. [13, арк. 10-11]*

№	Населений пункт	Навч. заклад	Учнів	Закінчили курс	Учителі
1	Блищанівка	Однокласне народ. уч. МНО	86	8	Микола Цішковський
2	Воробіївка	ЦПШ	41	4	Петро Войтовський
3	Голозубинці	ЦПШ	61	5	Петро Марчук
4	м. Кривчик	ЦПШ	54	4	Андрій Товстоцький
5	Михайлівка	школа грамоти	21		Олександра Ісаєвич
6	Рахнівка	ЦПШ	34	3	Варвара Глаголева
7	Раченці	школа грамоти	60	5	Михайло Васильєв
8	Чаньків	ЦПШ	61	7	Захар Кошубський
	Всього	8	418	36	

У числі тих, хто позитивно впливав на місце повіту в освітньому рейтингу, була і Чечельницька ЦПШ. Розташовувалася вона в новому кам'яному приміщенні, була забезпечена підручниками і навчальним приладдям. Завідував школою і вів уроки Закону Божого настоятель церкви Вознесіння Господнього Матвій Смеречинський. Чимало чечельницьких хлопчиків і дівчаток прагнули здобути освіту, однак усілякі труднощі цьому заважали. Жителька Чечельника В. П. Палійчук повідала: *“У моєї бабусі Дзьомбас Христини Данилівни було було два рідних брати і три сестри. Їх батько Данило Солтисюк хотів, щоби вони отримали освіту, тому направив до церковно-парафіяльної школи. Але відвідували вони школу не часто – взимку не було для всіх чобіт, а влітку і восени потрібні були робочі руки на полі”* [239, с. 35].

Однак не всі школи мали достатній матеріально-фінансовий і кадровий потенціал. У сусідній з Чечельником Слобідці Балинській учителював П. І. Гопляк, який закінчив Балинське однокласне народне училище МНО. Слабкою була навчально-матеріальна база – 15 хлопчиків і 6 дівчаток тіснились у найманій хаті. Волосне правління виділило на рік 34 крб., з них 20 крб. йшло на зарплату учителю. На всю школу було 12 підручників [239, с. 35-36].

Проблему педагогічних кадрів для ЦПШ і ШГ вирішували Подільська духовна семінарія, жіночі духовні училища в Кам'янці-Подільському і Тульчині, двокласне училище в Браїлівському жіночому монастирі, а також епізодичні курси. У 1895 році мережу початкових шкіл Поділля складала 722 церковно-парафіяльних школи, 728 шкіл грамоти, у тому числі в Кам'янецькому повіті – 78 і 61, в Ушицькому – 74 і 49, а також – 270 народних училищ МНО, всього 1720 закладів [180, с. 2]. Порівняно з 1891 роком мережа зросла майже на 200 одиниць, що ще більше загострило проблему кадрів. Того року у відповідності з указом був виділений державний кредит і почала формуватися мережа другокласних церковно-парафіяльних шкіл з трирічним терміном навчання для підготовки учителів ЦПШ та ШГ. На клопотання єпархіального керівництва 1895 року Св. Синод дозволив відкрити в Подільській єпархії сім другокласних училищ духовного відомства в селах Мечетна Балтського, Сутиски Вінницького, Чернокозинцях Кам'янецького, Чернятині Літинського, Чукові Брацлавського та містечку Великий Жванчик Ушицького повітів. У першій половині 1896-1897 навчального року на утримання кожного із них було відпущено по 750 крб. [180, с. 7].

У Великому Жванчику у зв'язку з цим відбулася низка перемін. Церковно-парафіяльну школу реорганізували в школу грамоти, яка мала діяти при другокласному училищі як резерв його майбутніх вихованців. В училище приймали хлопчиків з різних сіл і, навіть, волостей Ушицького повіту за направленням священників. Училище мало ознаки інтернатського закладу. На першому поверсі розміщувалися житлові кімнати, кухня і їдальня, на другому – класи та квартира для вчителя Григорія Олексійовича Рогульського. В училищі навчалося 50 учнів, вони носили чорні мундири, форменні кашкети [239, с. 7]. Це другокласне училище закінчило багато відомих діячів, зокрема – Семен Дмитрович Риндик, один з перших на Дунаєвеччині заслужених учителів, комкор Дмитро Жлоба та ін.

Важливе значення для організації навчально-виховного процесу завжди мала підручна література та книги для позакласного читання, які розвивають техніку читання, пам'ять, мислення, доповнюють отримані в школі знання. Це добре розуміли в міністерстві народної освіти та його підрозділах на місцях, з відкриттям училищ організовуючи бібліотеки в них. 1891 року в Подільській губернії у 264 міністерських навчальних закладах налічувалося 205250 томів книг та брошур і 40204 примірники навчальних посібників [305]. А 1896 року в цих закладах діяло 217 учительських бібліотек з фондом

31024 томи та 272 учнівських з фондом 230027 томів підручників, навчальних посібників та інших книг [388, с. 41].

У свою чергу Єпархіальна училищна рада, в основному забезпечивши свої навчальні заклади підручною літературою, взялася за організацію бібліотек при них. У звіті Єпархіальної училищної ради про стан освіти в єпархії за 1895-1896 навчальний рік з цього приводу вперше зазначалося: *“Усматривается, что церковно-приходские и особенно школы грамоты в Подольской епархии крайне бедны книгами для внеклассного детского и народного чтения... Сознавая малопродуктивность школ без правильно организованных библиотек, Епархиальный училищный совет с начала 1896 года принял на себя труд организации при церковных школах библиотек по составленному Советом списку книг”* [180, с. 10].

З 1896 року в кошторис церковно-парафіяльних шкіл закладався певна сума на придбання літератури для позакласного читання [179, с. 10]. У міністерських училищах вона складала щорічних 26 крб. на кожен заклад. На ці гроші, наприклад, 1898 року Блицанівське однокласне народне училище замовило тільки в київському книжковому магазині більше 50 книг, серед – “Илиада” Гомера, “Князь Серебряный” О. Толстого, “Капитанская дочка” О. Пушкіна, “Хижина дяди Тома” Бічер Стоу, “Горе от ума” О. Грибоєдова, “Записки охотника” І. Тургенева, “Два мира” Бекетова та ін. [11, арк. 98-98 зв.].

З часом до справи долучилася громадськість – сільські громади, різні товариства, приватні особи. Зокрема 1898 року Кам'янецький повітовий комітет опіки про народну тверезість, наслідуючи приклад Вінницького повітового комітету, виділив 14 церковно-парафіяльним школам по 160 крб. для облаштування бібліотек з умовою, що до них матиме доступ і доросле населення [461, с. 1062]. Допомагав Св. Синод, час від часу направляючи книги для шкільних бібліотек єпархії або виділяючи кошти на їх придбання за каталогом, складеним Ученим комітетом МНО. Однак у цьому каталозі не було місця українській книзі. Та і бути не могло, бо голова Комітету був непримиренним українофобом, який принципово заявляв: *“Українофіли і взагалі усі захисники т. зв. української мови і самобутнього її розвитку ніяк не можуть примиритися з тим, що книги на тім діалекті не допускаються Ученим комітетом до безплатних читань, за винятком хіба лише мистецьких творів, що тепер майже не появляються. Учений комітет міркував так, що коли малороси вміють читати по-російськи і пройшли через російську народну школу, то їм зовсім не потрібні українські книжечки і книги”* [398, с. 394].

Наші попередники – освітяни XIX ст. виступили з цінною ініціативою ведення церковно-шкільних літописів, які фіксували й передавали від покоління до покоління досвід організації навчально-виховної роботи на певному відрізку історичного часу, стали неоціненним джерелом історії кожного навчального закладу, розвитку освіти регіону та держави. 21 березня 1899 року Єпархіальна училищна рада, розглянувши це питання, ухвалила навіть виготовити спеціальні зошити для ведення літописів. Планувалося фіксувати в них події, факти, прізвища учасників освітнього процесу, успіхи й проблеми [185, с. 354-358]. Бурхливі події двох світових воєн і низки революцій поламали цю традицію, не донесли до нас самих літописів. Однак досвід заслуговує на увагу нинішніх керівників установ і закладів освіти.

Отже, під кінець XIX ст. шкільне життя на Дунаєвеччині, як і Поділлі та Україні, поступово поліпшувалося. Діяли школи різних типів, але превалювали навчальні заклади православного відомства – церковно-парафіяльні школи, школи грамоти, двокласні училища, духовна семінарія і духовні училища окремо для хлопчиків і дівчаток. В усіх парафіях діяли одна або й дві школи, повільно, але все-таки зростала кількість охоплених навчанням дітей, грамотних жителів міст, містечок, сіл.

Завойовували авторитет одно- і двокласні училища міністерства народної освіти з кращими фінансуванням, вчительськими кадрами, матеріально-навчальною базою. Зміст навчання регулювався запровадженими 1897 року навчальними програмами.

На 1 січня 1897 року в Російській імперії початкових шкіл духовного відомства було більше (34836 ЦППШ – 44 відсотки), ніж підвідомчих міністерству народної освіти (32708 – 42 відсотки).

Однак рівень освіти в краї, як і в Україні та Російській імперії, не задовольняв суспільних потреб. Передова громадськість ставила на порядок денний питання створення умов і запровадження загальнообов'язкової початкової освіти, збільшення сегмента державних шкіл, підготовки учительських кадрів в учительських інститутах та семінаріях, підвищення соціального статусу вчителя і, передовсім, рівня його заробітної плати, проведення навчання рідною мовою.

З такими проблемами народна освіта вступала у XX століття.

V. В УМОВАХ ВОЄН І РЕВОЛЮЦІЙ

Початок ХХ ст. ознаменувався низкою епохальних подій. Затяжна економічна криза, російсько-японська війна, перша російська революція 1905-1907 рр., деяка демократизація суспільного життя, поява земств, просвітянських осередків на Поділлі, а згодом – Перша світова війна, у ході якої край опинився в прифронтовій зоні, падіння царської влади і більшовицький переворот у Петрограді, початок Української революції – все це наклало відбиток на всі сфери суспільного життя, у тому числі і на народну освіту.

У час, коли століття ХІХ передавало естафету століттю новому ХХ-му, народна освіта, хоч і відставала від потреб суспільства, все ж перебувала в стані поступального еволюційного розвитку. На Поділлі, як уже зазначалося, превалювала церковно-парафіяльна школа. На 1 січня 1900 року в губернії діяло 1856 початкових навчальних закладів православного відомства, у тому числі 1134 однокласних церковно-парафіяльних шкіл, 715 шкіл грамоти і 12 двокласних училищ, у них навчалось 62224 хлопчики і 19117 дівчаток, всього – 81341 учень.

Помітним був внесок у справу народної освіти повітів, розташованих на території, що нині відноситься до Хмельницької області.

На початку 1900-х кілька церковно-парафіяльних шкіл поповнили освітню мережу Дунаєвеччини: 1903 року почала діяти ЦППШ у Панасівці, 1904-го – у Заставлі, 1906 – у Гуті Яцковецькій. Відрадіним був факт функціонування в одній парафії кількох шкіл, як – от у містечку Жванчик, селі Голозубинці [346]. Якщо врахувати 280 училищ міністерства народної освіти, то у вказаний час на 1878 населених пунктів єпархії припадало 2136 початкових шкіл [186, 27]. Отримуючи з боку православної церкви й створеної нею мережі навчальних закладів потужну ідейну підтримку, царська влада дбала і про церковні школи. 26 лютого 1896 року було затверджене “Положення про управління школами церковно-парафіяльними і школами грамоти відомства православного віросповідання і штату Училищної ради при Святійшому Синоді”, яке вводило більш чітку систему управління мережею церковних шкіл, а 1902 року – оновлене “Положення про церковні школи відомства православної віри”. Церковні школи підтримувалися державою і фінансово. 1903 року, зокрема, однокласні ЦППШ були дотовані з казни на суму 150 крб. кожна, а школи грамоти – 60 крб. Ці кошти були призначені 72 школам Кам’янецького,

71 – Летичівського, 88 – Проскурівського, 70 – Ушицького повітів. Субсидії отримали Вихрівська, Воробіївська, Голозубинецька, Гірчичнянська, Жванчицька, Кривчицька, Лисецька, Маліївська, Могилівська, Морозівська, Великопобіанська, Малопобіанська, Рахнівська, Сиворогівська, Січинецька, Чаньківська однокласні ЦППШ і Гутоморозівська, Мушкутинецька, Остойська, Притулівська, Рачинецько-Замлинівська школи грамоти [411].

Кількість початкових навчальних закладів православного церковного відомства на Поділлі на початок 1900 року [186, с. 25-26]

	Повіти	Двокласних училищ	Однокласних ЦППШ	Шкіл грамоти	Всього
1.	Кам'янецький	2	105	69	175
2.	Летичівський	-	70	36	106
3.	Проскурівський	-	92	86	178
4.	Ушицький	2	97	59	156
	У губернії	12	1134	715	1856

Церковно-парафіяльна школа не була конфесійно замкнутою. 1904 року в початкових навчальних закладах православного відомства навчалось 88437 школярів, серед них – 3684 католики, 496 євреїв, 58 розкольників і 46 протестантів, у два рази більше, ніж 1894 року [414, с. 3; 319, с. 18;393]. Малопомітно, але все-таки збільшувалася кількість учениць. 1903 року в школах духовного відомства на 88437 учнів дівчаток було 2270. На цей час у церковних початкових школах діяло 1444 бібліотеки для позакласного читання з фондом 199017 книг [414, с. 3].

Поступальний розвиток народної освіти засвідчує факт збільшення міністерських училищ – закладів з кращою матеріально-навчальною базою і кадровим потенціалом. За п'ять років їх стало 487 – на третину більше ніж 1900 року [388, с. 31].

Збільшення числа охоплених навчанням дітей у значній мірі відбувалося за рахунок шкіл грамоти: 1898 року в Подільській губернії їх було 686, 1899-го – 827, 1900-го – 856, на початок 1904 р. – 585, у тому числі 20 – хлоп'ячих, 99 – для дівчаток, 466 – змішаних, 1907-го – 312 [390, с. 228;414, с. 2]. Ці однорічні школи для більшості дітей виконували роль підготовчих до навчання в ЦППШ або однокласних

міністерських училищах. У залежності від конкретних обставин одні реорганізовувалися у ЦПШ, інші припиняли діяльність. Так 8 січня 1905 року схід виборних Рахнівської волості, розглянувши питання про Слобідкоррахнівську школу грамоти, прийняв рішення закрити її. Причин для цього було декілька. Жителі, які 1901 року рішенням сільського сходу просили відкрити школу, виділили приміщення з опаленням і освітленням, згодом у зв'язку з нестатками відмовилися надавати школі підтримку і зажадали, аби волосне правління крім передбачених кошторисом 120 крб. добавило ще 50. Крім того, 10 учнів відвідували школу нерегулярно. Зваживши на те, що за два кілометри від Слобідки Рахнівської діяла Рахнівська ЦПШ, волосний схід ухвалив школу грамоти закрити. Рішенням цього ж сходу на дев'ятому році діяльності була закрита й Михайлівська школа грамоти, яку відвідувало лише 6 дівчаток [14, арк. 2-2зв.]. На початок 1905-1906 навчального року у волості залишилося тільки три школи грамоти: Рачинецько-Замлинівська, Теклівська і Станіславівська. На утримання кожної виділялося по 180 крб. : на зарплату вчителю – 90, сторожу – 24, на опалення – 40, на освітлення – 3, на навчальне приладдя – 15, на ремонт – 8 [14, арк. 35-35 зв.].

1907 року Губернський комітет у справах земського господарства погодився надавати субсидії і 312 школам грамоти за умови, що вони будуть реорганізовані у церковно-парафіяльні. Епархіальна училищна рада, розглянувши пропозицію земства, прийняла рішення з 1 вересня 1908 року перетворити школи грамоти в церковно-парафіяльні. 1911 року на Поділлі їх залишалось лише 7 [117, с. 220]. При всіх недоліках ці школи все ж відіграли позитивну роль в охопленні навчанням дітей невеликих і віддалених сіл.

Важливим фактором розвитку народної освіти стали земські установи – органи місцевого самоуправління в царській Росії, які почали формуватися з 1865 року і діяли на основі “Положення про губернські і повітові земські установи” від 8 січня 1864 року. Гласні земських зборів обиралися по куріях з урахуванням майнового стану, що забезпечувало переважне становище в них дворянам-землевласникам. Розпорядчими органами були земські збори, виконавчими – земські управи. Голів повітових земських управ з 1890 року затверджував губернатор, губернських – міністр внутрішніх справ, забезпечуючи в такий спосіб контроль держави за їх діяльністю. Бюджет формувався за рахунок окремих податків, прибутків з діяльності земських

підприємств, відрахувань із загальнодержавного скарбу, що давало земствам можливість вирішувати низку життєво важливих питань місцевих громад [170, с. 790].

У галузі освіти до компетенції земств входило: відкриття з дозволу повітових училищних рад початкових шкіл, їх утримання, забезпечення навчальним приладдям, підручниками, подекуди підготовка народних учителів, їх перепідготовка, проведення курсів, з'їздів, комплектування шкільних бібліотек тощо. Земства відкривали ремісничі школи, виділяли субсидії на підтримку середніх навчальних закладів, стипендії учням. Представники земств входили до губернських та повітових училищних рад. Однак вони не могли впливати на навчально-виховний процес і програму, призначення вчителів [148, с. 26].

На Правобережній Україні, де більшість землі належала полякам, а отже вони мали всі підстави отримати більшість у земствах, а також враховуючи повстання 1863-1864 рр. та інші конфлікти навколо статусу безземельної шляхти, римо-католицької церкви, царська влада вирішила земства не відкривати, побоюючись, що вони можуть стати ще одним інструментом в руках антиросійськи налаштованої польської шляхти. У Подільській губернії земства були запроваджені аж 1904 року на основі "Положення про управління земським господарством у губерніях Віленській, Вітебській, Волинській, Гродненській, Київській, Мінській, Могилівській, Подільській" від 2 квітня 1903 року. Однак їх діяльність була суттєво обмежена. Вони були позбавлені демократичної основи свого функціонування, оскільки гласні не обиралися, а призначалися міністром внутрішніх справ за поданням губернатора. Справи вирішував спеціальний губернський комітет управління земським господарством. Тому в народі ці земства назвали куцими. І лише 1911 року було введено земське самоуправління в повному обсязі, як і в інших губерніях.

Вже 1904 року земські установи виділили на утримання церковно-парафіяльних шкіл коштів більше, ніж Св. Синод. У більшості повітів вони склали три чверті загального бюджету шкіл, тоді як внесок училищної ради – 25 відсотків [388, с. 34]. Тому на з'їзді церковно-шкільних діячів, який проходив у Кам'янці-Подільському 18-21 січня 1905 року і розглядав питання розподілу синодальних і земських сум, Губернський комітет у справах земського господарства висунув деякі вимоги: розподілити виділені земством 117 тис. крб.

між однокласними і двокласними школами усіх 12 повітів, а не 6-ти, як це було 1904 року, в основному на зарплату учителям; субсидію на школи грамоти не тратити [400, с. 108].

1910 року витрати земства на утримання міністерських училищ окрім державних сум склали по Кам'янецькому повіту: на Балинське однокласне – 425 крб., Маківське – 420, Рудське – 404, Мніхівське – 310, Лошковецьке – 200; по Ушицькому: на Дунаєвецьке двокласне сільське училище – 1386 крб., Миньковецьке двокласне сільське училище – 775, Блищанівське однокласне училище – 425 крб., Гуто-Яцковецьке – 310, Ліпінське – 310, Міцївецьке – 469, Могилівське – 397,50, Нестеровецьке – 373, 13, Підлісномукарівське – 310,30, Пільномукарівське – 440, Сокілецьке – 534, Татариське – 420, Томашівське – 353, Тинянське 1-е – 451,90 крб., Тинянське 2-ге – 200, Гірчичнянське – 200. Крім того земста виділили кошти і на утримання церковно-парафіяльних шкіл по Кам'янецькому повіту: Гниловідській ЦПШ – 150 крб., Старогутянській – 79, Ріпенецькій – 30, Криничанській – 132, Рудській – 151, Слобідкобалинській – 79, Смотрицькій – 16, Удрівецькій – 168, Чечельницькій – 250, Шатавській – 250; по Ушицькому – Барбарівській ЦПШ – 130 крб., Вихрівській – 230, Вінцентівсько-Остойській – 141,50, Воробіївській – 250, Ганнівській – 130, Голозубинецькій – 250, Гірчичнянській – 250,99, Гутоморозівській – 130, Гутояцковецькій – 185, Жванчицькій – 361, Маложанчицькій – 85, Замлинівсько-Рачинецькій – 180, Заставській – 132,04, Іванковецькій – 250,99, Катеринівській – 146, Кривчицькій – 250, Великокужелівській – 175,50, Малокужелівській – 230, Лисецькій – 361, Маліївецькій – 230, Могилівській – 250, Морозівській 230, Мушкутинецькій – 141,71, Панасівській – 130,75, Великопобіянській – 361, Малопобіянській – 183, Притулівській – 183, Рахнівській – 250, Рудогірчичнянській – 130, Сиворогівській – 203, Синяківській – 130, Слобідкогірчичнянській – 130, Сприсівській – 230, Станіславівській – 160, Січинецькій – 251, Пільнотернавській – 25, 34, Чаньківській – 250, Яцковецькій – 224 крб. Слід відмітити, що і надалі подільське земство суттєво підтримувало церковні навчальні заклади: 1913 року виділило 470181 крб., найбільше серед 61 епархії Російської імперії [388, с. 35].

Земства стали ініціаторами запровадження загальної початкової освіти і практичними втілювачами цієї ідеї в життя. Ще наприкінці ХІХ ст. Херсонська і Харківська губернські земські управи ухвалили

концентрувати кошти на відкриття нових шкіл, щоб уможливити залучення до навчання усіх дітей шкільного віку. Під тиском революційних подій 1905-1907 рр. до цього процесу долучилося міністерство народної освіти і 20 лютого 1907 року внесло на розгляд Державної думи законопроект про загальне навчання, яким передбачалося: 1. Всі хлопці і дівчата у віці від 8 до 14 років повинні пройти курс чотирирічної школи; 2. Школа має обслуговувати населення в радіусі не більше 3 верст; 3. Кількість учнів на вчителя – не більше 50; 4. Учитель повинен мати відповідну освіту; 5. Держава надає земствам допомогу в сумі 420 крб. – 360 крб. на зарплату вчителю і 60 законоучителю щорічно; 6. Перехід на загальне навчання мав бути здійснений протягом 10 років; 7. Організація і ближче завідування народними школами покладалося на органи місцевого самоуправління під контролем і керівництвом МНО [398, с. 427].

Подільський губернський комітет у справах земського господарства розпочав підготовчу роботу до запровадження загальної початкової освіти ще 1905 року. На його звернення дирекція народних училищ Подільської губернії підготувала пропозиції, а Комітет – фінансовий план, направлений до Міністерства внутрішніх справ. Аналіз засвідчив, що в губернії грамотних серед чоловіків було 25 відсотків, серед жінок – 7,8, у Проскурівському повіті – 24,2 і 7,1 відповідно, у Летичівському – 21,5 і 6, в Ушицькому – 24,1 і 7, найбільше в Кам'янецькому повіті – 25,8 і 9,9 [238, с. 20-21]. Тільки в містах окрім 77 діючих початкових шкіл потрібно було відкрити ще 112 [238, с. 22].

*Потреба в початкових навчальних закладах в окремих волостях
Подільської губернії на початок 1906 року [238, с. 59-107]*

	Назва волості	Населення	Діючих закладів	Потрібно відкрити
1.	Маківська	15115	12	11
2.	Смотрицька	21503	10	22
3.	Дунаєвецька	26869	13	27
4.	Лисецька	16889	8	17
5.	Миньковецька	14792	8	14
6.	Мукарівська	14432	10	12
7.	Рахнівська	13200	9	11
8.	Солобковецька	14939	9	13

Тільки у 8 виділених волостях, до складу яких входила територія нинішнього Дунаєвецького району, до 79 діючих потрібно було відкрити ще 127 початкових навчальних закладів. Навіть у Кам'янці-Подільському, де мешкала 3141 дитина у віці 8-11 років, не вистачало 8 початкових шкіл, або 21 клас [458, с. 107]. За підрахунками директора народних училищ Подільської губернії А. Н. Созонова, для досягнення загальнодоступності народної освіти в губернії щорічно необхідно було мати 297 тис. крб. на будівництво і 46 тис. крб. на утримання початкових шкіл [238, с. 9].

Незважаючи на те, що Державна дума в силу різних причин так і не прийняла законопроект про загальне навчання в обсязі початкової школи, земства активно взялися за будівництво нових і реконструкцію діючих шкіл, особливо після прийняття 1909 року закону про державний фонд для допомог і позик на будівництво шкільних приміщень. Згідно з законом допомога складала п'яту частину вартості будівлі, на решту видавалася позика на 40 років під 3 проценти річних [398, с. 427]. Крім того 1907 року земства Поділля отримали змогу відкривати власні школи. Щоб здійснити перехід до загальної початкової освіти на Поділлі, де дві третини дітей шкільного віку не мали змоги навчатися, перед ними постала проблема будівництва щороку більше десяти шкільних приміщень у кожному повіті. Будівництво велося за типовим проектом, в якому була передбачена й квартира для учителя. За 6 років "куце" подільське земство побудувало і купило 64 будинки для однокласних і один для двокласного училищ, отримало в дар ще 2 шкільних приміщення та кілька земельних ділянок під будівництво шкіл [209, с. 81].

Найбільш інтенсивно велося шкільне будівництво протягом 1911-1914 рр. У Проскурівському повіті були збудовані школи для 2 тис. учнів, у Кам'янецькому тільки 1912 року земства ввели 12 шкіл, реконструювали і розширили 3 [159, с. 225]. Будувались і відкривались земські школи в Ушицькому повіті. 1912 року була здана земська школа в Рахнівці на Дунаєвеччині. Вона мала простору класну кімнату і квартиру для вчителя, який вів заняття з трьома класами за методикою земського діяча і відомого педагога барона М. Корфа [239, с. 17]. Цього року почала працювати земська школа у Великому Жванчику, прийняло 30 дітей новозбудоване кам'яне приміщення в Маліївцях, крите залізним дахом [239, с. 56]. 1913 року земська школа була відкрита в Ганнівці, розпочалося будівництво типового приміщення в

Міцівцях [239, с. 24;137]. Земство побудувало шкільні приміщення у Вихривці, Сокільці й інших населених пунктах краю. Однак вирішити проблему загальної початкової освіти не вдавалося. Скажімо, у Лисці, селі з чималим освітнім досвідом і традиціями, 1912 року тільки третина дітей шкільного віку – 76 із 203 – навчалися в школі [428, с. 139].

Оскільки в трьох губерніях Правобережної України, на відміну від Лівобережжя, переважали церковно-парафіяльні школи (1911 року в Київському навчальному окрузі діяло 6628 ЦПШ – 59, 9 відсотка від усіх початкових шкіл) [313, с. 1947], вони й забирали левову долю земських коштів. Протягом 1904-1910 рр. на утримання ЦПШ подільське земство витратило 1607673 крб., на міністерські училища, які земства вважали більш раціональною формою початкового навчання – 595251 крб. Загалом на розвиток народної освіти за ці роки земство потратило майже 3 млн. крб., значно більше ніж на інші напрями своєї діяльності [209, с. 83].

Поступово через систему умов для виділення субсидій земські установи Поділля добивалися все більшого впливу на стан освіти. 1909 року, наприклад, зажадали, аби призначення, перевід і звільнення вчителів, проведення екзаменів відбувалося за участі представників земства, виділені кошти йшли на зарплату учителям з відповідною освітою тощо. Вплив на навчальний процес у своїх школах здійснювали через учителів, яким допомагали здобути освіту, пройти перепідготовку, виділяючи стипендії учням із малозабезпечених учительських родин.

І хоча земство на Поділлі відкрило порівняно незначну кількість шкіл, направляючи кошти здебільшого на підтримку діючих церковно-парафіяльних шкіл і міністерських училищ, все ж їх коротка в часі (1904-1920 рр.) діяльність в галузі освіти помітно збільшила кількість освічених знаннями подолян. Якщо 1897 року, згідно з переписом, середній процент грамотних у губернії складав 15, 5, то 1911-го – 20 [117, с. 220]. Скажімо, 1916 року серед 17 новобранців з Блищанівки та Михайлівки Рахнівської волості, де з 1882 року діяло однокласне міністерське училище, 13, а це майже 75 відсотків, були грамотними і малограмотними [15, арк. 2-7, 19-21].

Революційна ситуація початку 1900-х і революційні події 1905-1907 рр. посилили протестні настрої серед учнівської молоді й учительства. Свідомі учні Подільської духовної семінарії, а серед них і вихідці з Дунаєвеччини, гуртувалися навколо помічника інспектора

В. Чехівського. Семінарист – син нестеровецького священика Павло Богацький, маючи літературний хист, таємно редагував україномовний часопис “Проба сил”, випустив на гектографі кілька десятків примірників. Проукраїнську позицію займав виходець з Маліївців син настоятеля семінарської церкви Євген Кондрацький. Їх обидвох виключили з семінарії. Був звільнений з посади і Володимир Чехівський [398, с. 451].

Завідувач Миньковецьким сільським двокласним народним училищем Венедикт Якович Гуменний мав зв’язок з Кам’янець-Подільським осередком РСДРП(б), розповсюджував листівки, заборонену літературу, проводив агітаційну роботу як серед педагогів училища, а тоді законоучителем був Д. О. Чернецький, учителями Я. М. Сінкевич, О. О. Никитюк, О. П. Гуменна, так і серед батьків та учнів [97, с. 97].

29 серпня 1905 року, у розпал революційних подій, учителькою Могилівської однокласної початкової школи, розташованої неподалік нинішньої Дунаєвецької Свято-Михайлівської церкви, була призначена Олімпіада Михайлівна Пащенко, учасниця російсько-японської війни, відзначена царськими нагородами, дочка завідуючого Великокарабчійвської початкової школи, українська патріотка. Окрім шкільної навчальної роботи з учнями вона організувала недільну школу для дорослих, роз’яснювала суть поточних подій, давала відповіді на назрілі питання жителям Могилівки, Дунаївців і навколишніх сіл. З листування прокурора з начальником Подільського жандармського управління: “...У неділю 20 листопада 1905 року влаштувала в училищі мітинг, на який прибули селяни сусідніх сіл. На цьому мітингу Пащенко прочитала селянам у перекладі протокол (селянського з’їзду, що відбувся в Москві – В. П.). Після того, як Пащенко закінчила читання і вийшла з училища, якийсь невідомий єврей став читати тим же селянам статтю з газети “Сын Отечества” “Чего хотят люди, которые ходят с красным флагом” [287, с. 104]. Бунтівний мітинг дорого коштував Олімпіаді

Павло Богацький

Михайлівній – на неї завели кримінальну справу, звільнили з роботи. Суду вдалося уникнути, бо мала царські нагороди.

У школах відбувалися заходи різного ідейного спрямування, однак вони засвідчували зростаючу активність колективів. У Тинянській церковній школі 10 травня 1905 року відзначили святих Кирила і Мефодія – просвітителів слов'ян. Суть події розкрили у своїх промовах учитель Василь Білянський та завідуючий школою священик Іван Миронович, учениці декламували вірші, а хор під керівництвом місцевого дяка Никанора Тутевича виконав низку пісень Д. Бортнянського, Д. Соловйова, В. Главача, Миропольського. У цей день учениці отримали свідоцтва про закінчення школи [251].

На хвилі революційних подій загострилося питання мови викладання. Активну позицію зайняли земці, 1904-1905 рр. уряді губерній приймаючи звернення до уряду про запровадження української мови в земських школах. Однак клопотання відхиляли. Думку низів доносили до верхів і депутати Державної Думи з Дунаєвеччини Василь Іванович Бей, учитель церковно-парафіяльної школи з Сиворіг, та Олександр Іванович Романюк, селянин із с. Михайлівка, випускник Блищанівського однокласного народного училища МНО, 27 березня 1906 року обрані до I Державної Думи. Від імені Української думської громади заяву про внесення в законопроект про народну освіту положення про навчання у початковій школі рідною мовою підписав депутат II Державної думи селянин з с. Татариськи (нині – Ставище) Петро Михайлович Рогожа [138, с. 318, 359, 361]. А Олександр Лотоцький, депутат з Поділля, підготував проект закону, головні положення якого зводились до наступного: у місцевостях з українським населенням у початкових школах вводиться навчання на рідній мові; російська державна мова залишається обов'язковим предметом; підручники мають відображати умови, життя і побут місцевого населення; “всі закони, не згідні з вище наведеними точками, касуються” [398, с. 432]. Ці положення ввійшли до законопроекту, винесеного на розгляд третьої Державної Думи, який так і не був прийнятий.

І все ж під тиском мас влада вимушена була піти на деякі поступки. 1905 року українці отримали право на україномовну пресу, з'явилася низка україномовних часописів, у тому числі “Зірниця світова” у Могилеві-Подільському. 2 грудня того ж року народним бібліотекам при школах було дозволено мати різні книги і часописи, не вилучені з обігу в Російській імперії.

*Депутати I Державної Думи учитель з Сиворіг В. І. Бей,
селянин з Михайлівки О. І. Романюк та депутат II Державної Думи
селянин з Татариськ П. М. Рогожа*

1906 року Св. Синод дав згоду на редагування в Кам'янці-Подільському спеціальною комісією під головуванням єпископа Парфенія українського перекладу Євангелія Пилипа Морачевського, в ній активно працював Ю. Сіцінський. Остаточне редагування здійснювала Академія наук. На Великдень у кам'янецькому соборі єпископ Парфеній вперше в Україні читав Євангеліє українською мовою [398, с. 453-454]. 1907 року Св. Синод навіть дозволив у церковних школах послуговуватися українською мовою, у тому числі у двокласних та Вінницькій церковно-вчительській школах, щоб готувати україномовних учителів [388, с. 76].

Правда, відвойовані в революційній боротьбі здобутки протримались недовго, в умовах наступу реакції багато з них були ліквідовані.

Однак питання української викладової мови не сходило з порядку денного і в наступні роки. Його не раз порушували також і гласні Вінницького повітового земства В. Сніжинський, Й. Лозинський, Д. Маркович [159, с. 227].

Велику українознавчу роботу з 1906 року повело Подільське товариство "Провіта", його осередки на місцях, просвітяни-учителі. Сприяв цьому і виходець з Малої Кужелівки Василь Андрійович Сочинський – відповідальний секретар Подільської "Провіти", засновник і керівник видавництва "Дністер", що діяло протягом 1908–1914 рр. у Кам'янці-Подільському. У своїх спогадах "Під сонцем Поділля" В. К. Приходько згадував: "...Сочинський таки "нашкрябав"

трохи грошей, притягнув паї ще кількох кам'янецьких українців і в 1908 р. сповістив мене у Дорпті, де я вчився, що ми таки будемо мати на Поділлію видавництво, тільки ось як його назвати. Я спроектував назву “Дністер” – нашої подільської річки, – Сочинський її апробував, з 1908 року в Кам’янці на Поділлію почало функціонувати українське видавництво “Дністер” [305, с. 92]. Першою книгою, яка побачила світ під грифом цього видавництва, була збірка улюблених в народі співомовок подолянина Степана Руданського. Василь Андрійович встановив контакти з місцевими друкарнями, і в народ пішли брошури, невеликі за обсягом, зате дешеві, попит на які постійно зростав. Серед них – книжечки з питань кооперації, написані видатним подільським кооператором і журналістом Йоахимом Волошиновським, зокрема оповідання “Дріжджі”, низка плакатів, що виходили під рубрикою “Розмови про кооперацію” [370, с. 127]. Авторський колектив, до якого ввійшли К. Солуха, Ю. Сіцінський, В. Сочинський, М. Павловський та ін., підготував “Український катехизм”, в якому шляхом питань і відповідей висвітлювались важливі аспекти історії і культури України. 1914 року жандарми занесли книжечку до протоколу як таку, що несла “антидержавні думки”, твердила, “... що кожний має право вільного пересування, право на вільну розмову рідною мовою”, а російського царя назвала “деспотом, від якого не треба приймати наказів...” [362, с. 217].

В. А. Сочинський поступово оволодів усіма тонкощами нової справи й став помітним видавцем. Принаймні закордонна “Енциклопедія українознавства”, що видавалася за редакції професора Володимира Кубійовича, у другому томі зафіксувала факт функціонування видавництва “Дністер” у Кам’янці-Подільському, особливу його активність у 1919-1920 рр. й прізвище видавця В. А. Сочинського [177, с. 550].

Бібліотечна комісія при раді “Просвіти” добивалася відкриття бібліотек у оселах. Плідно діяла бібліотека в Печері Брацлавського повіту (204 книги, 60 постійних читачів.

Діяла бібліотека-читальня і в с. Іванківці Дунаєвецької волості. 3 грудня 1908 року на засіданні ради Подільської “Просвіти” розглядалося питання наповнення її літературою та періодикою. Знаходилася бібліотека в приміщенні церковно-парафіяльної школи, завідував священник Никанор Родкевич. У березні 1910 року на засіданні ради Подільської “Просвіти” заслуховувався звіт про її роботу. Головною залишалася та ж проблема – поповнення фонду. У січні 1911 року завідувач вкотре просив книг, оскільки деякі порвалися, що засвідчувало

активну обертаність фонду. Іванковецька бібліотека-читальня не випадала з поля зору ради “Просвіти” і в наступні роки. У звіті за 1912 рік констатувалося, що вона діяла активно, мала фонд 120 книг, 30 постійних читачів. Молодь охоче читала україномовну літературу, книги користувалися попитом, ходили з хати в хату.

Робились спроби відкрити бібліотеку-читальню в Дунаївцях. Був отриманий дозвіл, на посаду завідувача підібраний Кудревич. Однак даних про її роботу не знайдено.

У квітні 1912 року учитель Петро Куцяк звертався листом до ради “Просвіти” з пропозицією відкрити просвітянський осередок у Жванчику, посилався на наявність умов, зацікавлених активістів [230, с. 109 – 110].

Книги на Дунаєвеччині аж до закриття “Просвіти” 1914 року поширювались через її членів – учителів Самійла Бабляка, Петра Куцяка (с. Великий Жванчик), Івана Васильєва (Мала Кужелівка), Степана Жулинського (Дунаївці), Євмена Лісовенка (Тинна), Федора Іващука (Сокілець), Євстафія Галака (Лошківці) та ін. [341, с. 107-109].

25 червня 1912 року було запроваджено новий тип народних шкіл – вищі початкові школи. У них реорганізовували в першу чергу міські училища. Випускникам таких училищ відкривався шлях до закладів вищого рівня – гімназій, учительських семінарій, ремісничих шкіл. 1916 року в Російській імперії їх було 1573, на Поділлі – 37, Волині – 31 [398, с. 437].

Набагато гірше розвивалася середня освіта. 1892 року в Кам’янецькій та Немирівській чоловічих, Кам’янецькій маріїнській та Немирівській жіночих гімназіях, Вінницькому реальному училищі навчалось лише 1411 осіб – 1, 9 відсотка усіх учнів губернії [389, с. 19].

На початку ХХ ст. під впливом соціально-економічних факторів та революційного тиску мас відкриття середніх навчальних закладів активізувалося. 1908 року в 4 чоловічих, 11 жіночих гімназіях, технічному, комерційному і 4 реальних училищах вже навчалось 5957 осіб – 4 відсотки всіх учнів [389, с. 20]. Перед Першою світовою війною діяло 10 чоловічих, 13 жіночих гімназій і 6 технічних, реальних і комерційних училищ, у тому числі в Кам’янці-Подільському чоловіча, маріїнська і Славутинської приватна гімназії, Проскурівська приватна гімназія Н. І. Харюзової, Кам’янець-Подільське середнє восьмикласне технічне училище, Кам’янець-Подільське приватне реальне училище І. Р. Мазінга, пізніше приватне комерційне, та Проскурівське реальне училище.

Дещо робилося для освіти представників інших національностей, що проживали на Поділлі, і в першу чергу – для єврейського населення, кількість якого поступово зростала: якщо 1864 року тут жило 206758 осіб єврейської національності, 1897-го – 369306, то 1904-го – 441226 [479, с. 255]. Найбільш поширеними початковими навчальними закладами для єврейських дітей були талмуд – тори, в яких нерідко поєднувалися добродійний заклад з дитсадком і початковою школою для дітей – сиріт і дітей з бідних сімей. Утримувались вони коштом єврейських громад, навчання закінчувалося у 12-13 років. А також – хедери, початкові навчальні заклади, які утримувались коштом батьків. Дітей навчали меламенти. Подекуди діяли молитовні школи мідраші [392].

На початку 40-х років XIX ст. царська влада прийняла низку документів (“Запровадження нагляду Міністерства народної освіти над усіма єврейськими навчальними закладами”, “Тимчасові правила про підпорядкування єврейських навчальних закладів і домашніх учителів нагляду Міністерства народної освіти”, “Положення про єврейські державні училища”, “Положення про єврейські приватні навчальні заклади і дрмашніх учителів” та ін.), посиливши процес одержавлення єврейських шкіл. Для контролю за їх діяльністю була створена губерньська і 5 повітових комісій: до Кам’янецької входили Могилівський та Ушицький повіти, Летичівської – Проскурівський і Летичівський, діяли й Вінницька, Немирівська і Ольгопільська комісії. Їм підпорядковувались 46 мідрашів, одна талмуд-тора, 452 другоступеневих і 408 першоступеневих хадарімів, 191 другоступеневий і 142 першоступеневих меламентів, в яких навчалось 11326 учнів [395, с. 47]. Середню освіту єврейські діти здобували в гімназіях та реальних училищах, що діяли на території губернії. Їх доля серед учнів тільки Кам’янецької та Немирівської чоловічих гімназій 1881 року складала 16 і 13 відсотків відповідно.

1909 року в Дунаївцях проживало 8966 євреїв – 65 відсотків населення містечка [440, с. 33]. Початкову освіту вони здобували в 10 молитовних школах, а дехто й в однокласному міністерському училищі [449, с. 109]. Єврейські навчальні заклади долали ті ж проблеми, що й інші: недостатнє фінансування, слабка навчально-матеріальна база й кадри.

Діяли і польські початкові школи: в Ушицькому і Кам’янецькому повітах – у 8, Проскурівському – у 6 і Летичівському – у 5 містечках [199, с. 6].

1908 року в губернії ще працювали два лютеранських училища, де навчався 181 учень [388, с. 51] (Додаток № 3).

Вся ця мережа навчальних закладів потребувала кваліфікованих учительських кадрів. Адже наприкінці XIX ст. навіть у міністерських училищах 27, 3 відсотка вчителів не мали свідоцтв на право викладання, а в церковно-парафіяльних і школах грамоти учителів з початковою або або домашньою освітою працювала 1041 особа – 54 відсотки [394, с. 313-314], що спонукало Міністерство народної освіти і Св. Синод вирішувати проблему відкриття педагогічних навчальних закладів.

На початку XX ст. педагогічну освіту в губернії давали Вінницький учительський інститут, заснований 1912 року, учительські семінарії у Вінниці (1909 року переведена з с. Потоки), Кам'янці-Подільському (заснована земством 1913 року), Ольгополі (1914), гімназії, зокрема в Кам'янці-Подільському – жіночі маріїнська і приватна Славутинської, які мали додатковий восьмий педагогічний клас, Подільська духовна семінарія, Вінницька церковно-вчительська школа, другокласні вчительські школи, Тульчинське єпархіальне жіноче училище, одно- і трирічні педагогічні курси та ін. [396; 397].

Духовне відомство за браком коштів перевагу надавало підготовці учителів у другокласних учительських школах, яких 1903 року на Поділлі діяло дванадцять. У них навчалосся 706 учнів, з яких 602 були дітьми селян і 64 – з духовного стану. Навчальний процес забезпечували 12 законоучителів і 35 учителів загальноосвітніх предметів. Серед них – жодного з вищою освітою, 29 – з середньою, 5 – з початковою. Інформаційну підтримку надавали 12 бібліотек з фондом 5115 книг для позакласного читання. Того року школи закінчили 146 випускників, із них тільки 76 – 52 відсотки поповнили вчительський колектив губернії. Зокрема Жванчицька чоловіча другокласна школа Ушицького повіту 1903 року у трьох відділеннях (молодшому, середньому і старшому) мала 48 вихованців, 43 були дітьми селян, 2 – священнослужителів, 2 – з дворян. Учительський колектив складався з 4 осіб – священник і дяк, двоє світських з середньою освітою. При школі була бібліотека, третя за кількістю книг для позакласного читання (659). Школа випустила 16 юнаків, усі вони посіли вчительські місця [238, с. 4-5].

Значне поповнення педагогічних кадрів давали вчительські семінарії. Перша вчительська семінарія в Україні була відкрита в

Києві 1869 р., у наступному році переведена до Коростишева, у 70-х роках – в Острозі, 1907 року – у Потоках на Вінниччині, згодом – в Ольгопіль. 1913 року Подільське губернське земство добилося відкриття вчительської семінарії в Кам'янці-Подільському. 1915 року в ній готувались до вчительської роботи 44 семінаристи, у тому числі 6 з Ушицького повіту. На початок 1917 року в Україні таких закладів було 20, у Російській імперії – 171 [246, с. 88].

Випускники цих семінарій здебільшого ставали учителями однокласних міністерських училищ. Не всі закріплювались на вчительських посадах. Головна причина – низька зарплата. 1911 року вчителі міністерських училищ Поділля отримували: менше 50 крб. – 293 особи, від 50 до 100 – 464, від 100 до 150 – 79 чол., 150-200 – 27 чол., більше 200 – 834 педагоги. Навіть останній категорії було сутужно вирішувати побутові питання. Натомість влада посилювала контроль за діяльністю вчителя, застосовуючи всілякий тиск, постійне їх переміщення. Неухильно зростала кількість запроваджених 1869 року інспекторських районів, 1873 року – подвоїлась, а 1912-го в губернії їх стало 7 [388, с. 46].

Інколи застосовувались і заохочення. У грудні 1904 року царським указом 24 подільських учителі духовного відомства були відзначені нагрудною срібною медаллю на Олександрівській стрічці, у тому числі учителька Шатавської церковно-парафіяльної школи Ксеня Ватолінська та учитель Малокарабчівської ЦПШ Іван Деренівський [116, с. 165-166].

В умовах тривалої світової війни маятник історичного часу не вмолимо пришвидшував кінець дому Романових, який за 300 років династичного правління не вирішив головних проблем розвитку величезної імперії. У галузі освіти сталися деякі зрушення, у тому числі і на Дунаєвчині (Додаток №4), однак не були створені матеріально-технічні і кадрові передумови для запровадження навіть загальної початкової освіти. Відставала держава від європейських сусідів по розвитку середньої і вищої школи. У багатонаціональній країні вперто не вирішувалося питання викладової мови, вивчення національної історії, культури. Не була усунута нерівність у здобутті освіти дівчатами. У нових історичних умовах ці проблеми перейшли в спадщину українським урядам, які постали на хвилі Української революції 1917-1920 рр.

VI. БУДІВНИЦТВО НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ ПІД ЧАС УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920 рр.

1

Освітні перетворення доби Української революції 1917-1920 рр. відбувалися у вкрай важких умовах. Перша світова війна поглибила кризу в усіх сферах суспільного життя, у тому числі й освіті. Багатьох учителів призвали на фронт, чимало навчальних закладів краю евакуювали з прифронтової зони. Нерідко приміщення попадали під постій, зазнавали руйнувань, школи припиняли роботу. Наприклад, Рачинецька початкова школа після тривалої перерви відновила заняття аж 1 вересня 1916 року, прийнявши 14 дітей. Їх навчав Михайло Станіславович Мельник.

З поваленням царизму в Україні розпочалася революція – каскад кардинальних змін, своїм вістрям спрямованих на здобуття незалежності. На початку березня 1917 року українські партії, громадські організації сконсолідувавши зусилля, утворили Центральну Раду на чолі з відомим ученим – істориком, політичним і громадським діячем Михайлом Сергійовичем Грушевським. Поступово Українська Центральна Рада почала перебирати на себе владні функції і під тиском мас проводити в Україні реформи. Її основні напрями в освіті – українізація шкіл, створення матеріальних і кадрових передумов для розширення мережі початкових, середніх і вищих навчальних закладів, переходу до загальної обов'язкової початкової освіти.

З середини XIX ст. – до початку 1915 року кількість початкових шкіл в Україні зростає з 1320 до 21104, учнів – з 65 тис. до 1, 5 млн., у 27 вищих навчальних закладах здобували освіту 35, 2 тис. студентів [214, с. 10]. Однак відсоток грамотних в Україні був нижчий навіть загальноросійського, школа зрусифіковану, абсолютно позбавленою національного обличчя. Перед українською владою стояло невідкладне завдання будівництва національної школи.

Каталізатором реформ став рух громадськості і нової української влади назустріч один одному у вирішенні як теоретичних, так і практичних питань шкільного будівництва. Рух педагогічної громадськості очолило Всеукраїнське товариство шкільної освіти, в якому з перших днів революції головував Іван Матвійович

Стешенко. За його ініціативи і безпосередньої участі була вироблена програма розбудови національної освіти, обговорена і схвалена на I і II Всеукраїнських учительських з'їздах. Делегати I Всеукраїнського учительського з'їзду (5-7 квітня 1917 року) запропонували утворити при УЦР Головну шкільну раду, яка "планово повела б справу організації рідної школи і освіти на Україні", її українізації [427, с. 111]. Створена при Центральній Раді шкільна комісія приступила до підготовки плану єдиної школи в Україні. Його довершували спільно з комісією Генеральний секретаріат освіти, що постав 15 червня 1917 року

*Генеральний секретар освіти
УЦР І. М. Стешенко*

(генеральний секретар І. М. Стешенко, заступник П. І. Холодний), та Генеральна шкільна рада при ньому [215, с. 134]. Від імені комісії план був внесений П. І. Холодним на обговорення II Всеукраїнського учительського з'їзду (10-12 серпня 1917 р.). З'їзд у резолюції підкреслив, що школа має бути єдиною, безплатною, обов'язковою і світською. План ліг в основу проекту Єдиної школи в Україні, над яким працювало більше десятка комісій, понад 130 педагогів – учителів, професорів ВНЗ, громадських діячів [407, с. 144-145]. Роботу над проектом завершили 1919 року аж у Кам'янецький період Директорії.

"Проект Єдиної Школи на Вкраїні" складався з трьох томів. У Кам'янці-Подільському був опублікований перший ("Проект Єдиної школи на Вкраїні. Книга I: Основна школа") [339]. Проект передбачав початок навчання з 6 – 8 і тривалість протягом 12 років. Єдина школа ділилася на три ступеня: I – Нижча початкова школа (1– 4 класи), II – Вища початкова школа (5-8 кл.), III – Середня школа (9-12 кл.). Перші 8 класів проголошувалися обов'язковими, мовою навчання – українська, вивчення Закону Божого – тільки за заявою батьків. Проект не обійшов увагою освіту національних меншин в Україні, передбачивши здійснення її рідною мовою, дав бачення змісту

навчання, розподілу годин тощо [408, с. 149-155]. Рада міністра освіти в липні 1919 року створила на період з 1 серпня по 1 жовтня 1919 року комісію “для технічного переведення реформи школи на Україні”, яка мала переглянути навчальні плани і програми, підручники, організувати їх видання, проаналізувати стан матеріально-навчальної та кадрової бази. Реформування освіти мислилось, як тривалий, але цілком реальний процес. Однак доля розпорядилась по-своєму, виділивши українським урядам менше чотирьох років на розбудову національної школи.

З перших кроків наткнувшись на опір старого керівництва, нова українська влада 28 грудня 1917 року ліквідувала навчальні округи, 14 січня 1918 року – дирекції та інспекції народних училищ, натомість створила губернські та повітові комісаріати, освітні Ради. Першим губернським комісаром освіти на Поділлі став Віктор Кіндратович Приходько, відомий просвітник, земський діяч, член УЦР, а з 20 квітня по 7 грудня 1918 року – викладач Вінницького учительського інституту Юхим Онуфрійович Щириця. На їх долю випало робити перші кроки з реформування освіти на Поділлі: ліквідацію дирекції, інспекцій, поступову українізацію діючих і створення нових українських шкіл, підготовку кадрів, забезпечення шкіл підручниками тощо. В Ушицькому повіті ці зміни проводив повітовий комісар І. Іванов [195, с. 20]. Після призначення Ю. О. Щириці завідуючим відділом освіти при Директорії, а згодом і товаришем міністра народної освіти губернським комісаром освіти став колишній заввідділом освіти губернської народної управи М. В. Ільїнський. З 15 липня 1919 року Кам’янецьким повітовим комісаром призначений Сергій Козицький, Летичівським – Михайло Іваненко, Проскурівським – Василь Мудрий, Ушицьким – Григорій Піскун [195, с. 24-25].

Важливу роль у розбудові системи національної освіти відіграла “Просвіта”. 1917 року, на початок Української революції, вона мала в Україні понад 800 організацій, основу яких склали учителі [99, с. 54]. Протягом року мережа зросла до понад 2000 організацій. Виробилася ефективна структура товариства: керівні центри – у губернських містах, філії – у повітових, осередки – у селах і містах. Підтримана Українською Центральною Радою “Просвіта” з гнаної перетворилася ледь не в офіційну структуру революційного процесу, активно впливаючи на формування національної свідомості, у тому

числі й через мережу національних освітніх закладів, у розбудові якої відіграла важливу роль.

На Національному конгресі 6-8 квітня 1917 року “Просвіта” висунула до УЦР свого дієвого члена Івана Стешенка, з середини червня 1917 року українського освітнього міністра. “Просвіта” займалась розробкою стратегії і тактики будівництва національної школи, в основі якої лежала українська викладава мова та зміна змісту навчання в бік національного компоненту [99, с. 55]. Товариство відкривало на свій кошт або ставало співзасновником низки навчальних закладів.

Підтримали заходи нової влади й учителі Дунаєвеччини – члени місцевої “Просвіти”. Весною 1917 року відновили діяльність на Дунаєвеччині просвітянські осередки в Дунаївцях, Жванчику, Тинній. 9 травня 1917 року разом з Могилівською сільською громадою і Українським військовим клубом ім. П. Полуботка просвітяни Дунаївців і навколишніх сіл організували мітинг і збір коштів до Національного фонду підтримки діяльності Української Центральної Ради [167, с. 262-263]. Активно включились вони в агітаційну кампанію під час виборів до Українських установчих зборів, які проходили 14-16 січня 1918 року. Подоляни обрали до установчих зборів 39 делегатів, у списку № 2 значився дунаївчанин С. С. Дармограй [167, с. 265].

Не просто було просвітянкам волосних Дунаївців організувати свою роботу в умовах недостатньої підтримки місцевої влади та дестабілізуючої ролі більшовицької організації. У листопаді 1918 року учитель Семен Риндик, згодом голова дунаєвечького просвітянського осередку, з тривогою писав: *“Часті розмови про нездібність “Просвіти” та невартість українізації. Це ж пропагують і отці церковні. На вічах “Просвіта” набуває вигляду зібрання буржуїв, де Т. Шевченко показується як люцифер. Пора зрозуміти, що “Просвіта” – це шлях до свідомості”* [385]. 1919 року, з приходом у Дунаївці підрозділів Української Галицької Армії, діяльність просвітян активізувалася – діяли бібліотека, яку очолювала Антоніна Мельник, хор під орудою учителя Володимира Гушла, драмгурток, який час од часу ставив п’єси українських авторів для учнів, вояків УГА, містян, лекторська група, члени якої доносили до громади воєнні, політичні і міжнародні новини [354].

Важливим завданням будівництва національної школи була українізація освіти – поетапний рух, що зайняв тривалий час

і полягав у переході на українську викладову мову, впровадження у зміст освіти українознавчого компонента. Вже 28 березня 1917 року на звернення до Тимчасового уряду було отримано дозвіл у народних школах Київського навчального округу проводити “навчання усіх предметів українською мовою”, відкрити дві українські гімназій [214, с. 32]. Це вже був суттєвий прорив. Приступивши до виконання обов’язків генерального секретаря освіти, І. М. Стешенко на другий день, 17 червня, видав розпорядження про перехід на викладання в школах українською мовою, і цей факт став поворотним моментом на шляху творення національної школи. Він звернувся “До українців-педагогів” з проханням повернутися в Україну. Водночас добився демобілізації з російської армії восени 1917 року близько 13 тис. українських учителів [214, с. 33]. Влітку 1917 року учителі пройшли українознавчі курси.

Впровадження української мови у навчальний процес здійснювалося за двома напрямками: шляхом українізації діючих російськомовних і відкриття нових україномовних шкіл. 1917 року замість двох дозволених українці відкрили тільки на Київщині 18 україномовних гімназій, а загалом – 50 [434]. У шкільному розкладі з’явились уроки української мови, літератури, історії та географії. За Гетьманату, аби уникнути конфліктів, замість українізації російськомовних пішли шляхом створення нових українських шкіл.

Більш рішуче за українізацію освіти взялася Директорія, 1 січня 1919 року прийнявши закон про запровадження української мови як державної. 30 січня міністр народної освіти Іван Огієнко своїм наказом встановив, що *“викладовою мовою по всіх школах України: вищих, середніх та нижчих повинна бути мова українська”* [214, с. 34]. 27 липня, блище до початку нового навчального року, видання міністерства преси УНР газета “Селянська громада” дала офіційне повідомлення міністерства народної освіти під назвою “Українська мова в школі – обов’язкова”: *“Міністерство нагадує, що у всіх державних школах, котрі утримуються на кошти держави або одержують від неї субсидії, перехід на викладову державну мову є обов’язковий з початку 1919-1920 року”* [441]. Тимчасово з дозволу міністра для вищих навчальних закладів, губернського комісара освіти – для середніх, повітового – для нижчих шкіл викладовою мовою допускалася й інша. Прийом на роботу учителів, які не володіли українською мовою, припинявся. Працюючі учителі мали скласти іспит

на знання української мови перед комісією міністерства народної освіти. Попереджено, що школи, які не перейдуть на державну викладову мову, будуть позбавлені державного утримання [214, с. 36].

Перехід цей здійснювався складно. Незадовільною була матеріально-навчальна база закладів освіти, не вистачало коштів, україномовних підручників, кадрів. Старе вчительство, як і російськомовне населення, чинило опір. Виконуючий обов'язки інспектора Смотрицької вищої початкової школи Черневський повідомляв кам'янецького повітового комісара освіти, що *“відношення до школи українців байдуже, з боку міщан – недоброчливе”* [198, с. 10]. 29 липня 1918 року був убитий міністр освіти І. М. Стешенко. Подільський губернський комісар освіти в жовтні 1919 року вимушений був видати розпорядження *“взяти від усього учительства розписку такого змісту: “Урочисто обіцяю вірно служити Українській Народній Республіці, визнавати її інтереси та добробут”* [407, с. 120].

Ускладнювали справу бойові дії. Нерідко військові перетворювали школи в тимчасові казарми. 17 лютого 1918 року, наприклад, із-за необережного поводження з вогнем бійців кулеметної команди 309 полку 30-ої бригади згоріло шкільне приміщення в Балині. Із-за цих труднощів подекуди відмовляли дітям у прийомі до школи. Так 1919 року поза школою у Жванці, Оринині, Купині, Лянцкоруні, Чермерівцях залишились 95 хлопчиків і 68 дівчаток [198, с. 10-11].

Значно погіршив ситуацію прихід на Поділля запрошених українською владою польських військ. У ніч з 16 на 17 листопада 1919 року Кам'янець-Подільський та околиці зайняли підрозділи 7-ої польської дивізії генерала Крайовського. Вони реквізували шкільні приміщення для своїх потреб, зокрема забрали два поверхи української гімназії ім. С. Руданського, класні кімнати духовного училища, духовної семінарії та ін. Польська окупаційна влада намагалася підпорядкувати собі управління освітою. На Кам'яниччині польський повітовий староста розпустив українську шкільну управу, усунув від керівництва освітнього комісара С. О. Козицького. Проблемою стало фінансування закладів освіти. Але навіть у цих умовах Головноуповноваженому уряду УНР І. І. Огієнку вдавалося вирішувати важливі питання будівництва національної школи, зокрема перевести на державне утримання університетську гімназію та змішану гімназію товариства “Групи батьків” у Дунаївцях й ін. [245, с. 6].

Іван Огієнко, міністр освіти УНР.
1919 р.

Усі свої зусилля – організаційні, матеріально-технічні, фінансові, науково-методичні – нова влада спрямовувала на забезпеченням дітям шкільного віку загальної обов'язкової освіти. Ще за генерального секретаріату освіти при Генеральній шкільній раді була створена особлива комісія, яка вже в березні 1918 року виробила засади загального безплатного навчання. За Гетьманату її робота припинилася. А з приходом Директорії про актуальність проблеми нагадала Всеукраїнська учительська спілка, у Меморандумі до нової влади наголосивши:

“Необхідно приступити

до переведення обов'язкового, загального, рівного і безплатного навчання в обсягу перших двох ступенів єдиної школи від 7 до 14 років, не зупиняючись для досягнення цього навіть перед надзвичайними мірами”. За дорученням Директорії Міністерство народної освіти під керівництвом міністра І. І. Огієнка підготувало проект закону “Про безплатне і обов'язкове навчання всіх дітей шкільного віку громадян України”. 9 квітня 1919 року закон ухвалила Рада народних міністрів, 12 квітня затвердила Директорія. Він передбачав безплатне і обов'язкове навчання всіх дітей шкільного віку в нижчих і вищих початкових школах, зобов'язував МНО виробити детальний план поступового протягом 5 років переведення закону в життя. При департаменті нижчої освіти створений спеціальний відділ, на який покладалася реалізація плану [214, с. 33].

Фундаментом єдиної школи в Україні була **нижча початкова школа**. Перший і другий Всеукраїнські вчительські з'їзди визначили, що НППШ мала бути демократичною, українізованою, безкоштовною. На початку 1917-1918 навчального року в Україні було близько 4400 початкових шкіл, у них працювало 62 тис. учителів [248, с. 94].

Перед Генеральним секретарством освіти, губернськими і повітовими комісарами стояло завдання значно розширити мережу цих шкіл та українізувати їх. Реалізовувалось воно шляхом українізації і взяття на державне утримання діючих церковно-парафіяльних, відомчих, приватних шкіл та відкриття нових. 1917 року на Поділлі було українізовано і взято на державний бюджет 37 і відкрито 30 нових нижчих початкових шкіл [407, с. 120-121].

Аналогічним чином відбувалося творення нижчих початкових шкіл на Дунаєвеччині. У числі перших 1917 року з'явилась українізована НППШ у Старій Гуті, 1918 року – у Маліївцях. Були українізовані нижчі початкові школи в Дунаївцях і Могилівці та інших селах і містечках Дунаєвеччини. У першому класі НППШ вивчалися предмети: рідна мова – 10 год., арифметика – 2 год., Закон Божий – 2 год., співи – 2 год., фізкультура (руханка) – 2 год., у другому добавлялася година геометрії, у третьому і четвертому – по дві години природознавства, географії, історії. Наповнюваність класів згідно зі “Статутом Єдиної школи” складала 30-40 учнів.

Відкриття нових НППШ продовжувалося і в наступні роки. На початку 1918-1919 навчального року в губернії відкрилося 50 нижчих початкових шкіл, у 1919-1920-му в Кам'янецькому повіті діяло 225 НППШ, у Проскурівському – 237. Такі школи відкривали і національні меншини. 1919 року в Проскурові відкрили єврейську і польську НППШ, у Кам'янецькому повіті – 4 єврейських і 15 польських. 1919 року в Подільській губернії діяло 4064 НППШ, у них навчалось 203200 учнів – 51% від усіх дітей шкільного віку [407, с. 121-122].

Загалом у надзвичайно складних умовах національно-визвольної боротьби українського народу за незалежність на Поділлі була створена й успішно розвивалася національна нижча початкова школа – перша і дуже важлива ланка єдиної школи в Україні.

Другим ступенем єдиної школи в Україні була **вища початкова школа** в складі 5-8 класів. У ній навчалися діти 10-12 років,

які закінчили нижчу початкову школу. Навчання було платним, у межах 17-50 крб. на рік, діти з бідних сімей могли бути звільнені від плати. У 1917-1919 рр. учні вивчали 17 предметів. З 1919 року їх кількість зменшилась за рахунок переводу російської мови в розряд факультативних, вивчення однієї замість двох іноземних мов, виключення з навчального плану деяких інших предметів. У результаті зменшилося і сумарне тижневе навантаження із 136 уроків на усі чотири класи до 122 [214, с. 154]. В основному школи були мішаними, однак подекуди дотримувалися дореволюційної практики функціонування окремо дівочих і хлоп'ячих шкіл, як це було в Новій Ушиці, Кам'янці-Подільському.

У 1916-1917 навчальному році в Україні діяло всього 356 ВПШ – 343 державних, 13 приватних і громадських. З початком Української революції і розбудовою системи національної освіти розпочалася їх дерусифікація. 1917 року українізували 262 вищі початкові школи, у тому числі 34 – на Поділлі [214, с. 61-62]. Розбудова мережі ВПШ здійснювалася традиційним методом – взяття на державний бюджет діючих на той час закладів і відкриття нових. 1918 року МНО прийняло на свій бюджет 248 вищих початкових шкіл, зокрема на Поділлі – 29, на Волині – 41. Того року Міністерство народної освіти відкрило 345 нових ВПШ, у тому числі на Поділлі – 50, на Волині – 39.

У січні 1919 року Подільська губернська народна управа, заслухавши доповідь про стан вищої початкової освіти в губернії, прийшла до висновку про необхідність будівництва нових приміщень для ВПШ з метою реалізації курсу на загальну обов'язкову восьмирічну освіту і закликала сільські громади взяти в цьому активну участь. На заклик відгукнулися десятки сільських громад, прагнучи за участі держави збудувати в своїх селах нові шкільні приміщення для вищої початкової школи. Села Іванько та Олешко Проскурівського повіту повідомили, що виділяють землю під будівництво.

1918 року вища початкова школа була відкрита в Підлісному Мукарові Ушицького повіту, навчально-виховну роботу розпочав педколектив у складі учителів Березовського, Курочки, Лопушанського, Сенек, завідуючого школою Афанасія Андрійовича Лозюка [289]. Щоб забезпечити колективу учителів та учнів нормальні умови, Підлісномукарівська сільська громада просила народну управу включити в план будівництво школи в селі й обіцяла надати грошову допомогу, закупити цеглу і безплатно доставити її [244, с. 21].

На початок 1919 року на Поділлі діяло 142 вищі початкові школи [146, с. 176].

1919 року мережу ВПШ тільки на Кам'янецьчині поповнили школи в Бережанці, Великому Карабчиеві, Гусятині, Савинцях, Смотричі. Відкрили ВПШ також у Купині, Кузьміні, Миньківцях, Михамполі, Старій Синяві, Пиляві та інших населених пунктах. Наповнюваність цих шкіл була різною, у Маківській ВПШ навчалося 158 школярів, у Смотрицькій – 140, у Балинській – 103, у Шатавській – 77 [198, с. 10]. За неповними даними на 1 липня 1919 року в УНР функціонувало 1210 вищих початкових шкіл [214, с. 63].

Діяли ці школи, як і інші, у нелегких умовах: слабке фінансування, нестача приміщень, педагогічних кадрів, підручників, навчальних посібників, приладдя. Держава в умовах воєнних дій з усіх сил намагалася вирішувати ці проблеми. На ремонт приміщень та придбання навчального приладдя до нового 1919-1920 навчального року МНО виділило фінансову допомогу Городку в сумі 62000 грн., Дунаївцям – 24700 грн., Зінькову – 10000 грн., Заміхову – 24700 грн., Миньківцям – 10000 грн., Меджибожу – 276000 грн. Низька зарплата ставила вчителя в скрутне становище. 22 вересня 1919 року в. о. керівника Смотрицької ВПШ Чернявський просив допомоги в Кам'янецькій повітовій управі для вчителя Куриляка, який “недоїдав, був німецьким” [198, с. 8]. У такій ситуації вчителі, особливо сільські, надолужували за рахунок підсобного господарства, нерідко в ущерб основній роботі. С. О. Козицький, у листопаді 1919 року проінспектувавши Жванчицьку вищу початкову школу, доповідав Подільській губернській народній управі: *“Учителі занадто встряли в господарство, худобою чинять збитки в шкільній садибі. Приватні справи в них важливіші від школи. До 11 листопада – жодних класних журналів, жодних записів того, що пройдено, не робилося”*. Учителька французької мови Новицька записала в класних журналах тільки 13 уроків, а вчитель математики Ковердинський – жодного. У школі впала дисципліна, а з нею і результати навчальної праці: за підсумками 1918-1919 навчального року із 60 учнів були переведені до наступного класу 32, залишені на повторний курс 6, мали перескладати екзамени 22 [198, с. 9].

ВПШ мали національні меншини, 1919 року на Поділлі діяло 4 єврейських вищих початкових школи та польська – в Оринині.

Випускники вищих початкових шкіл отримували атестати.

Завершувала шкільну освіту **середня школа**, представлена в УНР гімназіями, реальними та єпархіальними училищами. Царська доба передала добі новій в Україні понад 400 середніх шкіл [214, с. 66]. Їх трансформація в систему єдиної школи відбувалася різними методами, зокрема шляхом одержавлення діючих та відкриття нових. Як уже зазначалося, 1917 року замість двох гімназій, дозволених Тимчасовим урядом, вдалося відкрити 50, у тому числі на Поділлі – 5, Київщині – 18. На державний кошт прийнято й українізовано 20 гімназій, на Поділлі – 6, Волині – 1, Київщині – 2 [214, с. 67].

До гімназій вступали у віці 14-16 років ті, хто закінчив вищу початкову школу. Гімназії були здебільшого мішані, але діяли й хлоп'ячі та дівочі. Навчання було платним, що утруднювало доступ до середньої освіти дітям з бідних сімей. Наприклад, 1919 року з Тульчинської гімназії за несплату коштів відчислили 160 гімназистів із 360 [214, с. 73].

За Гетьманату протягом літа 1918 року з'явилося 40 гімназій і 10 реальних шкіл, у тому числі гімназія в Дунаївцях. Вона постала на основі дозволу департаменту середньої школи міністерства народної освіти від 21 червня 1918 року і розмістилася в двоповерховому приміщенні колишнього лютеранського училища. Засновниками гімназії за досвідом західноєвропейських країн виступило Товариство “Група батьків”, створене 14 червня 1918 року здебільшого власниками і працівниками суконних фабрик, міськими ремісниками і торгівцями. Раду Товариства склали голова М. М. Дрель і члени Г. Ш. Блейхман, Р. В. Дрель, Є. П. Кристьяк [247, с. 63], педколектив – І. Р. Ляскович (директор), учителі В. К. Гушло, К. А. Келлер, Є. М. Маркова, А. З. Мурзаков, В. З. Сваричевський, О. А. Стемпковська, Стемпковський і Сачковський. Стемпковські і Гушло за сумісництвом працювали ще й у Дунаєвецькій вищій початковій школі [247, с. 65]. Гімназія мала підготовчий і чотири основних класи й утримувалася за рахунок батьківської плати: 250 крб. річної плати вносили батьки учнів підготовчого класу, 300 крб. – I, 350 крб. – II, 375 крб. – III, 450 крб. – IV класів. 1919 року збір склав 102505 крб. Кошти потратили на заробітну плату, оренду приміщення, шкільні меблі, паливо, придбання підручників, створення кабінетів фізики і природознавства та бібліотеки. Бібліотеку укомплектували шкільними підручниками та іншими програмовими творами, всього – 82 назви. Наступного року бібліотека поповнилася ще 11 назвами книг на суму 2900 крб. Учителі та учні користувалися “Читанкою для школи” та “Читанкою

Крушельницького”, виданими Подільською губернською управою, “Граматики” Залозного, Курила, з російської – “Грамматикой” О. Пуциковича, “Хрестоматией”, “Родной речью” Соколова, з математики – “Сборником арифметических задач” П. Гуриновича, “Руководством алгеброй” та “Элементарной геометрией” Кисельова, з історії і географії – “Учебником русской истории” для I і II класів Острогоського, “Историей Греции и Рима” і “Начальным курсом географии” Іванова, “Короткою географією України” Хомика, а також “Учебником природоведения” М. Левина, “Учебником немецкого языка” П. Глезера, “Кратким курсом французского языка” Шаланди та ін. [247, с. 64].

Створивши необхідні умови та використовуючи надані державою можливості, рада Товариства і педколектив порушили клопотання про взяття закладу на державне утримання. Директор гімназії І. Р. Ляскович у зверненні до департаменту середньої освіти зазначав, що *“більшість учнів – діти дрібних комерсантів і фабричних робітників, які з різних обставин часто переїжджають в інші міста, одержання прав гімназією поліпшило б становище всіх учнів, а зазначених верств особливо. Крім того, для кращої постановки справи одержання прав для вчителів дало би можливість далі гімназією поповнювати учительський персонал добрими педагогами, що є нелегке завдання при відсутності в теперішній час бажаючих тяжко працювати на твердій ниві освіти та ще й без жодного матеріального забезпечення в майбутньому”*. У жовтні 1919 року відбулася перевірка закладу. У результаті 31 грудня 1919 року Подільський губернський комісар освіти М. Ільїнський просив Головноуповноваженого уряду УНР Івана Огієнка підтримати клопотання. Приймаючи позитивне рішення, той виставив вимогу не тільки викладання і діловодство перевести на українську мову, а й терміново поміняти штемпелі і печатки. Так 1920 року Дунаєвецька змішана гімназія отримала статус державної з усіма належними колективу правами [247, с. 64-65].

1918 року змішані гімназії діяли в Деражні, Кам’янці-Подільському, Меджибожі, Жванці, хлоп’ячі – у Могилеві-Подільському, жіночі – у Городку, Немирові, реальні школи – у Вінниці, Проскуріві [198, с. 6]. Гімназії засновувались за участі або й на кошти “Просвіти”, зокрема – у Вінниці, Волочиську. За підтримки “Просвіти” була відкрита “Перша українська гімназія для дорослих з правами для учнів” при Кам’янець-Подільському державному українському університеті

[214, с. 69]. Загалом протягом 1917-1920 рр. “Просвіта” доклала чимало організаційних і фінансових зусиль до створення і діяльності в Україні 436 середніх навчальних закладів, у тому числі на Поділлі 30 хлоп’ячих, 14 дівочих гімназій та однієї реальної школи [99, с. 56].

Використовувались й інші способи українізації гімназій. Влітку 1919 року після прийняття закону про перетворення шкіл духовного відомства Кам’янець-Подільське жіноче училище було реорганізоване в державну селянську дівочу гімназію. А наказом МНО від 5 вересня 1919 року хлоп’ячу російську гімназію об’єднали з українською імені С. Руданського в Кам’янецьку державну українську гімназію імені С. Руданського [214, с. 71].

На початок 1919 року в УНР діяло 836 гімназій, 70 реальних і 24 єпархіальних школи, в яких навчалось 293840 учнів [429, с. 386], у тому числі 83 середні школи – на Поділлі [146, с. 176].

3

Розбудову середньої школи, як і перших двох освітніх ланок, супроводжувала проблема відсутності добре підготовлених кадрів та нових підручників.

Кадрову проблему покликані були вирішувати учительські семінарії та інститути. Однак на початковому етапі вони самі потребували корінної перебудови. Тому влітку 1917 і 1918 року для учителів початкових шкіл проводились **короткотермінові курси**, розраховані на 177 годин, у тому числі – у Кам’янці-Подільському, Житомирі та інших містах. Переважну кількість годин відводили українознавчим дисциплінам – українській мові, правопису, письменству, історії України та географії. Учительські курси проводили національні меншини. Восени 1919 року в Кам’янці-Подільському місцева єврейська організація “Культур-Ліга” провела тримісячні курси із значним національним компонентом для учителів єврейських початкових шкіл [214, с. 86].

Важливу роль у формуванні кадрового потенціалу українських шкіл відіграли так звані “**іспитові комісії**”, створені 1919 року при губернських шкільних управах у відповідності з розпорядженням освітнього міністерства. До їх складу входили три кращих учителі, а також представник учительської української спілки. Іспити з трьох предметів – українознавство, педагогіка, методика викладання предмету – для отримання звання народного вчителя проходили особи з середньою

освітою та російськомовні вчителі. Крім того вони зобов'язані були дати в присутності комісії два пробних уроки [214, с. 87].

Впроваджувалися також **одно- та дворічні педагогічні курси**. 1918-1919 навчального року на Поділлі, наприклад, було відкрито 92 вищих початкових школи, і навіть попри те, що на вчительські посади було призначено чимало фахівців без відповідної освіти, не вистачало 130 учителів. Нерідко там, де мали працювати 4-5 педагоги, їх було 2-3. Це спонукало губернську народну управу шукати вихід із становища. Голова управи В. К. Приходько звернувся до міністерства народної освіти УНР відкрити в Кам'янці-Подільському дворічні педагогічні курси, щоб *“1) дати педагогічну підготовку для осіб з середньою освітою; 2) дати середню загальну освіту для осіб, котрі не мають її, а також підготувати їх з боку педагогічного”* [196, с. 237-238]. Такий дозвіл був отриманий, і 15 січня 1919 року педагогічний журнал “Освіта” вмістив оголошення про прийом заяв і відкриття курсів 10 лютого. У зазначений час курси відкрилися на базі Кам'янець-Подільського державного українського університету, прийнявши перших 100 курсистів. Педагогічний колектив склали в основному викладачі університету, зокрема професор В. О. Біднов, приват – доцент М. М. Васильківський, асистент О. А. Аленич та інші, очолив курси приват – доцент М. А. Чайківський. У числі здобувачів свідоцтв учителів вищих початкових шкіл були вихідці з Дунаєвеччини та інших населених пунктів краю [196, с. 239-241].

На початок революції в Україні діяло 33 **учительських семінарії**, які готували вчителів нижчих початкових шкіл. У 1917-1918 навчальному році вчительські кадри для нашого краю готували учительські семінарії в Кам'янці-Подільському, Житомирі, Коростишеві, Києві, 1919 року – учительські семінарії з реорганізованих церковно-вчительських шкіл – у Дермані, на Поділлі – у Вінниці, Меджибожі, Ольгополі та інші [214, с. 88-89].

Українській владі дісталось з царських часів 8 **учительських інститутів**. На Поділлі ще з 1912 року діяв Вінницький учительський, на початку 1919-1920 навчального року учительський інститут відкрили і в Кам'янці-Подільському. Інститути мали три відділи – словесно-історичний, фізико-математичний, природничо-географічний і готували учителів для вищих початкових та середніх шкіл [214, с. 88-89].

З початком революції проводилась значна робота з українізації **університетів** та інших вищих навчальних закладів. За Гетьманату П. П. Скоропадського при міністерстві народної освіти та мистецтва діяла комісія зі створення в Україні університетських закладів. Передбачалося відкрити українські національні університети в Києві, Кам'янці-Подільському, Полтаві, Чернігові та деяких інших містах [377, с. 55].

22 жовтня 1918 року на підставі закону, затвердженого гетьманом Павлом Скоропадським, постав Кам'янець-Подільський державний український університет. Чимало його вихованців згодом поповнили колективи середніх і вищих навчальних закладів, зокрема й дунаївчанин Степан Титович Риндик, відомий педагог, письменник, просвітник і громадський діяч.

Загалом на 1 січня 1919 року в Україні діяло, за твердженням істориків освіти доби Української революції 1917-1920 рр. М. Г. Кукурудзяка, М. М. Собчинської, 70 ВНЗ різного профілю [214, с. 96-97].

Забезпечення шкіл новими підручниками вирішувалася різними способами і не другорядну роль при цьому виконував Кам'янець-Подільський, який 1919 року став державним центром УНР. У січні 1918 року при міністерстві народної освіти був створений видавничий відділ, який розіслав повітовим управам анкети, щоб вивчити учнівський контингент, наявність і потребу в підручниках, створив більше 10 предметних комісій для підготовки підручників, оголосив конкурс, розглянув 29 рукописів. Весною того ж року Рада народних міністрів виділила 5 млн. для реалізації видавничого плану. Зміна влади відтермінувала його виконання, але не могла зняти з порядку денного, оскільки потреба в підручниках була пекучою. Скажімо, у січні 1919 року Рада народних міністрів прирівняла їх до “продуктів першої потреби” і зажадала від залізничників забезпечити першочерговий пропуск вагонів з підручниками. За даними журналу “Книгар” 1918 року було видано 111 назв навчально-педагогічної літератури тиражем 1972000 примірників [214, с. 109].

За Директорії над випуском навчальної книги працювали видавництва “Вернигора”, “Дніпросоюз”, “Українське видавництво в Катеринославі” та його філія на Поділлі, “Дністер”. В умовах воєнних дій деякі видавництва (“Дзвін”, “Вернигора”, “Час” та інші) виїхали на Захід, де продовжили видання підручної літератури для українських

шкіл. Її доставка в Україну була непростю справою. У березні 1920 року Подільський губернський комісар освіти В. Ільїнський зумів якось допровадити 8 вагонів підручників. А ось з Німеччини переправити заготовлених 100 вагонів книг ніяк не вдавалося, у справу втрутився навіть посол України в Німеччині М. Порш, просив допомоги в С. Петлюри [214, с. 109].

Цей книжковий голод на Поділлі намагалися вдовольнити й місцевими силами. При губернській народній управі був створений видавничий відділ, який очолив вихідець з Малої Кужелівки, що на Дунаєвеччині, Василь Андрійович Сочинський, активний просвітник, керівник видавництва “Дністер”, створеного ще 1908 року і закритого 1914 року місцевою владою за вимогою жандармського управління. 1919 року за української влади В. А. Сочинський відновив діяльність видавництва “Дністер,” залучив до справи в якості редакторів та авторів професорів Кам’янець-Подільського державного українського університету, передовсім – В. Біднова, Л. Білецького, М. Драй-Хмару, М. Плевако та інших. Йому допомагав дунаївчанин Степан Риндик і як редактор, коректор, так і письменник, а також Н. Григоріїв. *“У видавничому відділі “за Сочинського” було, як у великому млині, – задував В. К. Приходько, – тріщали машинки, цокали рахівниці, безперестанно звонив телефон, а в кабінеті завідуючого – безперервний людський потік: то приходили письменники, університетські професори, коректори, поети і дуже часто між ними – від початку 1919 року – маяла сива борода “діда” М. Грушевського... Такий широкий розмах роботи швидко давав свої наслідки: книжка виходила за книжкою, їх, як висловлювався Сочинський, просто “лопатами гребли”, і земські підводи та автомобіль не встигали їх з друкарень відбирати”* [362, с. 219]. Газети, що виходили в Кам’янці-Подільському, щоразу інформували про книги, що вийшли з друку й знаходяться в книгарні.

Однак з приходом польських військ ситуація погіршала. Василь Андрійович чотири рази сидів під арештом через обстоювання свого паперу, а друкарню було опечатано на кілька днів [120]. Ще важче стало за більшовиків: вони забрали тільки паперу на два з половиною мільйони крб., реквізували з друкарні книг на 480 тис. крб., а ще – друкарські машинки, цінні літографічні матеріали, фарби, різне приладдя. Загалом збитки склали три з половиною мільйони крб. В. А. Сочинському довелося переховуватись. Щоб відновити виробництво і завершити друк розпочатих книг, довелося взяти в уряді позику на суму понад три з половиною мільйони. На 15 листопада

1920 року вдалося видати 23 назви книг тиражем 126 тис. примірників. Серед них – підручники з арифметики О. Дробощона, всесвітньої історії – Н. Григоріва, природознавства – І. Трояновського; художня література – “Камінний хрест” В. Стефаніка, “Маруся” М. Вовчка, “Козацька вдача” та “З історії України” С. Руданського, “Золотий жук” Едгара По; низка книг для самоосвіти з питань економіки, кооперації та сільського господарства в перекладі самого видавця В. А. Сочинського та його земляка – дунаївчанина С. Т. Риндика.

1920 року, перед останнім приходом більшовицьких військ, почалася евакуація українських урядових установ, чиновників, працівників різних українських структур. Видавництво “Дністер” припинило діяльність, опублікувавши більше 30 назв книг, здебільшого підручників [362, с. 220]. Ще довго ними був забитий книжковий склад народної управи, звідки навіть очільники більшовицької влади постачали підручниками та різними книгами школи не тільки Подільської, а й інших губерній.

Отже, отримавши від царських часів слабку зрусифіковану систему освіти, яка не вирішила навіть мінімального завдання – введення загальної початкової освіти, нова українська влада поставила амбіційне завдання не тільки розбудувати національну школу, а й у стислий термін забезпечити загальну обов’язкову восьмирічну освіту для дітей шкільного віку. І, незважаючи на складні умови, усілякі труднощі, в основному сформувала систему національної освіти з чотирьох ланок: нижча початкова школа, вища початкова школа, середня (гімназії, реальні школи), вища школа. За неповними даними, 1919 року в Українській Народній Республіці діяло 17140 загальноосвітніх шкіл (15 тис. нижчих початкових, 1210 вищих початкових і 930 середніх) – у три рази більше, ніж створила в Україні царська влада за більш ніж 250 років перебування українських земель у складі Російської імперії.

VII. ОСВІТА ДУНАЄВЕЧЧИНИ НА ЕТАПІ УТВЕРДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

1

Наприкінці 1920 року на території Поділля остаточно встановилася радянська влада і почалася реорганізація системи освіти. В основу концепції радянської системи освіти була покладені принципи, зафіксовані в програмі РКП(б), прийнятій 22 березня 1919 року на VIII з'їзді: школа мала бути єдиною для усіх верств населення; вільною від релігійного впливу; викладання здійснюватися рідною мовою; спільне навчання хлопчиків і дівчат; тісний зв'язок навчання і виховання з суспільно корисною працею; готувати всесторонньо розвинутих членів комуністичного суспільства; і, головне – *“повинна бути не тільки провідником принципів комунізму взагалі, а й провідником ідейного, організаційного, виховного впливу пролетаріату на напівпролетарські і непролетарські верстви трудящих мас з метою виховання покоління, здатного остаточно встановити комунізм”* [217, с. 31]. На основі цих принципів весною 1919 року НКО УСРР розробив план реформування освіти *“Основи будівництва вільної єдиної трудової соціалістичної школи на Україні”*, у фундамент радянської системи освіти поклавши принципи уніфікації школи, поєднання навчання і виховання з виробничою працею, ідейну спрямованість навчання і виховання [297].

Більшовики не прийняли ефективних напрацювань УНР в галузі будівництва національної школи. Копіюючи досвід РСФРР, поширили на Поділля декрет РНК УСРР *“Про передачу всіх навчальних закладів у відання Наркомосу”* від 25 січня 1919 року, постанови колегії, директивні листи, інструкції народного комісаріату освіти УСРР, зокрема й *“Про керівництво школою і організацію роботи в ній”*. У відповідності з постановою наркомату освіти УСРР *“Про запровадження в життя єдиної трудової школи”* від 4 липня 1920 року утворювалися чотирирічні і семирічні школи. На цей час в Україні діяли 21887 шкіл, у них навчалася 2250 тис. учнів – 30 відсотків дітей шкільного віку. У половині шкіл навчання проводилося рідною мовою [148, с. 29]. У систему освітнього управління, крім наркомату в Харкові, входили губернські, повітові й волосні відділи освіти, що

відповідало тогочасному адміністративно-територіальному устрою України. Завідуючою Подільською губнаросвітою призначена Тарнопольська. Андрій Дубовик очолив Кам'янець-Подільський повітовий відділ народної освіти, у штаті якого на 15 вересня 1921 року числилося 125 осіб [148, с. 35]. У січні 1921 року відновили роботу волосні відділи наросвіти.

У числі перших в усіх відділах були видані накази, які зобов'язували непрацюючих учителів зареєструватися у відділах освіти, батьків протягом п'яти днів записати *“всіх дітей шкільного віку як неграмотних, так і грамотних”*, а від установ, організацій, приватних осіб, *“у яких залишилося або сховано яке – небудь шкільне майно: лави, столи, шафи, картини, книги, географічні, фізичні та інші прилади”*, вимагали повернути його під загрозою притягнення до кримінальної відповідальності, роз'яснювали, *“коли не буде меблів, не буде приладів, то не можливо буде з успіхом проводити навчання в школі”* [148, с. 36-37]. Водночас вводились у дію постанова РНК та накази НКО УСРР про реорганізацію мережі шкіл. Зокрема наказ № 32 відділу освіти м. Кам'янця-Подільського, виданий у липні 1920 року, гласив: *“Всі школи, як середні всіх типів і назв, за винятком шкіл технічних, професійних і ремісничих, так і нижчі, і вищі початкові, з 1 вересня 1920 року реорганізуються в єдину трудову школу з семирічним терміном навчання для дітей від 8 до 15 років”* [243, с. 135].

За рахунок реорганізації діючих і відкриття нових закладів протягом 1920-1921 рр. формувалася на Поділлі мережа вищих і професійних навчальних закладів. На початку 1921 року на базі Кам'янець-Подільського державного українського університету постали інститут народної освіти та сільськогосподарський інститут. Того ж року був створений Вінницький медичний інститут. В інститут народної освіти був реорганізований Вінницький учительський. Діяло 9 технікумів, 49 профшкіл, 30 профкурсів, у їх числі 8 трирічних педагогічних [278, с. 284].

Організація нової системи освіти відбувалася у вкрай важких умовах. Свідченням того є розподіл 28 грудня 1920 року між повітани на губернській нараді завідуючих повітовими відділами народної освіти для шкіл *“паперу для писання 1635 аркушів, 1500 зошитів, 354 ручки, 470 олівців, 210 пер, 526 дитячих книг”* [278, с. 282-283]. 27 травня 1921 року газета *“Вісти”* опублікувала звернення *“До громадян м. Кам'янця”*: *“Просьба здати олівці на збірні пункти... (вказувались адреси. – Авт.), бо на них чекають діти в садках і*

приютах” [121]. Не кращою була ситуація із забезпеченням підручниками, навчальним приладдям. Весною 1921 року губнаросвіта розподілила між 1438 трудовими школами 22, 7 тис. підручників і книг (у середньому 9 на одну школу), 185 пачок паперу, 2500 ручок, 200 наборів чорнильного порошку [278, с. 287].

На кінець червня 1921 року на Поділлі було 2438 трудових шкіл, у них – 155852 учні [278, с. 284], з цього числа в Кам’янецькому повіті – 244 школи, 16084 учні, 734 учителі [181]. Нерідко забезпечити їх класними кімнатами ставало чималою проблемою. У Проскурівському повіті ще 1925 року в 414 обстежених школах на 1386 учнівських груп було 849 класних кімнат, партами ці школи були забезпечені на 60 відсотків [419, с. 128].

1921-1922 навчального року в приміщенні колишньої земської розпочала роботу Єдина трудова чотирикласна школа в Іванківцях, одним з перших учителів, а протягом 1923-1927 рр. завідуючим школою був Василь Амвросійович Безпалько [112, с. 165]. З різних причин подекуди школи припиняли роботу. У Січинцях, що біля Дунаївців, наприкінці вересня 1921 року не могли розпочати навчання, бо шкільне приміщення займали солдати, а взимку 1922 року припинили навчання через відсутність палива [211].

В умовах, коли більшість підприємств не працювала, з державних та місцевих бюджетів освіти перепадали мізерні кошти, яких не вистачало навіть на зарплату. Це спонукало владу просити підтримки в селян. На початку 1923 року голова ВУЦВК Г. І. Петровський у “Зверненні до селянства України” констатував: *“Багато шкіл зачинено, учителі голодують, діти ростуть неписьменними... Чим менше може дати на школу держава, тим більше повинно зробити для школи само населення. Селяни! Не допускайте такого занепаду народної освіти в себе у волості, надайте тимчасову підтримку школам, доки зміцніє державний і місцевий бюджет...”* [420, с. 130]. У квітні того року бюджет на освіту в прикордонних Подільській та Волинській областях складав відповідно 30 і 26 відсотків до потреби. Школи укладали договори з сільськими громадами, але біля 70 відсотків цих договорів не виконувалися із-за важкого становища самих селян [278, с. 291].

Вчительство бідувало: низька зарплата та мізерний продрпайок і ті видавалися нерегулярно. У лютому 1921 року не вистачало 40 відсотків учителів. Бажав кращого професійний рівень педагогічних кадрів. Приміром, із 417 учителів Ушицького повіту у

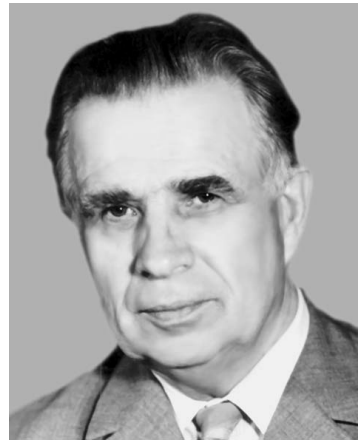
вересні 1922 року лише 7 відсотків мали вищу освіту, 28 – середню, решта – початкову [278, с. 288]. Це заставляло удосконалювати систему підготовки та перепідготовки вчителів. З 1924-1925 навчального року трирічні педкурси у Вінниці, Гайсині, Кам'янці-Подільському, Могилеві-Подільському, Немирові, Проскуріві і Тульчині були реорганізовані в педагогічні технікуми.

У цих умовах влада вдавалася до “раціоналізації” мережі. Якщо 1921 року в Україні діяли 21887 шкіл, 1922-го – 20579, 1923-го – 17110, то 1924 року їх залишалося 15555, і лише 1925-го почався підйом – шкіл стало 15715 [148, с. 30]. Тільки на Поділлі протягом 1921-1923 рр. було “раціоналізовано” 433 школи [278, с. 287]. Не варто скидати з рахунку і те, що в цей час відбувалася ліквідація ще діючих подекуди одно- і дворічних початкових шкіл, їх злиття з три- і чотирирічними. Однак причиною закриття більшості шкіл були матеріально-фінансові нестатки. Такий стан викликав тривогу. 26 листопада 1923 року перший окружний з'їзд рад Кам'янецьчини в рішенні з питання народної освіти поставив вимогу окрвиконкому *“положити всіх старань, аби сітки трудових шкіл по селах не скорочувати”* [278, с. 287].

Перша світова війна, національно-визвольні змагання породили ще одну досить важку проблему – безпритульність. 1922 року число сиріт і напівсиріт в Україні сягнуло понад 700 тис., вони і були основним джерелом поповнення армії безпритульних. 8 червня 1920 року Народний комісаріат освіти УСРР постановою зобов'язав губернські відділи народної освіти *“приступити до відкриття по всіх містах і великих промислових центрах УСРР денних дитячих будинків”* [217, с. 144]. Проблема посилив голод 1921 року на півдні України та Поволжі. За нарядами Центроеваку Україна прийняла з Поволжя 56 тис. дітей. Чимало голодних і безпритульних добирались індивідуально. Тому у звіті Центральної комісії допомоги голодуючим при ВУЦВК VII з'їздові Рад зазначалося: *“Ми цілком упевнено можемо сказати, що Україна прийняла 80 тис. дітей”* [106, с. 41]. У зв'язку з цим була створена мережа спеціальних освітньо-виховних закладів. Головною ланкою цієї мережі були дитячі будинки. На початку 1921 року в Україні діяло 600 дитбудинків, утримувалося 39000 вихованців, а на кінець року їх кількість потроїлась – 1844 заклади і 98890 утриманців [148, с. 30]. За даними, наведеними С. В. Марковою, на 1 січня 1923 року в Україні функціонувало 1511 дитячих будинків, 33 дитячі колонії (уявлення про них дає *“Педагогічна поема”* А. С. Макаренка. – Авт.), 9 дитячих містечок [235, с. 343].

Не стояло осторонь цих процесів Поділля. На липень 1921 року для вирішення проблеми безпритульності була розгорнута мережа закладів, яка включала 82 дитбудинки інтернатного типу з 4170 дітьми, 33 денних дитбудинки з 1288 дітьми, 2 дитячих колективи з 60 вихованцями і 2 прийомники на 30 дітей, у вересні число дитбудинків сягнуло 152, вихованців – 5598 [278, с. 184]. У Кам'янецькому повіті, зокрема, на 30 червня того ж року діяло 11 будинків – інтернатів, у них – 374 вихованці і 72 вихователі, 14 денних дитбудинків з 555 дітьми і 61 вихователем, одна польська колонія – 16 дітей і 3 працівники [181].

Долучились до вирішення проблеми надання допомоги голодуючим та безпритульним дітям кожна волость, кожен населений пункт. На 1 липня 1922 року дунаївчани зібрали у фонд голодуючих понад 4 млн. крб. Створена у вересні 1923 року Кам'янецька окружна комісія організувала районні комісії допомоги дітям, осередки “Друзі дітей”, яких тільки в селах округу налічувалося 87 з кількістю членів 1476. Ці структури підібрали на вулицях 249 безпритульних дітей та розмістили їх по селах і дитбудинках, зібрали на їх підтримку до 1925 року 17724 крб. членських внесків та добровільних пожертв. У Рахнівській волості, наприклад, 1922 року селяни прийняли 43 дитини. Того ж року в Дунаївцях був відкритий дитячий будинок з персоналом 10 працівників, який на 22 вересня мав 108 дітей з Поволжя [183, с. 242]. Дівав дитбудинки і в наступні роки. У 1925-1926 рр. його очолював випускник Кам'янець-Подільського інституту народної освіти Каленик Іванович Геренчук, вихователькою працювала його дружина Марія Іванівна [436, с. 432]. Станом на 15 червня 1922 року всі 22 села Маківської волості Кам'янецького повіту зібрали для голодуючих губерній 430 пудів зерна та грішми – 5381000 крб., до 1 липня доведений план трьохпудового збору виконали на 24 відсотки [17, арк. 16, 25]. 7 лютого 1922 року повітовий відділ народної освіти своїм

К. І. Геренчук, у 1925 р. – директор Дунаєвецького дитбудинку, у 1944 р. – зав. Смотрицьким РВНО

Палац у Кривчику

наказом зажадав до 10 березня в кожній волості відкрити дитбудинок-інтернат. Такий заклад наступного року в Маківському районі був відкритий у селі Кривчик на базі колишнього палацу поміщика Крупенського [23, арк. 5]. 1925 року ситуація почала поліпшуватися у зв'язку із скороченням числа безпритульних та реєвакацією на батьківщину 631 дитини: на Поділлі із 173 залишилося 69 дитбудинків [278, с. 297].

1923 року відбулася адміністративно-територіальна реформа, внаслідок якої замість повітів і волостей з'явилися округи і райони. На території, що нині входить до Хмельницької області, сформували 3 округи – Кам'янецький, Проскурівський і Шепетівський, на території Дунаєвеччини – Дунаєвецький (36 сільрад, 38687 населення), Маківський (16 і 28848 відповідно), Миньковецький (25 і 34781) і Смотрицький (18 і 29536) райони, які відносились до Кам'янецького округу [285, с. 58].

В умовах реорганізації управління загальноосвітня школа в своєму розвитку не зупинялася. 13 вересня 1924 року завгубнаросвітою доповів президії губвиконкому про функціонування в губернії 2005 шкіл, в яких навчалося 153 тис. учні – 25 відсотків дітей шкільного віку. У селах показник охоплення навчанням був ще нижчим – всього 20 відсотків [148, с. 30]. Станом на 28 жовтня 1922 року в Шатаві, наприклад, дітей від 8 до 16 років було 189 душ, а бажаючих вступити до школи – 30 [20, арк. 43]. У Маківському районі у вересні 1924 року діяло 24 школи (одна сільськогосподарська, 2 семирічних, 2 чотирирічні і 19 трирічних), працювало 6 учителів з вищою, 18 – з середньою і 12 – з нижчою освітою, навчався 2031 учень. Але поза школою ще залишалось 3762 – 65 відсотків дітей шкільного віку [24, арк. 425].

Однією з причин такого стану було й те, що батьки з огляду на становище учителів, які не мали засобів для виживання в нелегких умовах перехідного періоду, скептично дивились на інтелектуальну працю, не пускали дітей до школи, а під час польових робіт зривали з уроків на кілька тижнів. 1921 року Шатавську трудову початкову школу із 42 учнів відвідувало в середньому 22, Маківську із 36 – 22, Панасівську із 41 – 28 [281]. Не дивно, що 10 листопада 1923 року на першому після виборів до рад засіданні по доповіді про стан освіти завідуючого РВНО Стадника президія Маківського райвиконкому прийняла рішення “зобов’язати батьків відпускати дітей до школи” [23, арк. 59].

Звіт директора Маківської семирічної школи за II триместр 1925-1926 н. р. засвідчує, що ситуація мало що змінилася в наступні роки. Навчальний рік семирічка, яка розташовувалася в одному з приміщень цукрового заводу, розпочала, за свідченням директора, “ненормально” – без повного штату учителів та необхідної підручної літератури. На початку учнівський контингент склав 188 осіб, але до 1 січня зберігся 171 учень, у тому числі 126 хлопців і 45 дівчат: I група – 50 учнів, II – 34, III – 23, IV – 27, V – 24, VI – 15, VII – 8. По соціальному складу – 32 дітей робітників, 4 – службовців, решта – селян, по національному – 146 українців, 23 євреї, 10 поляків, по віку: 8-12 років – 101 учень, 12-16 – 61, 16-18 – 9 учнів. У першій групі заняття в II триместрі з 50 учнів відвідувало 25-35, у другій – у середньому 70 відсотків. Причина досить прозаїчна: “за браком одягу та взуття”.

Влада неусипно слідкувала за ідейною спрямованістю навчально-виховного процесу та ідейно-політичним рівнем учителів. 28 листопада 1922 року Маківський волвиконком, розглядаючи питання освіти, постановив: “Для більшої політичної свідомості учителів Маківської волості при допомозі волвиконкому відкрити трьохденні курси політграмоти” [19, арк. 30]. У вищих була введена посада політкомісара з великими повноваженнями, застосовувався класовий підхід до комплектування як професорсько-викладацького, так і студентського контингенту, а також перманентні кадрові чистки. У школах з’явилися піонерські та комсомольські організації.

Посилилась цензура шкільних підручників, дитячої літератури, художньої книги. При НКО УСРР діяла центральна комісія з вилучення літератури, а при губВНО – відділи у справах друку, а також комісії з вилучення літератури, які діяли на основі спеціальної інструкції. Масові чистки нерідко супроводжувалися покаранням бібліотечних працівників. Щоб уникнути проблем, ті нерідко

прихоплювали й цілком придатну і не заборонену літературу, продавали на вагу книги, цінні для навчальної та наукової роботи. 2 травня 1924 року комісія в складі секретаря Смотрицького районного партійного осередку Задорського, члена райвиконкому Мельника та райінструктора освіти на вимогу Кам'янець-Подільської окружної інспектури народної освіти провела перевірку фонду бібліотеки райсільбудинку, якою користувалися учителі та учні смотрицьких шкіл, і вилучила книги "Кохаймося в рідній мові", "Мазепа", "Жовті Води", "Історія України, "Національне виховання". Книги були відправлені до Кам'янця-Подільського (ДАХМО, фр. 5, спр. 750, арк. 28).

В обіг натмість надходила "ідейно витримана" література. У 1925-1926 навчальному році в школи поступили букварі "Червоноармієць", "Червоний прапор". У тестові завдання для закріплення знань вводились питання типу "Яке революційне свято буває перед літом?", "У якому місті похований Ленін?" [235, с. 344-345]. Крайньою заідеологізованістю характеризувалася виховна робота. У грудні 1924 року Шепетівський окружком комсомолу своєю директивою рекомендував новорічну ялинку вбирати *"портретами і малюнками революційного змісту"*, *"внести у цей вечір побільше елементів живої праці, революційних пісень, масових революційних ігор"* [420, с. 134].

Школа також стала своєрідним інструментом боротьби нової влади з релігією і церквою. Стаття 9 Декрету Раднаркому РСФРР "Про свободу совісті, церковні та релігійні громади" від 20 січня 1918 року гласила: *"Викладання релігійних віровчень в усіх державних і громадських, а також приватних навчальних закладах, де викладаються загальноосвітні предмети, не допускається. Громадяни можуть навчатися і навчатися релігії приватним чином"* [217, с. 23]. Спираючись на статті 1 і 9 цього декрету про відокремлення церкви від держави, а школи від церкви, органи освіти повели боротьбу з усім, що зв'язувало школу з її першозасновниками. Кам'янець-Подільський повітовий відділ народної освіти наказом від 7 грудня 1922 року зажадав "всі релігійні навчальні заклади на основі декрету про відокремлення церкви від держави і школи від церкви закрити" [16]. Почалося очищення шкіл від релігійних атрибутів. У вже згадуваних Січинцях учитель початкової школи І. П. Наливайко 1922 року змушений був передати до церкви ікону, що висіла в класі, усі релігійні книжки [211, с. 233].

Учительство взяло активну участь в реалізації етнополітики нової влади, спрямованої на її вкорінення в національне середовище.

Курс на коренізацію схвалив XII з'їзд РКП(б) у квітні 1923 року. В Україні офіційний старт її втіленню дали постанова політбюро ЦК КП(б)У від 23 травня 1923 року, декрети РНК та ВУЦВК від 1 серпня того року “Про заходи забезпечення рівноправ'я мов і сприяння розвитку української мови” і “Про заходи з українізації навчально-виховних і культурно-просвітніх установ”, а на Поділлі – прийняття президією губвиконкому 8 липня 1923 року відповідної постанови, яка зобов'язувала до сьомих роковин жовтневої революції перевести діловодство держустанов на українську мову, а відділи народвіти – забезпечити роботу курсів вивчення української мови й приведення шкільної мережі у відповідність з національним складом населення.

Українізація в зросійщеному чиновницькому середовищі йшла складно. 4 грудня 1923 року президія Маківського райвиконкому вимагала “розпочати вивчення української мови” і попереджала, що “з 1 січня 1924 року, хто не володітиме, буде звільнитися з роботи” [23, арк. 63]. У 1923-1924 навчальному році на Поділлі працювало 55,4 відсотка українських шкіл та 5,3 відсотка російсько-українських, а в 1925-1926-му – вже 61, 4 і 3,4 відповідно [278, с. 289]. І хоч українізація мала чіткий політичний підтекст, все ж об'єктивно сприяла національно-культурному відродженню. Скажімо, Підлісномукарівській на Дунаєвеччині семирічній школі навіть присвоїли ім'я Михайла Драгоманова, яке з початком боротьби проти “українського буржуазного націоналізму” було поспішно зняте з прапора закладу [286].

Перелом у розбудові шкільної освіти радянського зразка стався після прийняття 30 липня 1924 року постанови ВУЦВК “Про проведення загального навчання”, яка ставила завдання: “Здійснити загальне навчання дітей чотирирічних груп: 8, 9, 10 і 11 років – протягом найближчих шести років, починаючи з 1924/25 шкільного року закінчити всі підготовчі роботи для проведення загального навчання” [217, с. 340]. У відповідності з “Положенням про мережу загального навчання”, 27 листопада 1924 року затвердженим постановою Раднаркому УСРР “Про шкільну мережу загального навчання”, семирічна школа мала складатися з двох концентрів. Перший – початкова чотирикласна школа. На учителя мало припадати 40 учнів, таким чином ця ланка в ідеалі повинна була мати 4 учителів і 160 учнів. Другий концентр – це наступні три класи семирічки. Наповнюваність – також 40 учнів. Передбачалося перехід на загальнообов'язкове початкове навчання здійснити протягом 6 навчальних років, починаючи з 1924-1925-го. На

цей час у Подільській губернії діяли 1821 чотирирічка і 196 семирічок, навчання охоплено 153 тис. осіб – 21 відсоток дітей шкільного віку. Для проведення реформи створювалися комісії відповідного рівня.

Це складне завдання потребувало мобілізації зусиль не тільки педагогічних колективів, а й влади та громадськості. Значної уваги надав йому V з'їзд рад Подільської губернії (18 квітня 1925 р.), який орієнтував органи влади на місцях на створення шкільного фонду і комісії сприяння проведенню реформи, будівництво нових приміщень з метою охоплення всіх дітей навчанням у школах, перетворення трирічок у чотирирічки, категорично заборонив скорочувати мережу [278, с. 297].

Постанова заторкнула інтереси кожної громади. 16 липня 1925 року культосвітня секція Маківської сільради вирішила, що для реалізації обов'язкового навчання дітей з 8 років необхідно провести широку роз'яснюючу роботу серед батьків, здійснити перепис дітей, підготувати школи до початку навчального року. 6 вересня питання обов'язкового навчання розглянув і виконком сільради, намітивши план його реалізації у визначений постановою Раднаркому термін [26, арк. 7].

Однак здійснення загальнообов'язкового навчання зіткнулося з великими труднощами – діюча мережа шкіл не могла справитись з цим завданням. У Маківському районі на кінець 1924-1925 навчального року майже всі школи I концентру були трирічними: у Балинівській тирирічній трудовій школі навчалося 32 учні, у Михайлівській – 64, Слобідко-Балинській – 46, Шатавській – 79, Блищанівській – 50, Гниловідській – 27, Гуго-Яцковецькій – 53, Гуго-Блищанівській – 36, Кривчицькій – 22, Рахнівській – 46, Чечельницькій – 64, Яцковецькій – 64 [279, с. 231-232]. Перевід тільки цих 12 початкових шкіл у чотирирічні потребував 480 додаткових місць, а отже – нових приміщень. І це в той час, коли і в діючих школах залишалося немало проблем матеріально-технічного характеру. 14 квітня 1926 року президія Маківського райвиконкому з тривогою констатувала плачевний стан приміщення Маківської семирічки, що діяла на базі цукрозаводу. Розглядалося навіть питання про перевід семирічки в Рахнівку, якщо не буде завершено реконструкцію під школу двоповерхового допоміжного будинку пана Журовського [27, арк. 155]. Така ж картина спостерігалася в Дунаєвецькому районі, де на 1 січня 1926 року діяло 30 початкових шкіл з контингентом 1878 учнів і 2 семирічних – 714, у тому числі в Дунаївцях – 2 початкових (94 учні)

і 2 семирічних (714), Голозубинецька сільськогосподарська профшкола – 27 учнів [372, с. 302]. Перевід початкових шкіл у чотирирічні привів до збільшення кількості учнів у діючих школах. Якщо 1921 року на школу в Подільській губернії припадало 66 учнів, 1924-го – 81, то 1927-1928 навчального року по території, що нині входить до Вінницької області – 121, до Хмельницької – 96, по Україні – 123 [420, с. 132].

Удосконалення системи народної освіти, курс на загальнообов'язкове навчання, будівництво освітніх закладів потребували серйозної фінансової підтримки. Влада розміла це і по мірі зростання надходжень посилювала бюджет освіти. У 1924-1925 н. р. у Кам'янецькому окрузі порівняно з попереднім навчальним роком він зріс на 221,6 відсотка, у 1925-1926 – на 486,8 [280]. У Тульчинському окрузі, наприклад, за рахунок такого зростання протягом 1925-1928 рр. вдалося побудувати 41 і добудувати 14 шкіл. Однак цих коштів було мало – п'ятирічний план будівництва закладів освіти був виконаний лише на 13,8 відсотка. Керівництво Могилівського округу опинилося ще в гіршому становищі й офіційно на окружній партійній конференції в грудні 1926 року заявило: *“Ми не в змозі силами однієї округи, зокрема нашої бідної Могилівської, без достатніх коштів з боку центру піти по лінії загальної обов'язкової освіти”* [278, с. 298].

Важко, але поступально вирішувалося питання загальної обов'язкової освіти в Кам'янецькому окрузі, до якого входило 16 районів, м. Кам'янець-Подільський, Дунаївці, Нова-Ушиця. Станом на 15 грудня 1927 року в окрузі діяло 386 початкових і 40 семирічних шкіл, у них навчалася відповідно 28296 і 10828 учнів, у Дунаєвецькому районі – 28 початкових (1927 учнів) і 4 семирічних (1256 учнів) [190, с. 21, 31-32]. Це були кращі результати в окрузі (Див. додаток №5). Зростало охоплення навчанням дітей шкільного віку: якщо 1926-1927 навчального року воно складало в окрузі 59 відсотків, то наступного – 62 у сільській і 85 у міській місцевостях. 1928 року на будівництво і капремонта було затрачено 171 тис. крб. [156, с. 19]. Проскурівщина на цей час, зазначалося на окружній партконференції у листопаді 1927 року, досягла ще кращих результатів: при збільшенні шкіл за два роки на 13 число учнів, охоплених навчанням, подвоїлося і склало 85 відсотків [278, с. 299].

Водночас з відбудовою підприємств і розгортанням виробництва започатковувалася в краї мережа дошкільних закладів. У Дунаївцях волвиконком, відкривши дитячі ясла, залучив до їх утримання трест “Дунсукно”, уклавши з ним договір, згідно якого трест фінансував повне утримання 10 дітей та часткове – на 25 відсотків із зарплат батьків – решти. Такі ж ясла були відкриті в с. Зеленче. На сесії волосної ради під головуванням Крашенникова були затверджені порівняно непогані добові норми харчування на одну дитину – чверть фунта круп, стільки ж масла, три чверті фунта олії, стакан молока, а ще – сир, м’ясо, риба, пшеничний хліб тощо [281]. Але важко судити, як цієї норми дотримувалися. В умовах розрухи мережа дошкільля зазнавала скорочення: якщо 1921 року в Україні діяло 879 закладів, то 1925-го їх залишилося 134 [476, с. 111]. Однак у Дунаївцях 1925 року все-таки зберігся ясла – сад на 45 дітей [2].

Не спостерігалось значного поліпшення в наступні п’ять років, дошкільна мережа не задовольняла і мінімальних потреб населення. В окружному Кам’янці-Подільському було всього 4 дитсадки. У Дунаївцях двогруповий дитячий садок 1928 року працював лише три місяці – з 26 червня по 24 вересня, завідувала ним Г. Цюрик. Заклад не мав свого приміщення і розташовувався на базі польської школи, де йому відвели одну кімнату, а на час ремонту – з 1 по 17 серпня – діти ютились у дворі школи. Одна група була українською, друга – єврейською, працювали на двох мовах. Ця ж кімната використовувалася як їдальня. Організованого харчування не було – їли принесене з дому. Дитсад працював 5 год. у день, 29 год. на тиждень [476, с. 112].

Центральна влада всіляко спонукала місцеві органи до поліпшення стану справ. Наприкінці 1929 року ВУЦВК ухвалив з 1 квітня по 1 червня 1930 року провести всеукраїнський дошкільний похід. І це дало позитивний результат: були збільшені видатки на дошкільля, передбачено відкрити 1930 року в Дунаєвецькому районі постійно-діючий дитсад на 60 місць у райцентрі, а також 4 сезонних, 14 ясел і 12 літніх майданчиків в інших селах [476, с. 113].

Нелегкою проблемою виявилася ліквідація неписьменності, яка залишилася в спадок від царських часів. Перепис населення 1897 року виявив на Поділлі 468769 грамотних – 15,5 відсотка, не змінилася ця статистика і на кінець 1920 року – в губернії було 84,5 відсотка неписьменних, серед жінок – 93,1 [421, с. 437]. Постановою Раднаркому УСРР “Про боротьбу з неписьменністю” від 21 травня 1921 року

населення віком від 8 до 50 років було зобов'язане вчитися письму будь-якою мовою на базі діючих шкіл чи інших установ. Очолила справу Головополітосвіта народного комісаріату освіти, координувала зусилля різних відомств Всеукраїнська надзвичайна комісія ліквідації неписьменності.

Розгорталася робота й на місцях, відкривались школи грамоти, пункти ліквідації неписьменності в хатах-читальнях, на підприємствах, у гуртожитках, з жінками, що мали малих дітей і не могли відвідувати лікнепи, вчителі займались вдома. На кінець 1921 р. в Україні було розгорнуто 487 ліквідпунктів, на кінець 1923-го – 5095, а 1925-го – 13028 [229]. Починали з обліку неписьменних. До цієї категорії Інструкція відносила тих, хто не вмів читати і писати; вмів читати, але не міг писати; вмів переписувати, але не вмів читати; знав букви, але читав з великими зупинками і незрозуміло [457, с. 114]. Вчительство з ентузіазмом підтримало цю кампанію. У серпні 1922 року учителі Дунаєвецької, Китайгородської, Миньковецької та інших волостей на своїх конференціях взяли зобов'язання активно включитися в ліквідацію неписьменності [456, с. 60].

Маківський волвиконком, розглядаючи питання початку 1922-1923 навчального року, постановив: *“Відкриваючи навчання з малими школярами, бажано в той же час приступити до відкриття ліквідпункту і таким чином повести боротьбу з селянською темнотою”* [фр. 634. спр. 7, арк. 30]. 28 січня того року школу для дорослих відкрили в Гниловодах. Протягом 54 днів 42 учні (від 15 до 25 років – 30 осіб, від 25 до 35 – 6 і від 35 до 50 – теж 6) пройшли буквар “Ярина”, арифметичні дії в межах 1000 і прості дроби, дещо з географії та природознавства. Учитель Петропавловський всіляко заохочував учнів і, власне, добився того, що під кінець навчання 20 учнів освоїли матеріал на “добре” [19, арк. 27].

Навчання дорослих у Шатаві розпочалося 20 лютого 1922 року. До навчання залучили 16 хлопців і 63 дівчини, поділивши їх на дві групи: I (неграмотні) – 55, II (малограмотні) – 24, за перший місяць занять пройшли 20 звуків, числа – до 100, провели низку бесід з історії та географії України [20, арк. 36].

Активізувалася справа ліквідації неписьменності 1923 року. В роботу включилося Всеукраїнське товариство сприяння ліквідації неписьменності, більше відоме як товариство “Геть неписьменність!”, яке очолив голова ВУЦВК Г. І. Петровський, почав видаватися двотижневик під однойменною назвою. ВУЦВК поставив завдання завершити ліквідацію неписьменності до X-ої річниці жовтневої революції.

12 серпня 1923 року конференція представників освіти і сільбудів Маківського району закликала розпочати роботу ліквідпунктів 1 вересня 1923 року і закінчити 1927-го, охопивши навчанням у першу чергу допризовників та чоловіків і жінок віком до 35 років [24, арк. 2].

Однак вже скоро ліквідація неписьменності зіткнулася з типовими труднощами: відсутність коштів, підручників, палива, освітлення, байдуже ставлення до навчання самих неписьменних тощо. Органами влади приймалися вимогливі рішення, вишукувались резерви. За відсутності коштів, у тому числі на оплату праці учителів, ліквідпункти закривалися. Передача їх на місцевий бюджет вирішувала справу лише частково. Із 252 у Кам'янецькому окрузі в березні 1924 року тільки 28 ліквідпунктів утримувалися за рахунок місцевого бюджету, всі інші перебивалися за рахунок пожертв сільських громад, товариств, організацій [278, с. 303]. У березні 1924 року Подільський губнадзвичком констатував, що завершення ліквідації неписьменності до визначеної ВУЦВК дати під загрозою зриву, оскільки в багатьох районах *“шкільні приміщення не опалюються, не освітлюються, вчительський персонал не оплачується і школи не постачаються необхідним письмовим обладнанням”*, й поставив завдання збільшити кількість ліквідпунктів, покращити відвідування [278, с. 304].

Зживали заходів для поліпшення справи в районах. У лютому-березні 1924 року в Маківському районі краще працювали ліквідпункти в Макові і Шатаві, охопивши навчанням 60 % людей [24, арк. 252]. Однак вже 10 квітня голова райвиконкому Сорокін констатував: *“Лікнепи майже не працюють. З приходом весни і діти, і дорослі відвідують слабо”* [24, арк. 424]. У липні того року голова Блищанівської сільради звітував, що на території сільради числилося 454 неписьменних, у тому числі в Блищанівці – 95 чоловіків і 162 жінки, у Михайлівці – 32 і 102, у Гуті Блищанівській – 19 і 44 відповідно. Ні школи, ні лікнепу не було [24, арк. 425].

2 квітня 1925 року був оновлений склад Маківської районної комісії з ліквідації неписьменності. До неї ввійшли голова райвиконкому Сорокін, завідуючий районного відділу народної освіти Стадник, секретар районного партосередку Медведев, секретар районного комсомольського осередку Гершкович, голова профспілки Завадський, член райвиконкому Коханко [25, арк. 38зв.]. Повсюдно проводились тижні та інші заходи для збору коштів на утримання ліквідпунктів.

1925 року для потреб лікнепів було видано 250 тис. букварів, зокрема Я. Ф. Чепіги *“Буквар для шкіл грамоти”*, стільки ж іншої допоміжної літератури [457, с. 146]. Для учнів шкіл і ліквідпунктів

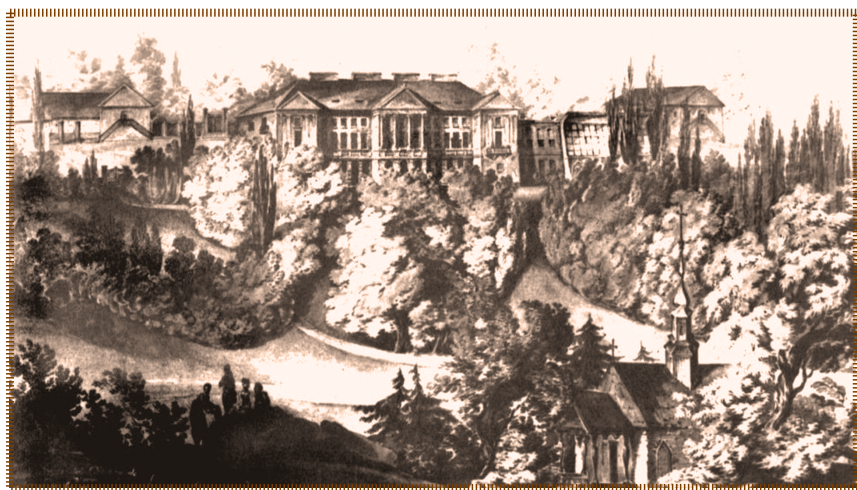
встановлені деякі пільги – безплатне навчання, безплатні підручники, робітники підприємств у дні занять звільнялися від роботи на 2 год., селянам надавалася двадцятипроцентна знижка при обов'язковому страхуванні майна. Поступово зростала мережа ліквідпунктів та учнів: якщо 1923 року на Поділлі їх налічувалося 183, а учнів 5478, то 1924-го – 911 лікнепів і 31594 учні, 1925-го – 1548 і 60987 відповідно [457, с. 61]. У ліквідацію неписьменності включились і національні меншини. 1926 року у Проскурівському окрузі, наприклад, діяло 37 польських і 22 єврейських ліквідпункти [278, с. 307].

Самовідданість проявляли педагоги, працюючи за мізерну платню, яка видавалася із значним запізненням, а часто і без неї. 1927 року комсомол почав формувати загони культармійців, до яких в основному входили учителі, і направляв їх на роботу з неграмотними і малограмотними. Такий загін 1927 року був створений на комсомольських зборах у Маліївцях, до нього ввійшли І. К. Гуцал, керівник, А. І. Ороховський, О. І. Білан, М. Т. Ойхман. Серед культармійців Підлісного Мукарова на Дунаєвеччині активністю відзначалася Юлія Володимирівна Козловська, випускниця Підлісномукарівської школи, а згодом її багатолітня учителька початкових класів [289]. Активно діяли культармійські загони в селах Немиринці, Гаврилівка, Гальчинці, Михнівка, Лідихівка, Поляхове, Святець, Турівка на Теофіпольщині, учителі Й. П. Вазнюк, П. А. Гедима, Х. М. Скалицька, Й. І. Вакалюк, Ф. П. Мосійчук, А. А. Гнатюк, Л. К. Сідлецька, Я. М. Островська, Т. М. Четюк та ін. [415, с. 110, 115, 135, 182, 198, 277, 306]. Учитель К. О. Кривий з Вінниччини, який організував навчання 1710 неписьменних і особисто навчив 21, був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора [421, с. 442].

У результаті в 20-і роки у справі ліквідації неписьменності були отримані значні досягнення. Кількість грамотних у містах України порівняно з 1920 роком зростає з 42 до 74% у 1929 році, у селах – до 59%. Однак у визначений термін (7 листопада 1927 року) вкласти не вдалося. Цей термін кілька разів переносили: 1926 року – на 1930-ий, а 1928-го – на 1932-ий.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що у 20-і роки була збудована радянська система шкільництва, але запланований на шестирічку перехід на загальне обов'язкове навчання дітей шкільного віку, як і подолання неписьменності до десятилітнього ювілею жовтневої революції, здійснено не було. Естафета цих завдань перейшла до років 30-их.

МИТТЄВОСТІ ОСВІТЯНСЬКОГО ЖИТТЯ

Палацовий комплекс у Маліївцях

Перший випуск Зеленчанської школи
робітничої молоді. 1933 р.

*Перший повоєнний випуск
Рахнівської семирічної школи. 1947 р.*

*Рада дитячого кінотеатру "Червона зірка"
планує свою роботу*

Гостею шкільного кінотеатру "Червона зірка" була жінка-танкіст
Герой Радянського Союзу Марія Лагунова

Випуск учнів Маківської СШ 1970-1971 н.р.

*Педагоги Дунаєвеччини на екскурсії
в Ленінграді. 20.03. 1973 р.*

1979 року відчинила двері шкільна новобудова у Ганнівці

Дунаївчани - факелоносці олімпійського вогню. 1980 р.

*Засідання атестаційної комісії
в Голозубинецькій НСШ . 1982 р.*

Працівники Дунаєвцького РВНО: голова РК профспілки С.І. Ніжанківський, методист П.Г. Перепелюк, інспектор М.Ф. Коваль, завідуючий В.С. Прокопчук, інспектор В.П. Кролицький, директор ДЮСШ А.С. Баб'юх. 1.05.1982 р.

Учасники військово-історичної конференції зустрілись з В.П. Майборським, Героєм Радянського Союзу, який повторив подвиг О. Матросова. Травень 1985 р.

*Відкриття в Дунаївцях пам'ятної дошки на Будинку школярів
на честь композитора В.І. Заремби. 01.07.1988 р.*

*Урочиста передача символічного ключа від новозбудованої Михайлівської
НСШ виконробом Дунаєвецького міжколгоспбуду Л.Т. Михальським
замовнику голові к-пу ім. XXII з'їзду КПРС
О.В. Сорокатуку. 1988 р.*

Хмельницька делегація в палаці Україна під час II всеукраїнського з'їзду педагогічних працівників. 8. 10. 2001 р.

Колектив Дунаєвецького дитсадка №7. Третя в другому ряду А.Б. Трицька, завідувача, друга в першому – А.І. Камінська, методист. 2003 р.

Працівники дошкільних закладів Дунаєвеччини вивчали досвід чернівецьких колег. 08.10.2010 р.

Відкриття меморіальної дошки на Тинянській ЗОШ І-ІІІ ст. на честь випускника доктора філологічних наук, професора М.А. Ігнатенка. 12.05.2009 р.

Блищанівський фольклорний колектив з участю учителів Михайлівської ЗОШ І-ІІ ст. 2012 р.

Учасники урочистостей з нагоди 100-річчя письменника В.С. Бабляка у Великожванцицькій ЗОШ I-III ст. 18.04.2016 р.

Зустріч учителів початкових класів Дунаєвецького району з автором "Букваря" М.Д. Захарійчук організувала методист В.М. Затержинська

У круглому столі з питань бібліотечного краєзнавства беруть участь начальник відділу освіти Дунаєвецької РДА Ф.П. Поліщук, професори В.С. Прокопчук, І.М. Конет, Л.В. Баженов. 2.11. 2010 р.

Відкриття в Дунаївцях третього Будинку сімейного типу
14.07.2017 р.

Учителі – майстри пера – під час відзначення 30-річчя літературно-мистецького об'єднання "Сонях". 2017 р.

Колектив Маківського "НВК ЗОШ I-II ст, колегіум"

Народний депутат О.В. Герга та міський голова В.В. Заєць підтримують дітей

Обласний семінар методистів з виховної роботи в Дунаєвецькій селищній ЗОШ І-ІІІ ст. Виступає проректор ОІППО О.Ф. Попик. Ліворуч – селищний голова А.П. Камінський. 19.10.2017 р.

Дунаєвецький НВК "ЗОШ I-III ст., гімназія". 1995 р.

*Голова Дунаєвецької райдержадміністрації О.В. Бернашевський
не опускає з поля зору шкільне життя.
За його меценатської підтримки учениця Антоніна Осецька
стала срібною призеркою чемпіонату світу з кікбоксінгу. 2017 р.*

Гімназисти-учасники природничого конкурсу "Колосок". 2015 р.

Щасливе дитинство: у парку біля Дунаєвецького будинку культури

VIII. КРИЗЬ МОРОК ЧИСТОК, ЗАБОРОН, РЕПРЕСІЙ

30-і роки в галузі освіти характеризувалися позитивною динамікою – будівництвом шкільних приміщень, збільшенням мережі шкіл, контингенту учнів, більш кваліфікованих педагогічних кадрів, охопленням усіх дітей шкільного віку початковою освітою, завершенням в основному ліквідації неписьменності серед дорослого населення, розвитком вищої педагогічної освіти, і в той же час – тотальними репресіями, які не обійшли й учительство.

У ході різних адміністративно-територіальних реорганізацій змін зазнавала система управління освітніми закладами. 13 червня 1930 року постановою ВУЦВК і РНК УСРР було розформовано 13 округів, а 2 вересня вони були повністю ліквідовані і встановлена двоступенева система управління: район (на території сучасної Хмельницької області їх було 40) – центр. Така система досить скоро виявилася неефективною, тому 1932 року було створено 5 областей – Вінницьку, до якої ввійшла територія сучасної Хмельницької області, Дніпропетровську, Донецьку, Київську і Харківську, утворено 5 обласних відділів народної освіти.

1937 року з Вінницької виокремилася Кам'янець-Подільська область у складі 36 районів. Протягом 1923-1927 рр. управління освітою здійснював культурно-соціальний відділ, у 1927-1931 рр. – інспектури народної освіти, а з травня 1931 року – районні відділи народної освіти [148, с. 46-48].

На початок 30-х років питання загальної обов'язкової початкової освіти залишалося актуальним. ЦК ВКП(б) у постанові "Про загальне обов'язкове початкове навчання" від 25 липня 1930 року визнав *"цілком незадовільний темп підготування і проведення загального обов'язкового початкового навчання"*, незважаючи на успіх порівняно з дореволюційним періодом. Тому поставив завдання *"запровадити з 1930/31 року скрізь загальне обов'язкове початкове навчання дітей віком 8-9-10 років з подальшим поширенням обов'язковості початкового навчання для дітей 11 років у 1931/32 р."* [184, с. 695]. Для перерослих дітей від 11 до 15 років, які не мали початкової освіти, вводилось прискорене її здобуття в одно-дворічних школах-курсах. У той же час постанова зобов'язувала *"почати з 1930/31 року запроваджувати загальне обов'язкове навчання в обсязі школи-семирічки в промислових містах, фабрично-заводських районах і робітничих селищах,*

встановивши обов'язковість навчання в школі-семирічці для тих, хто кінчають цього року початкову школу (I ступеня)” [184, с. 696]. Намічалось зміцнення начально-матеріальної бази діючих шкіл, будівництво нових, відкриття нових педагогічних навчальних закладів, поліпшення матеріального становища учителів (Додаток №6).

У 1931-1932 навчальному році в Україні навчалось 4474498 школярів, 1932 року школи 357 районів України прийняли 905405 нових учнів і таким чином навчанням було охоплено 98% дітей шкільного віку [148, с. 54].

Із закінченням НЕПу семирічні школи почали перетворювати у фабрично-заводські семирічки. 1929 рік став ударним у цій справі. Школа такого типу з'явилася і в Дунаївцях, у ній навчальний процес тісно поєднувався з екскурсіями і посиленою працею на суконних фабриках. З 1920-1930 навчального року в цих школах подекуди відкривали 8 класи, беручи курс на десятирічку. А 1932-1933 н. р. на території, що нині входить до Хмельницької області, з'явилося перших 14 десятирічок – 9 у містах і 5 у селах – з контингентом 7802 учні [148, с. 61].

1934 року з метою вдосконалення системи освіти встановлено три типи загальноосвітніх шкіл: початкова (чотирирічна), неповна середня (семирічна) і середня (десятирічна). Розпочалась реорганізація багатьох семирічок у середні школи. 1935 року Підлісномукарівська семирічка стала середньою школою, прийняла дітей з 18 навколишніх сіл. До початку Другої світової війни з її стін вийшло 211 випускників [289].

Навчально-виховний процес надалі залишався під пильним оком партії і держави, зазнавав політизації, а з кінця українізації – й посиленої русифікації. Були запроваджені сталі форми комуністичного руху: жовтєнята, з 1922 року – піонери, комсомольці. Якщо 1922 року в школах України було до 1500 піонерів, то на початок 1932-го – 2 млн. [398, с. 701].

Ставилася вимога, щоби навчальний процес тісно пов'язувався з життям, практикою комуністичного будівництва. У методичний арсенал учителя впроваджувалися опитувальники типу “Хто, на твою думку, зробив найбільше для людей?”, де в ієрархічному порядку проставлялись прізвища партійних діячів, назви структур, які склали основу радянської влади: Ленін, радянська влада, жовтнева революція, комуністична партія, революціонери, робітники і селяни, і вже десь наприкінці – наука і вчені, самі люди, бог і цар. Не важко здогадатися, хто в умовах заідеологізованої системи навчання і

виховання і скільки балів отримав, скажімо, Ленін – 30,5 %, радянська влада – 25,2, а самі люди – 3,2 % [398, с. 694].

Вчителів та учнів втягували в політичні процеси, у боротьбу зі своїми односельцями, батьками. Обіжник НКО УСРР 1930 року, наприклад, вимагав проробити в усіх групах трудової школи політичні і господарські завдання весняної кампанії і **про колективізацію та участь у ній школи** (виділення – моє) [398, с. 695].

Продовжувалося “фільтрування” навчальної та наукової літератури. У 1938 – 1939 рр. Головліт, спеціальний цензурний орган під благозвучною назвою, та його підрозділи на місцях видали 199 наказів, які стосувалися творів 1860 авторів, з бібліотек були вилучені 24 млн. 138тис. 799 примірників літератури [88, с. 349].

У розпал антицерковного терору влада намагалася перетворити школу в знаряддя боротьби проти релігії і церкви. Наркомат освіти УСРР своїм наказом “Про проведення антирелігійної роботи в школі та серед дорослих” від 3 грудня 1934 року передбачив проведення в січні 1935 року наради представників Центральної ради Співки воєнничих безбожників України, ЦК ЛКСМУ, ЦК Співки робітників початкової та середньої школи з питань антирелігійного виховання в школі, підготовку директивного листа про посилення антирелігійного виховання в школах та включення до планів інспектування антирелігійних питань, спеціального листа про антирелігійну роботу школи з батьками та населенням, рекомендацій та списку рекомендованої антирелігійної літератури, введення в педінститутах з 1935/36 навчального року факультативних лекцій цієї тематики [217, с. 200-201].

У другій половині 30-х років з прийняттям Раднаркомом СРСР і ЦК ВКП(б) постанови “Про обов’язкове вивчення російської мови в школах національних республік і областей” почалася посиленна русифікація навчального процесу. Відповідною постановою Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У запроваджувалося вивчення російської мови як обов’язкового предмета з 2-го класу і на це відводилося 2, у наступних 3-10 класах – 4-5 тижневих годин. Збільшувався прийом на цю спеціальність у ВНЗ, 1938 року курсовою підготовкою планувалося охопити 1550 учителів російської мови і літератури [184, с. 726-727] (Додаток №7).

У відповідь з боку вчительства спостерігалася кілька моделей поведінки. Одні чинили опір насильству по відношенню до селян, критикували колективізацію, навіть переховували в школах селянський хліб. У Нестерівцях, на Дунаєвеччині, директор польської

початкової школи Вишенський за виступ у сільській раді з кри-тикою насильницького усупільнення селянської худоби та інвентаря був звинувачений в захисті куркулів та зв'язках з ними, а завідуючий українською початковою школою цього ж села Додон – у пасивному ставленні до суспільного життя. 1933 року з цих причин у Дунаєвецькому районі було знято з роботи і виключено із спілки Робос 37 учителів [330, с. 307-308]. Вчительку з с. Шаровечки, яка заявила, що ніяких куркулів фактично не має, а влада роз-правляється з негодними, було вислано [331, с. 406]. Виходець з с. Тинна учитель Савинецької польської школи член ВКП(б) Раєнко Михайло Вацлавович 1930 року був направлений уповноваженим в с. Тернаву для проведення колективізації та хлібозаготівлі. Однак звідти, як зазначено в кримінальній справі, “дизертирував”, за що був виключений з рядів партії, а 1937 року засуджений на 10 років у ви-правний трудовий табір [404, с. 268-270].

Більшість учителів зосередилась на професійних обов'язках, не вступала у конфлікт з владою, чинила пасивний опір. Дехто під тиском обставин вимушений був виконувати доручення влади. Але були й такі, хто щиро вірив в ідеали комунізму. Завідувач Тернавської початкової школи тоді Солобковецького району О. М. Матвійчук у своїх спогадах повідав, що 1932 року його на місяць звільнили від ви-конання службових обов'язків із збереженням зарплати і включили в кампанію хлібозаготівлі. Село розбили на чотири дільниці, створили штаб, ударні групи з металевими прутами. На ранок кожна із них на вказаний час доставляла до сільради одну – дві підводи нерідко з кров'ю відібраного зерна, а звідти колона, увінчана транспарантами, під звуки оркестру направлялася до Станційнодунаєвецького комбінату хлібопродуктів, на кілька сходинок наблизивши тернавчан до голодної смерті. У спогадах через десятиліття з часу тих подій він залишався переконаним у правильності дій: *“Хто винен у голодовці? Думаєте держава? Ні винен період, в якому наша держава виникла, перша в світі держава соціалізму. Капіталістичні держави хотіли задушити нас голодом... Кулацькі елементи часто нищили – травили коней, підпалювали комори, гноїли в землі свій власний хліб, щоб не продати державі...”* [29, с. 9-10].

Наприкінці 20-х – початку 30-х років в умовах коренізації подаль-шого розвитку набула освіта національних меншин. На Дунаєвеччині за даними перепису 1926 року проживало 28545 українців, 5923 євреї,

3501 поляк, 203 німці, 187 росіян. Діяло 2 польські сільради в Дем'янківцях, Остої та 5 польських шкіл: початкові – у Вихривці, Голозубинцях, Нестерівцях, Остої і семирічна – у Дунаївцях, у ній навчалося 104 учні. 1935 року припинили існування як вказані сільські ради, так і школи [267, с. 88-89].

З перших кроків більшовицька влада вдалася до тиску на вчителів, а згодом – політичних і фізичних репресій. Мета – нейтралізувати найбільш освічену частину суспільства, приглушити почуття власної гідності, перетворити вчителя на сліпого виконавця постанов, розпоряджень, інструкцій, власне – на елемент системи. Ще 1918 року агресивні українофоби вбили першого українського освітянського міністра І. М. Стешенка. Наступного року чекісти розстріляли подільського губернського комісара освіти Юхима Ширицю. 27 липня під заголовком “Чрезвичайка працює” газета “Селянська громада” повідомила: *“В м. Винниці розстріляно в порядку червоного терору за контрреволюційну діяльність бувшого члена кабінету Директорії тов. Міністра Народної Освіти Ширицю Юхима”* [197;464]. 1922 року влада намітила депортувати за кордон 77 викладачів вишів, у тому числі з Кам'янець-Подільського. Того ж року в порядку “червоного терору” були розстріляні сотні подолян, а серед них і вчителі, зокрема вчителька Дунаєвецької початкової школи Лідія Богацька та її брат Борис, звинувачені у співпраці з петлюрівцями.

Впродовж 20-х відбувалися неодноразові “чистки” педколективів губернії. 1929 року після прийняття постанови ЦК ВКП (б) “Про керівні кадри народної освіти” почалася тотальна чистка “ідеологічно чужих елементів”, у результаті якої був знятий пласт досвідчених освітянських управлінців. 1933 року відбулася чергова чистка серед освітян, в результаті якої звільнено 200 службовців НКО, замінено майже всіх працівників обласних та районних відділів освіти [357, с. 155]. Залюкані місцеві кадри провели чистки настільки заподадливо, що наступною постановою “Про порядок призначення, переведу та звільнення завідуючих районними, окружними і міськими відділами народної освіти” (10. 04. 1936 р.) ЦК ВКП(б) і РНК СРСР заборонили партійним і радянським органам звільняти і переводити на іншу роботу завідуючих відділами освіти без згоди НКО. Тільки в одній Вінницькій області, свідчив на допиті заарештований нарком освіти В. П. Затонський, у ході атестації *“більше 1000 вчителів були викинуті зі шкіл”*, тому в Україні склався *“колосальний недохват учителів і відставання від темпів росту шкільної мережі”*. Тільки для середніх класів не вистачало біля 5000 педагогів [3, арк. 104].

9 липня 1928 року, виступаючи на пленумі ЦК ВКП(б), Й. Сталін закликав до посилення репресій, оскільки, за його твердженням, *“... в міру нашого просування вперед опір капіталістичних елементів буде зростати, класова боротьба буде загострюватися...”* [184, с. 681]. 1929 року, починаючи з надуманої справи Спілки визволення України, розгорнулися масові репресії проти інтелігенції, у тому числі й учительства. У березні – квітні 1930 року в Харкові на показовому процесі в справі СВУ серед 45 науковців і педагогів до різних термінів ув'язнення були засуджені і шестеро подолян – Г. К. Голоскевич, Й. Р. Карпович, В. Д. Отамановський, В. Я. Підгаєцький, Н. С. Токаревська, К. Т. Туркало, М. В. Кривинюк. Хвиля репресій у цій справі накрила понад 30 тис. осіб, а серед них і тисячі освітян [335, с. 44].

А 1936 року тільки у справі “Польської організації військової” на Поділлі, за підрахунками О. О. Войналович, зазнали репресій близько 600 чоловік, 70 відсотків із них – педагоги [13;124, с. 87]. У Дунаївцях у справі ПОВ заарештовано 49 осіб, у їх числі – шестеро учителів польських шкіл (директор Дунаєвецької польської семирічної школи Ю. М. Слатвинський та завуч В. М. Барановський, учителі В. А. Білецький, В. А. Дашкевич, В. А. Левандовський, Ю. В. Трояновська), 40 осіб розстріляно [4, арк. 107-112].

За підрахунками професора Ю. І. Шаповала, протягом 30-х років в Україні було сфабриковано 110 різних “контреволюційних організацій” [466]. Тільки в одному Дунаєвецькому районі Кам'янець-Подільської області було заарештовано 2765 осіб [258, с. 331]. Аналіз 2-го тому “Реабілітованих історією” дав можливість виявити в їх числі – 49 учителів та 6 інших працівників шкіл, зокрема учителі С. Я. Буртмак, В. І. Вишневський (Балин), Й. А. Вишневський (Рудка), С. С. Врублевський (Сприсівка), Д. М. Городецький (Яцківці), С. Ф. Гранат (Тинна), С. О. Деда (Вихрівка), Ф. О. Деда (Смотрич), П. І. Дерун (Дунаївці), Н. Ф. Дюмін (Сокілець), О. П. Зацерковний – директор Старогутянської школи, Д. Ю. Зозулинський (Рахнівка), Т. Ф. Ковальський (Січинці), І. В. Колодницький (Слобідка Гірчичнянська), О. І. Кордонець (Мала Побіянка), Р. С. Кульвець (Гута Яцковецька), М. М. Клігер (Дунаївці), П. М. Кордонський (В. Жванчик), М. С. Куртилін (Підлісний Мукарів), В. І. Липко, В. С. Липко (Ложківці), С. А. Мазур (Воробіївка), Д. В. Олійник (Гірчична, директор НСШ), І. Ф. Піщанюк (Нестерівці), З. М. Приходько (Смотрич), А. Ф. Пухкий (Зеленче), Р. Д. Руцишин (Голозубинці), А. Ф. Сисаковський (Дунаївці), П. Н. Флещук (Миньківці), І. М. Хоптинець (Міцівці), М. С. Цеканюк (Гута Яцковецька), О. Д. Цибульський (Нестерівці), М. М. Щадило

(Зеленче), Г. В. Юзвишен (Балин), М. Г. Яроцький (Мала Побіанка) та ін. [257;369; 455].

У Міцівецькій семирічці, наприклад, було репресовано майже чверть учителів. Директор школи Василь Іванович Гладкий, заарештований Солобковецьким райвідділом НКВС 11 вересня 1937 року, був звинувачений в тому, що *“...проявляв зацікавлення українським контрреволюційним націоналізмом. У цьому ж дусі виховував дітей у школі. Проявляв ворожість до Радянської влади”*, і був засуджений на 8 років трудтаборів [406, с. 45]. Повернувся інвалідом і, як згадував його учень знаний на Дунаєвеччині лікар С. К. Гуславський, ходив на милицях, ніколи не вів розмов про ув'язнення й невдовзі помер.

У цьому ж мартиролозі в частині про реабілітованих по Дунаєвечському району числиться нарком освіти УРСР 1917, 1919, 1922-1923, 1933-1937 років Володимир Петрович Затонський (1888-1838). *“Військколегією Верховного суду СРСР 29. 07. 38 засуджений до розстрілу. Вирок виконаний. Верховним судом СРСР 10. 03. 56 вирок скасований, справу припинено. Реабілітований згідно з Законом України від 17. 04. 91”*, – зазначено у тому ж томі [369, с. 874]. Нині В. П. Затонського критикують, звинувачують у причетності до подій 30-х років, які трагічно позначились на долі багатьох людей, установ, навчальних закладів, пам'яток культури. Однак не варто безапеляційно відкидати й те позитивне, що зробив він для розвитку народної освіти в умовах тоталітаризму.

Позитивною динамікою в 30-і роки позначився розвиток мережі загальноосвітніх шкіл. Якщо 1937-1938 н. р. 1464 школи Кам'янець-Подільської області прийняли 291022 учні, то 1940-1941 н.р. 1475 шкіл – 296362 [148, с. 61]. При цьому відбулося зменшення початкових і помітне збільшення неповних середніх (на 39) і, особливо – середніх шкіл (на 94). Якщо 1932-1933 навчального року в 14 середніх школах області навчалось 7802 учні, то 1940-1941-го – 104186, у 13 разів більше.

У 1936-1937 н. р. у Миньковецькому районі діяло 14 початкових шкіл (1000 учнів), 12 неповних середніх (3170 учнів) та 2 середніх (1427), всього 5597 школярів, працювало 196 учителів. Професійний рівень педагогічних кадрів характеризують такі показники: 14 мали вищу, 9 – незакінчену вищу, 99 – середню, 72 – неповну середню, 2 – початкову. Кращі вчителі району – Чекригіна, Хохун, Сомик з Миньковецької та Бабійчук, Лещук з Великожванчицької середніх

шкіл [6]. У Дунаївцях 1940 року в трьох неповних середніх та одній середній школах навчалося 1900 учнів, працювало 69 учителів і серед них заслужений учитель Української РСР С. О. Гернштето [183, с. 243]. У Макові, де проживало 2611 осіб, діяла середня школа, навчалося 489 учнів, працювало 18 учителів [18].

Подальшого розвитку набуло дошкільне виховання. Постановою РНК УРСР і ЦК КП(б)У “Про обслуговування яслами дітей в колгоспах” (13. 04. 1936 р.) партійним, радянським і господарським органам поставлено завдання забезпечити організацію ясел в усіх колгоспах, виділити й обладнати необхідними меблями, інвентарем приміщення, передбачити відповідно до статуту сільгоспартілі фонди на їх утримання, а на період польових робіт у кожній колгоспній бригаді організувати пересувні ясла. Такий підхід привів до кількісного росту як дошкільних закладів, так і їх вихованців.

З середини 30-х у школах посилилась військова підготовка та військово-патріотичне виховання. В арсеналі форм і методів були фізичні вправи та стройова підготовка, стрільба з дрібнокаліберної гвинтівки, створювалися військові кутки і кабінети, проводились зустрічі, бесіди, вимагалось програмовий матеріал з інших предметів поєднувати з військовою тематикою. Школа орієнтувала випускників на вступ до військових училищ. У відповідь на заклик “Кращу молодь – до військових училищ” випускник Маківської СШ Іван Фурман звернувся із заявою: *“Велике бажання маю вчитися у бронетанковій школі. Якщо потрібно буде стикнутися з ворогом – не здригне рука і не зрадить око. Громитиму ворога на його території”* [412].

Удосконалювалася підготовка педагогічних кадрів. 23 липня 1930 року ЦВК і РНК СРСР прийняли постанову “Про реорганізацію вищих шкіл, технікумів і робітфаків”, а 11 серпня РНК УСРР – постанову “Про реорганізацію мережі і системи педагогічної освіти”. Ними вводилися три типи педагогічних ВНЗ – вищі (інститути), середні (педтехнікуми) і короткотермінові курси. З вересня інститути народної освіти реорганізувалися в інститути соціального виховання. Кам’янець-Подільський ІСВ діяв у складі одного факультету з відділеннями агробіологічним, техніко-математичним, історико-економічним і мовно-літературним, очолював виш Ф. А. Кондрацький.

1930 року статусу технікуму набула Голозубинецька сільсько-господарська професійна школа, що постала 1924 року на базі переведеної суди з Кривчика профшколи. Технікум займав палац

поміщика Віктора Скибневського, йому було передано 3,5 га землі, 12,5 га парку, мав 2 плуги, сівалку, культиватор, 4 борони та інший реманент. Заняття проходило в семи аудиторіях, діяла бібліотека і їдальня, гуртожиток на 150 місць [467, с. 253-254]. Заклад готував зоотехніків та ветеринарів і підпорядковувався Міністерству сільського господарства УРСР. Очоловав його Василь Карпович Гуцалюк, зоотехнію читав Дмитро Іванович Гасай, ветеринарію – Андрій Іванович Цаплій, агрономію – Г. В. Залужний, основи механізації – В. С. Василенко, фізичну та військову підготовку вів С. Т. Бойко. Технікум користувався популярністю в молоді не тільки Кам'янець-Подільської, а й сусідніх областей. У ньому старт до вищої освіти взяли чимало педагогів району, зокрема – учителі Блищанівської семирічної школи О. І. Мовчанюк, Г. І. Яворська, починав шлях у науку М. П. Чорнобривий з Нестерівців, майбутній видатний хірург, організатор охорони здоров'я на Хмельниччині, доктор медичних наук, професор, заслужений лікар Української РСР [361, с. 101-102].

Розширилася мережа робітфаків. Перші 10 робітфаків в Україні з'явилися ще 1921 року, а на початок 1932-1933 н. р. у 545 робітфаках вже навчалось 80927 осіб. 1930 року Кам'янець-Подільський ІСВ відкрив кілька вечірніх робітфаків, у тому числі в Дунаївцях на базі

Робітфак у Дунаївцях. 1932 р.

текстильної фабрики і механічного заводу [419, с. 42]. Заклад розміщувався в приміщенні колишнього капуцинського монастиря, очолював його Стороженко. Через робітфак пройшли до ІСВ багато довоєнних педагогів Дунаєвеччини, зокрема У. А. Мартинюк, С. І. Прокопчук. А Леонід Степанович Кульчицький, який закінчив агробіологічне відділення, працював у Залісецькій ПШ, 1937 року був репресований.

10 березня 1933 року РНК УСРР прийняв постанову про відновлення в Україні університетів. У вересні того року ІСВ були реорганізовані в педінститути. 1935 року Кам'янець-Подільський педінститут був закритий із-за близькості до державного кордону. Однак брак педагогічних кадрів примусив владу 1939 року відкрити в Кам'янці Подільському учительський інститут.

Тривала робота з ліквідації неписьменності серед дорослих. 16 січня 1936 року ЦК компартії і Рада Міністрів СРСР, а 19 березня того ж року і ЦК української республіканської партійної організації та уряд поставили завдання протягом 1936-1937 рр. завершити ліквідацію неписьменності і малописьменності і намітили низку заходів, у тому числі й створення при радах усіх рівнів секцій ліквідації неписьменності і малописьменності з низкою організаторських і контрольних функцій. В результаті 1939 року письменних в Україні від 9 до 49 років стало: серед чоловіків – 93,9 %, серед жінок – 82,2 [457, с. 149]. До кінця 30-х проблема в основному була вирішена. У 1940-1941 н. р. в денних школах України вже навчался 6,7 млн. учнів [148, с. 55].

Таким чином, упродовж перших 20 років функціонування в краї радянської влади відбувався процес становлення і розвитку радянської моделі освіти. Він міг стати більш ефективним, якби відбувався у більш сприятливих економічних умовах і нова влада з політичних міркувань категорично не відкинула досвід і напрацювання освітян попередньої доби. У зв'язку з цими та низкою інших обставин введення обов'язкової загальної початкової освіти, ліквідація неписьменності серед дорослого населення, розбудова системи суспільного дошкільного виховання забрали часу вдвічі більше, ніж планувалося. І все ж на кінець 30-х – початок 40-х років минулого століття були створені навчально-матеріальні і кадрові передумови для здійснення загальної семирічної освіти в селах і переходу до загальної середньої освіти в містах.

ІХ. ЗАНЕПАД ОСВІТИ В КРАЇ В УМОВАХ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Нацистська окупація зруйнувала плани і саму систему радянського шкільництва. Розбудовуючи свою систему освіти, окупаційна влада керувалася засадничими принципами, висловленими А. Гітлером: *“Якщо ми будемо навчати росіян, українців, киргизів читати і писати, то згодом це повернеться проти нас. Освіта дасть більш розвинутим із них можливість вивчати історію, оволодівати історичним досвідом, а звідси – розвивати політичні ідеї, які не можуть не бути шкідливими для наших інтересів... Не можна, щоби вони знали більше, ніж розуміння дорожніх знаків. Навчання в сфері географії може бути обмежене однією фразою – “столиця рейху – Берлін”...Кожна освіта ...є небезпечною...Коли людина має освіту вищу, ніж це потрібно, вона стає носієм революційного руху. Важливим є, щоби інтелігентна українка замість того, щоби вчитися в Україні, виробляла в Німеччині детонатори... Широком масам рабів буде надане благодіяння бути неписьменними”* [134, с. 288]. Втілювач освітньої політики на теренах України рейхскомісар Еріх Кох вважав *“...відкриття навчальних закладів... зовсім недоцільним, бо тубільцеві – хліборобу і тубільцеві – робітнику освіта лише зашкодить”* [283, с. 142]. Виходячи з цього, курс брався в основному на загальну початкову освіту й фахові школи, які б готували кваліфікованих працівників, фізично сильних й ідейно відданих новому режиму.

І все ж, незважаючи на труднощі, місцева українська влада, учителі і батьки прагнули відновити навчальний процес. У Дунаєвецькому гебіті в складі Віньковецького, Дунаєвецького, Миньковецького і Солобковецького районів, а це – 150741 житель [361, с. 297] (Додаток №8), у 1941-1942 н. р. діяло 57 початкових, 70 неповно-середніх і 17 середніх шкіл, навчалася 28148 учнів, працювало 1033 вчителі [162, с. 63], у Дунаєвецькому районі – 4 середні, 12 неповно-середніх і 16 початкових шкіл, у них – 5480 дітей [132].

З перших кроків нова влада особливої уваги надавала добору кадрів, особливо керівників навчальних закладів. Були створені комісії, проведена атестація, власне – фільтрація педкадрів, відсіяні в першу чергу вчителі – комуністи і комсомольці. За наслідками атестації вчителі отримували характеристики на зразок тієї, яку 2 квітня 1942 року підписав інспектор, тобто – завідуючий Кам'янець-Подільським районним відділом освіти і культури Ю. Й. Коцулевський (у другій половині 1950-х – учитель фізики Рахнівської СШ): *“Районовий відділ*

освіти і культури стверджує, що бувший директор школи п. Мудрий Віктор Павлович та його батьки в минулому були переслідувані більшовиками. Пан Мудрий був арештований органами НКВД і перебував під вартою біля 6-ти місяців за участь в антибільшовицькій організації. Батьки Мудрого репресовані і заслані на північ. На учительській роботі п. Мудрий себе виправдав. Шкільний інспектор Кам'янецького району вважає за можливе залишити п. Мудрого на учительській роботі. Інспектор Кам'янець-Подільського райвідділу освіти і культури Ю. Й. Коцулевський” [5, арк. 70]. Обласний відділ освіти, який очолив звільнений в ході довоєнних чисток викладач Кам'янець-Подільського учительського інституту Г. І. Ткач, взяв це питання під посиленій контроль. Оскільки кадрів не вистачало, було дозволено брати на вчительські посади колишніх випускників учительських семінарій, жіночих гімназій, педшкіл. Їх призначення, а отже відповідальність за лояльність та професійний рівень учителів, покладались на районні відділи освіти і культури. Учителів неповно-середніх, середніх та середніх спеціальних шкіл, а також директорів НСШ, призначали округні відділи освіти, а завідуючих відділами освіти і культури, інспекторів, методистів, керівників середніх спеціальних та середніх шкіл затверджував обласний відділ освіти. Становище учителя погіршувало й різке збільшення наповнюваності: у I-IV класах вона складала 40-45 учнів, у V-X – 35-45 [162, с. 56]. Зарплата вчителя сільської школи залежала від категорії і стажу і складала 300 крб. в учителя 3-ої категорії зі стажем до 5 років і 500 крб. в учителя 1-ої категорії зі стажем після 10 років, вони сплачували податки за городи, подекуди старости накладали і натуральні податки. За низьке відвідування, “невиконання службових обов’язків” учитель міг бути оштрафований або й звільненим з роботи. Не застраховані були і від мобілізації на роботу до Німеччини як безробітні, так і працюючі вчителі [169; 170; 284, с. 152-153].

Оскільки школа мислилась як один з важливих інструментів духовного поневолення населення окупованих територій, кардинальний ломці був підданий зміст освіти. Російська мова та література вилучені з навчального плану, історія вивчалася тільки в 5, 6, 7 класах. Найбільше годин відводилося на вивчення природничо-математичних дисциплін, на другому місці за кількістю годин була українська мова і література, на третьому – німецька, вивчення якої починалося з 4 класу (1 год.) і закінчувалося в 10-му, загалом на вивчення німецької мови в середній школі відводилася 31 тижнева година [283, с. 298].

Тому вже восени 1941 року при Дунаєвецьких середніх школах №1 і №2 двічі на тиждень працювали гуртки вивчення німецької мови, які окрім міських відвідували вчителі Заставської, Сичинецької та Могилівської шкіл [114;133]. Німецька мова насаджувалася скрізь і всюди. Гурток німецької мови працював при окружній управі, де з 20 гуртківцями займався викладач Козловський. Наприкінці 1943 року для дітей місцевих німців віком від 6 до 14 років була відкрита окрема школа. 14 грудня 1943 року в ній навчалося 28 дітей [268]. “Дбали” німці і про робочу силу як для місцевих, так і німецьких підприємств, організацій та установ, намагаючись озброїти оstarбайтерів елементарним знанням німецької мови. 28 січня 1943 року “Урядові Дунаєвецькі вісті” (окружна газета, виходила протягом жовтня 1941 р. – лютого 1944 р., спочатку називалася “Дунаєвецькі вісті”, з 27 листопада 1941 р. по 4 листопада 1943 р. – “Урядові Дунаєвецькі вісті”, 7 листопада 1943 р. повернулися до попередньої назви, редактором був К. Пілецький) повідомили про відкриття щотижневих вечірніх курсів німецької мови: *“Бажаючи, які мають початкові знання з німецької мови, являються в п’ятницю 29 січня 1943 р. о 6 год. в школу №1, взявши з собою зошит та олівець”*. Оголошення підписали гебітскомісар Єггерс та керівник біржі праці Кнохе [275].

Водночас відбувалася тотальна чистка бібліотечних фондів. Розпорядженням окружного відділу освіти голів районів, сільських старост, завідуючих шкіл зобов’язали створити кілька бригад на чолі з учителями, переглянути шкільні і масові бібліотеки, а також обійти всі хати і квартири, вилучити *“більшовицьку літературу”*, до якої були віднесені *“всіх книжки Сталіна, Леніна, Маркса, Кагановича, Гейне, Тичини, Маяковського, Корнійчука і інших советських авторів, брошури більшовицького агітпропу тощо”*. Зібрану літературу мав прийняти по списку староста села, відвезти в райцентр і здати завідувачому районної читальні [162, с. 97].

Вже згадуваний Ю. Й. Коцулевський в сусідньому Кам’янець-Подільському районі з цього приводу видав кілька розпоряджень. 25 листопада 1941 року попередив керівників шкіл про персональну відповідальність за чистоту бібліотечних фондів: *“Якщо до цього часу по Вашій школі ще не вилучена більшовицька література, Вам необхідно таку вилучити. Питання вилучення літератури з шкільної бібліотеки цілком покладається на Вашу відповідальність”* [5, арк. 66]. Через 8 місяців ця акція була поширена і на населення. 23 липня 1942 року

на адресу старост і керівників шкіл він направив спільне з головою райуправи розпорядження: *“Згідно розпорядження Гебтскомісара від 15 липня 1942 року районна управа вдруге зобов’язує вас вилучити всю більшовицьку літературу, яка знаходиться в школі та населення. Вилучену літературу здати в Гебтскомісаріат не пізніше 30 липня 1942 року”* [5, арк. 73].

Оскільки нових навчальних посібників не було, вчителі мали в радянських підручниках затушовувати цитати та рядки ідейно-політичного характеру, портрети більшовицьких лідерів і на свою відповідальність використовувати їх у навчальному процесі. 16 травня 1942 року, перебуваючи в Проскуріві, генеральний комісар Волині – Поділля Шене пропонував ще більші обмеження: *“Видавання в потрібній кількості шкільних книжок не можливе через брак паперу. Тому рекомендується вчителям навчати дітей поки що з уст, на підставі власного знання, а також уживати в народних школах дитячі часописи “Орленя”, що виходить у Рівному, і “Українська дитина”, що виходить у Костополі”* [283, с. 95]. Про зміст та ідейне спрямування цих часописів не важко здогадатися. У Кам’янець-Подільському районі пішли далі, 1943 року з учителів створили авторський колектив, підготували та видали буквар з короткими біографіями А. Гітлера та інших нацистських лідерів. Цей підручник був розісланий і в інші гебіти області [5, арк. 30].

На формування світогляду школярів у проімперському напрямку була спрямована вся система шкільних виховних заходів. Учителів заставляли відзначати ювілеї німецьких вождів, дозволялося вшановувати Т. Г. Шевченка як противагу російському впливу. Газета *“Дунаєвецькі вісті”* 13 листопада 1941 року так визначала виховні пріоритети вчительства: *“Теперішня українська школа носить інший характер виховної роботи. Завдання всіх наших педагогів – неухвально працювати над тим, щоб виховна робота сучасних українських шкіл порівнялась з виховними процесами німецьких шкіл”* [162, с. 61]. У це русло спрямовували педагогів і вчительські конференції, які проводилися по закінченні першого півріччя та традиційно напередодні нового навчального року. 6 серпня 1942 року в доповіді про підсумки 1941-1942 н. р. і завдання на 1942-1943 н. р. районний інспектор шкіл Ікро наголошував: *“На відміну від більшовицького навчання теперішні школи, як цього вимагає нова епоха і німецький провід в Україні, повинні вчити не тільки грамоти, як це практикувано при совєтах.*

Вони повинні стати закладами підготовки фізично здорового і талановитого, а разом з тим і корисного в життя молодого покоління, розсадниками європейської культури, зокрема Німецького народу... ” [162, с. 89].

Від педагогів вимагалось виховувати працелюбних і покірних німецькій владі громадян. “Галузь народної освіти стала на шлях реорганізації шкіл. Нам потрібні слюсарі, плотники, столяри, ковалі, агрономи...”, – роз’яснювалося в газетній статті “Батькам про школу” [162, с. 75]. Тому всіляко заохочувалася і пропагувалася участь шкіл, учителів та учнів у господарському житті громад. 10 червня 1943 року “Урядові Дунаєвецькі вісті”, як приклад, вартій наслідування, розповіли про досвід Степчанської початкової школи. Вивчаючи тему “Садок на весні”, учні цієї школи провели урок в громадському саду, “зібравши гусінь з дерев на площі 2,5 га”, повідомляли, що Ганівська школа прополосала 14 га ярих зернових, Рачинецька – 8, Маківська здала 15 кг лікарських рослин, Рахнівська – 8, Блищанівська – 5, Іванковецька – 3,5 кг [162, с. 105]. В одному із серпневих чисел “Подолянина” розкривався досвід чаньківського педколективу, очолюваного директором Лагодюком. За рекомендацією школи в жнивну пору малі школярі “доглядали вдома птицю, телят, немовлят, давши цим змогу батькам спокійно працювати в полі”, а тим часом 15 старших учнів згрібали ячмінь, пшеницю, скачували покоси, 11 – подавали снопи на фури, 22 – микали горох, зносили снопи, 19 – біля молотарки відкладали солому, відгортали полову, п’ятеро орали під зимовий посів. Не покладали рук і вчителі – косили, носили, молотили. Відзначилася й Маківська школа, 27 учнів якої взяли активну участь у жнивях [162, с. 108-109].

1942 року окупаційна влада запровадила реформу, яка фактично руйнувала радянську систему освіти. Основною ланкою народної освіти ставала початкова народна чотирирічна школа. Навчання в ній оголошувалося обов’язковим для хлопчиків і дівчаток з 8 до 12 років. Діяли семирічки та по кілька на округ гімназій. У Кам’янецькому гебіті їх було дві, навчання – платне [459, с. 98]. Якщо 1941 року в Дунаєвецькому районі відновили роботу 32 школи, у тому числі 4 середніх, то 1942-1943 н. р. розпочали 30 початкових і семирічних шкіл, 5152 учні, на 328 менше [УДВ. 42. №25]. Окрім того діяли фахові школи.

У Дунаєвецькому районі працювала Голозубинецька ветеринарно-зоотехнічна школа – один з провідних професійних закладів в

окрузі, де навчалась молодь з різних районів області. Вже на початку листопада 1941 року, закликаючи вступати до неї, газета “Дунаєвецькі вісті” під дещо патетичним заголовком “Живемо по-новому” повідомляла, що в добре відремонтованих класах відбувалося навчання, до послуг учнів – шкільна їдальня, різні гуртки, драматичний готував виставу “На перші гулі”. Очолював заклад Метушевський [165]. Дехто з її вихованців, зокрема уродженець с. Зеленче П. М. Щербатий, 1933 року виключений з комсомолу, заарештований і висланий на 3 роки на Північ умовно, брали участь у націоналістичному підпіллі. Згодом чимало учнів були відправлені на роботу до Німеччини [369, с. 1014].

Маківська однорічна школа цукроваріння готувала фахівців для цукрової промисловості. 1942 року вона оголосила набір і на перший, і на другий курси [446].

У Миньківцях функціонувала агрошкола, яка готувала спеціалістів садівництва і городництва середньої кваліфікації. У травні 1942 року в ній на двох курсах навчалося 70 осіб. Школа мала навчальний і житловий корпуси, підсобне господарство, 30 га землі, де працювали учні [162, с. 81]. На її базі періодично проходили різні курси, 1942 року відбувся випуск курсистів – бухгалтерів.

При Дунаєвецькій лікарні, яка розгорнула 110 ліжок, 8 квітня 1942 року розпочала роботу фельдшерська медична школа, яку очолював головний лікар Михайло Васильович Рум’янцеv. У ній навчалося 192 учні. Лекції читали провідні фахівці лікарні. Учні були забезпечені медичною літературою, під керівництвом лікарів обладнували необхідний для унаочнення занять біологічний музей, практику проходили у відділеннях [443](Додаток №9). Того року при лікарні на базі медшколи були проведені місячні курси, на яких 20 активістів Червоного Хреста підвищували свій фаховий рівень [218]. Ще донедавна учні тієї фельдшерської школи та слухачі курсів працювали в медичних закладах району, з теплотою згадуючи лекції хірурга М. В. Рум’янцева.

2 вересня 1943 року був оголошений набір до Дунаєвецької трирічної ремісничої школи. Приймались хлопці і дівчата, які закінчили 4 класи початкової народної школи [276].

У вересні – жовтні 1941 року в окружних Дунаївцях була створена і поліцейська школа, яку очолив німець Браух. Курсанти проходили фізичну підготовку, стрілецький вишкіл, оволодівали умінням

користуватись різною зброєю, практичні навички здобували шляхом участі в каральних акціях [282, с. 153].

Кадри з вищою освітою, у тому числі педагогічні, з листопада 1941 року готував Кам'янець-Подільський інститут народної освіти, де навчалось немало дунаївчан. Зокрема Смолінський був одним з організаторів в інституті оунівського підпілля [255, с. 117].

Однак 22 жовтня 1942 року своїм розпорядженням рейхскомісар України Е. Кох, по-суті, знівелював вищі і професійні школи: *“Незважаючи на мої чіткі політичні директиви, і перш за все наказ від 31. 08. 1942 р., я змушений констатувати, що в районах генеральних комісаріатів крім чотирьохкласних народних шкіл існує ряд інших, функціонування яких я не дозволяю. Я також констатую, що в Києві та у Вінниці діють інститути та університет... Тому я пропоную панам генеральним комісарам закрити школи та інститути, в яких навчаються учні старше 15 років і всіх учнів незалежно від статі направити в робітничі групи в Німеччину”* [265, с. 334-335]. Розпорядження визнав “згубним” рейхсміністр А. Розенберг, тому стосовно вищих і фахових шкіл Е. Кох формально дещо поступився, хоча на практиці проводив ту ж лінію [135, с. 298-299]. У червні 1942 року, наприклад, у Кам'янець – Подільському ІНО були проведені арешти, розстріляно чимало студентів і директора І. М. Бондаренка. Заклад спочатку реорганізували просто в інститут, а в лютому 1943 року на його базі відкрили агрономічну сільськогосподарську школу [168, с. 17-22].

Початок і кінець навчального року визначався щоразу розпорядженнями окупаційної влади. 14 листопада 1941 року навчальний процес у генеральному комісаріаті “Волинь – Поділля” зупинив своїм розпорядженням генеральний комісар Шене: *“...я даю розпорядження тимчасово закрити всі школи моєї округи (через нестачу палива. – Авт)...учителям і старшим учням за допомогою біржі праці слід займатися корисними справами”* [323]. Відновилося навчання 1 березня 1942 року вже розпорядженням Дунаєвецького гебітскомісара Єггерса, в якому він дав конкретні вказівки щодо організації навчального процесу: *“З 1 березня цього року буде наново відкрита частина початкових та неповно середніх шкіл. Середні школи від восьмого класу перестають існувати в старій формі, а на їх місці буде відкрита певна кількість фахових шкіл...Російську мову більше не викладати, а проводити навчання на українській мові...Я звертаю увагу, що шкільні підручники, котрі ново впроваджуються до вжитку, потребують мого дозволу”* [378].

Канікули розпочалися 8 червня, а отже 1941-1942 н. р. тривав трохи більше 5 місяців замість дев'яти. Така ж ситуація повторювалася і в наступні роки. У разі закриття шкіл вступала в дію інструкція обласного відділу освіти, яка регулювала дії адміністрації: на наявне в школі майно складався акт у 4 примірниках, за його збереження відповідав керівник, відбувалося скорочення техперсоналу, а також учительок, чоловіки яких працювали, решта учителів переводилася на 0,75 ставки і зобов'язана була займатись культурно-освітньою роботою, вивчати в гуртку німецьку мову тощо [265, с. 305-306].

Важкі умови життя населення окупованих територій, часті закриття шкіл в зимовий період породили низку проблем в освітній галузі. У доповіді інспектора шкіл Ікра на вчительській конференції 6 серпня 1942 року зазначалося, що 1941-1942 навчального року в Дунаєвецькому районі працювало лише 28 початкових і неповно-середніх шкіл, закінчили навчання 4263 учні. З цього числа чотири класи закінчили 154 учні і сім класів – 114, до наступних класів переведені 2174, 299 мали складати іспити восени, а 1490 (кожен третій школяр) були залишені на повторний курс. Про рівень навчальної роботи і якість знань може свідчити факт: з 82 вступників до Дунаєвецької медичної школи іспити склали лише 16. Головна причина – низьке відвідування. У Воробіївській школі воно складало 38%, у Сичинецькій – 53, Гірчичнянській – 54 [162, с. 88-89]. Своїм розпорядженням гебітскомісар Єггерс відповідальність за відвідування шкіл дітьми поклав на старост і завідуючих навчальними закладами, надавши старостам право штрафувати батьків. Роз'яснення дав завідуючий Дунаєвецьким окружним відділом освіти і культури Малишевський: на батьків встановлювався штраф до 500 крб. або арешт від одного до п'яти тижнів [162, с. 79]. З трудом утримував ситуацію в Маліївцях учитель С. П. Мокрицький, максимум зусиль для організації навчання в Рачинцях докладала О. М. Маркевич, працювала і в позаурочний час. Однак наполегливість педагогів не могла змінити ситуацію, позбавлені підтримки з боку влади школи в багатьох селах припинили роботу.

В умовах окупації більшість учителів пристосовувалась до обставин, що склалися – потрібно було якось виживати. Дехто підтримував нову владу, активно з нею співпрацюючи. На серпневій конференції вчителів 1942 року директор Маківської школи Хамалишен зробив доповідь по першому питанню про політичний момент і

відповідальність за виникнення війни поклав на “кровожадних московських більшовиків”, які роками готували загибель Європі – “найбагатішій і найкультурнішій частині світу”. І тільки “дякуючи мудрості німецького народу, Адольфу Гітлеру, цю загибель було своєчасно відвернуто”. Завдання вчителства він бачив “у вихованні гідного в Європі покоління і допомозі німецьким воякам” [162, с. 88].

Однак сотні учителів поповнювали радянське підпілля, партизанські загони, а також осередки ОУН і УПА, які активно діяли на території Кам’янець-Подільської області, починаючи з перших днів нацистської окупації. У їх ряди для боротьби з фашистами з перших місяців окупації влилися вчителі Нестеровецької школи Володимир Іванович Петров та Петро Матвійович Щербатий, один з перших керівників Дунаєвецького проводу Організації Українських Націоналістів, а також випускник цієї школи учень Голозубинецького технікуму Іван Глевич “Бір”. П. М. Щербатий (“Тиміш”, “Волох”) очолив бойовий загін, який виступив проти німецьких окупантів. Загинув 14 лютого 1945 року в бою біля села Іванків Скала-Подільського району на Тернопільщині. Поранений в ногу, не бажаючи потрапити в полон, пустив собі кулю [140, с. 391-392]. 1992 року жителі Іванкова встановили хрест на могилі загиблих унівців. Напис на табличці сповіщає: “Тут спочиває провідник ОУН – УПА Петро Матвійович Щербатий – “Волох” (загинув 14. 02. 1945 р.) родом з с. Зеленче та його побратими Мур, Сом, Юрчик (решта – невідомі)”. У листопаді 1945 року за наказом Кам’янець-Подільського

Партизани Дунаєвеччини

обласного проводу ОУН Дунаєвецький надрайонний провід ОУН очолив І. С. Глевич (“Аркадій”) [366, с. 400]. У Голозубинецькому зооветтехнікумі навчалися й інші учасники націоналістичного руху опору, зокрема Василь Шевчук із Зеленча. Коли окупанти вирішили відправити учнів технікуму до Німеччини, він утік і вступив у нестерівецькому лісі до повстанського загону під псевдом “Арсен”. Вступала до технікуму Галина Бомба, дочка лісника з Нестерівців, активна учасниця оунівського підпілля. Певний час навчався Степан Бучок з Майдана-Олександрівського, член націоналістичного підпілля на Віньковеччині [255, с. 125, 24].

У радянському підпіллі на терені округу вели боротьбу педагоги Андрій Гребелюк, Григорій Даниляк, Ольга Добжанська, Володимир Зборовський, Василь Корчовий, Леонід Красуцький, Іван Сварник, Федір Сміян та інші.

Своєрідною формою вияву патріотизму був вступ учителів до місцевих осередків “Просвіти”. З приходом німців чимало українців пов’язували можливість відродження державної незалежності. Вже в перших числах “Дунаєвецьких вістей” з’явилися оптимістичні заклики повернутися до рідної мови, рідної школи, науки. Великі надії поклалися на “Просвіту”, яка відіграла велику роль у поширенні знань про Україну, формуванні національного світогляду українського народу. На перших порах окупаційна влада, заграючи з місцевим населенням, підтримувала українознавчі заняття. У лютому 1942 року Кам’янець-Подільський гебітскомісар Райндль, даючи офіційний дозвіл на відкриття просвітницьких осередків, підкреслив, що їх діяльність за змістом має бути протипагою російському, більшовицькому впливу, за формою – гуртковою, де знайде місце українська музика, українська пісня, і відбуватиметься під контролем відділів освіти і культури, а важливі заходи – за його персональним дозволом [265, с. 313]. Організаторами просвітянських осередків виступили відділи освіти і

*Я. П. Неселовська,
заслужена вчителька УРСР*

культури та діячі “Просвіти”, на Дунаєвеччині – інспектори шкіл Гриб і Саницький. Ядвіга Петрівна Неселовська, згодом заслужена учителька Української РСР, згадувала: *“Нам з чоловіком учителем фізики Віктором Йосиповичем Годлевським восени 1941 року запропонував вступити до “Просвіти” інспектор Гриб. І ми, як і багато інших колег, написали заяви”*. Для вступу у товариство необхідно було не тільки подати заяву, а й сплатити 50 крб. річних членських внесків.

Схоже, якісь вказівки з приводу створення осередків “Просвіти” і розгортання просвітницької роботи від районної української влади отримали й старости сіл. Створення осередків “Просвіти” відбувалося на зборах. Житель Михайлівки Павло Михайлович Коваль свідчив: *“Одного разу, повернувшись з району, староста Никифір Криворука повідомив, що отримав завдання створити “Просвіту”. На організаційні збори в січні 1942 року приїжджав голова районної “Просвіти” інспектор шкіл Д. Л. Саницький, розповів про мету і завдання організації, зміст і напрями роботи. Виступали голова загального двору, староста, хтось з учителів, усі закликали подавати заяви. Головою обрали старосту. На другий день на управі вивішали український прапор, прибили тризуб”* [7].

У Смотричі районний осередок “Просвіти” створили 7 березня 1942 року на зборах у приміщенні районної управи. Головував староста А. С. Бродзянський. Виступаючі висловлювали сподівання на відродження національної культури, поживлення культурно-освітньої роботи (Додаток №10).

Форми роботи були традиційними – заняття гуртків, особливо драматичних та з вивчення історії України, відзначення шевченківських днів, інших обрядових свят. 26 лютого 1942 року на черговій вчительській конференції, яка проходила в дунаєвецькому міському театрі ім. Т. Шевченка, по питанню відзначення шевченківських днів виступив голова окружного товариства “Просвіти”, звернув увагу *“на виховання шкільної молоді в дусі любові до своєї Батьківщини, культурних свідомих борців за волю свого краю, народу”* [162, с. 72].

Діяльність просвітянських осередків підняла дух і надію населення окупованого краю. У Гірчичній з появою “Просвіти” запульсувало культурне життя – запрацювали музичний і драматичний гуртки, аматори підготували до Шевченкового свята виставу “Назар Стодоля”. Урочисто відзначили 81 першу річницю з дня смерті

Т. Г. Шевченка в Дунаївцях. 8 березня в Могилівській церкві відправили панахиду за упокій його душі, а 10 березня в міському театрі поставили п'єсу "Назар Стодоля" [162, с. 73-74].

Просвітяни запровадили ще одну цікаву форму патріотичного виховання населення – вшанування пам'яті загиблих у роки Української революції 1917-1920 рр. 5-6 вересня 1941 року михайлівсько-блищанівські просвітники в центрі Михайлівки насипали Курган слави й урочисто освятили його. На кургані був встановлений хрест і таблички з прізвищами борців за незалежну Україну. Промову виголосив блищанівський священик, виступали з району німець Кульман, начальник земельної управи Сирота, місцеві активісти. На мітингу були присутні близько 250 жителів обидвох сіл (Архів УСБУ в Хмельниц. обл., спр. 2351).

Аналогічний захід з нагоди роковин смерті Симона Петлюри 26 травня 1942 року відбувся в Дунаївцях. Біля Могилівської церкви насипали курган – символічну могилу в пам'ять загиблих за вільну Україну. Благочинний В. К. Левицький відслужив панахиду (Там само, спр. П-26570, арк. 10-18).

Відчувши загрозу з боку патріотичних сил, німецьке керівництво різко змінило тактику – у червні 1942 року просвітянські осередки були ліквідовані, а їх члени заарештовані. 13 і 27 червня в Кам'янці-Подільському розстріляні 150 патріотів, у тому числі дунаєвецькі учителі Годлевський, Кржижевська, Парой, Саніцький та ін. [361, с. 110].

Отже, німецька окупаційна влада, взявши курс на обов'язкову початкову школу, зруйнувала довоєнну систему освіти в районі. Середні школи були закриті, залишились семирічки, завдання яких полягало в підготовці молоді до опанування професіями в різного роду ремісничих школах. Матеріальні нестатки, закриття шкіл у зимовий період, навчання в одному класному приміщенні через збільшення норм наповнюваності учнів початкових і навіть середніх класів спочатку привели до низького відвідування й успішності, масового другорічництва, а згодом у відповідності з розпорядженням рейхскомісара України Е. Коха і закриття шкіл.

X. ВІДНОВЛЕННЯ РОБОТИ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ У ПОВОЄННІ РОКИ

1

Війна завдала важкого удару освіті: на фронтах і в тилу загинули тисячі педагогів, старшокласників, було зруйновано чимало шкільних приміщень, бібліотек. У Кам'янці-Подільському, відступаючи, фашисти підірвали корпус інституту народної освіти, який вдалося відновити лише 1963 року, загальні збитки десятьом міським школам склали 7747897крб. [21].

У Дунаєвецькому районі в роки окупації також нищились шкільні меблі, книжковий фонд, приміщення, шкоди завдано майже кожній другій школі. Повністю згоріла Міцівецька семирічка. У Смотрицькому районі спалено 34 культурно-освітніх заклади, у тому числі знищені середня, неповно-середня і початкова школи в райцентрі та с. Антонівка [162, с. 244-245]. Голозубинецький зооветтехнікум зазнав збитків на суму більше 50000 крб.: німці забрали худобу, свиней, машину, трактор, розбили пасіку – 24 бджолосім'ї, майже повністю були знищені кабінети агрономії, зоотехнії, ветеринарії, фізичний і хімічний [467, с. 254].

Чимало шкільних приміщень попали в інші руки і використовувались не за призначенням. 3 травня 1945 року спільною постановою бюро Кам'янець-Подільського обкому КП(б)У та облвиконкому "Про повернення шкільних приміщень, що використовуються не за призначенням" керівництво районів і міст було зобов'язане повернути їх для шкільних потреб. 23 червня секретар Дунаєвецького райкому партії Г. Одиноків інформував обком партії, що освіті повернено 30 приміщень, однак 3 будови – у Блищанівці, Могилівці і Шатаві – зайняли раніш розкуркулені власники, у Дунаївцях – райвідділ НКВС. 24 липня Г. Одиноків направив прокурору району подання про виселення тих, хто зайняв шкільні квартири в Блищанівці, Шатаві, Червоному Селі, Макові [162, с. 265, 273].

За роки окупації помітно знизився освітній рівень населення. 6 липня 1945 року Дунаєвецький райвійськком інформував, що серед допризовників 1928 року народження виявлено неграмотних 8, з освітою до 2-х класів – 34, до 3-х – 48. З ними була організувана робота з підвищення грамотності [162, с. 268]. Наказом по відділу освіти організацію курсів допризовників було покладено на вечірню школу,

її директор Володимир Іванович Петровський призначений завідуючим курсами, а вчителями – предметниками – О. Й. Янкилевич, Н. М. Романюк, О. А. Конашевич, О. А. Левицька, Й. Ф. Годлевський, Терлецька, Матвеев [48, с. 77]. Курси працювали і наступного року.

Не вистачало учителів, адже багатьох чоловіків мобілізували польові військкомати. Визволяли Україну і Західну Європу Г. Ф. Алтунін, А. А. Антонюк, Н. П. Антонюк, А. С. Баб'юх, П. А. Байтало, В. С. Бакулей, І. Г. Баранецький, О. О. Безушко, Д. А. Білий, І. С. Боловерсюк, Ф. А. Будзінський, М. Ф. Венгер, Г. Д. Гавінчук, М. А. Грушко, П. І. Гула, Т. І. Гулей, Л. П. Дерикоз, А. Л. Дзекцерман, Л. С. Дудик, І. А. Думанський, В. І. Кліщ, А. М. Коляновський, В. Д. Корчовий, І. С. Костяшкін, Т. К. Лук'янов, Л. П. Магера, М. Л. Мар'янський, І. М. Миндра, І. В. Надвірняк, М. М. Негода, С. Ф. Німчук, І. П. Олинець, П. М. Олійник, І. І. Орлов, П. Г. Перепелюк, Й. В. Підлісний, С. І. Прокопчук, М. П. Рогозінський, С. П. Романишен, В. О. Саламаха, І. К. Свиначчук, Р. І. Севастьянов, Б. І. Скавронський, М. С. Скобелев, С. Р. Слободчиков, В. І. Снятинський, І. І. Сохатюк, І. М. Теслюк, О. В. Ткач, Ю. Ф. Фамулевич, М. М. Ференс, Т. П. Хамардюк, І. А. Чобан та багато інших.

У кожного своя фронтова доля. Колишнім директорам шкіл О. М. Матвійчуку і О. К. Садовському довелося пройти пекло полону і концтаборів. Людмила Семенівна Дудик закінчила школу радистів, воювала в складі окремої бригади Кавказького оборонного району Чорноморського флоту, повернулася додому в званні старшого матроса з медалями “За відвагу”, “За бойові заслуги”, “За оборону Кавказу”, викладала історію в Удрівецькій НСШ, очолювала Лошковецьку НСШ [107;108;322].

Григорій Данилович Гавінчук із Сиворіг пройшов три війни – на Китайсько-Східній залізній дорозі, радянсько-фінську і Другу світову, обороняв Сталінград, брав участь у боях на Курській дузі, у званні

*Г. Д. Гавінчук,
зав. Миньковецким РВНО,
директор Миньковецької
специшколи*

капітана в складі Першої армії Війська Польського визволяв Польщу, Німеччину, після війни був учителем Великожванчицької СШ, заступником голови, головою Новоушицького райвиконкому, завідувачим Миньковецьким РВНО, а після ліквідації Миньковецького району – директором Миньковецького дитбудинку [363].

Марко Степанович Майдан після закінчення Сумського педінституту отримав направлення у Великожванчицьку середню школу,

*Герой Радянського Союзу, завуч
Великожванчицької СШ
М. С. Майдан*

викладав природознавство, хімію, працював завучем. Рядовим бійцем 433-ої стрілецької дивізії воював у складі Західного, 2-го Білоруського фронтів, з групою бійців форсував річку Німан у районі села Лунно і протягом доби утримував плацдарм. Семеро воїнів відбили 12 атак противника, поранений Марко Степанович не покинув позицію, поки не переправились основні сили. Указом Президії Верховної Ради СРСР 24 березня 1945 року усім семи відважним воїнам було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Однак М. С. Майдан про це вже не міг знати, бо 10 лютого 1945 року помер від ран, отриманих під час визволення угорського міста

Кишкунлацхаза. Постановою Ради Міністрів УРСР від 9 квітня 1985 року ім'я Героя Радянського Союзу М. С. Майдана присвоєно Великожванчицькій середній школі, у селі Пушкарівка Сумського району, на батьківщині Героя, встановлено погруддя [310; 409].

Чимало педагогів, що перебували на окупованій території, були заарештовані. Відновленим архівним установам, а вони діяли в складі відділів НКВС, було поставлене завдання зібрати спогади учнів та учителів, які вчилися та працювали в школах під час окупації, схоже, не стільки для історичних досліджень, скільки для аналітичної роботи оперативників. У першій документальній книзі “Педагоги Хмельниччини – жертви сталінських репресій”, підготовленої П. Я. Слободянюком, Ю. В. Телячим, Ю. С. Чемерисом, представлені

витаги з кримінальних справ 120 педагогів, 53 із них були репресовані у перші повоєнні роки. Серед них – 3 викладачі вищих навчальних закладів, 4 працівники відділів освіти, 15 учителів, 29 директорів [406].

Згадуваного М. М. Хамалишена арештували 1949 року, не забули доповідь на вчительській конференції, звинувативши за статтями 54-3 і 54-10 ч. II КК УРСР за те, що *“...в часи окупації був антирадянськи настроєним, виступав на зборах з контрреволюційними доповідями, при цьому пліткував на радянську владу і дійсність, вихваляв міць Німеччини і фашистської армії”*. Був засуджений на 25 років, відбув 10. 1991 року реабілітований [406, с. 36-37].

Юхим Григорович Коцулевський, у роки окупації керівник Кам'янець-Подільського районного відділу освіти і культури, після визволення воював проти фашистів, був кулеметником, брав Берлін, визволяв Прагу, нагороджений, 1945 року парторгом підрозділу характеризувався *“...морально та ідеологічно стійким”*. І все ж отримав 10 років таборів. Комісія з перегляду справ 18 жовтня 1954 року прийняла рішення покарання знизити до фактично відбутого. Після звільнення з 20 січня 1955 року призначений учителем фізики Рахнівської СШ Дунаєвцького району [54, с. 1]. Реабілітований 1991 року (АУСБУ в Хмельниц. обл., арк. 118-119).

О. М. Коростовцева звинуватили в тому, що *“... будучи директором школи с. Татаринець давав розпорядження вчителям про знищення портретів радянських вождів, цитат і автобіографій В. І. Леніна, Й. В. Сталіна, проводив перевірку підручників і вимагав від учительського колективу виконання його окремих розпоряджень по закреслюванню, заклеюванню, а також знищенню статей із радянським змістом”* і засудили на 10 років у виправні трудові табори [406, с. 131-132]. Переслідвань зазнали учителі Антонінщини, які 1942 року за завданням відділу освіти здійснили краєзнавчі дослідження і написали історію сіл Антонінського району [360].

Заарештованого 1947 року М. Ю. Чухрія, директора Будилівської НСШ на Тернопільщині, вихідця із с. Міцівці, звинуватили в тому, що *“...був антирадянськи настроєний як український націоналіст і залишався проживати на окупованій фашистами території. Пліткував на органи радянської влади і радянської держави, вихваляв Гітлера як визволителя українського народу від більшовиків”*. Був засуджений на 25 років ув'язнення у виправно-трудовах таборах. Відбув 8 років. 1992 року реабілітований, проживав у м. Дунаївці [406, с. 48-49]

Вже з перших після визволення днів почалося формування в районі органів влади, відновлення роботи організацій, установ, підприємств і колгоспів. 2 квітня 1944 року голова райвиконкому Христофор Тихонович Бабій підписав постанову райвиконкому за №1, якою вимагалось: *“1. Відновити роботу всіх підприємств, радянських установ та організацій з 2-го квітня 1944 року. 2. Зобов’язати всіх робітників та службовців радянських установ та організацій з’явитись на місце попередньої роботи і приступити до виконання своїх обов’язків. 3. Робочий день в радянських установах та організаціях встановлюється з 9 годин ранку до 5 годин вечора. 4. Директорам підприємств, заводів та фабрик видати накази про внутрішній розпорядок. 5. Попереджується, що винні у невиконанні цього будуть притягуватися до відповідальності згідно з указом Президії Верховної ради депутатів трудящих від 26 червня 1940 року”* [22, арк. 1].

4 квітня 1944 року до виконання обов’язків завідуючого Дунаєвецьким районним відділом народної освіти приступив Іван Васильович Алексеев. Про це він повідомив наказом №1 по Дунаєвецькому РВНО: *“Згідно розпорядження Дунаєвецької районної ради депутатів трудящих з сьогоднішнього дня, приступивши до виконання обов’язків зав. РВНО, всі розпорядження по установах системи народної освіти проходять через мене – Алексеева Івана Васильовича”* [48, с. 1]. Розпочалося комплектування штату відділу. 10 квітня інспектором і водночас заступником завідуючого був призначений Йосип Феліксович Годлевський, завідуючим районним педкабінетом – Василь Антонович Овчаров, головним бухгалтером – Н. С. Тодорчик [48, с. 2] (Додаток №11). Але вже 22 травня виконуючий обов’язки зав. РВНО І. В. Алексеев передав справи ново-призначеному завідуючому відділом П. Ф. Щербині.

Меморіальна дошка
М. С. Майдану на приміщенні
Великожванчицької
ЗОШ I-III ст.

Петро Федорович Щербина народився 22 лютого 1910 року в Уссурійському краї у багатодітній сім'ї українців – переселенців з Полтавщини. Після закінчення школи працював робітником на фабриці, вантажником у владивостоцькому порту, був активним комсомольцем. Після закінчення робітфаку крайком комсомолу направив його на навчання до Інституту радянського будівництва при ВЦВК РРФСР. Працював у крайвиконкомі у Владивостоці, служив в армії, викладав історію та географію в середній школі і технікумі в Іркутську. А весною 1944 року був відраджений в Україну для зміцнення управлінських кадрів у системі освіти [115, с. 227].

Зусилля спрямовував на відбудову шкільних приміщень і підбір кадрів керівників та учителів шкіл. 25 травня 1944 року Дунаєвецький райвиконком прийняв постанову “Про ремонт шкіл і забезпечення шкіл та учителів паливом”, визначив невідкладні завдання, відповідальних і терміни: “Враховуючи, що під час окупації школам завдано великих збитків і з метою забезпечення нормальної роботи шкіл, необхідно приступити до ремонту і обладнання шкіл. Ремонт і обладнання шкіл розпочати з 1 червня і завершити 1 серпня 1944 року”.

Керівники шкіл Дунаєвеччини із зав. РВНО П. Ф. Щербиною. Серпень 1946 р.

Термін два місяці був досить стислим, якщо врахувати, що шкільні приміщення не ремонтувались кілька років, тому до справи підключили не тільки відділ освіти (П. Ф. Щербина), а й фінвідділ (Чубар), райплан (Леонович), комунвідділ (Дерикоз), голів сільрад і колгоспів [22, арк. 41]. За літній період були відремонтовані, поповнені меблями, навчальними посібниками усі навчальні заклади, завезено у школи 4000 зошитів, 3500 олівців, 3700 пер, 400 букварів, понад 600 підручників, палива на 48 тис. крб., у фонд дітей фронтовиків зібрано 15 тис. крб. На ремонт затратили 90 тис. крб. 1 вересня 32 школи прийняли перше повоєнне покоління учнів – 4756 хлопчиків, дівчаток, серед них – чимало переростків, їх навчали 180 учителів [223].

Дехто з учителів добровільно пішов на фронт. У Блищанівці роботу початкової школи в перших числах квітня 1944 року відновив С. І. Прокопчук, знайшов собі на заміну Н. С. Коваль, яка до війни навчалася в Городоцькій педшколі, і добровільно влився в ряди Червоної Армії. 19 липня, ближче до нового навчального року, були укомплектовані керівні кадри закладів освіти. Дунаєвецьку середню школу очолила Ф. С. Дайчман, Зеленчанську – Ф. М. Вітковський, Гірчичнянську НСШ – М. А. Бурківська, Голозубинецьку – П. Ф. Залужна, Залісецьку – Д. С. Серветник, Маківську – Л. Й. Злобіна, Мушкутинецьку – П. В. Заболотний, Нестеровецьку – П. К. Пукас, призначені і завідуючі 17 початкових шкіл [48, с. 13-14] (Див. додаток №12).

*Завідуючий Блищанівською
початковою школою
С. І. Прокопчук*

Завідуючою дунаєвецьким дитсадком 1 липня призначили Катерину Юхимівну Кухар, справи їй передала виконуюча обов'язки Г. Б. Валевська [48, с. 9]. Влітку 1944 року відновила роботу Дунаєвецька школа медсестер [325, с. 339-340].

Оскільки відділу підпорядковувались і заклади культури, відбувалося призначення кадрів і відновлення роботи клубів, бібліотек. Політінструктором при відділі – куратором цих закладів – 15 квітня був призначений Арон Львович Дзекцерман, завідуючою районною бібліотекою – Єва Василівна Мартинюк, директором будинку культури – Тихмановський. Однак вже 15 червня завідуючою бібліотеки стала Лідія Харитонівна Вітязь, бібліотекарями – Надія Бойко і Сара Дайчман [48, с. 3].

Водночас доводилося відбирати вчительські кадри для відрядження на роботу в західні області України. Наказом по відділу освіти 24 січня 1945 року були звільнені і направлені на роботу в Західну Україну Д. В. Кобзар, М. Г. Плискань, Л. Мірошниченко, Т. М. Кріль, С. Д. Кожанівська, Л. В. Тиж, О. Н. Ковальчук, Г. С. Ночка [48, с. 52], однак частину із них облВНО повернув назад (Додаток №14). Ця робота продовжувалася і в наступний період. 22 лютого 1946 року була звільнена і направлена в розпорядження облВНО *“для виїзду в Ровенську область на підставі особистого бажання та заяви”* Є. В. Мартинюк [48, с. 133].

Відбувалося удосконалення мережі закладів освіти. 15 жовтня 1945 року з Дунаєвецької СШ були виділені російські 1-5 класи і на їх основі створено російську неповно – середню школу, директором якої призначено Ф. С. Дайчман [48, с. 106]. На етапі становлення школи змінилося кілька керівників та учителів школию Кадрова ситуація стабілізувалася з призначенням 5 серпня 1949 року на посаду директора фронтовика – визволителя району Андрія Трохимовича Косарева

А. Т. Косарев

[48, с. 57-58].) 31 серпня 1948 року у Воробіївці був відкритий 5-й клас, школа почала розгортатись у неповно-середню. Її очолив В. Н. Голобородський [48, с. 54]. А Циганівську ПШ 22 червня 1950 року приєднали до Зеленчанської СШ. 21 липня того ж року, оскільки Гутояцковецька семирічка перейшла до Дунаєвецького району, клас на хуторі Дубинка був переданий з Кривчицької до Гутояцковецької школи [48, с. 4, 7]. Станом на 1 квітня 1945 року в районі діяли 2 середніх, 8 неповно-середніх, 21 початкова і одна вечірня школи [48, с. 63-65].

У 1945-1946 н. р. в області працювали 1422 загальноосвітні школи, у них навчався 225091 учень. Кількість початкових шкіл зросла на третину порівняно з 1941 роком і складала 70 відсотків усіх працюючих шкіл, вдалося відновити роботу лише 76 середніх шкіл із 220 довоєнних, на 171 тис. зменшилася кількість учнів у них. І тільки в 1952-1953 н. р. за основними параметрами освіта в області досягла довоєнних показників: працювало 1479 шкіл, у тому числі початкових – 644, семирічних – 623, середніх – 222, навчалось 286590 учнів [148, с. 61]. Були відкриті 23 дитячі будинки. У Залісцях, на Дунаєвеччині, дитбудинок очолював А. О. Федоров, працювали Г. Ф. Боднар, П. П. Фалендиш та ін. [48, с. 113, 120, 127].

Відновлювалася робота закладів освіти і в сусідніх районах, більшість населених пунктів яких згодом у ході адміністративно-територіальних реорганізацій ввійшла до складу Дунаєвецького району. Наприкінці березня 1944 року Смотрицький районний відділ народної освіти очолив Каленик Іванович Геренчук, який у 1929-1931 рр., до переходу на викладацьку роботу в Кам'янець-Подільський інститут соціального виховання, також працював на цій посаді. Очолював відділ не довго, у грудні того ж року Наркоматом освіти був відкликаний на науково-викладацьку роботу в Кам'янець-Подільський учительський інститут. Але він зробив головне – відновив навчально-матеріальну базу, зібрав педагогічні кадри і розпочав навчально-виховний процес [436, с. 432].

Завідуючим Миньковецьким райвідділом освіти був призначений Василь Омелянович Ющак, інспекторами – Й. М. Созанський та О. П. Слободянюк. Вже 1 квітня 1944 року школи очолили: Городиську ПШ – К. Н. Яковлева, Липінську – А. А. Слабка, Морозівську – Л.Ф. Алексеїк, Синяківську – О. М. Бабляк, Великокужелівську – В. Г. Римарчук, Малокужелівську з 11 липня – Докія Швець. На початок 1948-1949 н. р. у Миньковецькому районі працювало 24 школи, навчалось 4478 учнів [85, с. 188].

Школи брали активну участь у заходах, спрямованих на підтримку фронту. 1 листопада 1944 року в газетній статті “54000 карбованців готівкою” завідуючий Дунаєвецьким райвідділом народної освіти П. Ф. Щербина повідомив, що вчителі району взяли активну участь в розповсюдженні четвертої грошово-речової лотереї, першого дня придбали лотерейних квитків на 72 тис. крб. і 54 тис. крб. цієї суми внесли готівкою [162, с. 260]. Дітей та учителів за нестачі робочих рук відривали від навчання і залучали до роботи в колгоспах. Недарма 20 травня 1946 року з’явився директивний лист за підписами голови райвиконкому М. Т. Гулеватого і завідуючого РВНО П. Ф. Щербини, адресований головам сільрад, колгоспів, директорам підприємств і завідуючим школами, який вимагав *“звільнити всіх учнів від роботи в колгоспі і забезпечити 100% явку учнів на іспити”*. Ще й суворо застерезував, що винні за зрив іспитів могли бути *“притягнуті до відповідальності як за невиконання Державного закону про всеобуч”*. На заваді нормалізації навчально-виховного процесу були й серйозні матеріальні нестатки більшості сімей, відсутність одягу і, особливо, взуття. Вказані посадовці ставили завдання *“організувати при школах майстерні по ремонту і пошиву взуття учням і учителям”* (ДАХМО, фр. -1042, оп. 2, спр. 39, арк. 31, 91).

Поступово навчально-виховний процес набирав звичного ритму. Його хід – стратегію і тактику – визначали на перших порах нормативні акти, прийняті ще в ході війни, зокрема “Правила для учнів” (1943), які, визначивши основні вимоги до поведінки учня, обмежили суб’єктивізм у їх оцінці; постанова Раднаркому СРСР “Про заходи до поліпшення якості навчання в школі” (1944), якою були введені п’ятибальна цифрова система оцінювання знань учнів, обов’язкові випускні екзамени для учнів, що закінчували початкову, семирічну і середню школу, золота і срібна медалі, нагрудний знак “Відмінник народної освіти”. Відновився випуск газети “Радянська освіта”, журналу “Радянська школа”, 1944 року почали працювати Науково-дослідний інститут педагогіки УРСР та обласні інститути удосконалення учителів на звільнених територіях.

Водночас посилювалася ідеологізація, русифікація – денационалізація процесу навчання і виховання в школі. Цьому сприяли уніфіковані програми, підручники, жорстка цензура бібліотечних фондів. Тільки протягом 1947-1950 рр. цензура не допустила до видання 323 книги, 408 статей, 182 вірші, 1948 року з бібліотек України

вилучила 1,1 млн. примірників “політично шкідливої” літератури, у першу чергу твори репресованих авторів, емігрантів, релігійного змісту. Колегія Міністерства народної освіти УРСР своєю постановою “Про стан викладання історії СРСР та історії УРСР” від 20 листопада 1947 року звернула увагу органів освіти на те, “що в школах є чимало учителів, які не зробили глибоких висновків з рішень партії і уряду про підвищення рівня ідеологічної роботи”, допускають грубі помилки у висвітленні історії СРСР та УРСР, матеріал про Київську державу подають в дусі антинаукової, антимарксистської норманської теорії, матеріал про Україну – у відриві від історії інших народів СРСР, замовчують класову природу визвольних війн середини XVII ст. [379, с. 121]. У такий спосіб учительство заганялося в прокрустове ложе ідеологічних вимог, які сковували ініціативу і творчість, сіяли страх за наслідки відходу від штампів, збіднювали та перекручували знання учнів.

На першому плані залишався всеобуч. Облік народжених напередодні війни та під час окупації засвідчив невтішну картину. По селу Блищанівка вона виглядала так: 1938 року народилося 18 дітей, 1939 – го – 23, 1940 – 12, 1941 – 15, 1942 – 16, 1943 – 6, 1944 – 14, 1945 – 6, 1946 – 8 дітей [361, с. 150]. 1945 року порівняно з 1939-им кількість новонароджених зменшилася в чотири рази. Основна причина – 1944 року, після визволення, чоловіче населення було поголовно мобілізоване на фронт, більшість додому не повернулася.

Чимало дітей гинуло від необережного поводження з боєприпасами, наприкінці березня 1944 року під натиском радянських військ залишених німцями в полях, на непрохідних ґрунтових дорогах. Один з типових прикладів повідала І. Квасньовська із Ставища: “А все починалося просто, безтурботно. Погожого травневого ранку 1944 року матері відправили своїх дітей на пасовище до Синіх Озер. Під час купання діти дістали з дна авіаційну бомбу. При спробі розібрати корпус бомби вона здетонувала. Вибух забрав життя чотирьох – на місці події загинули Леонід Бик 1933 року народження, Йосип Рогожа 1932 р. н., Леонід Юга 1933 р. н., а по дорозі до лікарні – Станіслав Комендант 1932 р. н. Ще четверо зазнали важких тілесних ушкоджень” [192, с. 62]. Такі факти мали місце ледь не в кожному селі:десь діти натрапили на міну або підірвались на гранаті, десь, як – от у Малому Карабчієві, викручували бойки із снарядів, яких на куявському полі було аж дві покинутих німецьких машини, у результаті

загинуло двоє, а третій – Іван Пилат лікувався 18 років [221, с. 63]. За неповними даними в районі загинули та були покалічені близько 100 дітей.

Це заставило владу зайнятись розмінуванням території, збором боеприпасів. Була створена команда мінерів – 31 боець, розподілена на 4 групи по 5 осіб. Протягом квітня – серпня 1945 року вони виявили і знешкодили 794 одиниці боеприпасів. 1 вересня 1945 року було затверджено 2 акти про закінчення робіт з розмінування і контрольної перевірки 31708 га угідь, 298 га сінокосів, 90 га пасовищ, 1998 га городів, 1305 га лісів, 200 га річок та озер [361, с. 142]. Однак підриви на боеприпасах ще мали місце навіть на початку 1950-х.

І все ж у перші повоєнні роки школи були наповнені учнями за рахунок переростків – дітей, які в роки окупації не мали змоги навчатися. У Рачинецькій початковій школі, приміром, були й паралельні класи, у 4-му, який вела О. М. Маркевич, навчалось 40 учнів.

Незважаючи на фінансову скруту, навіть в умовах війни освітня організація організовували літнє оздоровлення школярів. Л. О. Цвітун з Блищанівки згадувала, що кожного ранку діти початкових класів збиралися в школі, ходили на екскурсії, працювали на пришкільних ділянках, обідали, спали на дерев'яних розкладачках, а більшість – просто на соломі на принесеній з дому білизні, ковдрах.

У Дунаївцях діяв дитячий ігровий майданчик, влітку 1946 року його директором був А. Л. Дзекцерман, а 1947 року – Л. П. Дерикоз [48, с. 155, 172]. Влітку 1950 року працював районний піонерський табір, директором призначений А. С. Баб'юх, старшим піонервожатим – М. Б. Ройхман [49, с. 3-4].

Жорстко ставилося питання допомоги сім'ям військовослужбовців, інвалідам війни, сиротам. 12 листопада 1944 року своїм рішенням райвиконком оголосив місячник – з 15 листопада по 15 грудня – надання їм допомоги. Місцеві ради створили комісії, які обслідували кожну таку сім'ю, виявляли потреби, організовували збір грошей, продуктів, одягу, взуття у фонд допомоги, провели вирубку лісу на відведеній райвиконкомом ділянці для забезпечення їх дровами, створювали бригади для ремонту будинків, квартир [349, с. 114]. На 1 січня 1947 року в районі налічувалося 75 патронованих дітей – сиріт, а ще – 50 дітей з багатодітних сімей, батьки яких загинули на фронті, які потребували утримання в дитбудинках. 28 лютого райвиконком просив обласну раду розширити Залісецький дитбудинок.

Натомість 8 липня того ж року облвиконком прийняв рішення закрити Залісецький дитбудинок і відкрити в с. Нижня Деражнянського району. Пояснювалося це тим, що в Залісцях відсутнє своє приміщення, а в с. Нижня пустував добротний будинок облвійськомаму, який не використовувався (ДАХМО, фр-338, оп. 15, спр. 406, арк. 30).

Відділ освіти провів спеціальну нараду з питань патронування дітей – сиріт. 8 жовтня 1950 року в 22 школах призначили громадських інспекторів з патронування і контролю за матеріально-побутовими умовами сиріт, зокрема в Чанькові – В. І. Карбовську, Могилівці – З. М. Леміжанську, у Січенцях – О. Й. Сугак, Шатаві – Л. Ф. Сторожук, Рахнівці – Я. В. Нівенгловську, Мушкутинцях – С. І. Жарчинську, Блищанівці – У. П. Гладун. Їх роботу координував і контролював інспектор РВНО С. Г. Тимошук. Школи провели обслідування, заактували умови життя сиріт, визначали невідкладні проблеми, реалізація яких, власне, й складала зміст патронування [50, с. 25-26].

Організовувались предметні олімпіади. 20 січня 1949 року для проведення олімпіади з фізики і хімії була створена комісія в складі Крадінова, Мар'янського, Оліфер, Дзекцермана. Наступного року оргкомітет з проведення олімпіад очолював інспектор шкіл Г. Г. Гончарук, входив голова райкому профспілки працівників освіти П. Г. Перепелюк [50, с. 39, 39].

Значної уваги надавалося виховній роботі. Війна, окупація, матеріальні труднощі, відсутність батьківського контролю – все це негативно впливало на поведінку дітей, особливо – хлопчиків. Резонансні випадки хуліганства школярів мали місце в Дунаївцях і стали причиною реагування відділу освіти. Директорам Дунаєвецьких середньої, російської семирічної та Могилівської семирічної шкіл було вказано на суттєві недоліки у виховній роботі і зобов'язано виправити ситуацію [48, с. 70]. Патріотичне виховання мало військову складову, навіть у початкових школах введені посади військових керівників та учителів фізкультури. У січні 1948 року повсюдно відзначено 30-річчя утворення радянської України: 25 січня для учнів 5-10 класів проведені урочисті збори, для учнів-початківців – ранки, у школах пройшли зустрічі з учасниками війни, старими більшовиками. Вся робота спрямовувалася на краще усвідомлення школярами та батьками досягнень України – “складової і невід’ємної частини СРСР” [49, с. 18-19].

Відділ освіти наполегливо працював над вирішенням кадрової проблеми (Додаток №13). Робота спрямовувалася на підвищення

освітнього і професійного рівня учителів. У відповідності з постановою Раднаркому УРСР від 28 листопада 1945 року обов'язки вчителя фізкультури були покладені на класоводів, тому наказом по відділу освіти від 15 лютого 1946 року з посад фізруків початкових шкіл звільнені 14 учителів [48, с. 137]. На виконання постанови Ради Міністрів СРСР від 2 серпня 1947 року в низці шкіл скорочені посади старших піонервожатих.

Впоравшись із забезпеченням закладів освіти педагогічними кадрами, відділ освіти перейшов до заміни вчителів з низьким рівнем освіти більш кваліфікованими спеціалістами. 1 березня 1947 року в Голозубинецькій семирічній школі був звільнений вчитель фізкультури “за відсутності відповідної освіти”, 28 березня по цій же причині – директор М. Т. Нижник. Його замінив Едуард Іванович Гумінський [48, с. 177-178]. Низька освіта стала причиною заміни М. А. Бурківської на посаді директора Гірчичнянської НСШ Г. С. Долішним, який до того очолював райметодкабінет [48, с. 179].

5 травня 1947 року райВНО зажадав від окремих учителів до 1 серпня представити документи про освіту або матрикули про здачу екзаменів і заліків за літню сесію: по Блищанівській семирічній школі – від Н. С. Коваль, В. І. Ірчишена, Г. М. Савчук, Д. С. Серветник, директора О. М. Матвійчука, по Рахнівській – В. Б. Ружицької, С. Н. Ринди, І. Я. Біляк, П. С. Трончука, по Маківській – Т. І. Калинюк, Л. Й. Злобіної, М. М. Ясінецької, по Дунаєвецькій російській семирічці – Ф. С. Дайчман та ін. [48, с. 181-182]. Це спонукало переважну більшість згаданих у наказі вчителів за літній період вступити до педагогічних навчальних закладів, у тому числі директорів Блищанівської семирічної школи О. М. Матвійчука, Залісецької – О. З. Галушка, Голозубинецької – Е. І. Гумінського. Дехто із тих, хто не впорався з поставленим завданням, був звільнений або понижений в посаді, зокрема замінена на посаді директора Маківської СШ Л. Й. Злобіна, звільнена з посади вчительки початкових класів Нестеровецької семирічки О. О. Бржезіцька [50, с. 28]. Водночас на допомогу заочникам при райметодкабінеті була створена лекторська група: з математики – Л. С. Нейман і С. К. Павлова, української мови – Ф. С. Дайчман, Ф. А. Лохвіцька, російської – З. І. Покотілова, О. П. Ріхтер, природознавства – Г. Г. Гончарук, історії СРСР – Н. С. Янчецький, з основ марксизму-ленінізму – А. Л. Дзекцерман. Завідуюча РМК Л. С. Нейман склала графік надання консультацій заочникам. Крім

того в 14 школах були виділені досвідчені педагоги для надання допомоги учителям початкових класів – заочникам [50, с. 34-35].

Здійснювалася система інших методичних заходів. Влітку 1946 року, приміром, проведені курси підвищення кваліфікації учителів 1– 4 класів [48, с. 152]. Для вчителів початкових класів також діяло 7 методичних куцнів на базі опорних шкіл. Методичний куцн на базі Рахнівської семирічної школи очолювала директор Софія Павлівна Пудловська, входили учителі початкових класів Рахнівської, Блищанівської, Воробіївської, Кривчицької семирічних та Михайлівської початкової шкіл. Для учителів-предметників при райметодкабінеті діяли предметні комісії [50, с. 16-19].

2

У 50-і роки Дунаєвеччина ввійшла з відновленою в матеріальному, кадровому, організаційно-методичному відношенні системою освіти, здатною вирішувати нові більш відповідальні завдання, у тому числі й завершення переходу до загальної обов'язкової семирічної освіти. На 1 вересня 1950 року в районі діяло 34 загальноосвітніх школи, у них навчалася 6830 учнів (6 початкових – 2321 учень, 12 неповних середніх – 3050 учнів, 16 середніх – 1459) [463, с. 383], у Миньковецькому – 24 школи – 4428 учнів (2 ПШ – 941 учень, 11 НСШ – 2613, 11 СШ – 874) [463, с. 397], у Смотрицькому – 39 ЗОШ – 8762 учні, у т. ч. 3 ПШ – 1411 учнів, 19 НСШ – 5446 учнів, 17 СШ – 1815 учнів [463, с. 420].

Важливу роль у координації зусиль педагогічної громадськості, спрямованих на удосконалення системи освіти, виконував районний відділ народної освіти, його керівники і працівники 40-50-х років. 10 листопада 1948 року завідуючий районним відділом народної освіти Петро Федорович Щербина взяв відпустку і на роботу вже не повернувся. Він став викладачем Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту.

У 50-і роки освітяни Дунаєвеччини працювали під керівництвом аж п'яти завідуючих РВНО. До 25 березня 1950 року відділ очолював Іван Юхимович Нарольський, який передав естафету Арону Львовичу Дзекцерману. 19 листопада 1952 року обов'язки завідуючого перебрав директор Іванковецької семирічної школи Іван Мойсейович Миндра і працював на цій посаді до 7 липня 1954 року. Короткий час, з 7 липня 1954 року до 20 січня 1955-го, завідував

відділом Авксентій Денисович Гончар, водночас навчався в аспірантурі і, ймовірно, наслідував приклад П. Ф. Щербини.

Часті зміни керівників відділу завершилися з приходом на посаду 20 січня 1955 року Петра Григоровича Перепелюка, людини з вищою стаціонарно здобутою освітою, достатнім життєвим, педагогічним і управлінським досвідом. Фронтовик, учитель математики, з 3 квітня 1950 року директор Дунаєвецької середньої школи робітничої молоді й водночас голова райкому профспілки працівників освіти, з 10 листопада 1954 року директор Дунаєвецької середньої школи – такими сходами досвіду піднімався він до відповідальної в системі освіти району посади завідуючого РВНО.

Аналізуючи тогочасні накази відділу народної освіти, не важко прийти до висновку – у 40-50-і роки діяв жорсткий адміністративний стиль управління. Більшість наказів, в яких аналізувалася робота закладів освіти, закінчувалася звільненням з формулюванням “не справився з роботою” або доганами, зауваженнями, попередженнями про можливе наступне звільнення з посади. Скажімо, директор Гірчичнянської семирічки Василь Іванович Кліщ 20 вересня 1950 року отримав догану лише за те, що без дозволу відділу освіти на звернення правління послав учнів 5– 6-х класів на збір яблук у колгоспному саду [51, с. 55-56]. Невчасно подана інформація, неявка команди на змагання, огляд чи конкурс закінчувалися доганою, а згодом і звільненням з посади. Такою була повоєнна тоталітарна доба, такий стиль диктувався зверху – від першої в тогочасній державі особи – до низу.

Увесь обсяг управлінських функцій – прогнозування, аналіз, підготовка управлінських рішень, організація виконання, координація і контроль, методичне

П. Г. Перепелюк. 1945 р.

і матеріально-фінансове забезпечення – ліг на плечі повоєнних інспекторів шкіл, методистів, бухгалтерів та інших працівників відділу освіти. 10 квітня 1944 року наказом за №2 тодішній завідуючий РВНО І. В. Алексєєв інспектором шкіл із зарплатою 450 крб. призначив досвідченого з 36-літнім стажем педагога Йосипа Феліксовича Годлевського, водночас поклав на нього обов'язки заступника завідуючого. Районний педкабінет очолив Василь Антонович Овчаров, бухгалтерію – Надія Семенівна Тодорчик [48, с. 2]. У наступному на посадах інспекторів працювали С. А. Лаврентієв, А. Л. Дзекцерман, Є. В. Мартинюк, Г. І. Белінський, 1948 року – І. С. Крадінов і М. О. Романюк, за якими було закріплено по 16 шкіл, 1949-го – П. А. Байтала, І. А. Фішман, М. В. Колісник, згодом – С. Г. Тимошук, О. А. Шейгас, Г. Г. Гончарук, Б. В. Тарнорудський.

Важливим напрямом роботи відділу залишався добір, розстановка і підвищення професійного рівня кадрів. Адже школа вчителем стоїть. І які б рішення не приймало освітнє міністерство, а в клас заходить учитель... Велика відповідальність за втілення в життя постанов вищих владних та освітянських інстанцій завжди лежала на керівниках закладів освіти. Станом на 1 липня 1950 року цю відповідальність несли директори Дунаєвецької СШ Н. С. Янчецький, Дунаєвецької російської семирічки – А. Т. Косарєв, Заставської семирічної – В. П. Коритчак, Залісецької – О. З. Галушко, Зеленчанської СШ – А. М. Кубецький, Маківської СШ – П. Т. Маруда, Рахнівської – С. П. Пудловська, Блищанівської семирічної – О. М. Матвійчук, Млакокаверівської початкової – А. К. Михайловський та ін. [50, с. 6] (Додаток № 15).

Під контролем відділу і надалі залишалося здобуття вчителями педагогічної освіти. У наказі від 20 лютого 1950 року “Про стан заочної освіти вчителів 1– 4 класів” відзначалося, що вчителька Шатавської семирічної школи вже 6 років навчалася в педшколі, що низка вчителів не з'явилася на сесію, а дехто дочасно покинув її, так і не здавши екзамени. Таким здобувачам освіти були оголошені догани, а завідуючій райметодкабінетом доручено перевірити хід навчання заочників, провести з ними нараду, результати в кінці березня винести на раду райВНО [51, с. 12-13]. Продовжувалася практика звільнення тих, хто не мав відповідної освіти. 15 серпня 1955 року з цієї причини був звільнений учитель 1– 4 класів Чаньківської семирічки П. А. Гарбар, натомість призначений фахівець з педагогічною освітою [54, с. 30].

Відділ освіти створював умови для вивчення керівниками шкіл досвіду сусідів. 5 вересня 1951 року було затверджено 12 позаштатних інспекторів РВНО, за кожним закріплено школу, яку треба було відвідувати не менше одного разу на місяць й аналітичну довідку направляти до відділу освіти. Приміром, директор Зеленчанської СШ Іван Іванович Сохатюк був закріплений за Залісецькою, учителька Маківської СШ Фаїна Йосипівна Березіна – за Шатавською, директор Рахнівської СШ Софія Павлівна Пудловська – за Воробіївською і Кривчицькою семирічними школами [51, с. 52]. Ця практика знайшла продовження і в наступні роки, до числа позаштатних інспекторів включали й перспективних учителів, залучали їх до інспекторських перевірок шкіл району, готуючи на більш відповідальні посади.

Великий обсяг роботи з методичного забезпечення навчально-виховного процесу, підвищення професійної рівня педагогічних кадрів виконував районний методичний кабінет. Він відновив роботу в статусі райпедкабінету 10 квітня 1944 року, першим завідувачем аж до 1 вересня 1945 року був Василь Антонович Овчаров. Трохи більше року, з 1 вересня 1945-го до 1 грудня 1946 року, його очолювала Софія Калістратівна Павлова, протягом грудня 1946 по 20 квітня 1947 року – Григорій Степанович Долішний. До приходу на посаду завідуючого РВНО П. Г. Перепелюка керівниками райметодкабінету були І. С. Крадінов, С. А. Лаврентієв (20.04.1947-22.09.1948), Ф. О. Корякін (22.09.1948 – 15.03.1949), П. А. Байтала (15-21.1949), А. Л. Дзекцерман (21.03.-17.09.1949), З. І. Покотилова (17.09.1949 – 26.08.1950), Л. С. Нейман (26.08.1950-1953), Є. П. Остапець (1953-1955). 1 вересня 1955 року райметодкабінет очолив Б. В. Тарнорудський.

Б. В. Тарнорудський, інспектор РВНО

Учителі початкових класів підвищували свій професійний рівень на базі кущових опорних шкіл, предметники – у предметних комісіях. У 1950-1951 навчальному році предметні комісії очолювали: української та російської мов – Ніна Йосипівна Янкилевич, іноземних мов – Є. Ф. Костюкова, математики – Петро Григорович Перепелюк, історії та географії – Микола Савич Янчецький, хімії та біології – Валентина Леонтіївна Оліфер, учителів фізкультури – Степан Романович Слободчиков, секцію старших піонервожатих – М. Б. Ройхман [50, с. 19]. Курсову перепідготовку управлінські кадри проходили в обласному центрі та столиці. Євдокія Прокопівна Остапеч, наприклад, місячні курси завідуючих райметодкабінетами з 15 червня 1953 року проходила в Києві.

Практикувались і педагогічні читання, які спонукали педагогів до активної самоосвіти і творчої діяльності. Перші районні педагогічні читання пройшли 29 березня 1956 року. У них взяли участь представники 22 шкіл. Найбільше – 14 доповідей – надійшло із Зеленчанської СШ, по 4 – з Маківської, Могилівської і Гутояцковоцької, з Дунаєвецької та Нестеровецької середніх – по 3, Рахнівської, Гірчичнянської – по 2, з Голозубинецької – одна. Кращі доповіді відзначені подяками, зокрема директора Дунаєвецької СШ А. Л. Дзекцермана “З досвіду роботи 8 класу з виробничим навчанням”, учителя Маківської СШ Ф. О. Гужальського “Організація та методика проведення екскурсій в сільське господарство”, учителя біології Голозубинецької семирічної школи М. М. Щадила “З досвіду участі учнів у колгоспному виробництві” та представників Зеленчанської СШ С. А. Прокопова “Письмові твори учнів 3 класу”, А. О. Войчишеного “Ручна праця в 1 класі (робота з глиною і папером)”, Г. А. Мудрої “Збільшення та зменшення чисел на кілька одиниць”. П’ять кращих робіт були направлені на обласні педчитання. Відділ освіти вимагав активізувати роботу з цього питання, у кожній школі до виходу у відпустку скласти план підготовки доповідей, заслухати їх у школах і схвалені учасниками шкільних педчитань до 1 січня 1957 року надіслати в РВНО [54, с. 48-50].

Однак у липні 1956 року районні методичні кабінети були ліквідовані, методична робота переносилася в заклади освіти. Бібліотеку поділили: художню літературу передали в школи, методичну залишили у відділі народної освіти, нею на громадських засадах відав Б. В. Тарнорудський [54, с. 57].

Кадрові проблеми супроводжували й інші галузі життя районної громади і в 50-і роки нерідко вирішувалися за рахунок директорів

шкіл. Так 21 лютого 1957 року за рекомендацією райкому компартії України директора Маківської СШ І. І. Сохатюка обрали головою колгоспу ім. Ворошилова, а його наступника І. Г. Камінського через півтора року – головою Михайлівського колективного господарства. Такі переміщення, зміцнюючи одну галузь, ослабляли освітню. У випадку з Маківською СШ це суттєво не вплинуло на стан справ, бо її очолив досвідчений педагог і управлінець раніше завідуючий початковими і директор Рахнівської семирічної шкіл Петро Самуїлович Трончук [54, с. 76].

Двічі на рік проводились наради учителів, де підсумовувалося зроблене, визначались основні завдання на наступний період. Протягом 4-6 січня 1950 року наради проводились як у пленарному режимі, так і в 14 секціях. Під час серпневої наради того ж року були відзначені 23 кращих педагоги, а серед них – Ганна Іванівна Романюк, Юлія Іванівна Любецька, Домінікія Семенівна Ланецька, Зінаїда Михайлівна Петренко, Леоніда Іванівна Бурківська, Іван Сергійович Костяшкін, Софія Калістратівна Павлова, Андрій Трохимович Косарев, Петро Самуїлович Трончук та ін. [50, с. 16].

Практика морального стимулювання кадрів мала місце і в наступні роки. Так напередодні Міжнародного дня солідарності жінок 8 березня 1951 року були оголошені подяки 26 жінкам-педагогам, зокрема завучу Дунаєвецької СШ Г. О. Масенко, учительці Дунаєвецької семирічної школи Ф. С. Дайчман, учительці Маківської СШ Ф. Й. Березиній, директору Заставської семирічної школи В. П. Коритчак, інспектору шкіл З. І. Покотилівій, завідуючій районним методичним кабінетом Л. С. Нейман та ін. У такий спосіб була пошанована праця жінок-педагогів, яких у колективі району на той час налічувалося 211, у тому числі 25 – на керівній педагогічній роботі [51, с. 16-17]. 2 лютого 1955 року виконком Дунаєвецької районної ради депутатів трудящих “за вислугу років і бездоганну роботу” представив до державних нагород 16 педагогів району: до нагородження орденом Леніна – З. М. Петренко, учительку початкових класів Маківської СШ, орденами “Знак Пошани” – Н. І. Зотову, учительку географії Гірчичнянської СШ, О. М. Безпалько, учительку початкових класів Іванковецької семирічної школи, О. А. Конашевич, учительку початкових класів Рахнівської СШ, Н. Й. Янкелевич, учительку російської мови Дунаєвецької СШ, медаллю “За трудову доблесть” – трьох і медаллю “За трудову відзнаку” – вісім педагогів, у тому числі Я. П. Неселовську, учительку української мови Дунаєвецької СШ, С. Д. Габрилевич, учительку

біології Зеленчанської СШ, Ю. Й. Кучменко, учительку математики Дунаєвецької СШ, Н. І. Шаповалову, завідуючу Держанівською ПШ, Н. Я. Манькевич, учительку російської мови Маківської СШ та ін. (ДАХмО, фр. -1042, оп. 3, спр. 10, арк. 46).

До 40-річчя жовтневих подій у Петрограді ці стимули стали ще вагомішими. Сотні педагогів отримали державні нагороди. Звання Заслуженого учителя шкіл Української РСР удостоїлись учитель Дунаєвецької СШ №1 Семен Дмитрович Риндик та учителька математики Маківської СШ Фаїна Йосипівна Березіна. А відділ освіти виніс подяки І. В. Алексеєву, Г. Г. Гончаруку, М. А. Грушко, М. М. Дарманському, А. Л. Дзекцерману, М. П. Колпаковій, А. Т. Косарєву, А. М. Кубецькому, Л. Я. Лернеру, О. М. Матвійчуку, А. К. Михайловському, І. П. Олинцю, П. М. Олійнику, В. Л. Оліфер, А. І. Пец-Ольду, Я. С. Степанову, Л. В. Тиж, П. С. Трончуку, Т. С. Уляницькому, всього – 166 педагогам [55, с. 15-17].

Постійно контролювалося виконання закону про всеобуч. На початку 1950/51 навчального року інспекторською перевіркою було виявлено, що 6 учнів Воробіївської семирічної школи з різних причин не охоплені навчання, щодня школу не відвідувало 40-50 учнів. За серйозні недоліки у виконанні закону про всеобуч директору Ф. Б. Саніцькому було оголошено догану, класним керівникам Горейнову, Дубині, Лаврентьєвій – зауважено, встановлено термін – 15 листопада, до якого педколектив мав виправити стан справ [50, с. 28]. У наказі по відділу “Про підсумки роботи шкіл району за першу чверть 1950/51 н. р.” відзначено незадовільне виконання закону про всеобуч у тій же Воробіївській, Блищанівській, Голозубинецькій та Маківській школах, директорам вказано на недоліки, визначено заходи і терміни їх усунення [50, с. 36-38].

Актуальним залишалось питання подолання неписьменності та малописьменності, оскільки війна в значній мірі знівельювала здобутки довоєнних років. 1950-1951 навчального року ці завдання вирішувалися з допомогою Дунаєвецької СШ робітничої молоді, при якій навіть діяв підготовчий клас, 19 класів сільської молоді (213 учнів) та 17 гуртків з ліквідації неграмотності та малограмотності (280 учнів) при загальноосвітніх школах району (ДАХмО, фр. -1042, оп. 2, спр. 88, арк. 61-62). Перевіривши у грудні 1951 року роботу з даного питання Залісецької, Кривчицької, Гірчичнянської, Рахнівської та Могилівської шкіл, відділ освіти констатував, що постанова ЦК КП(б)

У та Ради Міністрів УРСР “Про повне завершення ліквідації неписьменності і малописьменності серед дорослого населення” в районі виконувалася незадовільно. У вказаних школах навіть не вівся якісний облік цієї категорії населення. Директорам шкіл О. З. Галушку, В. І. Слободяну, В. І. Кліщу, С. П. Пудловській, І. С. Костяшкіну було вказано на недоліку і зобов’язано виправити ситуацію у своїх округах [51, с. 67-68]. 1954 року знову постало питання остаточні ліквідації неписьменності в районі до 1 липня. З цією метою до 1 травня був проведений облік неписьменного населення, списки затверджені на засіданнях сільвиконкомів, наказами по школах виділені учителі для проведення занять.

Однак ліквідація неписьменності і малописьменності залишалася проблемою і в наступні роки. З цього приводу на початку 1958 року наказом по Хмельницькому облВНО, конкретизованому в містах та районах, було поставлено нове завдання: до 1 березня скласти списки, де вказати прізвища, рік народження неписьменних і малописьменних та прізвища закріплених за кожним з них учителів й подати у відділ освіти; забезпечити безперебійне, не менше 2-3 рази на тиждень, індивідуальне навчання; по закінченні – перевірку грамотності й видачу посвідчення про завершення курсу. Персональна відповідальність за завершення кампанії покладалася на керівників закладів освіти. Така категоричність вимог пояснювалася державним і політичним значенням завдання – намаганням влади до 1 грудня, початку всесоюзного перепису населення, закрити проблему і показати всьому світові можливості соціалізму [56, с. 7]. 1958-1959 навчального року над вирішенням цього питання працювали також Дунаєвецька СШ робітничої молоді (6 класів –106 учнів), Гірчичнянська СШ сільської молоді (5 класів –71 учень) та 13 класів на 146 учнів при масових семирічних і середніх школах (ДАХМО, фр.-1042, оп. 3, спр. 54, арк. 89-90).

Відділ народної освіти забезпечував розвиток та удосконалення мережі. У 50-і роки низка шкіл зазнала реорганізації. Рішенням Дунаєвецького райвиконкому від 28 січня 1951 року Рахнівська семирічна школа стала середньою, їй дозволили з 1 вересня 1951 року набрати один восьмий клас на 38 учнів (ДАХМО, фр. -1042, оп. 2, спр. 102, арк. 47). Семирічною стала Воробіївська початкова школа. 1951-1952 навчального року освіти дітям шкільного віку освіти надавали 33 загальноосвітніх школи, у 250 класах – комплектах навчалося 7419 учнів. Першими класами було охоплено 754 дитини (ДАХМО, фр.-1042, оп. 2, спр. 100, арк. 429). Поступово збільшувалася

кількість середніх шкіл: 1953 року 7 середніх шкіл прийняли 3242 учні – майже половину всіх школярів району (ДАХМО, фр.-1042, оп. 2, спр. 119, арк. 50). 1957 року в Дунаївцях з'явилася середня школа №2 і наказом по відділу для здійснення обов'язкового середнього навчання” територія міста була поділена між двома середніми школами, директорам А. Л. Дзекцерману та А. Т. Косареву доручено до 28 серпня переписати дітей віком 6-15 років і списки подати в РВНО [54, с. 87]. 1957-1958 навчального року вже діяло 327 класів – комплектів, навчалось 7522 учні. Кожна четверта школа була середньою. У професійному плані зміцніла вчительська корпорація району, яка об'єднувала 548 педагогів, 319 із них закінчили педагогічні й учительські інститути, 185 – педагогічні училища [55, с. 18].

У післявоєнний період ще 12 років працював у Голозубинцях ветеринарно-зоотехнічний технікум. Його відновлення розпочалося зразу ж після визволення району, а на 5 жовтня 1944 року було прийнято на перший курс 29 хлопців і дівчат. 1946 року технікум очолив Микола Омелянович Дем'яненко, завучем працював Дмитро Іванович Гасай, викладачами різних дисциплін – І. Я. Агаманюк, М. М. Березюк, В. С. Василенко, П. І. Вальгер, М. Ф. Вальтер, М. М. Варсобін, Є. І. Гумінський, М. П. Єрмоленко, Г. В. Зайдель, С. М. Степаненко, Н. Т. Толекевич, Ф. Є. Чепурний, бібліотекарем – М. Т. Ковальчук. Бібліотека на початок 1946-1947 н. р. зібрала 5200 книг та підручників. У грудні 1949 року М. О. Дем'яненко був переведений на посаду директора Андріївського зоотехнікуму Полтавської області, за півроку вибув і Д. І. Гасай, а технікум у Голозубинцях очолили директор І. Є. Рибченко, заступник А. П. Мельничук. Технікум користувався популярністю: 1951 року конкурс на перший курс склав 3,5 особи – 320 заяв, зарахували – 90, 1954 року – було подано 410 заяв. Протягом 1924-1956 рр. технікум випустив 742 спеціалісти – 541 зоотехніка та 201 ветфельдшера [467, с. 255-256].

Навчальний корпус не вмiщав великої кількості бажаючих, тому дирекція не раз порушувала питання перед Міністерством сільсько-го господарства УРСР про будівництво нового корпусу. Натомість Міністерство вдалося до укрупнення однопрофільних технікумів. 1956 року в Хмельницькій області були ліквідовані Дзеленецький агрозоотехнікум Черноострівського району, Кам'янець-Подільська с/г школа підготовки керівних кадрів колгоспів і радгоспів та Голозубинецький зооветеринарний технікум. Учнівський контингент

закритих закладів прийняв Кам'янець-Подільський сільськогосподарський технікум [263, с. 240].

1954 року в Дунаївцях відкрили медичне училище. Для цього в районній лікарні були всі передумови. Насамперед, база – приміщення колишнього маєтку В. С. Завойка. Був і досвід: з 1932 року тут функціонували червонохрестівські вечірні курси на чолі з В. М. Влаговою, які готували медсестер; 1936 року вони переросли в дворічну школу медсестер, директором якої був Бродський; 1939 року з Кам'янця-Подільського перевели групу другокурсниць-акушерок і заклад надбав статусу школи медичних сестер та акушерок. 1942 року, під час окупації, короткий час працювала фельдшерська школа. Збереглися кадри, бібліотека спеціальної літератури. Тому вже 1944 року відбувся набір до школи медсестер, яка діяла впродовж 10 років. Очолювали школу О. І. Слободян (1944 – 1945) і Г. Ю. Коршевер (1945-1954). Оскільки в 50-х роках ширився рух за створення в кожному селі фельдшерсько-акушерських пунктів, помітно зростає потреба в медпрацівниках середньої ланки і було вирішено відкрити в Дунаївцях на базі школи медсестер трирічне медичне училище, яке готувало й фельдшерів. Відбувся набір учнів на денне і вечірне відділення. Випуск фельдшерів 1957 року став першим і останнім. Держава брала курс на укрупнення однотипних навчальних закладів, поруч було Кам'янець-Подільське медучилище – це й визначило долю училища Дунаєвецького [470, с. 257].

Під контролем відділу освіти функціонувала вся система дошкільних закладів району. Роль опорного методичного центру виконував Дунаєвецький дитячий садок. Чимало зусиль у зміцненні навчально-матеріальної бази й організацію роботи провідного в районі дитсадка вклали у 50-і роки завідувачі К. Ю. Кухар, К. Д. Сташевська, Ф. С. Коновалова, І. Т. Хуторянська, Г. А. Завальська, Г. А. Лисова, з 18 квітня 1956 року – Владислава Антонівна Марчук, вихователь С. С. Барон, Г. Ф. Белаєва, Г. Б. Валецька, С. І. Гусева, М. І. Кац, П. З. Кулик, М. І. Панасюк, Т. В. Черкасова та ін.

Владні структури, висунувши концепцію трудової школи, намагались послідовно реалізовувати її під лозунгом зв'язку школи з життям. Впроваджувалося виробниче навчання – вивчення тракторної, автомобільної справи, механізованого доїння корів тощо. Учні Дунаєвецької середньої школи №1 з 8 класу опановували професії суконного виробництва. 11 вересня 1956 року головний інженер суконної фабрики В. М. Скворцов був призначений

керівником виробничої практики з місячним окладом 300 крб., інженери Г. М. Соломинкіна і Р. Д. Стукалова – учителями теоретичного курсу, майстри Б. В. Сухарде, М. І. Магера, В. Н. Камінський та помічник майстра М. А. Макогон – керівниками виробничого навчання в ткацькому та прядильному цехах [54, с. 65].

Для здійснення політехнічного навчання в школах створено 31 майстерню по обробці металу і дерева, 22 навчальних кабінети, у Підлісномукарівській школі – автоклас і теплицю, у Ставищанській – оранжерею, на суконній фабриці та в колгоспах – 10 класів виробничого навчання. Зародилася тенденція передачі школам техніки.

1957 року учні під керівництвом учителів на 26 га вирощували кукурудзу, на 12 га – цукрові буряки, посадили 130851 дерево, на 34 шкільних кролефермах доглядали 2112 кролів, на ставищанській птахофермі – понад 70 голів птиці, зібрали 54800 кг металолому. 66 юннатів, 4 гуртки, Маківська і Зеленчанська середні школи були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки і отримали її нагороди [55, с. 20-25].

1957 року на базі Дунаєвецької СШ діяли курси підготовки до вступу у ВНЗ, які очолював директор школи А. Л. Дзекцерман. Викладачами працювали І. І. Орлов, Д. Й. Бессель, П. В. Юрченко, М. Л. Мар'янський, Г. Г. Гончарук, Б. В. Тарнорудський, І. Б. Фарбер. Слухачі оплачували навчання (120 крб. за чотири місяці – увесь курс), за рахунок цих коштів й отримували платню викладачі. Зараховані 29 слухачів навчались у суботу і неділю [54, с. 80-81].

Впроваджувалося вивчення крім німецької ще й англійської мови. З 1 вересня 1953 року її почали опановувати учні Заставської семирічної школи [52, с. 86].

Відділ освіти та школи проводили роботу з виявлення і підтримки обдарованих дітей – проведення олімпіад, конкурсів, оглядів, спартакіад. Значний обсяг цих завдань покладався на районний будинок піонерів, відновлений 1951 року рішенням облвиконкому. Його очолила Марія Іллічна Данилевич. Окрім посад керівників гуртків ввели й посаду інструктора-методиста. Будинок піонерів взяв на себе організацію дозвілля школярів міста. Колектив працював з 12 до 20 години, у неділю – з 10 до 12 і з 18 до 21 – ої [51, с. 75-76]. Упродовж 50-х років роботу в районному будинку піонерів на посаді завідуючих крім М. І. Данилевич організували Л. М. Галатин, Є. П. Морган,

Л. С. Шевченко, інструкторів – методистів, масовиків – Г. Смирнова, Н. М. Бурцева, В. Д. Семенова та ін.

1951 року крім традиційних предметних олімпіад і конкурсу-огляду художньої самодіяльності був проведений зліт юних техніків, а в червні – районна спартакіада школярів. Показовою є та увага до фізичного загартування молоді, яку проявляла місцева влада. Оргкомітет очолив заступник голови райвиконкому П. Г. Верещинський, ввійшли не тільки освітяни – зав. РВНО А. Л. Дзекцерман, С.Р. Слободчиков, а й секретар райкому партії М. Г. Шутько, секретар райкому комсомолу К. К. Кухар. А це сприяло створенню матеріальної бази змагань, стимулювало участь закладів освіти в розгортанні спортивно-масової роботи [51, с. 38-39].

Ідеєю дружби українського і російського народів був пройнятий огляд художньої самодіяльності, проведений в січні 1954 року на честь 300-річчя Переяславської ради. У ті січневі дні сільський блищанівський хор під керівництвом учителя Василя Івановича Ірчишеного успішно представив Хмельницьку область на ювілейному концерті в Києві. А школи району боролись за першість на районному огляді. Найкраще виступили школярі Зеленчанської СШ (директор І. І. Сохатюк, художні керівники Бернада та В. П. Орищенко), Гірчичнянської СШ (директор В. І. Кліщ), Дунаєвецької СШ (директор К. Ю. Задирака), Чаньківської семирічної (директор М. Г. Шутько, художній керівник Вишемірський) [53, с. 22].

Школа й надалі залишалася під потужним ідеологічним пресом. Свідченням цього є відзначення 1951 року річниці з дня виходу, як зазначалось у наказі по відділу освіти, “історичних праць тов. Сталіна з питань мовознавства”. 24 червня з цього приводу відбулися районні збори, на яких залякані репресіями вчителі з особливою увагою вслухались у доповідь завідуючого РВНО, аби знайти в ній той запобіжник, який зробить їх працю, та й життя, захищеними. На районній виставці “Рік перебудови викладання мови в школах району” експонувались плани, учительські доповіді, розробки уроків, наочність, учнівські зошити, щоденники, контрольні роботи [51, с. 38].

Атеїстичне виховання нерідко поєднувалося з репресивними діями. 24 лютого 1959 року за здійснення церковного обряду похорону чоловікового батька вчительці Зеленчанської СШ Л. М. Галатин та директору А. М. Кубецькому було вказано на серйозне послаблення атеїстичної роботи в школі, а до вчительки були вжиті країні заходи.

“Вважати неможливим дальше перебування на вчительській роботі Галатин Л. М. як таку, що скомпрометувала себе перед громадськістю села, колгоспниками і учнями школи”, – зазначалося в наказі по відділу народної освіти [58, с. 3]. Відновлена в роки окупації Голозубинецька каплиця знову зазнала тиску, 9 квітня 1951 року райвиконком прийняв рішення просити облвиконком закрити її, а приміщення передати під сільський Будинок піонерів, бо “в селі Голозубинці є великий попит на піонерський клуб, оскільки на території села розміщений зооветтехнікум і школи, а будівля знаходиться запущеному стані...” (ДАХМО, фр.-1042, оп. 2, спр. 100, арк. 7).

Дещо робилося для зміцнення навчально-матеріальної бази, хоча в умовах відновлення зруйнованого війною господарства давалось це не просто. В основному проводилися капремонти, добудови, реконструкції. Освітняни повертали свої приміщення, які в період окупації та перші повоєнні роки використовувались іншими організаціями. 31 липня 1956 року Дунаєвецькій семирічній школі передана остання в районі шкільна будівля, яку тривалий час не вдавалось відібрати в районного відділу НКВС навіть партійним органам [54, с. 57]. 1957-1958 навчального року учні Вихрівської та Іванковецької семирічних шкіл розпочали у відбудованих за допомогою колгоспів шкільних приміщеннях. Були введені в дію шкільні майстерні в Могилівці та Заставлі.

Наочні посібники доводилося виготовляти в основному власними силами. 12 грудня 1958 року в районі був даний старт учнівському конкурсу з виготовлення наочного приладдя. Його мета полягала в розвитку творчості школярів, поглиблені й практичному застосуванні набутих знань. Однак була в цьому й прагматична складова: кращі учнівські вироби поповнювали шкільні кабінети і використовувалися при вивченні програмового матеріалу. Перше місце конкурсної комісії віддала Дунаєвецькій середній №2 та Сприсовецькій восьмирічній школам [59, с. 39-41].

1958 року Дунаївці стали містом. 24 січня 1958 року райвиконком прийняв історичне рішення “Про перейменування Дунаєвецької селищної ради депутатів трудящих в міську раду районного підпорядкування”: “1. Просити виконком Хмельницької обласної ради депутатів трудящих перейменувати Дунаєвецьку селищну раду в міську раду районного підпорядкування. 2. Ліквідувати Могилівську сільську раду депутатів трудящих. 3. Включити до складу Дунаєвецької міської ради депутатів трудящих села Могилівку

та Дунаївці, які зрослися з нею”. 12 липня облвиконком підтримав клопотання і вирішив: “Ліквідувати Могилівську сільську раду Дунаєвецького району. Включити села Дунаївці і Могилівку в смугу селища Дунаївці. Віднести селище Дунаївці до категорії міст районного підпорядкування”. Першим головою новоствореної міської ради став С. О. Гаган [361, с. 157-158].

1958 року законом “Про зміцнення зв’язку школи з життям та про дальший розвиток системи освіти в СРСР” вводилося загальне обов’язкове восьмирічне навчання та нова структура шкільної освіти: загальна обов’язкова восьмирічна школа для дітей 7-15 років, повна середня для підлітків і молоді 15-18-річного віку (денні, вечірні і заочні середні школи), школи-інтернати, спеціальні школи для дітей з вадами фізичного і розумового розвитку. Збільшенню кількості учнів, що здобували не тільки базову, а й повну середню освіту, сприяла відміна плати за навчання у відповідності з постановою Ради Міністрів СРСР “Про скасування з 1 вересня 1956 року плати за навчання у старших класах шкіл, середніх спеціальних та вищих навчальних закладах”. 1958-1959 навчального року в районі функціонувало 16 середніх, 27 семирічних, 20 початкових та 2 школи робітничої молоді, працювало 604 учителі [361, с. 159].

Указом Президії Верховної Ради УРСР від 27 січня 1959 року був ліквідований Миньковецький район, і значна частина сіл разом з колишнім райцентром, а отже, шкіл та учнів, була приєднана до Дунаєвецького району. Колишній завідувачий Миньковецьким РВНО Г. Д. Гавінчук, передавши справи, очолив Миньковецький дитбудинок. А 1 лютого 1959 року наказом по Дунаєвецькому районному відділу народної освіти відбулося перше призначення – С. Х. Адесшан стала учителькою 5-10 класів тільки що приєднаної Миньковецької СШ. 15 червня 1959 року з посади директора була звільнена О. А. Боровик, а 15 серпня того року до виконання обов’язків директора Миньковецької середньої школи приступив Михайло Семенович Скобелев, педагог і управлінець, який за короткий час вивів школу в число кращих на Хмельниччині [59, с. 10-19; 290].

Все це вимагало збільшення числа кваліфікованих кадрів. Їх готував відновлений 1944 року Кам’янець-Подільський учительський інститут, 1948 року реорганізований у педагогічний. 1952-1953 н. р. у ньому працювало 76 викладачів, об’єднаних 14 кафедрами [117, с. 238].

ХІ. НА ШЛЯХУ ДО ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

1

60-і роки в історії освіти – це період, коли зусиллями влади і педагогічної громадськості був завершений перехід до обов'язкової восьмирічної і розпочався поступовий перехід до обов'язкової загальної середньої освіти. За 15 повоєнних років відбулося суттєве удосконалення навчально-виховного процесу, матеріальної і кадрової бази, що дало підстави ХХІІ з'їздові КППС у жовтні 1961 року в новій програмі партії поставити завдання: *“Протягом найблищого десятиріччя здійснити обов'язкову середню загальну і політехнічну одинадцятирічну освіту для всіх дітей шкільного віку і освіту в обсягу 8 класів для тієї частини молоді, що зайнята в народному господарстві і не має відповідної освіти; а в наступному десятиріччі буде надана для всіх можливість дістати повну середню освіту”* [338, с. 107-108].

На основі прийнятого Верховною Радою СРСР у грудні 1958 року закону “Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР” середня освіта здійснювалася у два етапи: I – базову середню освіту давала восьмирічна школа, II – повну середню освіту – три типи закладів: денні, вечірні і заочні середні школи, а також технікуми і училища. Підводячи підсумок роботи в першій чверті 1960-1961 навчального року, Дунаєвецький райвідділ освіти констатував, що закон про всеобуч виконаний повністю, не навчалася лише 49 хворих, одна сліпа, 4 глухонімих і 9 розумово відсталих дітей [59, с. 49]. Однак ще чимало працюючої молоді залишалося без восьмирічної освіти. Тому наприкінці 1961 року на виконання наказу облВНО №777 від 22 грудня 1961 року для максимального охоплення працюючої молоді навчанням і створення їй умов для отримання освіти в обсязі 8 класів при Дунаєвецькій середній школі робітничої молоді, Великожванчицькій, Зеленчанській і Маківській середніх, Вихрівській, Великокужелівській, Чаньківській, Малокужелівській, Міцівецькій, Яцковецькій восьмирічних школах були відкриті класи з прискореним терміном навчання за 8 класів [62, с. 6-7].

Війна застала повернутися до випробуваної форми роботи з дітьми-сиротами, безпритульними і в 1944-1945 рр. відкрити

в області 23 дитячих будинки. В основному впоравшись із поставленим завданням, дитячі будинки на початок 60-х трансформувались у допоміжні школи-інтернати – заклади для особливої категорії дітей – хворих, розумово відсталих. Наказом по обласному відділу освіти від 24 серпня 1961 року Миньковецький дитбудунок також був реорганізований у допоміжну школу-інтернат. Директор дитбудинку Г. Д. Гавінчук за участі членів ліквідаційної комісії інспектора шкіл О. К. Шкапоїда, депутата М. С. Скобелева передав матеріальну базу і документи новопризначеному директору допоміжної школи І. М. Миндрі. Цей заклад взяв на себе функцію надання восьмирічної освіти складній категорії дітей не тільки Дунаєвецького, але й інших районів [60, с. 57].

В 1961-1962 н.р. у 1549 загальноосвітніх школах області здобували освіту 260 612 учнів. До 1966 року кількість учнів в області збільшилася на 20093, було відкрито 16 нових шкіл [148, с. 62]. У Дунаєвецькому районі діяло 14 середніх, 29 восьмирічних, 21 початкова школа та 5 середніх шкіл працюючої молоді.

Деяка підтримка надавалася обдарованій і здібній молоді. 1962 року на базі Дунаєвецької СШ №2 була створена юнацька математична школа, яку очолив П. В. Юрченко, набрано 25 учнів. Двічі на тиждень двогодинні заняття з ними проводили П. В. Юрченко, Н. Ю. Олексієва, А. Й. Годлевський, В. С. Вейхерман, Н. Ю. Коломієць, Г. Ф. Онишко [62, с. 70].

Збільшення терміну навчання, кількості учнів, складні завдання, поставлені перед освітою, вимагали суттєвого поліпшення навчально-матеріальної бази. 22 липня 1960 року ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову “Про шкільне будівництво і заходи по зміцненню матеріальної бази шкіл”, а Рада Міністрів УРСР, щоб розібратись у наявній базі, встановити її дійсний стан – постанову “Про перепис шкільних будинків і матеріальної бази шкіл”, поклавши виконання на органи освіти і ЦСУ. На її виконання відділ освіти зобов’язав директорів шкіл до 1 грудня здійснити перепис і не пізніше 10 грудня передати переписні листки до районного статуправління [61 с. 17-18] (Додаток №16). На той час використовувалося чимало будівель, зведених ще в ХІХ ст., а також пристосованих приміщень. Тільки для відкриття восьмих класів у восьмирічних школах потрібно було мати додатково 28 класних кімнат. У цих умовах, виходячи із своїх можливостей, на місцях з допомогою колгоспів, підприємств здійснювались

капітальні ремонти, реконструкції, добудови. У зв'язку з будівництвом приміщень Станційнодунаєвецької середньої, Заставської і Шатавської восьмирічних шкіл 1 серпня 1961 року були відкликані з відпусток директори В. Й. Козюк, С. С. Патунін, Ф. Й. Березіна, аби вчасно підготувати заклади до нового 1961-1962 навчального року [60, с. 36].

Учительство потребувало підтримки батьківської громадськості, тому посилило просвітницьку роботу серед батьків. Використовувались випробувані форми: батьківські збори, бесіди, лекції. На початку 1961 року з ініціативи відділу освіти на базі Дунаєвецької СШ №1 був створений батьківський університет, який очолили громадський ректор А. Л. Дзекцерман, його заступники А. Т. Косарев – директор Дунаєвецької СШ №2 і Л. Я. Лернер – голова педагогічної секції товариства з розповсюдження наукових і політичних знань. Був визначений контингент – 100 слухачів з числа батьків, яких мали забезпечити міські середні та восьмирічна, а також територіально близькі Заставська і Січинецька восьмирічні школи. Заняття проводились раз у два тижні по дві години [60, с. 2-3]. У роботі університету брали участь працівники відділу освіти. На другому занятті з лекцією “Роль сім’ї і школи у вихованні дітей” виступив інспектор шкіл Гнат Григорович Гончарук.

Досвід роботи з батьками педколективу Дунаєвецької СШ №1 був підтриманий іншими школами. У Смотрицькій СШ на заняттях батьківського університету з лекціями виступали директор О. Бортняк, учителі К. Чесанівський, Г. Бродзянський, Н. Драгобецька, лікар Б. Генін, досвідом сімейного виховання ділилися батьки О. Вахтіна, Л. Мікус, І. Сидорук, Н. Бачинський, М. Михайлишен. У Великожванчицькій СШ у рамках університету практикували різні форми занять, у тому числі й науково-практичні конференції. На одній з них лекцію “Навчання і виховання – нероздільні” прочитала організатор позакласної роботи О. Добжанська, виступили директор школи В. Криворука, заступник директора С. Пшелуцький, голова сільради Ф. Васильєва, заступник голови батьківського комітету В. Слабкий. Була організована виставка учнівських виробів, зошитів, альбомів.

30 грудня 1962 року Президія Верховної Ради Української РСР указом, підписаним головою Д. Коротченком і секретарем А. Зленком, провела чергове укрупнення районів, до Дунаєвецького

*І. К. Свинарчук, директор
Маліівецької НСШ*

приєднала Новоушицький і низку сільрад Смотрицького та Ярмолинецького районів. Тому з початком 1963 року в систему освіти району влилося кілька десятків нових навчально-виховних закладів, які стали об'єктом особливої турботи відділу освіти. Адже треба було познайомитися з кадрами, проаналізувати стан навчально-матеріальної бази, трудовлаштувати працівників ліквідованого відділу освіти, здійснити перестановки, призначення. Скажімо, завідуючий Новоушицького відділу освіти Іван Семенович Кордонський, здавши справи, 1 березня 1963 року очолив восьмирічну

школу в рідному селі Куражин, а 1 серпня того ж року – Новоушицьку заочну середню школу, інспектор шкіл М. П. Бавровський переведений на рівнозначну посаду в Дунаєвецький РВНО [63, с. 14, 18, 39; 368].

У зв'язку з розширенням мережі був переглянтий штат громадських інспекторів і поповнений новими людьми. 26 січня 1963 року ними стали М. М. Кордас, завуч Миньковецької СШ, І. Ф. Яворський, директор Морозівської СШ, П. І. Хромий, завуч Рахнівської СШ, М. М. Дарманський, директор Іванковецької восьмирічної школи, І. К. Свинарчук, директор Маліівецької восьмирічної школи, А. Д. Білик, директор Новоушицької СШ, Г. П. Колос, директор Бучаївської восьмирічної школи, та ін., всього – 46 осіб. Вони діяли на підставі “Положення про громадських інспекторів шкіл районного, міського, обласного відділів освіти та Міністерства освіти УРСР” [63, с. 26-27]. У списку шкіл, які мали педагогічний досвід з різних проблем, з'явилися Вільховецька, Глібівська, Калюська, Новоушицька середні, Браїлівська восьмирічна і Тимківська початкова [63, с. 17-18].

Основні напрями діяльності педколективів у 60-і роки визначали законодавчо-нормативні акти, спрямовані на здійснення обов'язкової

загальної середньої освіти, підвищення якості навчально-виховної роботи. 15 лютого 1960 року ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР постановою “Про організацію шкіл продовженого дня” зажадали створення матеріальних і адрових умов і розгортання мережі груп та шкіл продовженого дня. 1964 року у відповідності з постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР “Про зміну терміну навчання в середніх загальноосвітніх трудових політехнічних школах з виробничим навчанням” значно скорочувалася програма обов’язкової професійної підготовки, вводився 10-річний термін навчання.

У червні 1965 року постанову “Про поліпшення роботи шкіл, професійно-технічних училищ, середніх спеціальних навчальних закладів, дошкільних і позашкільних установ Української РСР” прийняла Верховна Рада Української РСР. На її виконання уряд, органи освіти видали низку нормативних актів, спрямованих на удосконалення освіти і виховання підростаючого покоління.

Того ж року відбулися суттєві зміни в організації бухгалтерського обліку – створені централізовані бухгалтерії при відділах освіти. До штату централізованої бухгалтерії при Дунаєвському РВНО ввели 24 посади, її очолили Леонід Мартинович Перетятко, головний бухгалтер, та Броніслава Степанівна Ясінська, заступник, ввійшли ст. бухгалтер П. В. Ясінецький, касир Л. К. Куриловська, бухгалтери І. М. Олинець, Н. І. Болюх, М. В. Себастьянова, М. М. Леміжанський, водій Л. П. Фурманович та ін. [66, с. 10]. Це дало можливість скоротити шкільних бухгалтерів, досягти суттєвої економії коштів, посилення фінансової дисципліни та контролю за виконанням бюджету.

8 січня 1965 року у зв’язку з тим, що в Дунаївці переїхало чимало сімей військовослужбовців, діти яких навчалися в російськомовних школах, райвиконком прийняв рішення відкрити при Червоносільській початковій школі два класи-комплекти з російською мовою навчання: 1-ий клас – 6 учнів, 2-ий – 4, 3-ій – 5 і 4-ий – 5 (ДАХМО, фр.-1042, оп. 4, спр. 9, арк. 2). Все чіткіше окреслювалася потреба у будівництві в Дунаївцях школи і дитсадка для задоволення потреб дітей військовослужбовців, які інтенсивно поповнювали міську громаду.

1966 року вищі і середні спеціальні навчальні заклади, підприємства, колгоспи, організації отримали велике поповнення за рахунок одночасного випуску учнів 11 і 10 класів. Враховуючи ситуацію, ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову “Про заходи по розширенню навчання і влаштуванню на роботу в народне господарство

молоді, яка закінчує загальноосвітні школи в 1966 році”, передбачивши збільшення прийому у сільськогосподарські інститути на 2 тис., у сільськогосподарські технікуми – на 9 тис. студентів. При передових господарствах планувалося відкрити училища і курси для набуття професій механізаторів, тваринників, будівельників.

Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР “Про заходи дальшого вдосконалення роботи середньої загальноосвітньої школи” від 10 листопада 1966 р. поставила завдання до 1970 року в основному здійснити перехід до обов’язкової середньої освіти, удосконалити навчальні плани, програми, підручники відповідно до вимог політехнічної освіти, трудового навчання і виховання, обладнати шкільні майстерні, організувати факультативні заняття, школи та класи з поглибленим вивченням предметів за вибором учнів, підготовку відповідних кадрів, власне – здійснити суттєву перебудову освітнього процесу. На цей час

Колектив централізованої бухгалтерії Дунаєвецького РВНО. 1967 р.

у 29,3 тис. загальноосвітніх шкіл України навчалося 8,5 млн. учнів [442, с. 332], у Хмельницькій області 1966-1967 навчальний рік розпочали 133086 вихованців 1465 загальноосвітніх шкіл, кожна п'ята школа була середньою. З кожним роком кількість середніх шкіл зростала і на кінець 60-х складала 312 закладів [148, с. 62-63].

Все це потребувало суттєвого зміцнення навчально-матеріальної бази. 1967 року у зв'язку з 50-річчям жовтневих подій у Петрограді колгоспники к-пу імені Затонського, с. Лисець, виступили із зверненням до громадськості Дунаєвеччини "Зробимо наші села благоустроєними, а свої садиби – квітучими". Звернення разом із головою колгоспу М. Мاستикашем, заступником голови Г. Телячим, головою сільради О. Юр'євою, секретарем комсомольської організації Г. Ковальчуком підписав і директор Лисецької восьмирічної школи Петро Васильович Ковальчук. Підтримали звернення райком партії та райвиконком. Цей не позбавлений ідеологічного заряду захід дав поштовх до здійснення давньої мрії кожного села – поліпшити благоустрій населених пунктів, збудувати основні об'єкти сільської інфраструктури – школи, дошкільні заклади, фельдшерські пункти, клуби, будинки культури, дороги, водогони, лазні тощо. Звернення знайшло зацікавлене обговорення і підтримку на сторінках районної газети. Відбувалися збори, обговорювались плани благоустрою, затверджувались заходи. У них знайшли місце й освітянські об'єкти. Скажімо, ініціатори почину – лисичани планували збудувати дитсад, шкільну їдальню, а в перспективі – типову школу.

Чимало із запланованого вдалося здійснити вже в 60-і роки. 1967 року було здано двоповерховий житловий будинок для вчителів у Нестерівцях, перед початком навчального року голова сільради В. П. Огородник вручив ключі директору школи В. М. Герасимову, завучу М. П. Колпаковій, учителям А. Л. Закордонцю, Г. А. Яворській, М. В. Заїзжій, Г. А. Варгатій, А. В. Михайловській. 27 серпня того ж року відчинила двері триповерхова школа в Макові, голова колгоспу "Україна" В. В. Стеньгач вручив ключі директору І. І. Сохатюку. У Томашівці коштом колгоспу збудували двоповерхову школу, реконструювали одне приміщення під їдальню, інше – під дитячий садок. Голова колгоспу В. М. Ткачук вникав у життя школи, знав її проблеми, фінансово допомагав обладнати навчальні кабінети, майстерні, спортивний комплекс. Будувались шкільні приміщення у Великому Жванчику, Яцківцях, Балині, Малій Побіянці, Морозові, Маліївцях.

Влада контролювала і всіляко підтримувала будівництво закладів освіти, розглядаючи питання на пленумах райкому партії, сесіях районної ради. У травні 1969 року завідуючий райвідділом освіти інформував депутатів про завершення будівництва типових шкільних приміщень у Катеринівці, Малій Побіянці, Ставищі, Яцківцях, Смотричівці, житлового будинку для вчителів у Макові, розпочалося будівництво шкіл у Чанькові, Великій Кужелеві, Морозові, Балині.

Головною вимогою перебудови системи народної освіти було поєднання навчання з продуктивною працею. Вводилося виробниче навчання, підготовка трактористів, водіїв, тваринників. На виконання закону “Про зміцнення зв’язку школи з життям та про дальший розвиток системи освіти в СРСР” вже 1959 року почали створюватися учнівські виробничі бригади.

У Морозівській СШ до її складу ввійшло 48 учнів, очолили бригаду десятикласник Віктор Бабійчук та учитель виробничого навчання агроном Л. Н. Вільчанський. Члени бригади брали участь у збиранні зернових, картоплі, кукурудзи, посадці шестигектарного молодого саду, виготовленні торфоперегнійних горшечків, доглядали колгоспний сад. Ланки Галини Грохольської та Галини Тихої вирощували цукрові буряки на площі 2,5 га. Під час зимових канікул 1960 року учні 10 класу Іван Олійник, Ніна Побожна, дев’ятикласники Броніслава Бучківська, Станіслава Розгонюк та інші заготовляли поліл, пташиний послід.

У Миньковецькій СШ виробничим навчанням охопили не тільки старшокласників, а й учнів молодших класів. Учні старших класів вивчали автомобільну, тракторну і швейну справу. По закінченні 1959-1960 навчального року 28 випускників разом з атестатами отримали свідоцтва про набуття спеціальності тракториста, 28 учениць – швей 4 і 5 розрядів, 8 хлопців стали колгоспними трактористами. У шкільних майстернях учні виготовляли меблі на замовлення. Лише під час літніх канікул 1960 року школярі виготовили 250 учнівських парт, зібрали 10 тонн металевого лому, розповсюдили літератури на 16 тис. крб., виростили 400 кролів, посадили 1600 фруктових дерев, 400 метрів живої загорожі, гектар лісу. На початок 1961-1962 навчального року в районі діяло 12 учнівських виробничих бригад у складі 600 учнів, створено 58 шкільних майстерень.

1969 року курс на трудову політехнічну загальноосвітню школу деталізувала спільна постанова ВЦРПС, ЦК ВЛКСМ, Міністерства

народної освіти СРСР і Держпрофосвіти СРСР “Про професійну орієнтацію учнівської молоді”. Трудовий гарт старшокласники проходили здебільшого в учнівських виробничих бригадах. Їх кількість і склад зростали, на 1 вересня 1969 року діяло 15 таких бригад, вони об’єднували 1225 учнів, вирощували цукрові буряки на площі 306,5 га.

Кращою була учнівська виробнича бригада Смотрицької СШ, яку очолював учень 10 класу В. Грабовський. Члени бригади не тільки обробляли 25 га посівів, але й проводили досліди “Вплив підживлення органімінеральною сумішшю на врожай озимої пшениці” та “Вплив комплексних мінеральних добрив на урожай цукрових буряків”. Експеримент закінчився успішно, бригада збрала по 32 ц зернових і 350 ц цукрових буряків, більше ніж по колгоспу.

Школярі району активно включилися в естафету “За бережливе ставлення до природи”, конкурси “На кращу дослідну ділянку з біології”, “На краще озеленення шкільної садиби”.

З метою обміну досвідом та морального стимулювання діяльності учнівських виробничих бригад у листопаді 1969 року був проведений зліт їх кращих представників. Досвідом ділилися бригадири Зоя Слободян (Морозівська СШ), Анатолій Гаврилюк (Миньковецька СШ), Віктор Грабовський (Смотрицька СШ), Петро Гикавий (Рахнівська СШ), а також юннати Ірина Герцман (Дунаєвецька СШ №2), Неоніла Тиж (Дунаєвецька СШ №1), Ольга Калинюк (Маківська СШ). Учасники зльоту отримали нагороди, подарунки і прийняли звернення.

Популярним став рух “Усім класом – на ферми, тракторні стаї”. На комсомольських зборах усі 18 випускників Гірчичнянської СШ заявили про готовність залишитись у колгоспі. Правда, далеко не всі дотримались обіцянки – життя коригувало раніш прийняті рішення. І все ж агітаційна робота давала відчутні результати. Скажімо, 1969 року 24 випускники Смотрицької СШ залишилися працювати в колгоспі, а 18 у цей час навчалися у Кам’янець-Подільському сільськогосподарському інституті. Рух усіляко підтримувався. Після двох років роботи на фермі телятницею вихованка Рахнівської СШ Марія Войт була нагороджена медаллю “За трудову відзнаку”.

Для посилення управлінського впливу, кращої організації виробничого навчання і профорієнтаційної роботи у відділах освіти

вводилась посада інспектора з виробничого навчання, а в деяких середніх школах – заступників директора з цього ж питання. 1 березня 1963 року інспектором Дунаєвцького райВНО з виробничого навчання був призначений А. М. Єремеев, 12 травня того року ці обов'язки перебрав В. Г. Лесков [63, с. 18]. 30 вересня 1966 року на посаду заступника директора з трудового навчання Дунаєвцької СШ №2 був призначений Л. П. Магера [68, с. 60].

Творчість повоєнних педагогів породила різноманітні форми поєднання навчання з продуктивною працею.

В області та за її межами була відома оранжерея Ставищанської восьмирічної школи, її творць і організатор роботи директор Адольф Іванович Пец-Ольд, біолог за фахом. Він встановив зв'язки з Київським та Кам'янець-Подільським ботанічними садами, влітку і взимку в оранжереї цвіли квіти. На дослідних ділянках, закріплених за старшокласниками, вирощувались рекордні врожаї нових сортів сільськогосподарських культур. Школа була учасницею Всесоюзної виставки досягнень народного господарства в Москві, учні відзначені медалями. У Ставище приїжджали екскурсанти, учасники семінарів, школа ділилася не тільки досвідом, а й насінням [477, с. 234-235].

Велику дослідницьку роботу у Вільховецькій СШ вів учитель біології Ф. С. Бацура, який на дослідних ділянках зі своїми вихованцями виростив 120-центнерний урожай кукурудзи. Школа була відзначена Великою срібною медаллю ВДНГ, а учитель – орденом Леніна [203, с. 39].

А. І. Пец-Ольд

В оранжерії Ставищанської 8-річної школи

Великої уваги надавалося вихованню учнівської молоді на принципах морального кодексу будівника комунізму. У стіни шкіл поступово поверталось репресоване в 30-і роки краєзнавство. Сприяла цьому, у першу чергу, кампанія написання і видання двадцятишеститомної історії міст і сіл України, яка набирала сили, втягувала у краєзнавчий пошук тисячі учителів, викладачів ВНЗ, студентів і, навіть, школярів. Хмельницькій області повезло в цій справі ще й тому, що обласний відділ народної освіти з 1952 року очолював Степан Дмитрович Бабишен, активний дослідник минулого краю, палкий прихильник туризму і краєзнавства, як методу навчання і виховання патріотів, автор “Програми для збирання матеріалів з топоніміки”, “Путівника по визначних місцях Хмельницької області: на допомогу юним мандрівникам”(1957, 1958), книг “Топоніміка в школі”(1962) та інших праць, науковець, який 1963 року захистив кандидатську дисертацію “Краєзнавство як засіб зв’язку шкіл з життям і підготовки учнів до праці”, а 1985 року – докторську “Основні тенденції розвитку школи і освіти Древньої Русі (X – перша половина XIII ст.)” [92;93]. У 60-і роки на сторінках газет, наукових журналів і

збірників з'явилася низка його публікацій. 1966 року в дунаєвецькій районній газеті “Ленінський шлях” – статті “Композитор Заремба” (№22, 10 лют.), “Визначний письменник і вчений” (№31, 12 берез.), “Автор першої граматики – із Смотрича” (№92, 2 серп.), “Фрунзе і Мануїльський у Макові” (№131, 1 листоп.). За його ініціативи і підтримки учителі та учні розгортали дослідницьку роботу, туризм, екскурсійну, пам'яткоохоронну і музейну роботу.

У середині 60-х чимало учителів, у першу чергу істориків, ввійшли до складу робочих груп зі збору джерельного матеріалу, директор Маківської середньої школи історик І. І. Сохатюк став співавтором нарису про село Маків, більшість – авторами 32 довідок про села – центри сільських рад, вміщених у томі історії населених пунктів Хмельницької області [183, с. 237-296]. Директор Миньковецького дитбудинку Г. М. Гавінчук дослідив історію Миньківців, написав багатосторінкову довідку, першим у післявоєнні роки відкривши землякам історію так званої Миньковецької держави, творцем якої був реформатор кінця XVIII – початку XIX ст. власник Миньковецького ключа маєтків граф Ігнацій Сцібор Мархоцький. Активну участь в історико-краєзнавчій роботі брала Рахнівська СШ, її директор і вчитель історії В. І. Кліщ, заклад був визначений школою

*Сохатюк І. І.,
директор Маківської СШ*

*Кліщ В. І., історик, директор
Рахнівської СШ*

передового педагогічного досвіду з цього питання. Плідно на цій ниві працював учитель історії Міцівецької семирічної школи Казимир Миколайович Гурський. Він обладнав один з кращих географічних майданчиків, займався фотографією, залучав учнів до археологічних розвідок, екскурсій, вивчення рідного краю, зібрав гарну бібліотеку, ще до всеукраїнської кампанії з написання і видання історії міст і сіл Української РСР підготував рукопис історії Міцівців [137].

У школах створювались музеї, музейні кутки, 1960 року проведений конкурс на кращий шкільний музей, оргкомітет і журі очолював інспектор шкіл Г. Г. Гончарук [59, с. 4].

1964 року відділ освіти створив районну станцію юних натуралістів на громадських засадах на базі Миньковецької СШ. Її завдання – “надання методичної допомоги юним натуралістам шкіл, проведення дослідів на пришкільних дослідних ділянках, а також узагальнення і поширення передового досвіду роботи юних натуралістів” – реалізовували директор СЮН учителька біології Є. Б. Олійник та методист учителька О. Я. Бойко. Куратором цієї громадської інституції був все той же Г. Г. Гончарук [65, с. 21].

23 листопада 1966 року з метою масового залучення школярів до туристсько-краєзнавчої роботи, походів по місцях бойової і трудової слави, вивчення рідного краю були створені на громадських засадах Дунаєвецька районна станція юних туристів-краєзнавців при Дунаєвецькому будинку піонерів і Смотрицька – при Смотрицькому будинку піонерів. За Дунаєвецькою СЮТК закріплені школи Дунаєвецької, Великожванчицької і Маківської зон, за Смотрицькою – Смотрицької і Станційнодунаєвецької. Організаційну роботу зі створення станцій здійснили директори будинків школярів Л. К. Накидка, В. К. Мединський та інспектор О. К. Шкапоїд [68, с. 72].

У серпні 1968 року спільними зусиллями новостворених СЮТК було здійснено туристсько-екскурсійний похід по Чернівецькій, Івано-Франківській, Тернопільській і Закарпатській областях. До складу групи включено 19 осіб – в основному старші піонервожаті. Очолили групу директор районного будинку піонерів Л. А. Харжевська та учитель географії Томашівської восьмирічної школи С. В. Шевчук. Похід став школою практичного досвіду для організаторів шкільної туристсько-краєзнавчої роботи [69, с. 27].

С. В. Шевчук (крайній справа) під час відкриття Кургану козацької слави в Пиляві. 23. 09. 1990 р.

Виховна робота велася по всіх напрямках, адже перед школою ставилося завдання формувати гармонійно розвинуту особистість. Влітку 1964 року попри оздоровлення виховну функцію здійснювали піонерські табори – Миньковецький (директор С. А. Кшановський), Удрівецький (М. А. Задерновський), Новоушицький (М. Д. Антоняк) і Цівковецький (С. Ф. Яровий), поєднуючи відпочинок з екскурсіями, спортивними заняттями, самодіальною художньою творчістю [65, с. 26, 46].

Міністерство народної освіти УРСР наказом “Про хід виконання рішення ЦК КП України “Про стан і заходи до поліпшення естетичного виховання учнівської молоді в Херсонській та Вінницькій областях” від 21 грудня 1964 року зажадало посилення такого напрямку виховання, як естетичний. На виконання наказу в районі було проаналізовано здобутки і проблеми естетичного виховання, намічено заходи його удосконалення, створено координаційну раду при райВНО, яку очолив завідуючий П. Г. Перепелюк, ввійшли В. І. Осадчук, інспектор відділу культури, К. С. Корякіна, директор кінотеатру, О. К. Шкапоїд, інспектор, голова райкому профспілки працівників освіти, М. І. Костриба, секретар райкому комсомолу, М. С. Скобелев, директор Миньковецької СШ, Г. Г. Гуцол, учитель співів Смотрицької СШ, та О. М. Ситарчук, учитель співів Дунаєвської СШ №1.

У роботу з естетичного виховання учнівської молоді включилася Дунаєвецька музична школа, створена 1965 року (директор Є. Е. Гіряк). Першого навчального року в будинок по вул. Спортивній, 6, що біля міського ринку, у класи фортепіано, акордеона, баяна, духових інструментів прийшли перших 40 учнів. Поступово школа поширила діяльність через філіали на інші населені пункти району: 1967 року почав працювати маківський філіал з контингентом 25 учнів, яких навчали Т. Хоменко, В. Маслянко, В. Головін; 1969-го – філіал у Смотричі (викладачі В. Заянчуковський, Л. Шевчук, В. Дяченко, А. Юрчишен, П. Нижник) [416].

1969 року в районі з'явилися перші шкільні кінотеатри – досить ефективна форма комплексного виховання учнівської молоді. Дунаєвецька СШ №1 на базі міського кінотеатру “Мир” створила шкільний “Червона гвоздика”. Ініціатива належала організатору позакласної роботи Вірі Кирилівній Колендзян. На спільних зборах комсомольської і піонерської організації обрали раду, яка планувала роботу та організувала не тільки перегляд кращих фільмів, а й зустрічі з цікавими людьми – ветеранами війни та праці, письменниками, акторами кіно, кіновечори, кінопрем'єри.

На відкриття шкільного кінотеатру 5 жовтня 1969 року був запрошений Герой Радянського Союзу підполковник у відставці М. Н. Дейнеженко. При вході до кінотеатру перших глядачів зустрічали директор шкільного кінотеатру Леонід Решетов, його заступник Валентина Сафронова, квитки проривали учні-контролери Валентина Петрова і Яків Шустер. Вступним словом благословив нову

справу директор школи Арон Львович Дзекцерман. Цікавою була розповідь гостя-фронтовика. Того разу кіномеханіки учні Бавровський і Туряк продемонстрували фільм “Орлята Чапаєва”.

*Перше приміщення музичної школи
на вул. Спортивній, 6*

Засідання ради дитячого кінотеатру “Червона гвоздика” Дунаєвецької СШ №1 за участі заступника директора В. К. Колендзян

Наступне зібрання присвятили життю і творчості режисера – кіномитця Олександра Довженка. Гостями були режисер – постановник кіностудії ім. О. Довженка Заслужений діяч мистецтв України Олексій Швачко, Заслужений артист Української РСР Іван Миколайчук та артистка Сільвія Сергійчикова. Найменші глядачі – дошкільнята дали митцям наказ:

Творіть для нас самих найменших
 Про наше сонячне життя,
 Щоб наш веселий сміх дитячий
 Лунав з екрана в майбуття.

Поступово шкільний кінотеатр “Червона гвоздика” переріс межі школи – засновниці і став улюбленим місцем цікавих зустрічей учнів міста.

Того ж року шкільний кінотеатр “Чайка” постав у Малій Побіянці. Діти викупили абонементи, перегляд фільмів “Андрійко”, “Як я був самостійним”, “Літні розповіді”, “Сильні духом” поєднували з лекціями, зустрічами з цікавими людьми. Директор шкільного кінотеатру Людмила Рудик, кіномеханік восьмикласник Олександр

Тарнопольський з помічником Григорієм Легкуном, касиром Олександром Мармусом і контролером Ганною Паланицькою поширили свою діяльність на Загросну, час від часу проводячи цікаві кіновечори в бригадному селі [205].

У зв'язку з 25-річчям Перемоги посилилося патріотичне виховання. У жовтні 1969 року, напередодні 25-ої річниці визволення України від німецько-фашистських загарбників, у центрі міста, біля кінотеатру "Мир", був урочисто відкритий меморіальний комплекс на честь загиблих на фронтах земляків та визволителів, авторами якого були Д. Г. Куліш, М. В. Шишкін, А. Ф. Шопін. Виступаючи на мітингу В. І. Храмов, М. П. Черпіта, учасник визволення району директор Миньковецької допоміжної школи О. О. Безушко та інші закликали молодь пам'ятати подвиг старшого покоління, а учениця Раїса Бойко від імені однокласників обіцяла успіхами в навчанні і праці кріпити міць Батьківщини [361, с. 186]. Реконструйований і доповнений пам'ятними знаками на честь воїнів-афганців, учасників Майдану, АТО меморіальний комплекс і сьогодні є не тільки пам'ятником героям, але й місцем патріотичного гарту наступних поколінь.

Резонансною і важливою виховною подією став чи не вперше відзначений в районі ювілей школи – 100-річчя Чаньківської восьмирічки. З цієї нагоди в Чанькові за участі гостей, у тому числі представників шкіл району, випускників минулих років, були проведені урочистості. А відділ освіти і райком профспілки працівників освіти нагородили грамотами О. З. Галушка, директора школи, Є. І. Гумінського, завуча, учителів Н. С. Ільчик, С. Ф. Німчука, Ю. Ф. Перепелюка, Н. Т. Юркову, Г. Г. Надопту, Г. К. Ноценко, А. Г. Воробйову, винесли подяку П. А. Гарбару, В. І. Карбовській, М. І. Чекман, М. Ф. Ковалю, А. П. Матвееву, С. Д. Попель, П. С. Перепелюк, Л. Й. Токар, Т. А. Галагудзі, ст. піонервожатій Є. С. Лагодюк, техпрацівникам М. Галагудзі, М. Чекман, Г. Якимовій, Є. Мазур [67, с. 41].

Ще 8 червня 1959 року у зв'язку із завершенням будівництва при Дунаєвецькій СШ спортивного залу на 225 квадратних метрів райвиконком прийняв рішення відкрити з 1 липня 1959 року на його базі Дунаєвецьку районну спортивну школу і просив облвиконком затвердити це рішення (ДАХМО, фр.-1042, оп. 2, спр. 60, арк. 174). Погодження забрало більше року, і ДЮСШ постала аж 3 лютого 1961 року у відповідності з наказом по обласному відділу народної

освіти. Її поява активізувала спорт і фізичне виховання учнівської молоді. Наказом відділу освіти від 29 січня 1961 року були затверджені відділення легкої атлетики (2 групи, тренер В. К. Пилийко), баскетболу (2 гр. хлопчиків, А. С. Баб'юх, 1гр. дівчат, Н. І. Сухаревська), футболу (2гр., В. П. Михайлов). Заходи з організації ДЮСШ лягли на плечі першого директора Івана Трохимовича Колендзяна. До 15 лютого були укомплектовані всі групи і розпочались систематичні заняття [60, с. 7].

20 вересня того ж року директором був призначений Антон Станіславович Баб'юх і очолював ДЮСШ протягом 20 років. З вересня 1962 року мережу груп розширили з 7 до 13, з'явилося 4 волейбольних групи, подвоїлася кількість легкоатлетичних, що й надалі визначило спеціалізацію школи. Оскільки місця не вистачало заняття окремих груп згідно з наказом РВНО перенесли у спортзали міських шкіл. Того ж року на баланс ДЮСШ був переданий стадіон. Відділ освіти звернувся до Міністерства народної освіти виділити школі відповідні штати [63, с. 7]. У числі перших тренерів ДЮСШ, крім названих, були Б. Й. Дацьо, Я. Я. Січкач, Е. А. Казьмирчук, С. С. Нестерук, М. А. Ковальов, В. М. Качур, І. А. Белаєв, Ю. Л. Щудло. Зокрема Ю. Л. Щудло протягом десяти років роботи в школі (1963-1973) підготував чотирьох майстрів спорту (В. Волков, Б. Слонєцький, Н. Онищук, М. Когут) [404, с. 170]. 1964 року в роботу школи тренером по волейболу включився А. Я. Снігуров. Відкриття ДЮСШ сприяло залученню школярів міста до регулярних занять спортом, фізичному вихованню плеяди спортсменів, зміцненню позицій району на обласних і республіканських спортивних змаганнях, особливо з волейболу та легкої атлетики.

Організовували виховану роботу серед школярів на основі книжкових фондів сільські й шкільні бібліотеки. 1965 року 122 бібліотеки району обслуговували 62325 читачів, видали їм 1 млн. 320 тис. примірників літератури. За відсутності радіо, телебачення бібліотечні книги, як і слово лектора, користувалися особливою популярністю. Оскільки більшість шкільних бібліотек не відзначалася багатством і різноманіттям фондів, усі вчителі та учні були читачами масових бібліотек. Всесоюзний огляд бібліотек з нагоди 50-річчя жовтневих подій у Петрограді виявив кращі із них – книгозбірні Блищанівки, Воробіївки, Іванківців, Кривчика, Малої Побіянки, Смотрича, Слобідки Рахнівської, Тинної, Нестерівців [ЛШ. 66. 1 січ. (№1)].

Іванковецька сільська бібліотека, яку очолювала Є. І. Коротинська, розгорнувши пункти книговидачі та запровадивши інститут книгоноші із числа бібліотечного активу, як правило, учнів, мала 1120 читачів, книговидачу 18 тис. документів. Г. Ф. Токар у Нестерівцях у такий же спосіб залучила до бібліотеки 1250 читачів, видала 22 тис. книг. У районі понад тисячу читачів мали 20 бібліотек.

Велику роботу з дитячим читацьким загалом вела з 1953 року завідувача Блищанівською сільською бібліотекою М. Д. Боднар. Вона працювала в контакті з учителями місцевої восьмирічної школи, знала програми, готувала списки обов'язкової та додаткової літератури і, по суті, керувала учнівським читанням. Увагу до літератури на актуальну проблематику привертала з допомогою книжкових виставок, тематичних полиць “Юні герої”, “Учням про світ зірок та планет”, “Книги для учнів I-IV кл. ”, “Вивчай, переймай, впроваджуй”, “Рідний край”, “Подорожі, пригоди, фантастика” тощо. Автор у 50-і – на початку 60-х років був читачем цієї книгозбірні і мав можливість особисто спостерігати методику її роботи з учнями. Марія Данилівна рекомендувала вести читацькі щоденники, не раз переглядала записи, проводила бесіди про зміст прочитаного, що посилювало відповідальність за якість читання. Залучала учнів до підготовки і проведення масових заходів за участі учителів, учнів та батьків. Сама

брала участь у блищанівському хорі, який під керівництвом учителя В. І. Ірчишеного виступав на сценах Дунаївців, Хмельницького, Києва.

Бібліотеки, у тому числі шкільні, популяризували творчість письменників-земляків. Члени літературного гуртка Дунаєвської СШ №2, познайомившись з творами прозаїка Володимира Бабляка, вихідця з Великого Жванчика, почали листуватись з ним. А згодом були запрошені до Чернівців на його п'ятдесятирічний ювілей. Там, у клубі письменників, делегація школи вперше побачила улюбленого автора, познайомилася

*Володимир Самійлович Бабляк
(1916-1970)*

з Героєм Соціалістичної Праці Ксенією Кошель, прототипом головної героїні “Вишневого саду”, письменниками – друзями Володимира Самійловича. Під час виступів учениця 11 класу Діана Миндра від імені дунайчан привітала ювіляра, вручила квіти і бюст І. Франка.

*Експерсія в музеї В. С. Бабяка
у Великожванчицькій ЗОШ І-ІІІ ст. 10. 04. 2016 р.*

Тісні земляцькі взаємини з В. С. Бабяком підтримували жванчицькі учителі і школярі. Як тільки побачив світ його роман “Жванчик”, провели читацьку конференцію. Спогадами про шкільні роки та враженнями про прочитаний роман поділилася шкільна товаришка Володимира Самійловича учителька Л. І. Ковальчук, виступали учителі О. О. Добжанська, Г. І. Паламарчук. Старшокласники Галина Харкова, Євгена Михайловська, Неоніла Городецька, Раїса Танасійчук, Анатолій Францішко читали уривки з роману, виконували улюблені пісні героїв твору та самого автора роману. Виступали друзі В. С. Бабяка письменники Петро Палій, Анатолій Добрянський, Микола Бурбак, давали оцінку роману, читали власні

твори. Схвилюваний почутим Володимир Самійлович обіцяв землякам продовжити роман про рідне село та його жителів. Приємно порадували гостей та усіх учасників конференції члени шкільного кіногуртка, продемонструвавши зняту під керівництвом лаборанта школи М. Ф. Думанського та за участі шкільних акторів кінострічку “Наш рідний Жванчик”.

Оскільки фонди є основою бібліотечної справи, держава, виходячи зі своїх ідеологічних принципів, жорстко контролювала їх склад з допомогою цензурних органів. 13 червня 1962 року на виконання наказу облВНО відділ освіти зобов’язав директорів вилучити зі шкільних бібліотек заборонену літературу згідно зі списком Головліту [62, с. 33].

Особливих зусиль педагогічних колективів у повоєнний час потребувало правове виховання. Війна, окупація ускладнили морально-психологічну обстановку, посилили жорстокість, ворожнечу і, навіть, – протиправні дії, у тому числі – у дитячому середовищі. У літній період на межі сіл між дітьми-пастушками починалися справжні бойовища. На захист дітей ставали батьки, нерідко проливалася кров. Хлопець із сусіднього села мусив до вечора повернутися додому, аби уникнути побиття. Майже кожне сільське весілля не обходилося без бійки. У школі під наглядом учителів стосунки між учнями різних сіл були ніби й нормальними. Однак за її межами – по дорозі до школи чи зі школи до дому – хлопців очікували чергові зіткнення. Вчителі знали ситуацію, проводили посилену масову та індивідуальну роботу як з учнями, так і з батьками, залучаючи до неї представників правоохоронних органів. Десь на початку 60-х почало проглядати бажання зупинитись, покінчити з нікому не потрібним протистоянням. Перелом стався з прийняттям у серпні 1966 року указу Президії Верховної Ради СРСР “Про посилення відповідальності за хуліганство”. Він передбачав за дрібне хуліганство (нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії) – арешт на 10-15 діб або виправні роботи з утриманням 20 відсотків заробітку, або штраф; за хуліганство (навмисні дії, що грубо порушують громадський порядок, виражають неповагу до суспільства, або повторне дрібне хуліганство, за яке вже протягом року застосовувався адміністративний вплив) – позбавлення волі від 6 місяців до одного року, або виправні роботи на той же термін, або штраф; за злісне хуліганство (опір представникам влади,

громадянам, що виконують обов'язки з охорони громадського порядку тощо) – позбавлення волі на термін від одного до п'яти років, у разі застосування вогнепальної чи холодної зброї – від 3 до 5 років. Статті указу стали потужним інструментом впливу на правопорушників у руках правоохоронців, а вчителям дали конкретний матеріал для роботи з учнями і батьками. Факти правопорушень розглядалися у колективах, дії правопорушників знаходили громадський осуд, їм надавалося гласності через пресу, і в першу чергу – стінну, блищу до середовища, в якому знаходився порушник, через кіногазети, що демонструвалися перед початком художнього фільму і викликали бурхливу реакцію залу. Комплексні заходи привели до поступового зменшення протиправних дій, сприяли нормалізації обстановки, у тому числі і серед дітей.

Каскад перемін в освітній галузі 60-х років вимагав серйозної інформаційно-методичної підтримки. Оскільки райметодкабінети були ліквідовані, а методична робота перенесена в школи, у них створювалися педкабінети. Одним із перших був створений педкабінет у Чаньківській школі. У ньому концентрувалась педагогічна і методична література, стенди “За ефективність кожного уроку”, “На допомогу класному керівнику”, “Форми і методи виховної роботи” й інші матеріали – календарні та зразкові поурочні плани, сценарії різних заходів, необхідні учителям у роботі.

16 липня 1960 року колегія Міністерства народної освіти затвердила “Положення про методичну роботу учителів загальноосвітніх шкіл”. У відповідності з ним на базі опорних шкіл створювалися методоб'єднання, у тому числі й учителів початкових класів. Скажімо, до Блищанівської восьмирічної школи віднесені Михайлівська і Гутоблищанівська, до Сиворогівської – Катеринівська і Соснівська, до Великожванчицької середньої – Маложванчицька, Трибухівська, Ліпінська і Чимбарівська початкові школи. На базі кущів розгортали роботу постійнодіючі семінари – практикуми з розмовної іноземної мови. Положення привертало увагу до таких випробуваних форм методичної роботи, як доповіді з досвіду роботи, ознайомлення з методичною літературою, практичні заходи – взаємоперевірка зошитів, огляди виставок саморобних приладів та іншої наочності, учнівських робіт, тематичні вечори, ранки, відкриті уроки, кущові, районні, міські та обласні педагогічні читання тощо.

Потреба в координації методичної роботи в межах району спонукала відділ освіти створити районний педкабінет на громадських засадах та районну методичну раду. Наказом по відділу освіти методраду доручили очолювати інспектору Б. В. Тарнорудському, педкабінет – інспектору С. Г. Тимощуку. Було виділено приміщення, умебльовано, на стендах представлено досвід організації виробничого навчання на базі суконної фабрики та фізкультурної роботи в Дунаєвецькій СШ №1, виготовлення продукції на замовлення в шкільних майстернях і постановки інтернаціонального виховання – у Миньковецькій СШ, історико-краєзнавчої роботи – у Рахнівській СШ, організації методичної роботи – у Великожванчицькій СШ, діяльності учнівської виробничої бригади – у Підлісномукарівській СШ [59, с. 45-46].

Робились спроби залучити учителів до науково-дослідної роботи. У 1961-1962 навчальному році на базі Дунаєвецьких №1 і №2, Миньковецької середніх і Чаньківської восьмирічної шкіл були створені групи, які працювали над проблемою “Шляхи підвищення активності учнів на уроці” [60, с. 29].

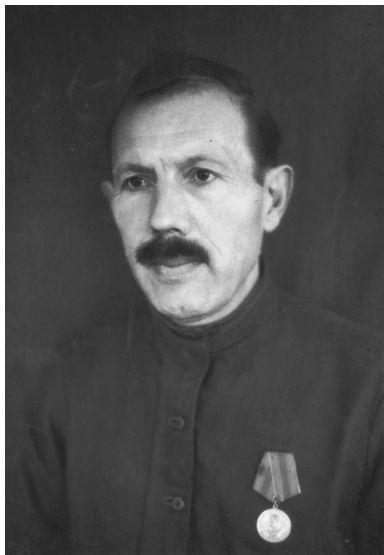
З метою напрацювання й узагальнення досвіду з 16 напрямів навчально-виховної роботи у вересні 1963 року були визначені школи: з організації, керівництва і контролю – Миньковецька, Великожванчицька, Станційнодунаєвецька, Новоушицька, Браїлівська і Михайлівська; створення навчально-матеріальної бази – Іванковецька, Шатавська, Глібівська; викладання української та російської мов – Великопобіанська, Миньковецька, Голозубинецька, Новоушицька, Маківська; праці і виробничого навчання – Маківська, Миньковецька, Новоушицька, Глібівська; організації роботи учнівських виробничих бригад – Великопобіанська, Маківська, Підлісномукарівська, Калюська, Заміхівська; роботи ГПД – Маківська, Новоушицька, Отроківська, Михайлівська, Комунарівська; роботи на навчально-дослідних ділянках – Рахнівська, Чаньківська, Вільховецька, Пижівська. Робота шкіл передового педагогічного досвіду організовувалася на основі планів, обговорених на педрадах і затверджених відділом освіти. Вони передбачали заняття на базі різних шкіл 2-4 рази на місяць, відкриті уроки, взаємовідвідування, лекції, семінари, практичні заняття, в ході яких вивчався, удосконалювався і поширювався передовий досвід з визначеної для групи шкіл проблеми [64, с. 56-58]. Така концентрація

уваги і зусиль на ті чи інші питання навчально-виховного процесу давала суттєві переваги – підвищувала результативність навчання і виховання, робила район привабливим з точки зору постановки методичної роботи, напрацювання конкретного досвіду.

Посилення вимоги до учителя за якість початково виховної роботи поєднувалося не тільки з методичною підтримкою його діяльності, а й різностороннім моральним і матеріальним стимулюванням праці шляхом підвищення категорії, присвоєння звань “Старший вчитель”, “Учитель-методист”, “Заслужений учитель школи Української РСР”. У числі перших у повоєнний час звання заслужених отримали учителі Дунаєвецької СШ №1 С. Д. Риндик, Я. П. Неселовська, директор Миньковецької СШ М. С. Скобелев і директор Шатавської восьмирічної школи Ф. Й. Березіна.

1966 року знак Міністерства народної освіти “Відмінник народної освіти Української РСР” отримали В. К. Колендзян, Г. О. Масенко і Д. С. Ланецька

(Дунаєвецька СШ №1), І. С. Костяшкін, З. П. Атаманюк (Дунаєвецька восьмирічна школа), В. І. Кліщ (Рахнівська СШ), П. Я. Буртман, Л. Л. Застелюк (Миньковецька СШ), В. С. Ковальчук (Міцівецька восьмирічна школа), І. Г. Баранецький (Великопобіянська СШ), Д. Д. Тондій (Смотрицька СШ), В. Д. Корчовий (Сиворогівська восьмирічна школа), О. О. Безушко (Миньковецька допоміжна школа), Ф. Г. Ляховська (Соснівська ПШ), В. А. Марчук (Дунаєвецький дитсад №2), В. В. Стеньгач, голова колгоспу “Україна”, с. Маків, грамотами Міністерства народної освіти нагороджені Г. Ф. Чернявська (Великожванчицька СШ), М. Г. Гутинський (Смотрицька СШ), В. М. Варвалюк (Шатавська восьмирічна школа).

С. Д. Риндик

До Дня учителя орденами Трудового Червоного Прапора нагороджені завідуючий районним відділом народної освіти П. Г. Перепелюк, учителька Миньковецької СШ С. Й. Коберницька, орденом “Знак Пошани” – учителька Рахнівської СШ Н. І. Кірюхіна, медаллю “За трудову відзнаку” – учителька Шатавської восьмирічної школи Н. П. Білецька. 1967 року на районну Дошку пошани були занесені портрети 12 педагогів, серед них – Ф. Й. Березіної, М. С. Скобелева, І. С. Костяшкіна, Г. Я. Ковальчук, Є. І. Наконечної, М. Ф. Венгера та ін. 1969 року депутатами районної ради обрані П. Г. Перепелюк, М. В. Марунчак, вихователька Вихрівського дитсадка, Н. П. Антонюк, директор Гутоморозівської восьмирічної школи.

Відділ освіти надавав школам відчутну допомогу. 1 січня 1966 року був відкритий при РВНО логопедичний кабінет, який очолила І. І. Шувалова, у листопаді відновив роботу райметодкабінет (завідуюча Л. А. Бушаєва, методист С. І. Ніжанківський).

1966 року ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли спільну постанову “Про заходи дальшого вдосконалення роботи середньої загальноосвітньої школи”. Вона визначала засоби планомірного запровадження в основному до 1970 року обов’язкової середньої освіти: модернізувати матеріально-навчальну базу, оновити програми, в яких накопичилося чимало застарілого матеріалу і не враховувались найновіші досягнення науки, змінити навчальні плани, видати нові підручники, навчальні і методичні посібники, додатково підготувати тисячі учителів.

Постанова посилювала оптимізм і викликала схвалення, оскільки засвідчувала суспільний прогрес. На сторінках газет з’явилася низка публікацій. Учитель Маківської СШ П. М. Олійник порівнював: якщо до 1917 року в Макові

*П. Г. Перепелюк,
зав. Дунаєвецьким РВНО
у 1955-1980 рр.*

2 учителі навчали 70 школярів, то на час прийняття постанови 45 педагогів передавали свої знання 523 учням, здійснили 10 випусків, вручивши атестати зрілості 560 юнакам і дівчатам. Колектив був готовий забезпечити перехід до загальної середньої освіти у визначений термін. Таку ж готовність до вирішення накреслених завдань підтверджував директор Гірчичнянської вечірньої школи О. М. Матвійчук, аргументуючи: до 1917 року в Гірчичнянській ПШ учителі М. М. Щадило та його дружина навчали трохи більше 20 учнів, 1924 року школа стала семирічної, 1939-го – середньою, тепер крім денної працює вечірня середня школа сільської молоді.

Питання запровадження загальної середньої освіти стало предметом обговорення на семінарі директорів шкіл, який відбувся на базі Смотрицької СШ у січні 1967 року. Керівників шкіл найбільше турбувала матеріальна база. Констатувалось, що за останні кілька років прекрасні шкільні приміщення вирости в Шатаві, Міцівцях, Великій Побійній, будувались у Великому Жванчику, Млаках-Ксаверівці. І в той же час із 233 шкільних будинків сучасних типових було менше половини, 98 потребували капітального ремонту, реконструкцій, добудов.

Ділова розмова про охоплення повною середньою освітою молоді відбулася в Гірчичній на спільних зборах партійної організації колгоспу імені Суворова та педколективів денної і вечірньої середніх шкіл.

Заходи щодо виконання вказаної постанови обговорювалися на педрадах, батьківських зборах, сесіях сільрад. Педколектив Дунаєвецької заочної середньої школи, відзначаючи досягнення (у ній восьмирічну освіту здобув 21 заочник, середню – 546 робітників, колгоспників і службовців, у тому числі Герой Соціалістичної Праці М. М. Мазур, чимало продовжили навчання в інститутах, технікумах), бачив і серйозні проблеми в наданні працюючій молоді повної середньої освіти. Адже деякі колгоспи не тільки не дбали про охоплення навчанням своїх працівників, але, як це було, скажімо, у Зеленчі, не дали випускникам належної для здачі державних екзаменів 20-денної відпустки.

І все ж на 1 вересня 1967 року по району вдалося залучити тільки до 9 класів 1137 учнів, на 137 більше попереднього року. У 1968-1969 навчальному році планувалося набрати 1250. Турбував відсів з 9 класів у Великому Жванчику, Нестерівцях, Рахнівці, Зеленчі, Макові, Підлісному Мукарові та деяких інших школах. Причини бачились у відставанні громадської думки від потреб часу, недостатній

роботи педколективів з батьками та учнями, подекуди – у відсутності умов (належного харчування, гуртожитків, підвозу тощо).

Зважаючи на державну вагу питання переходу до загальної середньої освіти, райметодкабінет у числі перших своїх важливих заходів вивчив досвід Дунаєвецької СШ №1 (директор А. Л. Дзекцерман, завуч В. К. Колендзян) здійснення загальної середньої освіти. Колектив школи після прийняття спільної постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР “Про заходи дальшого вдосконалення роботи середньої загальноосвітньої школи” проводив наполегливу організаційну і роз’яснювальну роботу серед учнів і батьків (співбесіди, збори, відвідування випускників 8 класів вдома та в дочірніх Січинецькій і Заставській восьмирічних школах, зустрічі з батьками, дні відкритих дверей, спільне з керівниками вказаних шкіл проведення в червні свята закінчення 8 класу тощо) і забезпечив виконання народногосподарського плану набору до 9-х класів: 73 відсотки восьмикласників стали учнями 9-х класів, із 70 дев’ятикласників протягом року жоден не відсіявся, 27 із них навчались на “4” і “5”. На наступний 1967-1968 навчальний рік школа планувала набрати до 9-х класів 105 учнів, або 87 відсотків восьмикласників. Досвід був узагальнений у формі наказу, доведеного до шкіл [68, с. 101-103], а згодом А. Л. Дзекцерман поділився ним і через районну газету.

1966 року у зв’язку з указом Президії Верховної Ради УРСР про відновлення Новоушицького району шкільна мережа зазнала змін у бік зменшення. 1 серпня 1969 року ліквідована Михівська початкова школа, діти і вчителька В. В. Осарчук переведені в Смотрицьку СШ [70, с. 58].

Питання переходу до загальної середньої освіти було в центрі уваги II всесоюзного з’їзду вчителів, який 2-5 липня 1968 року проходив у Кремлівському палаці з’їздів. Тому серпнева 1968 року вчительська районна конференція обговорила підсумки роботи як всесоюзного, так і республіканського з’їздів учителів, визначила завдання педколективу району з подальшого вдосконалення навчально-виховної роботи. У центрі уваги учасників конференції були доповідь завідуючого РВНО П. Г. Перепелюка та виступ делегата II всесоюзного з’їзду вчителів директора Миньковецької СШ Михайла Семеновича Скобелева. На той час район виконував план охоплення подальшим навчанням випускників 8 класів. Із 15411 учнів лише 75 залишено на повторний курс, 147 отримали навчальні завдання на літо. Мав

місце відсів з 9 класів у Маківській, Тинянській, Зеленчанській, Станційнодунаєвецькій, Дунаєвецькій №2 середніх школах.

Подальшого розвитку набувало дошкільне виховання. З метою посилення управління цією важливою складовою системи освіти у 60-і роки була введена посада інспектора РВНО з дошкільного виховання. 1 березня 1963 року її посіла Ганна Михайлівна Мельник, згодом – С. Г. Тимощук, Л. Г. Осецька, а з 15 серпня 1964 року – В. О. Бенько. Удосконаленню матеріальної бази і роботи дитсадків сприяли громадські огляди. З 20 травня по 16 червня 1960 року комісії на чолі з директорами, завідуючими шкіл

оцінювали готовність колгоспних дошкільних закладів до обслуговування дітей у пік літніх польових робіт, а бюджетних – до літньої оздоровчої кампанії. Наприклад, комісію, що оцінювала стан та роботу Могилівського дитсадка, очолював директор Дунаєвецької восьмирічної школи І. М. Ліщинський, Дунаєвецького дитячого дошкільного закладу – директор міської СШ №1 А. Л. Дзекцерман, дитсадка Маківського цукрового заводу – завуч Маківської СШ М. Д. Хоменко. У такий спосіб водночас посилювався і зв'язок з дошкільними закладами, як базою поповнення шкіл першокласниками [59, с. 31].

Зросла мережа колгоспних дитячих дошкільних закладів. На 1 липня 1968 року в 77 колгоспних дитсадках утримувалося понад 3000 дітей, 22 функціонували як постійнодіючі. Кращими були дошкільні заклади в колгоспах “Україна”, с. Маків, ім. Войкова, с. Вихрівка, ім. XXII з’їзду КПРС, с. Михайлівка, “Маяк”, с. Чаньків. Практикувалося шефство базових дитсадків над колгоспними. 14 березня 1966 року для надання методичної допомоги за Дунаєвецьким дитсадком №1 (завідуюча Л. К. Коломойцева) були закріплені ясла-садки колгоспу ім. Шевченка, с. Воробіївка,

*Михайло Семенович Скобелєв,
директор Миньковецької СШ*

могилівського к-пу “Шлях до комунізму”, ім. XIX партз’їзду, с. Млаки Ксаверівка; за Дунаєвецьким дитсадком №2 (В. А. Марчук) – к-пів ім. XX з’їзду КПРС, с. Великий Жванчик, ім. Горького, с. Маліївці, “Дружба”, с. Нестерівці; за дитсадком Маківського цукрозаводу (В. Є. Барвінська) – к-пів “Україна”, с. Маків, XXII з’їзду КПРС, с. Михайлівка, ім. Куйбишева, с. Чечельник; за Смотрицьким (М. Г. Афанасьева) – к-пів “Прогрес”, смт Смотрич, ім. Маяковського, с. Стара Гута, ім. Леніна, с. Лисогірка; за Миньковецьким ДДЗ (Б. Й. Брамнік) – к-пів “За комунізм” с. Миньківці, ім. Комінтерну, С. Сивороги, “Ленінський шлях”, с. Іванківці. Водночас для посилення шефських зв’язків, надання педагогічної підтримки підготовці вихованців старших груп до навчання в школах були закріплені і школи, як правило, за дошкільними закладами по місцю проживання [68, с. 13-14].

Зростаюча мережа груп і самих дошкільних закладів потребувала підготовлених кадрів. Вихід шукали і на місцях, відкриваючи однорічні курси. На 1 вересня 1966 року такі курси діяли на базі Дунаєвецької СШ №1, мали 33 слухачі, серед них і ті (Г. Й. Гладій, Л. А. Баб’юх та ін.), хто згодом став кращими працівниками дошкільної ланки. Викладачами були Г. А. Масенко, яка вела курс історії КПРС, Л. А. Бушаєва – дошкільної педагогіки, В. О. Бенько – психології, В. Д. Павзенюк – дитячої літератури, В. А. Марчук – методики розвитку мови, Є. М. Соломович – образотворча діяльність, В. М. Куличко – методика фізичного виховання, Є. К. Тройчишена – анатомії, фізіології та гігієни дитини [68, с. 55]. Наступного року на курси набрали 43 слухачі, 1969-1970 н. р. – 41. 25 слухачів отримували стипендії [70, с. 100-101].

Шістдесяті роки увінчались ще одним суттєвим досягненням тогочасного ладу – 1967 року постановою ЦК КП України, Ради Міністрів УРСР і Української ради професійних спілок від 27 березня було запроваджено п’ятиденний робочий тиждень при двох вихідних. Для працівників Дунаєвецького районного відділу народної освіти ці зміни були введені наказом по відділу з 25 грудня із зміщенням вихідних днів [68, с. 170] (Додаток №17).

Без сумніву можна стверджувати, що 60-і роки стали етапними на шляху вдосконалення системи освіти і стартовими на шляху поступового переходу до обов’язкової загальної середньої освіти.

У 70-і роки була прийнята низка нормативних актів (у червні 1972 року – постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР “Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді і подальший розвиток загальноосвітньої школи”; 1973 року – “Про заходи до дальшого поліпшення умов роботи сільської загальноосвітньої школи”, а також “Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про народну освіту”; 1974-го – “Закон Української РСР про народну освіту”, постанови Ради Міністрів СРСР “Про організацію міжшкільних навчально-виробничих комбінатів трудової освіти і професійної орієнтації учнів”, “Про атестацію вчителів загальноосвітніх шкіл”; 1977 р. – постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР “Про дальше поліпшення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл, підготовку їх до праці”, “Про перехід на безплатне користування підручниками учнями загальноосвітніх шкіл”), які унормували діяльність і визначили вектор розвитку освіти на ближчу перспективу.

У вересні 1970 року Радою Міністрів СРСР був схвалений Статут середньої загальноосвітньої школи. Він зафіксував досягнення тогочасної системи освіти: перехід до загальної середньої освіти, на нові навчальні плани і програми, підвищення якості навчально-виховного процесу, характер школи як єдиної, трудової, політехнічної, визначав максимальну кількість навчальних годин на тиждень, поділ навчального року на чверті, наповнюваність класів, гранично допустимий обсяг домашніх завдань, нові оцінки за поведінку – “зразкова”, “задовільна”, “незадовільна”. Остання означала недопущення до іспитів і здачу їх протягом трьох років. Статут заборонив звільнення учнів від уроків для виконання громадських доручень, участі в спортивних змаганнях тощо. Була підтверджена провідна роль учителя, свобода вибору форм і методів навчально-виховної роботи та його відповідальність за якість і результати роботи, розширені права і обов’язки директора, посилена його відповідальність перед державою за результати діяльності закладу [306].

Статут унормовував діяльність 19 середніх, 37 восьмирічних і 28 початкових шкіл, 1320 учителів, 15310 учнів денних і 1200 учнів шкіл працюючої молоді району, які 1 вересня 1970 року розпочали новий навчальний рік. Колективи шкіл поповнили 16 випускників педагогічних інститутів та 18 – педучилищ. Педагогічна громадськість

району подбала про створення умов для успішного навчання учнів та роботи педагогів. У нові приміщення ввійшли учні Нестеровецької і Смотрицької середніх, Блицанівської та Воробіївської восьмирічних шкіл, класи і кабінети поповнились партами, унаочненням, навчальним приладдям, а бібліотеки літературою на суму 30 тис. крб. Майже половина учнівського контингенту була охоплена гарячим харчуванням, школярів обслуговували 46 їдалень та 53 буфети. Діяло 16 шкіл продовженого дня, 150 групами продовженого дня охоплено 5425 учнів. Для потреб учнів з навколишніх сіл – 14 інтернатів на 410 місць [154].

На початку 70-х вступили в дію нові навчальні плани, програми, підручники, які враховували скорочення терміну навчання в початкових класах до 3 років, перехід на предметне викладання з 4 класу, поглиблення знань у факультативах, класах і школах з поглибленим вивченням окремих предметів. В області проходили апробацію різні педагогічні ідеї та інновації – “Дослідницька робота учнів в учнівських виробничих бригадах”, “Організація продуктивної праці учнів у шкільних майстернях”, “Психолого-педагогічні умови політехнізації навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі” та ін. [113, с. 15]. Зокрема, на базі Дунаєвецького району за рішенням колегії Міністерства народної освіти Української РСР проводився експеримент з переходу дітей на навчання з шестирічного віку, переведення початкової школи на трирічний термін навчання, переходу 2 і 4 класів на нові навчальні програми, керівництво яким здійснював НДІ педагогіки і психології АПН. Велику організаційно-методичну роботу проводив відділ освіти на чолі з талановитим організатором освіти в мікрореєоні Петром Григоровичем Перепелюком, науково-методичний супровід здійснював Хмельницький інститут удосконалення учителів, який з 1964 року впродовж чверть століття очолювала Віра Михайлівна Лазорко.

У травні 1970 року на базі Смотрицької СШ за участі працівників обласного відділу народної освіти та інституту удосконалення учителів відбувся семінар завідуючих райВНО та РМК. Заступник завідуючого облВНО О. О. Савчук та завідуючі кабінетами ІУВ В. У. Серветник і А. О. Квасюк доповіли про особливості та хід впровадження нової програми і підручників для 4 класу; про зміст нових програм і підручників з української та російської мов і читання для 2 класів – викладачі Хмельницького педучилища Н. К. Трифоненко

та О. І. Сергієва; про зміст курсу природознавства – Л. П. Пилипчук. Учасники семінару відвідали уроки в Дунаєвецьких №1, №2, Станційнодунаєвецькій середніх та Іванковецькій, Міцівецькій і Чаньківській восьмирічних школах [ЛШ. 1970. 23 трав. (№60)].

Працівники Дунаєвецького РВНО завідуючий П. Г. Перепелюк, інспектори П. В. Шепета, В. О. Бенько, Ю. Й. Пастошук, Б. В. Тарнорудський, М. Ф. Коваль. 1978 р.

Основне навантаження в ході трирічного експерименту лягло на вчителя – до роботи з перевірки експериментальних програм і підручників задіяно 90 учителів початкових класів району. А. Т. Яковенко-Уляницька, учителька Кам'янець-Подільської ЗОШ І-ІІІ ст. №5, у спогадах про батька Тадеуша Станіславовича Уляницького, завідуючого Михайлівською початковою школою і свого першого учителя, зазначає: “У 1969-1970 н. р. початкові класи шкіль перейшли на навчання за новими програмами і підручниками. Саме в ці роки я навчалася в початкових класах. Батько ночами сидів над новими підручниками, писав плани, щось занотовував. Кожен його урок був не схожий на попередній, формував в учнів уміння

самостійно працювати, аналізувати, міркувати”. Успішно проводили експериментальну роботу й інші учителі, зокрема – І. І. Федорова, З. П. Атаманюк, П. Я. Буртман, Т. А. Галагудза.

Т. С. Уляницький зі своїми вихованцями

Разом з тим головним завданням освітян залишалося завершення переходу до загальної середньої освіти. За повоєнний час у цьому напрямі було зроблено чимало: якщо 1939 року в Україні питома вага осіб з середньою (повною і неповною) та вищою освітою складала 24,2 відсотка серед міського та 6,3 серед сільського населення, то 1970 року ці показники зросли до 75 і 50 відсотків відповідно [154]. Однак до повного вирішення проблеми було ще далеко. На січневій нараді учителів 1971 року завідуючий відділом освіти П. Г. Перепелюк констатував, що навчанням у школах охоплені всі діти шкільного віку, дев'ятьми класами – 84,7 відсотка випускників восьмих класів. Однак закріпити їх у школі подекуди було не просто. Тільки у Великопобянській СШ відсів склав 19 учнів, мав він місце й в інших школах. Поза школою залишалося чимало працюючої молоді.

Відповідальне завдання охоплення її навчанням лягало на педагогів вечірніх та заочної шкіл, їх філіали. У відповідь на вимогу XXIV з'їзду КПРС завершити перехід до загальної середньої освіти

протягом 1971-1975 рр. ВЦРПС, ЦК ВЛКСМ і Міністерство народної освіти СРСР спільною постановою оголосили Всесоюзний огляд масового руху працюючої молоді під девізом “Кожному молодому трудівникові – середню освіту”. Роботу Дунаєвецької середньої школи працюючої молоді та її філіалів, як і профспілкових організацій шкіл, аналізували на пленумі райкому профспілки працівників освіти. Питання участі в огляді розглядали профспілкові, комсомольські, а подекуди й партійні організації. Адже значна кількість молоді, зокрема у Смотричі, Тинній, Сокільці, Іванківцях, Чечельнику, Лисці та інших селах, була поза школою. У Малій Кужелівці не мали середньої освіти 7 комуністів, 8 комсомольців, багато депутатів сільради. На деяких підприємствах і в колгоспах створювалися комісії сприяння навчанню працюючої молоді, здобуття середньої освіти та успішність включали до умов змагання. І спільними зусиллями вдалося чимало зробити. Завдяки підтримці партійної організації та правління колгоспу “Зоря” в с. Тернава залучили до навчання 37 молодих колгоспників, у Великому Жванчику – 64, у маківському колгоспі “Україна” – 117, у Воробіївці – 80, у Нестерівцях – 45, Гірчичній – 47, у Чанькові – 34 [481].

ЦК КПРС і союзний уряд дали новий імпульс вирішенню проблеми, прийнявши постанови “Про завершення переходу до загальної середньої освіти і подальший розвиток загальноосвітньої школи” (1972) та “Про заходи по дальшому поліпшенню роботи сільської загально-освітньої школи” (1973). Ними передбачалося будівництво нових шкіл, посилення підготовки педагогічних кадрів, закріплення чоловіків-педагогів у школах за рахунок відстрочки від військової служби, підвищення фахового рівня учителів через систему атестації, покращення роботи вечірніх і заочних шкіл та ін.

На виконання постанови про сільську школу було заплановано протягом 1974-1980 рр. побудувати в районі 20 шкіл, 7 шкільних інтернатів, 9 спортивних залів, 44 квартири для вчителів. Розпочалося створення навчальних кабінетів. На нову кабінетну систему навчання першими перейшли Маківська, Дунаєвецька №4 середні і Томашівська восьмирічна школи. Найбільш повною була навчально-матеріальна база Маківської СШ: 12 навчальних кабінетів, 2 майстерні, актовий і спортивний зали, музей, бібліотека, їдальня [ЛШ. 72. 30 верес. (№118)]. На базі Дунаєвецької СШ №4 у лютому 1972 року відбувся семінар директорів з питань оптимального використання кабінетної

системи. Були здані типові приміщення Дунаєвецької №1, Балинської середніх та Голозубинецької і Великокужелівської восьмирічних шкіл. У Макові неподалік школи учителям виділили землю і за підтримки колгоспу, цукрового заводу вони побудували кілька індивідуальних будинків, а вулиця отримала назву “Учительська”. У січні 1974 року заступник голови облвиконкому Г. П. Галай вручила району перехідний червоний прапор облвиконкому і облпрофради за успішне вирішення питань зміцнення матеріальної бази освіти. Тільки за роки 9-ої п’ятирічки (1971-1975) в районі було введено в дію 12 шкіл [425]. Комплекс заходів дав можливість охопити різними формами навчання 98,1 % восьмикласників. І все ж 1230 молодих людей в районі віком до 29 років ще не мали середньої освіти.

Виконання цього комплексу завдань було покладено на педагогів, що пройшли сувору школу війни і післявоєнної відбудови освіти. Однак у сферу освітньої діяльності влилося і повоєнне покоління. Завідуючий обласним відділом народної освіти фронтовик Степан Дмитрович Бабишен передав естафету такому ж фронтовику В. М. Шайнозі (1920-2016), фахівцю з історичною освітою, здобутою в Одеському університеті, управлінцю з досвідом шкільної, комсомольської і партійної роботи. Великої уваги надавав Віталій Мусійович добору, розстановці і вихованню кадрів. Поруч з ним працювали такі відомі організатори освіти в області, як Петро Миколайович Остафійчук, Олена Оксентіївна Савчук, Михайло Павлович Мельник, Галина Іванівна Степанець, Микола Никанорович Магера, Василь Станіславович Візовський, відділи освіти очолювали в Новій Ушиці – І. С. Кордонський, у Красилові – Г. М. Суховірський, у Кам’янці-Подільському – М. М. Продеус та ін. [356; 452].

Зміцнів педколектив Дунаєвецького району, у ньому гармонійно поєднувався досвід старших і свіжі знання випускників педагогічних інститутів та училищ. До початку 1971-1972 навчального року орденом Леніна був нагороджений директор Миньковецької СШ Михайло Семенович Скобелев, орденом Трудового Червоного Прапора – учителька російської мови та літератури Смотрицької СШ Надія Григорівна Атаманюк, орденом “Знак Пошани” – директор Дунаєвецької СШ №1 Арон Львович Дзекцерман, медалями “За трудову відзнаку” – учителька початкових класів Надія Михайлівна Толюк, “За трудову доблесть” – учителька математики Станційнодунаєвецької СШ Ніна Павлівна Олійник, знаками

“Відмінник народної освіти Української РСР” – завідуючий районним методичним кабінетом Станіслав Іванович Ніжанківський, учителі початкових класів О. Й. Сугак, Є. І. Наконечна та ін. [471].

Відділ освіти, райметодкабінет дбали про підвищення освітнього й фахового рівня учителів. 1 січня 1971 року в співпраці з Кам’янець-Подільським педінститутом у Дунаївцях були відкриті самооплатні курси підготовки молоді до вступу в інститут. 21 слухача навчали дунаївчани І. І. Орлов, він же й керівник курсів, С. І. Ніжанківський, Л. П. Дерикоз, М. Г. Левіна, І. М. Міндра, О. К. Шкапоїд. Гроші йшли на рахунок педінституту, з них оплачувалася праця педагогів [71, с. 79-89].

Співпраця з науковцями педінституту у підвищенні теоретичного рівня вчителів набирала ознак традиції. Прикладом може бути засідання кафедри історії, проведене в травні 1973 року в Дунаївцях за участі учителів історії. З актуальної проблематики тоді виступили завідуючий кафедрою кандидат історичних наук, доцент І. С. Винокур, декан історичного факультету, доцент А. О. Копилов, доцент М. Ф. Довгань, професор П. Ф. Лаптін, старший викладач Л. В. Баженов. Науковці відповіли на питання, які турбували учителів [269].

Важливим стимулом підвищення фахового рівня стала атестація, запроваджена у відповідності з постановою Ради Міністрів СРСР “Про атестацію вчителів загальноосвітніх шкіл” від 16 квітня 1974 року. 1975 року в районі була створена робоча група, складений план атестації, графік проведення, визначено інші заходи. Вже в I кварталі 1976 року були атестовані педагоги, котрі мали відповідну освіту і пройшли курсову перепідготовку. За підсумками першого року атестації 41 учитель був відзначений: Г. Ф. Алтунін став “Старшим вчителем”, Н. С. Когут нагороджена медаллю А. С. Макаренка, знаком “Відмінник народної освіти” – А. П. Белінська Т. М. Боднар, Г. М. Боровик, С. М. Гудзовський, Н. М. Заболотна, Т. А. Коваль, Г. Я. Ковальчук, М. П. Лазарук, Н. Й. Мельник, М. І. Пекарська, Г. Д. Саніцька [270]. Згодом орденом Трудового Червоного Прапора була відзначена вчителька Балинської СШ О. Ф. Желюк, директор школи Т. І. Будзінський – орденом “Знак Пошани”. Під кінець 70-х у районі працювало 2 заслужених учителів, 8 осіб, відзначених медаллю А. С. Макаренка, понад 100 відмінників народної освіти [401].

У 70-х почалася зміна поколінь: ті, хто відбудовував і розвивав повоєнну освіту, передавали естафету своїм вихованцям. Відзначивши 50-ліття педагогічної праці, кавалер ордена Леніна, медалі А. С. Макаренка, “Заслужений учитель шкіл Української РСР” директор Шатавської восьмирічної школи Фаїна Йосипівна Березіна 1972 року передала керівництво школою своєму синові відомому в районі учителю математики Віктору Борисовичу Березіну. На заслужений відпочинок пішли директори О. О. Безушко, В. Т. Криворука та багато інших педагогів.

Фаїна Йосипівна Березіна (1904-1983) Віктор Борисович Березін (1943-2007)

І для нового покоління педагогічних кадрів актуальним залишалося питання трудового навчання й виховання школярів, підготовки їх до праці. Провідною формою трудового гарту школярів були учнівські виробничі бригади. 1970 року в районі діяло 15 учнівських виробничих бригад у складі 82 ланок, вони об'єднували 1454 учнів 9-10 класів і 1345 – 7-8 кл. й обробляли 362 га землі, у тому числі 25 га цукрових буряків, пропололи 120 га кукурудзи, доглядали 55 га садів, зібрали по 27 ц зерна з кожного гектара, по 30 цнт кукурудзи, 300 ц цукрових буряків, перевіяли на токах тисячі тонн зерна [424].

Правління колгоспів стимулювали працю школярів, допомагали школам створювати умови для підготовки водіїв, трактористів,

тваринників, сприяли випускникам у здобутті сільськогосподарських спеціальностей. 1972 року правління маківського колгоспу “Україна” нагородило бригадира і багатьох членів учнівської виробничої бригади грамотами та абонеентами на перегляд кінофільмів, а школі подарувало телевізор [ЛШ. 1972. 2 жовт. (№118)].

Кращою і в 70-і залишалася учнівська виробнича бригада “Чайка” Рахнівської СШ. 1978 року, наприклад, 56 учнів під керівництвом бригадира Нелі Гарболінської і куратора учителя В. М. Доротюка доглядали 10 га цукрових буряків, 10 га картоплі і 40 га пшеничного лану, взяли зобов’язання зібрати по 500 цнт солодких коренів з гектара. А для цього провели проривку, залишивши по 95-96 тис. рослин на гектарі, дві перевірки, підживлення. Їм допомагали механізатори – вчорашні випускники школи Іван Морган і Володимир Нужда. У результаті зобов’язання були перевиконані [469].

Гарний досвід організації трудового навчання мала Великожванчицька СШ. Шефи – колектив Дунаєвецького райоб’єднання “Сільгосптехніки” – допомогли обладнати кабінет, передали двигун ДТ-50 у розрізі, чимало таблиць, автомашину ГАЗ-51, трактор МТЗ, причеп. Практику школярі проходили на полях місцевого колгоспу, доглядали за зерновими, вирощували цукрові буряки на площі 25 га. 1978 року учні Віктор Швець, Наталія Сенік і Василь Павловський посіли призові місця на обласному конкурсі “Юні орачі землі”. 63 випускники отримали посвідчення трактористів, а четверо обрали для подальшого навчання Новоушицький сільськогосподарський технікум [231].

У Підлісному Мукарові успішно діяло шкільне лісництво. Воно мало свій статут, правління, яке очолював десятикласник Володимир Гаврилов, 28 га лісу. Олександр Кушнір та Олександр Бабій призначені лісниками. Їх кураторами були лісник Анатолій Мартинович Барбарук та учителька Ольга Олександрівна Войцехівська. Учні посадили 7 га лісу, заліснили 0,5 га мочарів, вирощували кукурудзу, заготовляли сіно та віники для підгодівлі тварин. У червні, коли плодились звірі, не допускали в ліс тих, хто гуркотом моторів міг би лякати лісових мешканців. Під час рубки лісотехнік Федір Берашвілі вчив юнаків працювати з бензопилкою. У такий спосіб Підлісномукарівська середня школа зорієтувала на лісові професії багатьох своїх випускників: Олександр Дзюба став інженером, Станіслав Бендаровський – лісничим [153]. Ця традиція знайшла продовження і в наш час. Скажімо, Олександр Іванович Данілов, син

згадуваної О. О. Войцехівської, очолює комунальне підприємство Дунаєвецької районної ради “Лісовик”, здобуває професію лісівника й онучка Ольги Олександрівни Іванка.

У середині 70-х з’явилися більш потужні засоби виробничого навчання і професійної підготовки старшокласників – міжшкільні навчально-виробничі комбінати. Їх покликала до життя постанова Ради Міністрів СРСР “Про організацію міжшкільних навчально-виробничих комбінатів трудової освіти і професійної орієнтації учнів” (1974), поставивши завдання посилити підготовку молоді до праці, вибору або й здобуття професії. Вибір місця для МНВК залежав від наявності приміщення. У Новоушицькому районі, наприклад, його знайшли в с. Струга, у Дунаєвецькому – у Слобідці Рахнівській, за 12 км від райцентру. За допомогою шефів – колгоспу “Україна”, Маківського цукрового, Дунаєвецького ремонтно-механічного заводів, районного об’єднання “Сільгосптехніки”, автопідприємства 22034, Балинського професійно-технічного училища, комбінату побутового обслуговування – обладнали навчальні кабінети, передали з Рахнівської СШ трактор Т-40, з міської середньої школи №2 – автомобіль “Москвич”. У комбінаті учні Дунаєвецьких №1, №2, №3, Маківської та Рахнівської середніх шкіл здобували професії водіїв автомобілів, трактористів, автослюсарів, токарів, закрійниць, швачок. 1978 року МНВК очолив С. М. Богучький, завучем був М. Л. Хоптинець, швейної справи навчали Р. В. Кучинська та В. П. Добрянська, автосправи – М. Л. Хоптинець, В. В. Чорний, І. М. Юрчина та ін. [320]. З виходом С. М. Богучького на пенсію директором став В. Г. Паштепа, а після переведення закладу в Дунаївці – В. Ф. Городецький і найбільш тривалий час – В. Г. Наставний. Комбінат за роки діяльності дав першу професію сотням випускників шкіл.

У нерозривному зв’язку з навчанням відбувалося виховання школярів. На першому місці, звичайно, було ідейно-політичне виховання. Воно й надалі здійснювалося в жовтєвських, піонерських і шкільних комсомольських організаціях навколо імен і ювілеїв вождів, видатних діячів радянської держави, імена яких здебільшого й носили піонерські дружини. Наприклад, ім’я О. Покришкіна носила піонерська дружина Смотрицької СШ, П. Морозова – Дунаєвецької СШ №2, О. Кошового – Дунаєвецької СШ №1 і Малівецької восьмирічної школи, В. Котика – Дунаєвецької СШ №3, З. Космодем’янської – Станційнодунаєвецької СШ, ім’я космонавта П. Поповича – піонерська дружина Голозубинецької восьмирічної школи.

Наприкінці 70-х популярним був всесоюзний марш “Пионеры всей страны делу Ленина верны”. Він мав 8 маршрутів, рух по яких наповнював життя дітей різними справами. Піонерська дружина ім. О. Покришкіна, очолювана радою (Інна Фіонова, Світлана Мазур, Ірина Маревич, Оксана Шевченко, Євгена Фіонова та ін.), 1979 року збрала 12 т металобрухту, 2 т макулатури, 370 кг лікарських рослин, надавала допомогу смотрицькому колгоспові “Прогрес”. Учні двох п’ятих класів листувалися з ровесниками з Болгарії, Чехословаччини, Естонії. В усіх піонерських загонах обговорювались книги Л. І. Брежнева, відбувалися зустрічі з визволителем краю фронтовиком майором О. О. Безушком, одним із перших смотрицьких комсомольців П. Цикрюю та ін. [232].

Щороку в кожній школі проводились урочисті піонерські збори, а в райцентрі – зліт з нагоди чергової роковини створення піонерської організації, яка носила ім’я В. І. Леніна. У цей день проводилася військово-патріотична гра “Зірниця”. 12 травня 1979 року в ній, наприклад, взяли участь 32 школи – понад 800 юнаків і дівчат. Командував грою працівник військкомату прапорщик Віктор Григоращ. Після ритуально-парадних процедур відбулося змагання команд: проходження строем з піснею, здача норм ГТО, змагання юних пожежників, медико-санітарних постів, перевірялись знання правил вуличного руху. Того разу в районній грі “Зірниця” перше місце посіла Дунаєвецька СШ №1, друге – СШ №2, третє вибороли смотричани [232].

Популярним був тимурівський рух – надання допомоги тим, хто її потребував, особливо – ветеранам війни і праці. Він сприяв передачі досвіду від покоління до покоління, вихованню в молоді поваги до старших, доброти, співчутливості. Скерувували цю роботу піонерські організації. Піонерська дружина імені Олега Кошового

*Директор Миньковецької
допоміжної школи
О. О. Безушко. 1974 р.*

Дунаєвецької СШ №1, наприклад, будувала свій план за маршрутами. Маршрут “Тимурівець” успішно реалізовували піонерські загони п’ятих класів, які здійснювали шефство над дунаєвецьким будинком престарілих: прибирали підвір’я, проводили там піонерські збори, у свята співали, декламували, ставили сценки, приносячи мешканцям будинку хвилини радощів [200].

Значного досвіду інформаційної підтримки навчально-виховного процесу набули шкільні бібліотеки. У 70-і роки своєю активністю виділялися бібліотекарі Дунаєвецької СШ №2 Л. В. Шкорбецька, Маківської СШ – Л. В. Римар, Дунаєвецької СШ №1 – Л. Т. Чаплигіна, Балинської СШ – М. П. Мединська та ін.

Ліза Тихонівна Чаплигіна не тільки розкривала фонд з допомогою традиційних виставок, тематичних полиць, картотек, а й формувала тематичні папки на допомогу учителям та учням. Працювала в тісному контакті з учителями Г. Й. Томащук, Г. О. Дуленко, С. О. Козловою, Г. К. Шевчук, організатором позакласної роботи В. К. Колендзян. Щоб задовільнити потреби кожного читача, тримала тісний зв’язок з дитячою районною бібліотекою, вивчала її фонд, проводила спільні масові заходи [462].

З великою гордістю і вдячністю керівники та учителі Балинської СШ завжди говорили про свого бібліотекаря Марію Петрівну Мединську, яка в середині 70-х обслуговувала понад півтисячі читачів, щодня підбираючи і видаючи літературу 55-60 відвідувачам книгозбірні. Бібліотека мала привабливий вигляд, кожна полиця кликала оглянути виставлену літературу, полистати нові надходження, з бібліотеки читач виходив задоволений як культурою обслуговування, так і отриманою допомогою [448].

У радянські часи традиційними були зустрічі з митцями – письменниками, композиторами і виконавцями, художниками, акторами кіно. 1971 року в рамках тижня літератури і мистецтва на Хмельниччині в Дунаєвецькому районі побували композитор Олександр Білаш, письменники Ірина Вільде, Борис Олійник, Віталій Коротич, Віктор Женченко, Іван Сварник, Любов Забашта. Відбулись зустрічі митців з членами літоб’єднання “Пролісок”, яке діяло при редакції районної газети “Ленінським шляхом”, з учнями, учителями та жителями Смотрича, Миньківців, Лисця, Маліївців та з громадськістю райцентру у фабричному клубі [474]. Такі зустрічі носили регулярний характер і нерідко переростали в дружні стосунки між

школами та митцями. Так у 70-і зав'язались земляцькі взаємини колективу Лисогірської НСШ з вихідцем із Лисогірки письменником-байкарем зі Львова І. І. Сварником, а маківських учителів та учнів – з колишнім випускником школи художником з Одеси Абрамом Наумовичем Шістером.

Вагомий внесок у виховання підростаючого покоління робили кінофікатори. Дунаєвецька райкіномережа, яку очолювала заслужений працівник культури Л. Л. Калінчук, не тільки виконувала і перевиконувала плани касового збору, а була відома далеко за межами області поєднанням кіно з іншими формами впливу на глядача, передовсім – проведенням кіновечорів, зустрічей з кіноакторами, шанованими людьми краю. 1971 року вона разом з головою профспілкового комітету кінофікаторів району Л. П. Ройзнером побувала в Москві на спільному засіданні президії ЦК профспілки працівників культури СРСР і Всесоюзного комітету по кінематографії, зробила інформацію про досвід пропаганди кінофільмів, проведення масових заходів, схвалений на цьому засіданні. Дирекція райкіномережі була нагороджена Почесною грамотою ЦК профспілки і Всесоюзного комітету по кінематографії, а група працівників кіно району – нагрудними знаками “Отличник кинематографии СССР” [164].

Особливий інтерес учасників засідання викликав досвід діяльності на Дунаєвеччині шкільних кінотеатрів і, в першу чергу – “Червоної гвоздики”, кінотеатру Дунаєвецької СШ №1. Його цікавинкою була не тільки самоврядність – залучення учнів до організації роботи, а й зв'язки з кінематографістами, акторами кіно, цікавими людьми та показники, що помітно зросли за три роки існування:

Показники	1969-1970 н. р.	1972-1973 н. р.
Сеансів для учнів	104	280
Сеансів на допомогу навч. програмам	73	118
Учнів, які продивились фільми	90600	110096
Проведено кінофестивалів	4	12
Розповсюджено абонементів на	800 крб.	4500 крб.

(З альбому “Шкільний кінотеатр “Червона гвоздика” Дунаєвецької СШ №1 Хмельницької області УРСР”, с. 21)

У республіканському огляді-конкурсі, присвяченому 50-річчю Всесоюзної піонерської організації імені В. І. Леніна, шкільний кінотеатр “Червона гвоздика” зайняв перше місце і був відзначений

Дипломом I ст. ЦК ЛКСМУ, Міністерства народної освіти, Комітету по кінематографії Української РСР, грошовою премією та кіноапаратурою “Україна”.

З нагоди 50-річчя утворення СРСР у грудні 1972 року гостями шкільного кінотеатру були узбеки Ахмат Абдулаєв, Карім Журабай, Мумін Єркулов – студенти Кам’янець-Подільського педагогічного інституту. У жовтні 1974 року учасниками відзначення п’ятирічного ювілею кінотеатру – відповідальний секретар районної організації Українського товариства охорони пам’яток історії та культури В. М. Влагова і директор районної бібліотеки І. К. Любинецький. Про п’ятирічну діяльність кінотеатру тоді доповів його директор – учень Юрій Нижник. К. С. Корякіна – директор кінотеатру “Мир”, на базі якого функціонував шкільний, вручила юним колегам нагороди кінематографістів і два кінопроектори. Юні глядачі переглянули фільм “Про Вітю, про Машу і морську піхоту” [111].

У рамках кінофестивалю “В сім’ї вольній, новій”, присвяченого 325-річчю Переяславської ради, у Дунаївці приїжджали Жанна Прохоренко – героїня кінофільму “Балада про солдата” і акторка Людмила Шаталова, яка зіграла провідні ролі у фільмах “Молода гвардія”, “Вусатий нянь” та ін. У жовтні 1979 року з 10-річним ювілеєм організаторів “Червоної гвоздики” вітали кіноактори Г. Демчук, Т. Митрошина, заст. начальника обласного управління кінофікації В. Стукан, секретар райкому партії В. К. Колендзян [102]. У цей час діяльність ради шкільного кінотеатру координувала Л. Д. Семенова, заступник директора школи з виховної роботи.

Нового характеру набувала співпраця учительства району з науковцями. 11 жовтня 1979 року в Смотрицьку СШ завітали учасники міжнародного наукового симпозіуму, присвяченого 400-літтю від дня народження Мелетія Смотрицького, що проходив у Кам’янець-Подільському державному педінституті. Біля школи відбувся мітинг з нагоди відкриття меморіальної дошки, яка засвідчила: *“Біля 1578 року в селищі Смотрич народився український полеміст і філолог Мелетій Смотрицький, автор граматики, яку М. В. Ломоносов назвав “вратами учености”*. Виступали ст. науковий співробітник Інституту мовознавства імені О. О. Потебні В. В. Німчук, який підготував факсимільне видання “Граматики” М. Смотрицького та здійснив її дослідження, науковий співробітник АН СРСР професор Л. П. Жуковська, зав. кафедрою української мови Кам’янець-Подільського державного

педінституту доцент О. О. Чехівський, зав. кабінетом української мови Хмельницького обласного інституту удосконалення учителів Р. С. Молчанова, перший секретар райкому партії Е. С. Лазаркевич, директор школи О. Г. Бортняк [250].

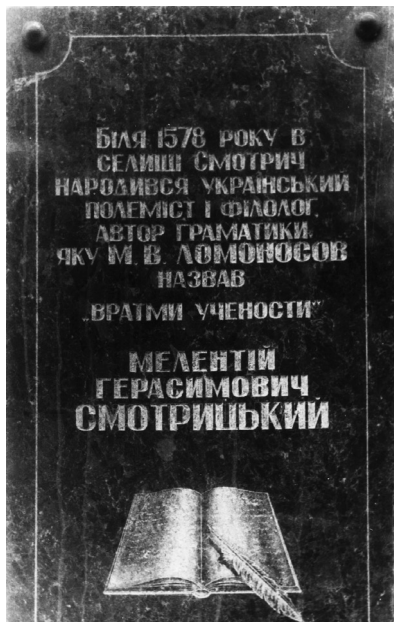
Відкриття меморіальної дошки М. Смотрицькому на приміщенні Смотрицької СШ. 12. 10. 1979 р.

Від тієї події в автора цього дослідження залишилася пам'ятка – перевидана В. В. Німчуком “Граматика” та книжечка, в якій вона піддана глибокому аналізу, з автографом “Вельмишановному землякові М. Смотрицького В. С. Прокопчуківі із вдячністю за активну участь у відзначенні ювілею М. Смотрицького та його “Граматики”. Такий подарунок залишився і в Смотрицькій СШ, давши поштовх глибшому пізнанню ролі і місця видатного земляка в церковних, наукових і громадсько-політичних процесах в Україні другої половини XVI – початку XVII ст., збору документів та їх використанню в навчальній і виховній роботі з учнями.

1971 року побачив світ хмельницький том “Історії міст і сіл Української РСР” – результат десятирічної роботи 5 тис. краєзнавців області, у першу чергу – учителів, науковців, бібліотекарів, архівістів, музейників. До тому ввійшло 50 нарисів про міста, районні центри і села, 459 довідок про центри сільських і селищних рад, 276 фотоілюстрацій, 22 карти, 12 кольорових вклейок, його обсяг склав 76,86 друкованих аркушів, тираж – 15 тис. примірників [183]. Кампанія написання і видання двадцятишеститомної історії населених пунктів України справила значний вплив на відродження і розвиток краєзнавчого руху, появу нових краєзнавчих формувань. 1963 року на базі Кам’янець-Подільського сільськогосподарського інституту постав відділ Географічного товариства, який очолив доцент М. М. Бабанський, 1964 року за ініціативою Кам’янець-Подільського педінституту, Хмельницького обласного краєзнавчого музею, Кам’янець-Подільського історичного музею-заповідника та обласного державного музею – обласне історико-краєзнавче товари-

ство. 1965-го пройшла перша Подільська історико-краєзнавча конференція (протягом 1965-2017 рр. їх відбулося п’ятнадцять).

На основі зібраних документів і матеріалів в Україні було відкрито 196 громадських музеїв, 2089 музейних кімнат, у тому числі музей історії Дунаєвської суконної фабрики (1968) та перший на Дунаєвщині музей історії села в Маківській СШ (1970). Його творці – учитель історії В. С. Прокопчук, члени гуртка “Пошук”, передовсім учні Юлія Білоконь, Віктор Вапничний, Валентина Гречкосій, Анатолій Нижник, Тетяна Резнічук, Наталя Рябчик, працювали в облдержархіві, який знаходився тоді в Кам’янці-

Меморіальна дошка
М. Смотрицькому, відкрита
12. 10. 1979 р.

Подільському, здійснювали обхід маківських родин, проводили анкетування, листування з визволителями, зібрали факти, документи і матеріали, спогади, які допомогли не тільки реконструювати минуле села, а й створити багаті музейні експозиції [343-345; 413].

Набирала розмаху пам'яткоохоронна робота, зародилося пам'яткознавство – наука про історію, теорію і практику дослідження й охорони пам'яток історії і культури. Значного імпульсу цьому напрямку краєзнавства надало створене 1966 року Українське товариство охорони пам'яток історії і культури, яке з 1967 по 1988 рік очолював П. Т. Тронько, обласні, районні і міські та первинні осередки Товариства. На Хмельниччині діяло 3400 первинних організацій, 640 тис. членів. У справу дослідження і охорони пам'яток включились учителі та учні.

1971 року постала Дунаєвецька районна організація УТОПІК і на день проведення 4-ої звітно-виборної конференції (лютий 1974 р.) налічувала 19 тис. членів, об'єднаних 14 первинними організаціями. Одна з кращих – первинна організація суконної фабрики налічувала 1200 членів. Діяло і 56 юнацьких секцій, до яких входило 9160 школярів, зав. РВНО П. Г. Перепелюк був обраний заступником голови районної організації, шкільну секцію очолив учитель В. С. Гутовський. Шкільна пам'яткоохоронна робота зводилася в основному до вивчення подій та особистостей, увічнених у камені і бронзі, догляду за пам'ятками, використання їх у навчально-виховній роботі. Під впливом цієї роботи в школах району було відкрито 9 музеїв, 10 кімнат бойової і трудової слави [157]. Члени історико-краєзнавчого гуртка Зеленчанської СШ знайшли свого славетного земляка Героя Радянського Союзу полковника Ф. М. Рогульського, зав'язали з ним листування.

За відсутності Станції юних туристів туристичні змагання в районі організував районний Будинок піонерів. Кілька років поспіль, як і в червні 1976 року, керував змаганнями учитель фізкультури Дунаєвецької СШ №2 В. К. Пиллюко. У дем'янкевецькій долині, обабіч річки Студениці, відбувались конкурсні випробування школярів молодшого і старшого віку на швидке розпалювання вогню, кип'ятіння води, приготування страв, укладання рюкзака, долаття перешкод, встановлення і згортання намету. Призові місця зайняли: серед старших школярів – команди Морозівської, Смотрицької та Дунаєвецької №2 середніх шкіл, серед молодших –

Дунаєвецьких №2, №3, Морозівської і Маківської середніх шкіл. Нагороди переможцям вручили Н. В. Магера, директор Будинку піонерів, та Г. П. Романчишена, секретар райкому комсомолу [142].

Подальшого розвитку набуло дошкільне виховання. Збільшилася кількість дитячих дошкільних закладів, у першу чергу, що дуже важливо, постійнодіючих, та дошкільнят, охоплених ними. Якщо 1971 року в районі діяло 22 постійнодіючих дитячих дошкільних закладів, то 1979-го – 7 дошкільних закладів Міністерства народної освіти, 3 відомчих ясла-садки, 29 постійно діючих, 24 сезонних, в яких налічувалося майже 5 тис. дітей.

Якісні зміни відбувалися в педагогічних колективах дошкільних закладів, вони почали поповнюватися випускниками педагогічних навчальних закладів, у першу чергу – Хмельницького педучилища. 1974 року в район прибуло 6 молодих вихователів. Чимало працюючих вихователів здобували фахову освіту заочно. Однак 1979 року ще 35% вихователів не мали педагогічної освіти [176].

Великої уваги надавалося впровадженню “Програми виховання в дитячому садку”, особливо – у міському дитсадку №2, який очолювала відмінник народної освіти України В. А. Марчук. У закладі була створена хороша навчально-матеріальна база, підібрані відповідні кадри, на належний рівень поставлена методична робота. Дитсадок став школою передового педагогічного досвіду з впровадження міністерської програми. Часто вихователі О. Д. Балагур, Т. Б. Каревич, Т. О. Мазур, М. С. Матвієвська, Л. М. Щербакова проводили відкриті заняття, ділились досвідом реалізації програмних вимог. Авторитетом в районі користувалися В. В. Вікентьева, Т. А. Лисова (дитсад №1 м. Дунаївці), Г. І. Баранецька, М. С. Зубенко, З. В. Яковенко (дитсад №3 м. Дунаївці), З. І. Ястремська (дитсад №4 м. Дунаївці), О. Г. Васильєва (Маків), Т. М. Печенюк (Смотрич), Л. А. Ороховська (Ст. Дунаївці), О. Г. Ткачук (Мала Побіянка), Г. В. Чубар (Рахнівка) та ін. 1974 року Почесними грамотами Міністерства народної освіти були нагороджені колектив маківського дитсадка “Білочка” та вихователька вихривського дитсадка М. В. Марунчак, знаком “Відмінник народної освіти” – інспектор РВНО з дошкільного виховання В. О. Бенько.

Відділ освіти спрямовував педколективи шкіл, зокрема – учителів перших класів та вихователів ДДЗ, на реалізацію принципу наступності в їх діяльності, який забезпечував максимальний результат у навчанні і вихованні підростаючого покоління. У зв’язку з цим учителі, які мали навчати першокласників, часто бували на

заняттях у старших групах дитсадків, а вихователі – на уроках у перших класах, вивчали вимоги і зміст програм, проводили спільні заходи, адаптуючи дошкільників до нових умов. Плідна взаємодія спостерігалася в роботі О. Д. Балагур (я/с №2) і вчительки початкових класів Л. М. Гончарук (сш №1), учительки початкових класів Нестерівецької СШ З. І. Огородник і вихователки колгоспного дитсадка Г. Заець, а також педагогів інших закладів.

З середини 70-х років перехід до загальної обов'язкової середньої освіти почав набувати в районі ознак стабільності і завершеності. Цьому сприяло поліпшення рівня життя народу, злам психології у бік сприйняття середньої освіти як незаперечного обов'язку кожної молодої людини, помітне зміцнення навчально-матеріальної бази закладів освіти, кадрового потенціалу, удосконалення змісту і якості навчання – перехід на нові програми і підручники. 1979 року в районі функціонувало 69 шкіл, навчалось 13500 учнів, включаючи контингент вечірньої і заочної шкіл, працювало 1100 педагогів. Серед них – один заслужений учитель, двоє нагороджених медаллю А. С. Макаренка, понад 100 відмінників освіти України, 90 кавалерів орденів і медалей. 44 школи перейшли на кабінетну систему навчання учнів [468].

Значний внесок у здійснення переходу до обов'язкової середньої освіти робила Дунаєвецька заочна середня школа, яка 1977 року відзначила 15-річний ювілей. На цей час вона мала 46 консультпунктів при середніх і восьмирічних школах, 120 класів, в яких навчалось 1375 учнів. За 15 років школа надала середню освіту 2500 молодим робітникам і колгоспникам, 500 – восьмирічну [482].

У 1975-1976 навчальному році вже 98 відсотків випускників восьмих класів здобували середню освіту в загальноосвітніх школах, середніх спеціальних навчальних закладах, професійно-технічних училищах. 1976 року перехід до загальнообов'язкової середньої освіти в основному був завершений. За даними переписів, 1920 року письменних серед населення України було 51,9%, 1970-го – 99,8, а 1979 – 99,9 [442, с. 329].

Однак перехід до обов'язкової середньої освіти був завершений лише в основному, проблема її надання кожній молодій людині, особливо – працюючим, залишилася актуальною і на наступне десятиріччя.

3

У 80-і роки розвиток освіти відбувався на фоні помітних зрушень в усіх галузях суспільного життя району, у тому числі – у соціальній сфері. За роки Х п'ятирічки (1976-1980) тільки в райцентрі було здано 8 комунальних і 2 кооперативних житлових будинки – 210 сімей отримали окремі квартири, побудовано 178 індивідуальних житлових будинків. Розмір вкладів в ощадбанку зріс на 8 млн. крб. Містяни придбали 2960 телевізорів, 767 пральних машин, за два останніх роки п'ятирічки зареєстровано 606 автомашин власного користування. Розпочалася газифікація міста, прокладання водогону, каналізаційної мережі. Школи міста прийняли 2250 учнів, дошкільні заклади – 845 вихованців. 1980 року в дитсадках добавилося ще 100 місць – проблема влаштування дітей у ДДЗ на той час була знята [361, с. 189]. Та й в Україні за п'ятирічку шкільна мережа зросла на 102,5 тис. учнівських місць і 1983 року склала 8676 денних середніх шкіл, 8,7 тис. – восьмирічних, 3,1 тис. – початкових, 1395 – вечірніх середніх шкіл, в яких 800 тис. працюючих молодих людей здобували освіту без відриву від виробництва, працювало 500 тис. учителів і вихователів, у тому числі – 20 Героїв Соціалістичної Праці, 3 народних учителі СРСР, понад 3,5 тис. заслужених учителів УРСР [442, с. 332].

У 80-і роки відбулася зміна керівництва відділу освіти. П. Г. Перепелюк, відпрацювавши 25 років на посаді завідуючого, вийшов на пенсію, а до управління освітою району прийшов В. С. Прокопчук. Деякий час П. Г. Перепелюк залишився працювати на посаді методиста райметодкабінету. Наприкінці 1982 року у зв'язку з обранням завідуючого РВНО на посаду секретаря райкому партії відділ очолив Станіслав Іванович Ніжанківський.

80-і роки характеризувалися динамічним розвитком освітньої мережі району. На 1 вересня 1981 року її складали 53 школи (3 початкових, 31 неповна середня, 19 середніх) – 11383 учні, 40 дитячих дошкільних і 3 позашкільних заклади. Відбувалася й оптимізація. 1983 року закрили Михайлівську ПШ, завідуюча А. А. Лаврентій та учні влились у колектив Блищанівської восьмирічної школи. Наприкінці 80-х почалося роз'єднання класів – комплектів, зокрема 1989-1990 навчального року – у 6 школах, наступного – у 17 [28, с. 112]. Намітилася тенденція до збільшення кількості освітніх закладів (1990 року функціонувало 57 шкіл, у тому числі середніх – 19, неповних середніх – 33, початкових – 5, навчалось 10144 учні)

і водночас – зменшення учнівського контингенту. Порівняно з 1981 роком кількість учнів у районі зменшилася на 1239, у той же час у райцентрі збільшилася на 538 [28, с. 1].

У Хмельницькій області вперше в Україні був створений навчально-виховний комплекс “Школа-дитсад”. Відбувся перехід на навчання учнів з 6 років. На Дунаєвеччині приклад показувала Чаньківська восьмирічна школа, очолювана О. Ю. Перепелюк. Готуючись до прийому першого набору шестиліток, директор побувала в школах Кам’янець-Подільського, вивчала досвід роботи з ними. Влітку 1981 року на першому поверсі школи перемурували стіну, утворивши таким чином навчальну, ігрову та спальну кімнати. Роботу з шестилітками доручили Н. Д. Боднарчук, яка мала дошкільну освіту і досвід роботи з дошкільнятами, а також здобула спеціальність учителя початкових класів у Кам’янець-Подільському державному педінституті. 1 вересня 18 дітей шестирічного віку та їх батьки були приємно вражені – кімнати своїм дизайном, новими меблями та іншим обладнанням нічим не уступали дошкільному закладу, а можливо й навпаки. На серпневій конференції попри те, що напередодні 1981-1982 навчального року були здані шкільна новобудова в Іванківцях, 6 нових класних кімнат у Рудці, облицьовано модною на той час плиткою приміщення Маківської, Чаньківської шкіл, міжшкільного навчально-виробничого комбінату та інших закладів, найбільший інтерес викликав все-таки досвід чаньківчан з організації навчання шестиліток. Він знайшов підтримку і подальший розвиток в районі [317]. Наступного року в нульових класах Балинської, Великожванчицької, Маківської середніх, Чаньківської і Чечельницької восьмирічних шкіл вже навчалось 112 шестирічок.

Успіхи педагогічного колективу району були відзначені заступником міністра освіти України В. М. Курилом, який 1983 року побував на серпневій учительській конференції, виступав, вручив міністерські нагороди – 12 Почесних грамот і 6 знаків “Відмінник народної освіти УРСР” – кращим педагогам [426].

На кінець 70-х – першу половину 80-х припадає нова більш потужна хвиля русифікації освіти. У відповідь на постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР “Про додаткові заходи щодо поліпшення вивчення російської мови в школах та інших навчальних закладах союзних республік” партійні та державні органи України відчутно потіснили рідну мову як з офіційного спілкування, так і

з закладів освіти. У виступах на сесіях Верховної Ради, партійних з'їздах, конференціях не прийнято було виступати українською мовою – переважала мова “міжнаціонального спілкування”. Школи масово переводились на російську викладову мову, особливо у містах. 26 травня 1983 року в інформації про хід виконання вказаної постанови ЦК КПУ під грифом “таємно” доповідав у Москву: програми з російської мови та літератури суттєво удосконалені, створені нові для шкіл з поглибленим вивченням російської мови; збільшено тираж дитячої художньої літератури і навчальних посібників з російської мови; посилена пропаганда російської мови засобами масової інформації; на факультети російської мови та літератури прийнято на 635 студентів більше і їх загальна кількість мала скласти 3500 осіб; щороку виділялося 2,5 млн. крб. на підвищення зарплати учителям, які викладали російську мову і літературу; на 357 тис. крб. збільшено фонд для виплати підвищених стипендій студентам російських відділень [184, с. 837-838].

Незважаючи на очевидні успіхи, в освіті залишалося чимало проблем, які гальмували її розвиток. І в першу чергу – матеріальна база. У Дунаєвецькому районі із 134 шкільних будівель 28 були зведені ще в ХІХ ст., 16 – протягом 1900-1917 рр. (Додаток №18). Потрібно було створити сучасну базу для трудового навчання, удосконалити підвіз учнів з віддалених сіл, харчування школярів тощо. Власне, необхідний був комплексний підхід до розв'язання проблем, докладання зусиль не тільки педагогічних колективів, а й партійних, радянських і господарських органів для подальшого розвитку освіти в країні.

1984 року розпочалася реформа загальноосвітньої і професійної школи, розрахована на ХІ – ХІІ п'ятирічки. Відбувалося обговорення опублікованого в пресі проекту ЦК КПРС “Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи”. Г. В. Медведюк висловився за посилення ролі підприємств, організацій, колгоспів у зміцненні матеріальної бази закладів освіти, більш активне залучення школярів до продуктивної праці [240]. Учитель-пенсіонер О. К. Садовський вважав, що проект обійшов увагою недосконалу систему оцінювання знань учнів, адже трійка, якою, аби не знизити показник успішності по школі, нерідко оцінювалася й відсутність знань в учня, нічого не варта. “Мені здається, – пропонував Олексій Карлович, – краще було б зовсім не атестувати таких учнів” [384]. Тоді ще ні суспільство, ані

педагогічна думка не дозріла до прийняття такої пропозиції. Значно пізніше, вже в часи незалежності, вона знайшла втілення у 12-бальній системі оцінювання знань. Поділився думками Гнат Григорович Гончарук, багатолітній управлінець – інспектор відділу освіти: “1930 року я працював у Каднівській початковій трудовій школі Ярмолинецького району, і тоді зміст роботи і назва школи відповідали одне одному. Тепер значно зріс освітній рівень як учителів, так і учнів. Треба підтягнути рівень трудового навчання і профорієнтації, надати йому статусу закону” [139]. Голова батьківського комітету Лисецької восьмирічної школи бачив потребу п. 20 Проекту доповнити словами: “Метою трудового виховання в сім’ї і школі повинно бути прищеплення любові до праці і поваги до людей праці” [254].

Наприкінці лютого відбулася науково-практична конференція “Оптимізація навчально-виховного процесу – важлива умова підвищення ефективності навчання і трудового виховання учнів у світлі наступної реформи загальноосвітньої і професійної школи”. Доповідач завідувачий райметодкабінету В. Я. Добровольський і виступаючі Н. С. Трапезникова, Н. П. Олійник, О. О. Поспелов, Т. І. Лазарук, А. М. Вітковська, В. І. Маревич підтримали ідею реформування школи, внесли низку пропозицій [131].

Своїм виступом у пресі хід обговорення підсумував міністр освіти УРСР М. В. Фоменко: освітянська громадськість схвально сприйняла проект реформи, внесла важливі пропозиції. По-суті, реформа стає всенародною. Міністерство розробило заходи, на підготовчому етапі (1984-1986) має оновити зміст освіти, видати програми і підручники нового покоління [473].

Квітневий (1984 року) пленум ЦК КПРС схвалив, а перша сесія Верховної Ради СРСР одинадцятого скликання затвердила “Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи”. Вони зводились до перебудови структури загальної середньої та професійної освіти – у 12-ій п’ятирічці неповна середня школа ставала дев’ятирічною, середня – одинадцятирічною, мав відбутися перехід на навчання дітей з шестирічного віку. Перед професійною школою ставилася принципова вимога забезпечити органічний зв’язок професійного навчання учнів з дальшим підвищенням рівня їх загальноосвітньої підготовки. Реформа передбачала підвищення якості навчально-виховного процесу, поєднання навчання з продуктивною працею, оволодіння випускниками середніх загальноосвітніх шкіл

ще до початку трудової діяльності певною професією, зміцнення навчально-матеріальної бази, авторитету учителя, удосконалення управління освітою.

Конкретизувала завдання низка партійних та урядових постанов: “Про дальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи” (1984), “Про поліпшення трудового виховання, навчання і професійної орієнтації школярів і організацію їх суспільно корисної, продуктивної праці” (1984), “Про дальший розвиток системи професійно-технічної освіти і підвищення її ролі в підготовці кваліфікованих робітничих кадрів” (1984), “Про заходи по вдосконаленню підготовки, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів системи освіти і професійно-технічної освіти та поліпшення умов їх праці й побуту” (1984), спільна постанова ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС “Про підвищення заробітної плати учителів та інших працівників народної освіти” і постанова Ради Міністрів СРСР “Про дальше поліпшення суспільного дошкільного виховання і підготовки дітей до навчання в школі”.

Реалізація основних напрямів реформи почала давати позитивні результати. У Дунаєвецькому районі 1986 року реформа торкнулася 4 початкових, 33 восьмирічних, 18 середніх і заочної шкіл, в яких навчалось 10266 учнів, працювало 1087 учителів. Рішенням райвиконкому за кожною школою були закріплені базові підприємства, колгоспи, намічено план будівництва і добудови шкіл, дитячих дошкільних закладів. На його виконання за роки 11-ої п’ятирічки було здано Підлісномукарівську середню школу на 320 учнівських місць, Іванковецьку восьмирічну на 192 учнемісця, реконструйовано та добудовано Тернавську і Воробіївську восьмирічні, Миньковецьку допоміжну школи [30, с. 3].

Більш успішною в плані зміцнення навчально-матеріальної бази закладів освіти району була 12 п’ятирічка. За кошти держави і базових підприємств введено в дію 7 шкіл на 2576 учнівських місць, зокрема Тинянську і Дунаєвецьку №3 середні, Сокилецьку, Мушкутинецьку, Михайлівську, Лисецьку і Слобідкоракнівську неповні середні школи, добудовано 35 класів, 5 майстерень, 4 їдальні, 7 спортзалів [28, с. 108].

Проведена значна робота зі створення належних умов для навчання шестиліток. У 1986-1987 н. р. навчанням з шестирічного віку вже було охоплено 723 дитини.

Майже всі учні 4-10 класів залучені до суспільно корисної, продуктивної праці, у тому числі 1366 – в 13 учнівських виробничих бригадах, 1365 – у 17 таборах праці і відпочинку, 100 – у шкільному лісництві. За учнівськими виробничими бригадами закріплено 497 га землі, 15 тракторів, 5 автомобілів, 15 комбайнів та інша сільсько-господарська техніка, працювало 26 ланок тваринників (330 учнів), 10 ланок операторів машинного доїння (137 учнів).

Взаємовигідна співпраця склалася між Дунаєвецькою середньою школою №2 і сиворогівським колгоспом. Щороку дунаївчани на базі Сиворогівської восьмирічки розгортали табір праці і відпочинку “Корчагінець”. Влітку 1981 року там оздоровлювалися і працювали 72 учні. Табір очолював В. Г. Малий, допомагали йому фізрук В. К. Пиллюко, учителі Н. М. Тюлякова, Р. І. Гуревич, кухар Н. В. Гавінчук. Діти щодня трудилися на буряковому полі, змістовно відпочивали, займались спортом [90].

Свій напрям співпраці з ордена Леніна колгоспом “Україна” обрала Чечельницька неповна середня школа, взявшись обслуговувати 60 тварин. Спочатку справа зустріла опір з боку окремих батьків. Питання обговорювалося на зборах учителів, батьків та учнів, в яких брали участь голова колгоспу В. В. Стеньгач, спеціалісти тваринницької галузі, а потім і на засіданні парткому колгоспу. Визначено відповідальних за створення для учнів необхідних умов, техніку безпеки, постачання кормів. Школа змінила розклад уроків для учнів 7 і 8 класів, поставивши першими трудове навчання, фізкультуру. Директор школи В. Л. Войтків учнівську виробничу бригаду з 36 членів поділив на 9 ланок по 4 учні в кожній – 2 хлопчики і 2 дівчинки. Бигадиром учні обрали Руслану Богданову, заступником – Любов Рудик, обліковцем – Людмилу Рудик. У відповідності з графіком роботи кожна ланка під керівництвом учителя працювала через 8 днів, здійснюючи увесь комплекс робіт – підготовку кормів, годівлю, чистку стійла, тварин, зважування тощо. На фермі обладнали кабінет навчально-дослідної роботи. Оплата праці залежала від приросту. Першого місяця роботи добовий приріст склав 620 грамів. Отримані кошти поділили між членами учнівської виробничої бригади в залежності від внеску кожного. Така організація трудового навчання і виховання відповідає умовам того середовища, в якому жили і виховувалися школярі, давала їм знання і навички, необхідні для вступу в самостійне трудове життя [188].

Дбали про обладнання робочих місць для трудового навчання і продуктивної праці в інших школах. На кінець 1985-1986 навчального року в школах і на підприємствах було: 32 робочих місця на суконній фабриці, 20 – на ремонтно-механічному, 30 – Маківському цукровому заводі, 15 – у мебльовому цеху. Крім того 833 робочих місця було атестовано в шкільних майстернях з обробки металу і дерева, а для учнів початкових класів – робочі кімнати на 200 місць. На базі Станційнодунаєвецького комбінату хлібопродуктів діяв трудовий загін старшокласників. Школа предметно займалася профорієнтацією і трудовлаштуванням випускників: із 625 випускників 1985 року 108 пішли працювати в народне господарство.

Удосконалював професійну підготовку міжшкільний навчально-виробничий комбінат. Директор С. М. Богуцький, заступник М. Л. Хоптинець, викладачі і майстри Віталіса Білан, Петро Блозва, Володимир Горбанюк, Василь Іванов, Раїса Кутинська, Віліард Ластовський та інші за перших чотири роки випустили 2340 водіїв, трактористів, токарів, швачок. Згодом добавилася підготовка молодших медсестер та механізаторів трудовістських процесів, планували готувати мулярів, штукатурів, плиточників-облицювальників. Непоганий рівень знань і практичних навичок демонстрували вихованці МНВК на обласних конкурсах, Олександр Слободян посів перше місце на обласному конкурсі з автосправи, учениця Алла Хауляк – призові місця на обласному та республіканському конкурсах юних тваринників [ЛШ. 1983. 1 груд. (№143)].

Свій внесок у надання загальної середньої освіти, професійне навчання і трудове виховання молоді вносило Балинське професійно-технічне училище, створене 1952 року. 1981 року спільним наказом Державного комітету УРСР по професійно-технічній освіті та Міністерства легкої промисловості УРСР на базі Дунаєвецької суконної фабрики відкрили технічне училище №12, у липні 1984 року перейменоване в СПТУ – 22. Училище першого навчального року набрало 150 учнів. Про створення для них відповідних умов дбали директор А. А. Дінбург, заступник О. О. Скиба, заступник директора фабрики В. Й. Стрілецький, головний інженер О. І. Остерник, викладачі і майстри Г. В. Красовська, В. М. Олійник, Л. М. Радзівілко, Н. С. Мотрій, А. Й. Григор'єва, Р. С. Рудик, Н. В. Шелестюк, К. С. Антонюк, М. О. Туркота та ін. Життя учнів наповнювали навчання, практика в цехах біля верстатів, допомога

колгоспам, які в свою чергу підтримували училище в удосконаленні навчальної бази і харчування, спорт, самодіяльна творчість, вечори відпочинку. 30 учнів із 148, які закінчили навчальний рік, були відмінниками, більшість отримала 5-6 розряди [252]. Протягом 1982-1996 років тільки Дунаєвецька суконна фабрика працевлаштувала 563 випускники.

Влада всіляко підтримувала діяльність шкільних виробничих об'єднань. У районі щороку проводились зльоти активу учнівських виробничих бригад, приймались звернення-заклики до випускників поповнювати трудові колективи колгоспів, підприємств, які нарощували потужність і постійно потребували притоку робочих рук.

Однак з часом реформа почала втрачати закладений в неї потенціал. Увагу від реалізації її завдань відвернули більш глобальні проблеми – у середині 80-х постало питання майбутнього країни, перспектив соціалістичного ладу. Квітневий (1986 року) пленум ЦК КПРС проголосив курс на перебудову і гласність. Потрібне було не лакування фасаду, а докорінні зміни устрою, демократизація суспільного життя.

Попри позитивні зрушення, особливо в зміцненні матеріальної бази в освіті, залишалося чимало проблем, вирішення яких почало гальмуватися. Із 3700 сільських дітей віком до 6 років дошкільним вихованням була охоплена лише третина. Перестали функціонувати дитячі дошкільні заклади в Тернаві, Рудці, Іванківцях. На початок 1988 року у 20 населених пунктах району дитсадків взагалі не було, третина діючих розташовувалася у пристосованих приміщеннях. У міських дитячих дошкільних закладах з'явилася черга, а з нею і невдоволення батьків. Скажімо, у дитсадку №2, розрахованому на 140 місць, утримувалося 277 вихованців, а ще 80 стояли в черзі. Далеко не в усіх селах створені належні умови для навчання школярів, зокрема у Смотричі, Малому Карабчієві, Лисці і навіть таких сильних колгоспах, як "Вперед до комунізму", с. Мала Побіянка, імені 13-річчя Жовтня, с. Голозубинці, імені Войкова, с. Вихрівка. За відсутності умов лише 60 відсотків шестирічок вдалося прийняти до шкіл. Вдвічі скоротилася кількість робочих місць, обладнаних для школярів у цехах та дільницях підприємств. Не виконувалося рішення райвиконкому про створення робочих місць для продуктивної праці на арматурному заводі, АТП – 16839, МПМК – 10, у багатьох колгоспах. Значного перекоосу зазнала база виховної роботи: діяло лише 5 музєїв, і в той же час – 29 ленінських залів, 12 ленінських

кімнат [109]. Незважаючи на те, що частину шкільних їдалень вдалося передати на утримання комбінату громадського харчування і сільських споживчих товариств, все ж організація харчування школярів бажала покращення. Не сталися суттєві зміни і в якості знань учнів. На серпневій конференції 1987 року у доповіді завідуючого райВНО С. І. Ніжанківського з цього приводу прозвучала серйозна тривога: із 420 учнів, що виконували контрольні завдання з фізики, 89 отримали “2”, а 192 ледь справились на трійку [ЛШ. 87. 29 серп. (№104)]. Район на обласних предметних олімпіадах зайняв 13 місце, наступного року – 16. Окреслилася негативна тенденція, яка вимагала невідкладних заходів на всіх рівнях освіти.

Питання перебудови освіти в лютому 1988 року розглянув пленум ЦК КПРС, у квітні того ж року – пленум Дунаєвецького райкому партії. У доповіді та виступах, як правило, прозвучала критика на адресу відділу освіти, керівників багатьох освітніх закладів, підприємств, колгоспів та пропозиції, спрямовані на перебудову освіти, зміцнення її бази, демократизацію, гуманізацію шкільного життя, зміну стилю управління. Обговорення постанови пленуму ЦК КПРС відбулося в усіх партійних організаціях і закладах освіти. Наприклад, на зборах парторганізації колгоспу імені 13-річчя Жовтня у доповіді О. В. Левицького, виступах М. М. Негоди, В. П. Матвеева, Т. Д. Войцехової, завідуючої дитячим садком Н. Я. Фурман, голови сільради В. В. Валентієва був підданий критиці голова колгоспу за його ставлення до шкіл і дитсадків як у Голозубинцях, так і в Рачинцях [227]. Конструктивна критика мала позитивні наслідки, згодом у Голозубинцях було побудовано типове шкільне приміщення на 192 учнівських місця.

На початковому етапі перебудови відбулася зміна як обласного, так і районного освітянського керівництва. 1987 року у зв'язку з виходом на пенсію В. М. Шайноги посаду завідуючого обласним відділом народної освіти посів М. М. Дарманський, який продовжив реформування по всіх напрямках, велику увагу при цьому надаючи зміцненню матеріальної бази (тоді в області будувалося 86 шкіл і 60 нових дитсадків), створенню нових перспективних навчально-виховних комплексів “Школа – дитячий садок”. За період 1987-1992 рр. кількість шкіл зросла з 977 до 1054, дитсадків – на 120 [149;454, с. 270].

1 квітня 1988 року до виконання обов'язків завідуючого Дунаєвецьким райвідділом освіти у відповідності з

наказом Хмельницького облВНО №52 від 9 березня 1988 року приступив В. С. Прокопчук. Райметодкабінет очолив Володимир Якович Добровольський, райком профспілки працівників освіти – С. І. Ніжанківський. Оновлювався склад працівників відділу та методкабінету, різні ділянки роботи очолили методисти В. Б. Байталюк, Л. І. Конопельнюк, Д. І. Міндра. На цей час у районі діяло 55 загальноосвітніх шкіл, навчалася 10089 учнів, у тому числі – 4 початкових (121 учень), 33 неповних середніх (3800 учнів), 18 середніх (6168 учнів), налічувалося 519 класів – комплектів. Освітяни формували комплексну програму перебудови освіти в районі та кожному закладі. 11 серпня, напередодні 1988-1989 навчального року, проект “Комплексної програми перебудови народної освіти в Дунаєвецькому районі на період до 2000 року” був опублікований в районній газеті “Ленінським шляхом”. У п’яти розділах програми узагальнені пропозиції, висловлені на пленумі райкому партії та зборах колективів освітніх закладів, конкретизовані терміни і виконавці. Після обговорення вони були схвалені серпневою вчительською конференцією [340]. Реалізація комплексної програми привела до помітних змін в освіті району.

Важливим кроком на шляху демократизації управління стало формування й організація роботи 55 шкільних рад, а це 1358 осіб, залучених до вирішення освітніх справ, 12 рад бюджетних та відомчих дитячих дошкільних закладів (212 членів) та районної освітньої ради в складі 35 осіб, її президії (9 осіб), очоленої Яковом Михайловичем Слободянюком. Серед голів новостворених державно-громадських органів управління було 11 голів колгоспів, 8 голів сільрад, 2 керівники підприємств, 8 секретарів парторганізацій, двоє голів профспілкових організацій, 18 представників громадських організацій, 29 із них – депутати рад різного рівня, 9 – члени райкому партії, власне – чимала сила, яка при правильному спрямуванні могла суттєво впливати на стан справ в освіті [28, с. 107].

У червні 1989 року ради на своїх засіданнях заслухали звіти директорів, завідуючих ДДЗ про проведену за навчальний рік роботу, успіхи, проблеми і завдання на новий навчальний рік, дали оцінку роботі керівників закладів, подекуди ініціювали заміну керівників, вносили кандидатури на заміщення посад. 1989 року на демократичних засадах проведено заміну керівників Балинської, Мушкутинської і Старогутянської шкіл. Призначення директорів

здійснювалося після їх обрання таємним голосуванням на зборах колективу школи та за погодженням з головами рад, що сприяло добору більш підготовлених, відповідальних, а також підконтрольних громадськості управлінців (Додаток №19).

Певною ознакою демократизації освітнього життя було нестандартне проведення серпневої вчительської конференції 1990 року. На початку серпня традиційна доповідь відділу освіти, яку завжди озвучував завідуючий, була опублікована в районній газеті для ознайомлення широкої громадськості з основними напрямками перебудови освіти, інноваціями, які вводились у шкільне життя. Доповідь обговорили в колективах шкіл, дошкільних і позашкільних закладів, проаналізували успіхи, вузькі місця, намітили заходи для активізації перебудовних процесів. А на конференції після короткого вступного слова завідуючого РВНО виступаючи як з трибуни, так і від розташованих у залі мікрофонів критично оцінили зроблене, сформуvalи пакет пропозицій, які доповнили комплексну програму перебудови освіти новими завданнями.

Серцевиною та основним критерієм ефективності будь-якої реформи є якість знань. Цьому мав сприяти поділ змісту освіти на республіканський і шкільний компоненти. Більшість учителів району вдало застосовували так звану “внутрішню” диференціацію, тобто врахування індивідуальних особливостей учнів на кожному уроці шляхом добору вправ, проведення загального та індивідуального інструктажу, оптимального поєднання колективної, групової та індивідуальної роботи, диференціації домашніх завдань тощо.

З перебудовою відкрились можливості ввести й “зовнішні” форми диференціації. У початковій ланці – класи поглибленої індивідуалізації. У Дунаєвецькій СШ №1 1989-1990 навчальний рік такий клас – 19 сильних учнів – у порядку експерименту вела Світлана Петрівна Дак.

Вводилося поглиблене вивчення окремих предметів. 1989-1990 навчального року в 7 школах діяло 11 класів поглибленого вивчення окремих дисциплін. У числі перших поглиблене вивчення фізики запровадила Миньковецька СШ (директор П. М. Онищук). Робота учителя-методиста Алли Федорівни Онищук виявилася настільки ефективною, що її учениця представляла район на обласному та республіканському етапах олімпіади з фізики.

У 10-11 класах запроваджувалося профільне навчання, поглиблене вивчення в межах спеціально відведених годин комплексу предметів певного профілю, що забезпечувало допрофесійну підготовку старшокласників у тій галузі знань, до якої вони виявили стійкий інтерес і здібності. Суспільно-гуманітарний профіль обрали Дунаєвецькі середні школи №1 і №4, фізико-математичний – Дунаєвецька СШ №2, хіміко-біологічний – Дунаєвецька СШ №3, художньо-естетичний – Маківська СШ.

3235 учнів були охоплені заняттями у 208 факультативах. Перебудова торкнулася і цієї випробуваної форми зовнішньої диференціації: була збільшена кількість годин на факультативні заняття, знижена планка мінімальної наповнюваності, розширилась тематика, групи могли бути різновіковими [33].

Вводилася нова форма диференціації – курси за вибором. Рекомендувалося запроваджувати їх з 8 класу, коли в учнів виразніше виявляються інтереси та нахили. Відрізнялися вони від факультативів тим, що після вибору курсу його вивчення ставало обов'язковим.

Результати диференціації дали себе відчути на обласних предметних олімпіадах: 1989 і 1990 рр. район зайняв 8 місце, вдвоє поліпшивши рейтинговий показник.

Активізувалася і виховна робота. Ще діяв у Дунаївцях шкільний кінотеатр “Червона гвоздика”, гостями якого були артисти Василь Лановий, Євген Леонов, Сергій Іванов, а також творці фільму “Циганка Аза”, що знімався в Гуті Блицанівській і Притулівці на Дунаєвеччині, лауреат Державної премії СРСР, Заслужений діяч мистецтв УРСР режисер Григорій Кохан, актори Ольга (Ляля) Жемчужна, Ігор Крикунов – творці образів головних героїв фільму Ази і Василя, та інші актори Московського театру “Ромен”, Київського молодіжного театру, Ленконцерту.

4 березня 1989 року з нагоди 175-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка діти приймали письменників Поділля. Альбом-літопис кінотеатру зберіг дорогоцінні автографи письменників, які вже відійшли у вічність.

*Тепло долонь – на всіх поділим,
На всіх – любов і смутку мить,
Бо й називається Поділлям
Земля, де маю щастя жить.*

(Микола Федунець)

А Василь Іванович Кравчук став на захист слова:

Мова народу – скарб його дум.

В мові народу – радість і сум.

В слові шукай і глибин, і висот.

Слова зречешся – зрадиш народ.

У Смотрицькій СШ успішно працював клуб вихідного дня. У його рамках у вільні від навчання дні працювала бібліотека, якою завідувала А. Бродзянська. Ю. Маревич та В. Касперський організували спортивні заходи. Діти проводили ранки на колгоспній фермі, тракторному стані, радуючи дорослих поетичним словом і веселою піснею, окремі групи відправлялися на екскурсії, в однододенні походи, проводились тематичні вечори, шкільні дискотеки. Координував діяльність ради клубу заступник директора з виховної роботи А. С. Гребелюк [144].

Ще 51 піонерська дружина організувала життя 7520 піонерів під девізом “Відмінне навчання і ударну працю – ювілею Ілліча”. 1980 року 621 піонер закінчив навчальний рік на “відмінно”, 4138 – на “4” і “5” [220]. 1 червня 1984 року був відзначений 35-й Міжнародний день захисту дітей. ЗМІ наголошували, що в СРСР для блага дітей узаконена обов’язкова середня освіта, діяло 5768 музичних, художніх і хореографічних шкіл, 4296 палаців і Будинків піонерів, 922 станції юних техніків, у гуртках займалися 4 млн. дітей, до їх послуг – 157 ТЮГів, 69 газет і журналів [334].

Значну виховну роботу з учнями проводили 136 бібліотек району, спираючись на книжковий фонд 662790 примірників, який щорічно оновлювався і зростав. 1979 року бібліотеки району поповнили 52414 книг, небачена для нинішнього часу кількість [194].

Учні та їх наставники виявляли прекрасні душевні якості, зібравши постраждалим від землетрусу у Вірменії 30 тис. крб. та внісши в 1988-1989 рр. у Фонд миру 7882 крб., Дитячий фонд – 11900 крб., Український фонд культури – 3757 крб. [28, с. 51].

З перебудовою і гласністю почалося суттєве оновлення змісту, форм і методів виховної роботи. 1989 року Верховна Рада Української РСР своїм законом надала українській мові статус державної, з’явилася надійна основа національно-патріотичного виховання. У заклади освіти почали повертатися вітчизняна історія, краєзнавство, місцевий фольклор, проводились народознавчі уроки, факультативи, гуртки, створювалися народознавчі музеї, кімнати (ще до

проголошення незалежності в школах району діяло 7 таких музеїв, краці – у Сиворогівській, Михайлівській, Маліївецькій, Великокужелівській та Чаньківській школах), кутки з рушниками пам'яті на честь загиблих односельчан, омиті слізьми рідних у дні відзначення 45-річчя Перемоги.

Рушники пам'яті в Михайлівській ЗОШ І-ІІ ст.

Активізувалася туристсько-краєзнавча робота [249]. Влітку Смотрицький будинок піонерів організував турпохід. Юні краєзнавці Сергій Скрипников, Олег Логвинов, Микола Матвеев, Володимир Білецький, Ірина та Ніна Мединські, Людмила Гаврилова, Володимир Заянчуковський, Валентина Завадська, Діна Водовоз та інші гуртківці на чолі з директором В. К. Мединським пройшли маршрутом Смотрич – Бакота – Кам'янець-Подільський – Смотрич, поповнивши знання про рідний край, Пониззя й Бакоту – військово-політичний та адміністративний центр краю в XI – XII ст. [433].

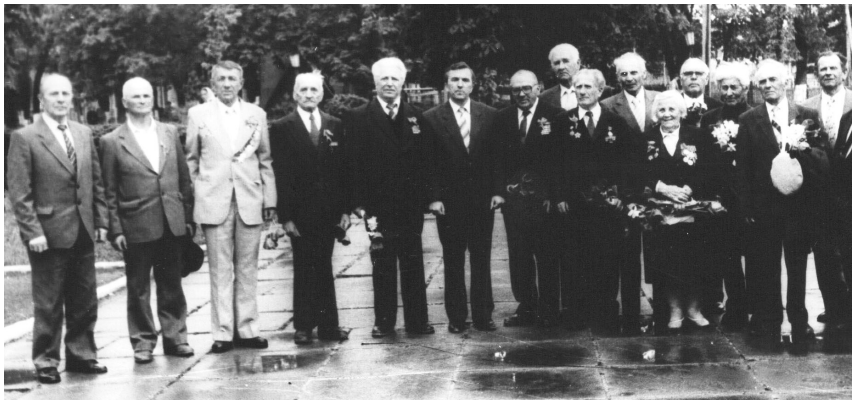
Учителі та учні зайнялися дослідницько-пошуковою справою. На сторінках районної газети все частіше друкувалися краєзнавчі матеріали М. С. Васильєвої, С. С. Оліневича, В. С. Прокопчука, І. І. Сохатюка. 10 квітня 1982 року в Іванковецькій восьмирічній школі відкрили історико-краєзнавчий музей. Його організатор – учителька історії М. С. Васильєва почала зі створення краєзнавчого кутка, згодом – кімнати, а відтак на основі досліджених подій, зібраних експонатів створила музей з кількох відділів. Активісти музею досліджували історію села, збирали матеріали про перших колгоспників, воїнів-афганців, зокрема – ст. лейтенанта Юрія Богуцького, зініціювали відкриття на будинку школи меморіальної дошки, взяли шефство над його престарілими батьками [422; 271].

Відкриття краєзнавчого музею в Іванковецькій НСШ. 10. 04. 1982 р.

Нового змісту набувало інтернаціональне виховання. Кращим піонерським загонам присвоїли імена воїнів-інтернаціоналістів, які загинули в Афганістані: 6-му класу Маківської СШ – ім'я В. В. Дуб'єцького, 5-му класу Маківської НСШ – М. І. Кузя, 5-му класу Іванковецької НСШ – Ю. І. Богуцького. Музеї і Зали бойової слави цих шкіл поповнились новими матеріалами. Більш дієвими стали інтернаціональні зв'язки. У червні 1989 року до маківських школярів прибули з Розградської області Болгарії 18 учнів і 2 учительки Сітовської восьмирічної школи, поселились у будинках учнів, які перед тим побували в Болгарії у своїх однолітків.

У зв'язку з підготовкою до 40-річчя визволення району від німецько-фашистських окупантів активізувалася пошукова робота слідопитських загонів. Гуртківці Маківської СШ, ще збираючи матеріали до шкільного музею історії села, встановили контакти з визволителями району і села – ветеранами 320 полку 129 гвардійської Житомирської Червонопрапорної ордена Суворова стрілецької дивізії, командиром полку Героєм Радянського Союзу полковником А. П. Фокіним, командиром роти капітаном В. М. Цвілієм, майором О. О. Безушком, директором Миньковецької допоміжної школи, та іншими, запросили їх на відзначення ювілейної дати. Слідопити Великокужелівської НСШ, очолені старшою піонервожатою Антоніною Лаврентієвою, встановили імена бійців, які загинули за визволення села, і через рубрику “Відгукнись, товаришу” в газеті “Сільські вісті” попросили відгукнутись тих, хто знав їх. Незабаром прийшли листи від родичів. А на 40-річчя Перемоги у Велику Кужелеву приїхали з Житомирщини сини Миколи Чіпака Іван та Микола, дочки Олександра Гончарука Галина і Марія, сестра Івана Мініціана Олена Мінаєва з Київщини [382]. У школах району побували визволителі Герої Радянського Союзу полковники Д. Г. Бачинський і А. П. Фокін, А. Т. Косарєв, І. Д. Мірошніченко, П. Г. Перепелюк, капітан В. М. Цвілій, партизани І. І. Сварник, Л. М. Красуцький, П. С. Кучеров, В. Д. Міняйло та ін. У ці дні з ініціативи освітян Дунаєвецька міська рада надала звання “Почесний громадянин м. Дунаївці” А. П. Фокіну, Д. Г. Бачинському, І. Д. Мірошніченку, а Маківська сільрада звання “Почесний громадянин с. Макова” – В. М. Цвілію.

Освітняни – учасники Другої світової війни. 9. 05. 1992 р.

В умовах гласності на сторінки преси почала пробиватися інформація про репресованих земляків. Учителька М. Монастирська в районній газеті поділилася спогадами про нестерівчанина – свого однокласника талановитого поета Леоніда Лупана, студента 5-го курсу літературного факультету Київського державного університету, репресованого 1937 року. Однак про репресії ще боялася писати, свою оповідь закінчила словами: “1937 року підготував до друку першу поетичну збірку. Однак задумам поета до кінця збутися не судилося. Його коротке, як спалах, життя трагічно обірвалося” [261].

Важливими центрами позашкільної освіти і виховання були

Зустріч друзів Леоніда Лупана та Олесья Гончара. 1936 р.

ДЮСШ і Будинок піонерів. 1980 року спортивна робота проходила під знаком підготовки до олімпійських ігор у Москві. ДЮСШ виступила організатором учнівської спартакіади з 5 видів спорту під девізом “Хто ти, олімпієць-80?” Призові місця зайняли фізкультурні колективи Маківської, Дунаєвецької №1 і Рахнівської середніх Маківської, Чаньківської та Рудської восьмирічних шкіл.

Олімпійський вогонь в основному несли учителі. Серед 39 факелоносців були педагоги Юрій Ахметзянов, Віктор Бичков, Ігор Белаєв, Володимир Доліба, Юрій Ковальчук, Володимир Копиченський, Микола Літинський, Петро Мосорик, Борис Скрипник, Анатолій

Снігуров, Леонід Стасишен, Олег Шевчук, Людмила Парашук. Передача вогню відбулася на межі Кам'янець-Подільського і Дунаєвецького районів. У супроводі ескорту о 15-ій вогонь досяг Дунаївців. Останнім факелоносцем був викладач СПТУ – 6 Борис Павлюк, який передав вогонь ярмолинцям [219].

Ця історична подія справила значний вплив на різні сторони життя району, і в першу чергу – на зміцнення спортивної бази і розгортання фізкультурної роботи. Якщо 1985 року в школах було 19 спортзалів, 12 спортивних кімнат, 9 футбольних полів, то вже через п'ять років їх стало 31, 20 і 13 відповідно. З переходом ДЮСШ на базу міського стадіону майже подвоїлись кількість груп та вихованців – 1990 року в 47 групах займалося 813 учнів [28, с. 9, 83].

Відділ освіти за участі громадськості домігся передачі під Будинок піонерів кількаповерхового приміщення, яке будувалося для апарату РАПО – районного аграрного управління. Пам'ятається, як на одному з пленумів райкому партії, залучившись згодою першого секретаря Е. С. Лазаркевича та присутнього на пленумі секретаря обкому партії В. І. Купратого, я передав колишньому директору ДЮСШ авторитетному педагогу – фронтовику А. С. Баб'юху записку з проханням внести пропозицію про передачу новобудови школярам міста. Антон Станіславович, прочитавши, кивнув головою на знак згоди, і в слушний момент попросив слова. Давши переконливе обґрунтування, несподівано для членів райкому та запрошеного партійного активу, особливо працівників РАПО, голів колгоспів, які фінансували будівництво, вніс пропозицію матеріалізувати відомий лозунг “Все краще – дітям!” конкретним вчинком – передати їм новобудову. У залі на мить запанувала насторожена тиша. І раптом Віталій Володимирович Стеньгач, голова маківського ордена Леніна колгоспу “Україна” Герой Соціалістичної Праці, порушив її: “А чому б і не передати? Управлінців кілька десятків, а школярів – тисячі”. До честі начальника аграрного управління В. К. Німчука, він опору не вчинив. І хоча пленум з цього приводу ніяких рішень не приймав, все ж, як кажуть, лід скрес, по району зануртувала думка, схилиючи шальки терезів на користь дітей.

Наступним кроком став відкритий лист членам ради РАПО, який ми підготували разом з директором Будинку піонерів М. А. Дзекцерман. На моє звернення його підписали голова вихривського колгоспу ім. Войкова Герой Соціалістичної Праці М. М. Мазур,

голова маківського ордена Леніна колгоспу “Україна” Герой Соціалістичної Праці В. В. Стеньгач, голова томашівського колгоспу ім. Дзержинського В. М. Ткачук – впливові члени ради РАПО, а також – Т. К. Ройзнер, тоді секретар парторганізації Дунаєвецької СШ №1, М. А. Дзекцерман та директор музичної школи М. М. Статкевич. 4 червня 1988 року районка надрукувала листа (див. Додаток №20). Газета і, в першу чергу редактор Т. А. Михайловський, підтримали нас, започаткувавши обговорення. Ось деякі думки, оприлюднені газетою. Роман Болюх: “Я

В. В. Стеньгач – учитель Турчинецької СШ, Відмінник народної освіти, голова ордена Леніна колгоспу Україна с. Маків, Герой Соціалістичної Праці

особисто, як і громадяни, з якими довелося розмовляти, повністю підтримуємо авторів листа” [ЛШ. 88. 16 черв. (№72)]. М. Веселовський, робітник: “У мене четверо дітей. Переконали, що кожний, у кого є діти, буде згодний” [ЛШ. 88. 14 черв. (№71)]. Підтримали ініціативу у своїх публікаціях голова Малокужелівської сільради В. Ференчук, майстер суконної фабрики Б. Сухарде та інші. 18 червня в замітці “Чужих дітей не буває” С. Олінович, зіславшись на важке життя дітей попередніх поколінь, закликав: “Тож віддаймо його дітям, порадіймо щастю їхньому ще за свого життя”. У цьому ж номері, після виступу С. Оліновича, газета вмістила повідомлення під зголовком “Коли готувався номер”: “16 червня відбулася чергова сесія районної Ради народних депутатів. Народним обранцям було зачитано відкритий лист громадськості міста і району з побажанням передати новозбудований будинок РАПО для потреб Будинку піонерів і музичної школи. Без вагання депутати проголосували “за”. Радості вам, діти, у цьому прекрасному

палаці!" [ЛШ. 1988. 4 черв. (№67)]. Місця для двох закладів виявилось замало, музичній школі згодом передали приміщення колишнього дитсадка. Так в умовах перебудови і гласності на користь дітей закінчилася епопея з передачею освіти новозбудованого приміщення на центральній площі Дунаївців.

Це помітно збільшило кількість вихованців Будинку піонерів: 1988 року їх було 1048, а 1990 року стало 1269, 498 займалися у технічних гуртках, 539 – різними видами художньої творчості [28, с. 9]. Популярністю в дітей користувалися хореографічні гуртки, ансамбль "Бригантина", учасники якого вийшли на міську сцену, проводили концертні виступи і в навколишніх селах. На початку липня 1988 року в рамках третього республіканського свята народної творчості на приміщенні Будинку піонерів почесні гості свята кияни Дмитро Гнатюк та Віктор Женченко відкрили меморіальну дошку, присвячену дунаєвчанину композитору, автору романсів "Дивлюсь я на небо", "Повій, вітре, на Україну" Владиславу Зарембі. У концерті брали участь не тільки гості, а й колективи художньої самодіяльності району та гуртківці Будинку піонерів [445].

На відкритті Третього республіканського свята народної творчості в Дунаївцях побував голова оргкомітету народний артист СРСР Дмитро Гнатюк. 01. 07. 1988 р.

Всесоюзний з'їзд працівників народної освіти, делегатом якого був директор Маківської СШ І. П. Паштепа, посилив увагу педагогічної громадськості до проблем трудового навчання і професійної орієнтації, наголосивши, що особистість не може сформуватись, якщо її головною потребою не стане праця, праця продуктивна, серйозна, яка привчає до акуратності, відповідальності, праця в кооперативах, виробничих бригадах, у шкільному підсобному господарстві, на колгоспній землі, на підприємствах і в організаціях. Потрібен був пошук нових форм прикладання зусиль, адекватних часові.

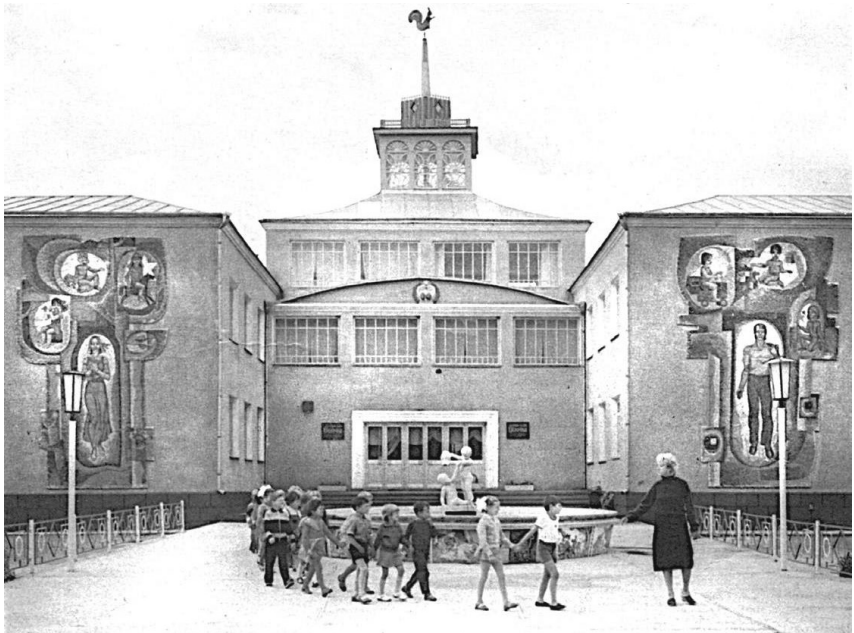
У 1988-1989 начальному році запровадили поліпрофільне навчання в 7 класах – вивчення основ професій, поширених у районі, з розрахунку, що в 9-10 класах кожен учень оволодіє однією з них. З метою отримання практичних навичок на виробництві міські школярі навчалися в цехах, майстернях суконної фабрики, ремонтно-механічного та арматурного заводів, станційнодунаєвелькі – на плодоконсервному заводі та комбінаті хлібопродуктів. У колишнє приміщення міської СШ №3 зі Слобідки Рахнівської перевели міжшкільний навчально-виробничий комбінат.

У школах розгорталася підсобне господарство. З цікавою ініціативою виступили голова колгоспу імені 40-річчя Жовтня Л. М. Байталюк та секретар партійної організації Підлісномукарівської СШ І. П. Данілов. Вони поїхали в Чернівецьку область, щоби вивчити досвід створення й організації роботи шкільної тваринницької ферми і взялися створювати її в школі [31]. На 1 вересня 1988 року в школах району діяло 8 ферм ВРХ, 10 свиноферм, 22 кролеферми, в них утримувалося 288 корів, свиней, кролів [28, с. 73]. Працювали учні на колгоспних полях і фермах, у Макові, Зеленчі, Нестерівцях, Малому Карабчиеві, Ганнівці доглядали колгоспну худобу, у Смотричі, Томашівці вирощували цукрові буряки на площі 10-15 га. Власне, кожна школа на умовах ґренди, госпрозрахунку організовувала продуктивну працю учнів на виробництві. Заклади освіти розпочали надавати платні послуги (1988 року їх надано на суму 175 тис. крб.), створювали шкільні фонди, куди для потреб школи та учнів спрямовували зароблені гроші, добровільні внески базовиків тощо [28, с. 49].

Підкреслюючи надзвичайну важливість дошкільного періоду формування людини, великий мислитель Л. М. Толстой говорив: *“Від п'ятирічної дитини до мене – тільки крок, від новонародженої до*

п'ятирічної – величезна відстань". З усвідомленням цієї істини у 80-і роки підходили до розвитку системи дошкільної освіти, у першу чергу – зміцнення бази та охоплення дітей дошкільним вихованням, органи влади і управління, господарські та педагогічні працівники району. А проблем у цій ланці було чимало. Якщо в Україні 1983 року діяло 22,4 тис. ДДЗ і ними охоплено 2,5 млн. дітей – 73,3 % у містах і 37,2 % у селах [442, с. 330], то в районі 1984 року було 42 дошкільних заклади, із 5200 дітей дошкільного віку ними охоплено 2059 – тільки 39,8 %, , по місту – 62,7%, по селу – 28,6% [28, с. 35-37]. У перші класи приходили діти, які не володіли жодними навичками співжиття в організованому колективі, не адаптовані до навчальної праці. Міські ясла-садки були переповнені. І хоч справі суттєво зарадила здача 1980 року типового дитсадка №1, однак черги вона не зняла.

1984 року в Макові був відкритий один з кращих дитсадків з їдальнею, спортзалом, плавальним басейном, просторим і заглибленим подвір'ям з ігровим та спортивним майданчиками. 1988 року дошкільнята Дунаївців отримали ще один прекрасний

Маківський дитсад "Білочка".

подарунок – дитячий садок на 140 місць, побудований арматурним заводом, у нові приміщення перейшли діти в Томашівці, Соکیلці, 1989-го – у реконструйоване під школу-сад приміщення – у Млако-Ксаверівці. А загалом тільки за роки 12-ої п'ятирічки було збудовано, реконструйовано 23 дитсадки на 1170 місць, що дало можливість поліпшити умови утримання і, головне, збільшити кількість дітей, охоплених дошкільним вихованням. 1990 року в районі вже функціонував 51 постійнодіючий ДДЗ, виховувалося 2772 дошкільнят, на 12 відсотків більше, ніж 1984 року, охоплення склало 51,6%, у тому числі по місту – 70,3%, по селу – 40% [28, с. 35-37, 108].

Більш професійним ставав педагогічний колектив району, у складі якого на 1 вересня 1990 року працювало 3 заслужених учителі УРСР, 20 учителів-методистів, 50 старших, більше 100 відмінників освіти [33, с. 2]. За успіхи в навчанні і вихованні учнів у X п'ятирічці орденом Трудового Червоного Прапора була нагороджена Євгена Степанівна Кашпур, заступник директора Миньковецької СШ, медалями “За трудову доблесть” – Алла Миколаївна Вітковська, учителька початкових класів Дунаєвської СШ №4, “За трудову відзнаку” – Анатолій Якович Снігуров, учитель Січинецької восьмирічної школи [122].

Розуміючи, що школа вчителем стоїть, відділ освіти, дирекції шкіл наполегливо працювали над підвищенням теоретичного і, особливо, методичного рівня педагогів, і в першу чергу – молодих. Адже відбувалася цілком природна ротація кадрів. З досягненням пенсійного віку посаду директора заочної середньої школи покинула Г. І. Яворська, директора міської СШ №4 А. Т. Косарев, Маліївської восьмирічної І. К. Свиначук. Їм на зміну прийшли В. К. Колендзян, Д. Б. Вітковський, А. І. Бартошак. Цей безупинний процес потребував з боку відділу освіти постійної уваги. Щороку в район приходило нове поповнення (1984 року – 35 випускників в основному Кам'янець-Подільського державного педінституту та Хмельницького педучилища, 1987-го – 33, 1988-го – 44, 1989-го – 45) з теоретичними знаннями, але без достатнього методичного арсеналу і досвіду його застосування.

Цю прогалину намагались заповнити і за рахунок створеного 1982 року клубу “Молодий педагог”. Його організатори – відділ освіти, райком профспілки працівників освіти та райком комсомолу – прагнули створити умови для змістовного спілкування молодих колег, отримання відповідей на практичні питання, що постали з

перших кроків педагогічної праці. Перше організаційне заняття відбулося в лютому 1982 року в районній бібліотеці. Відкрив його завідуючий відділом освіти В. С. Прокопчук, виступили досвідчені педагоги А. Т. Косарев, Н. С. Когут, О. Й. Сугак. Була створена рада клубу, прийнятий план засідань, який передбачав обмін досвідом з актуальних питань педагогічної практики, зустрічі з педагогами різних поколінь, вченими, письменниками, обговорення книг, екскурсії, походи по рідному краю тощо [417].

Наступне квітнєве засідання пройшло у формі науково-практичної конференції, під час якої виступили завідуючий райметодкабінетом В. Я. Добровольський, гість клубу голова ради ветеранів м. Хмельницького генерал В. С. Савченко, учителі А. М. Вітковська, Н. І. Коротинська, Г. В. Медведюк, Т. К. Ройзнер, секретар райкому комсомолу Ю. В. Кучерявий, від молодих учителів – М. Я. Кушнірик [342]. У лютому 1984 року засідання набуло форми усного журналу “Ніхто не забутий, ніщо не забуте”, присвяченого 40-річчю визволення району від нацистської окупації. Виступили краєзнавець С. С. Оліневич, педагог-фронтвик І. М. Теслюк, обмінювалися думками і члени клубу. У такий спосіб поглиблюючи теоретичні знання, молоді колеги водночас опановували методикою проведення різних за формою заходів [216].

1988 року, після лютневого пленуму ЦК КПРС з питань перебудови освіти, райВНО серпневу вчительську конференцію присвятив ролі учителя в перебудовних процесах [228]. У доповіді завідуючого районним відділом освіти акцентувалося на якості педагогічного корпусу району, у складі якого на той час працювало 18 учителів-методистів, 38 старших учителів, біля 100 відмінників освіти, на умовах праці і побуту вчителя, його становищі в державі, на методичному забезпеченні, результативності зусиль. Перебудова ставила високі вимоги і до керівника закладу освіти. Це мала бути людина високої культури, ініціативна і творча, високоосвічений спеціаліст, який міг би на засадах високого гуманізму і такту повести за собою шкільний колектив. Такі керівники в районі працювали. У приклад ставився Віктор Борисович Березін, директор Маківської НСШ. За 17 років управлінської роботи він згуртував педколектив, який давав учням високі знання. Вихованці неодноразово були переможцями районних олімпіад, спартакіад, конкурсів, оглядів. Постійно удосконалювалася база – того року шкільну будівлю перекрили, а ідальню реконструювали під учнівське кафе. Заклад став

лабораторією, де відточувалася технологія п'ятиденки. Високий авторитет в районі та області мали директори А. І. Бартошак, Т. І. Будзінський, Д. Б. Вітковський, С. М. Кошка, Л. В. Надопта, П. М. Онищук, І. П. Паштепа, О. Ю. Перепелюк, І. Ф. Яворський, заступники директорів В. Б. Демент'єва, Г. Я. Корчинська, Г. І. Крива, В. Г. Малий, Л. І. Наконечна, В. І. Сенюк, Б. П. Тимофієва, П. С. Чобан та ін. [347]. Цікаві думки висловили виступаючі, апелюючи до присутніх у залі колег: В. І. Кліщ – “У праці вчителя є щось від хлібороба – увесь вік сіяти зерна доброго і вічного, а також і від геолога – шукати незвідані скарби дитячих душ”; В. Б. Березін – “Школа завжди така, який у ній учитель”; І. Ф. Яворський – “Як можна вимагати кращого від учня, не міняючись самому”. Конференція виробила пакет пропозицій, спрямованих на удосконалення кадрової роботи, методичної, матеріальної і моральної підтримки педагога [32, с. 30].

20 жовтня 1989 року рішенням районної ради з питань освіти було запроваджено премії імені В. П. Затонського, першого наркома освіти в радянській Україні, вихідця з с. Лисець на Дунаєвеччині, для відзначення кращих керівників закладів освіти (діяла до 1992 року), імені Мелетія Смотрицького – для відзначення учителів гуманітарних дисциплін та імені Героя Радянського Союзу, до війни завуча

Диплом лауреата премії імені Мелетія Смотрицького 1991 року Л. В. Тязур

Великожванчицької СШ М. С. Майдана – для відзначення учителів природничо-математичного циклу. Положення передбачало й грошову винагороду. Щороку кожною премією відзначалося по три педагоги. Першими лауреатами премії імені В. П. Затонського стали директори Маківської СШ І. П. Паштепа, Маківської НСШ В. Б. Березін та завідувача Смотрицьким ясла-садком Н. М. Сутковецька, премії імені М. Смотрицького – М. С. Васильєва, учителька історії Іванковецької НСШ, Л. М. Музичишена, учителька німецької мови Нестеровецької СШ, Н. П. Дзюблюк, учителька Станційнодунаєвецької СШ, премії імені М. С. Майдана – А. Ф. Онищук, учителька фізики Миньковецької СШ, Е. Ф. Попроцька, учителька математики Маківської СШ, Л. І. Григор'єва, учителька математики Тинянської СШ. Протягом 1989-2003 рр. дипломи лауреата і грошові премії отримали 70 педагогів, у тому числі Баранецька Г. І., Бойчик Г. М., Зозуля Н. І., Коваль Т. А., Козирська А. І., Колендзян Т. І., Колісник В. В., Кошка С. М., Магера В. Н., Олійник О. М., Перепелюк О. Ю., Поліщук Ф. П., Пужанівська Є. Н., Сохатюк О. І., Ткачук О. Г., Тягур Л. В., Чернецька Є. С., Чобан П. С., Шпількерман О. М., Яворський І. Ф., академік НАН України П. Т. Тронько, педагог і письменник М. Н. Магера, зав. кабінетом Інституту удосконалення учителів А. В. Сваричевський за значний внесок у роботу з учителями та учнями району та інші [28, с. 113-114].

Планомірна кадрова робота сприяла поліпшенню якісного складу педколективу району [28, с. 23]:

	1984	1989
Всього учителів,	847	925
у т. ч. – початкових класів	168	206
% з вищою освітою,	57	53,4
5 – 10 класів	462	511
% з вищою освітою	98	99

За п'ять років кількість учителів 1-10 класів збільшилася на 78 осіб, 5 – 10 – на 49, при цьому відсоток з вищою освітою у цій ланці не знизився, а навпаки – зріс.

Не випадав з поля зору всеобуч. Районному відділу освіти, а звідси й школам, доводились контрольні цифри охоплення випускників 8-х класів середніми навчальними закладами. Наприклад, 1985 року

план передбачав 1223 випускники 8-х класів району направити: 575 (47%) – у 9 класи, 254 – у технікуми, 385 – ПТУ, 9 могли працювати і навчатися. Оскільки автору доводилося організовувати виконання цих планових завдань впродовж багатьох років, то не важко було помітити й тоді, що носили вони орієнтовний характер, бо багато у вирішенні цього важливого питання залежало від обставин, самих випускників та їх батьків. Однак наявність такого плану засвідчувала зацікавленість держави в отриманні її юними громадянами середньої освіти та наявність проблем в реалізації принципу обов'язковості повної загальної середньої освіти ще й на кінець 80-х.

Отже, 80-і роки ХХ ст. – останнє десятиліття радянської влади – стали чи не найбільш ефективними в плані реформування загальноосвітніх шкіл району. Суттєво зміцніла матеріальна база закладів освіти, був оновлений зміст освіти – навчальні плани, програми і підручники, посилився зв'язок школи, особливо трудового навчання, з життям, розпочалася демократизація, гуманізація шкільного життя, диференціація навчання. З другої половини 80-х зміни почали проникати в ідеологічні засади навчально-виховного процесу: вітчизняна історія, географія, рідна мова, усна народна творчість, українські традиції, обряди посилювали національний компонент, потискаючи комуністичну ідейність, русифікацію, засвідчуючи твердий намір освітян будувати свою національну школу.

XII. ОСВІТА ДУНАЄВЕЧЧИНИ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

1

Друга половина 80-х років стала етапом переоцінки цінностей, активізації народного руху, під тиском якого Верховна Рада Української РСР 16 липня 1990 року прийняла декларацію і проголосила *“державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах”*, визнала *“перевагу загальнолюдських цінностей над класовими”* [184, с. 844-845]. 24 серпня 1991 року Акт проголошення незалежності України зафіксував: *“... здійснюючи Декларацію про Державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує незалежність України та створення самостійної української держави – Україна”* [184, с. 877]. 1 грудня того року на всенародному референдумі 90 відсотків українців, а на Дунаєвеччині – 94,47 відсотка – 57799 осіб, підтримали курс на незалежність. 62 відсотки українців віддали голоси за Л. М. Кравчука як першого президента незалежної України. Протягом 1990-1994 рр. активну участь у державотворчих процесах брав народний депутат від Дунаєвцького виборчого округу А. Я. Глуховський [361, с. 206].

За 27 років незалежності в нових соціально-політичних і економічних умовах сталися помітні зміни в освітянській галузі, у розбудові національної школи. На стартовій позиції реформування, у 1990-1991 н. р., в області діяло 1044 загальноосвітніх школи (222 початкових, 426 неповно-середніх, 396 середніх), в яких навчалося 204796 учнів [148, с. 64], у 864 дитячих дошкільних закладах проходили дошкільну підготовку 66212 дітей, різні професії учні здобували в 40 професійно-технічних училищах [266, с. 5,96-97].

Почалося формування владних інституцій, у тому числі державних адміністрацій на чолі з представниками Президента України в областях та районах. 1992 року розпорядженням представника Президента України в Дунаєвцькому районі була припинена діяльність виконкому районної ради і на його базі створена державна адміністрація району. Відділи продовжили очолювати: фінансовий – Ж. Й. Вітюк, освіти – В. С. Прокопчук, культури – Д. В. Шевчук,

соціального забезпечення – П. Л. Лізвінський, загальний – Л. П. Сковер, комітет по фізичній культурі і спорту – І. О. Мазур [361, с. 325-326].

Почалося реформування всіх галузей суспільного життя. Основні напрями реформи освіти в грудні 1992 року були теоретично осмислені на I всеукраїнському з'їзді працівників освіти і знайшли відображення у схваленій з'їздом Державній національній програмі “Освіта” (Україна XXI століття). Вона передбачала розв'язання трьох органічно поєднаних завдань:

– **для тих, хто начався** – радикальне оновлення існуючих навчальних закладів, досягнення ними в найближчі роки сучасного світового рівня шляхом реконструкції існуючої бази та докорінного перегляду змісту та форм організації навчально-виховного процесу;

– **для тих, хто вже здобув освіту** – формування системи безперервного навчання, вироблення особистої мотивації і такої суспільної атмосфери, щоб удосконалення знань, підвищення власного освітнього та кваліфікаційного рівня стало усвідомленою потребою кожної людини, а суспільство надавало необмежені можливості для її задоволення;

– **для тих, хто прийде на навчання в наступні роки** – створення мережі закладів, які за своїми якостями – від зовнішнього вигляду приміщення до атмосфери стосунків, від технічного оснащення до естетичної вишуканості інтер'єрів, а головне за змістом і методами освіти – були б школою творчості, гуманізму [150].

Ці три стратегічні завдання були спрямовані на розбудову в Україні національної школи. Нормативно-правове оформлення зміни знайшли в законах України “Про освіту”, “Про дошкільну освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Про позашкільну освіту”, “Про професійно-технічну освіту”, “Про вищу освіту”, у низці інших законів, указах Президента України, постановах Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, рішеннях колегії Міністерства освіти і науки України, наказів освітнього відомства. Стаття 53 Конституції України зафіксувала право кожного громадянина України на освіту, обов'язковість загальної середньої освіти. Держава взяла на себе обов'язок забезпечити *“доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах”* [202, с. 18].

У відповідь на рішення I всеукраїнського з'їзду працівників освіти і схваленої ним Державною національною програмою “Освіта” була

розроблена і розглянута 23 серпня 1994 року на розширеному засіданні ради з питань освіти програма розвитку освіти в Дунаєвецькому районі на період до 2000 року. 1991 року, на зорі незалежності України, систему освіти Дунаєвецького району представляли:

– 51 дошкільний заклад (7 утримувались за рахунок бюджету, 39 – коштом колгоспів, 7 – інших підприємств, організацій), де виховувалося 2772 дошкільнят – 51,4% дітей дошкільного віку [28, с. 35-36];

– 57 загальноосвітніх навчальних закладів, в яких навчалося 10144 школярі (у 5 початкових школах – 105 учнів, 33 неповних середніх – 3573, 19 середніх – 6466), у т. ч. в Дунаївцях – російськомовна одинадцятирічка – 526 учнів, 6 комплексів “школа – дитячий садок” – 566 учнів і 105 дошкільнят, у 45 школах 127 групами продовженого дня охоплено 3749 школярів (41 відсоток) [266, с. 20-22];

– 3 позашкільних заклади: Будинок піонерів – 1269 вихованців, ДЮСШ – 813, музична школа – 385 [28, с. 9-11];

– 2 професійно-технічних навчальних заклади: Балинське училище – радгосп – 715 учнів і Дунаєвецьке ПТУ-22 – 313 учнів [266, с. 79-80].

1991 року в 7 гуртожитках при школах проживало 115 учнів з сусідніх сіл. У школах почали вводити посади психологів.

Важливим принципом розбудови національної школи Програма визначала *“національну спрямованість освіти, що полягає у невіддільності освіти від національного ґрунту, її органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу, визнанні освіти важливим інструментом національного розвитку і гармонізації національних відносин”* [150, с. 9]. У 90-і роки реалізації вказаного принципу надавалася особлива увага.

Протягом 17-22 серпня 1991 р., напередодні 1991-1992 навчального року, автору цього дослідження в складі обласної делегації (Г. І. Степанець, заступник завідуючого обласного відділу освіти, А. В. Сваричевський, завідуючий кабінетом української мови та літератури Інституту удосконалення учителів, О. С. Слюсарєва, учителька початкових класів Хмельницької СШ №28) випало у Львові брати участь в українсько-канадській науково-практичній конференції, яка розглядала проблему формування національної школи в Україні, й виступати з досвідом використання народознавства і краєзнавства в

навчально-виховній роботі в школах, дошкільних і позашкільних закладах району. Конференція особлива тим, що саме в ті дні у зв'язку зі спробою державного перевороту, який вчинив так званий "ГКЧП", вирішувалося питання бути чи не бути українській незалежності. Це надало виступам учасників конференції гостроемоційного характеру. Поїздки в Нагуєвичі – на батьківщину Івана Франка, у заклади освіти м. Львова, Дрогобицького і Золочівського районів переконали нас у великому світоглядному заряді народознавства, збагатили цікавими ідеями, формами і методами їх реалізації.

На початку 90-х концентрувалися на створенні бази національного виховання і її використанні в навчальній і виховній роботі. У кожному дошкільному закладі, а також в усіх школах з'явилися народознавчі кутки, "Бабусині світлиці", кімнати, музеї.

І хоч були згорнуті ленінські музеї, зали, кімнати, все ж 1993 року діяло 23 музеї: 6 історико-краєзнавчих, 5 історико-етнографічних, 4 народознавчих, 6 музеїв, присвячених письменникам-землякам, у Маківській СШ – музей хліба та ін. [28, с. 63-64].

У кімнаті народознавства Мушкунинецької ЗОШ І-ІІ ст.

Багатством експонатів, а також організацією роботи відрізнялася народознавча кімната в Сиворогівській НСШ. Директор школи С. М. Кошка, учителі та учні з допомогою батьків тематично оформили експозиції, представивши в них предмети сільського побуту, одяг, начиння, вивчали свята, обряди, традиції, усну народну творчість села. Ця робота згуртувала невеликий шкільний колектив й вигідно вирізняла його в освітньому середовищі району. З'явилися нові за тематикою гуртки "Господарочка", "Українська вишивка". До їх роботи долучилися селяни. Євгенія Решетюк навчала дівчаток вишивати, пекти домашній хліб, а її чоловік Василь Данилович з хлопчиками виготовляв дерев'яні фігурки людей, тварин, макети будівель. Відтак у народознавчій кімнаті з'явилися виготовлені ними тематичні композиції із зображенням сільського побуту. Учні збирали і записували пісні, колядки, щедрівки, гаївки села, вчилися їх виконувати, створили власну фольк-фонотеку. У школі влаштовувались свята, конкурси, учні достойно представляли свої досягнення на районному огляді художньої самодіяльності [ЛШ. 1991. 24 серп. (№98)].

*У народознавчій кімнаті
Сиворогівської ЗОШ І-ІІ ст.*

Багато робилося в школах для вивчення історії, географії, особливостей природного середовища, фольклорного матеріалу кожного населеного пункту. 1992 року за участі голови Всеукраїнської спілки краєзнавців академіка П. Т. Тронька відбулася установча конференція і була створена районна організація Спілки. Її першими членами стали учителі, а згодом і учні, які посилили вивчення краю. З метою створення банку краєзнавчої інформації для використання на уроках і в позаурочній виховній роботі відділ освіти та районна організація ВСК започаткували проведення науково-краєзнавчих конференцій, видання серійних збірників матеріалів конференцій під назвою “Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій”. Ряд освітян, зокрема А. С. Ніколаєвська, В. С. Прокопчук, Т. К. Прокопчук, А. Й. Ситар, М. В. Федорчук, І. Г. Фурман, ввійшли до районної редколегії “Книги пам’яті” та “Репресовані історією”, працювали над дослідженням і упорядкуванням даних про жертви репресій та фронтовиків, які загинули в роки Другої світової війни.

Учитель-методист Іванковецької ЗОШ I-III ст. М. С. Васильєва практикувала проведення уроків у шкільному музеї. До уроку “Голодомор 1932-1933 рр.” підбрала ілюстративний матеріал, запросила свідка тих подій, використала музейну експозицію. Учні змогли

*Академік НАН України Герой України П. Т. Тронько (у центрі)
в Дунайцях*

наочно опанувати такі поняття, як колективізація, голодомор, репресії, відчути драматизм і складність історичного процесу на прикладі свого села.

У курсах за вибором вивчали життя і творчість письменників – земляків Мелетія Смотрицького, Володимира Бабляка, Івана Сварника, Миколи Магери, а за рахунок позакласного читання – Романа Болюха, Афанасія Коляновського, Леоніда Лупана та ін.

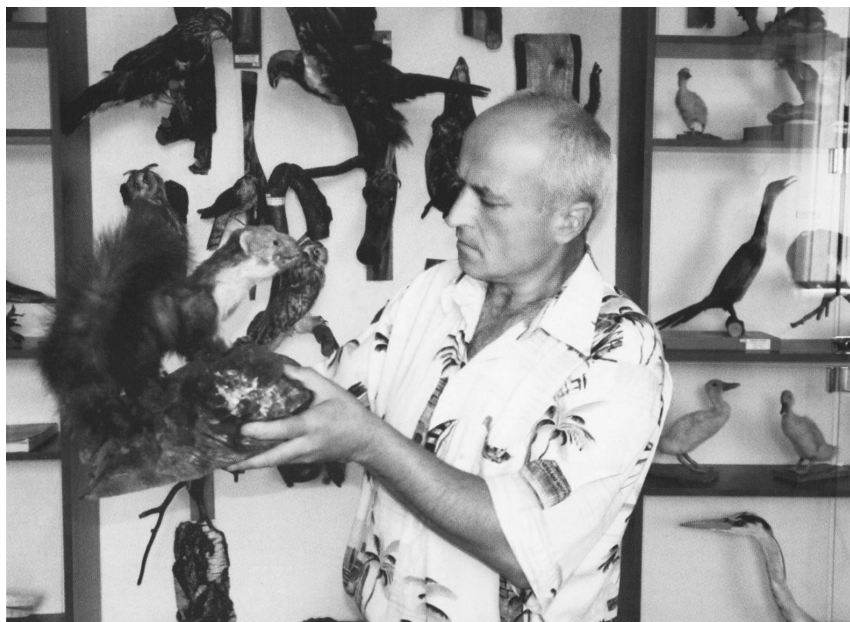
Набув змістовного характеру шкільний туризм. Влітку 1993 року, наприклад, учні під керівництвом учителів здійснили 84 походи, під час яких вивчали географію, природу, історію краю, збирали фольклорний матеріал.

Школи долучилися до відродження народних ремесел: створений 1991 року рішенням виконкому районної ради Смотрицький центр виховної роботи, який очолила О. М. Ясна, зайнявся свого часу популярним у Смотричі гончарним промислом, учні Балинської, Дунаєвецької №3, Маківської та Сиворогівської шкіл – писанкарством, у Гуті Яцковецькій – лозоплетінням. Загалом у районі в 35 гуртках прикладною мистецькою діяльністю займалося 376 школярів [37, с. 10].

Відхід від заполітизованості вніс суттєві зміни у зміст і форми шкільної виховної роботи. Замість старших піонервожатих був введений інститут педагогів – організаторів, організатори позакласної та позашкільної роботи підвищили статус заступників директорів з виховної роботи. Замість жовтєнятських, піонерських і комсомольських організацій почали впроваджуватися “братства” – дитячо-юнацькі різновікові об’єднання за інтересами. Братства – традиційна українська форма об’єднання громадян, яка ефективно зарекомендувала себе ще в XVI-XVII ст., особливо у протистоянні окатоличенню та полонізації українського народу. Революційного забарвлення набрало Кирило-Мефодіївське братство в середині XIX ст. Набули поширення братства в роки Української революції 1917-1920 рр., популярними й досі залишаються в західній українській діаспорі. Ініціатором впровадження братств у школах області був начальник управління освіти обласної державної адміністрації Володимир Денисович Красицький. Були проведені семінари начальників відділів освіти районів та міст, завідуючих методкабінетами, інших категорій освітян області. У Смотрицькій СШ братство надбало назву “Паростки”, у Балинській – “Нива”. На їх базі пройшли районні навчальні заходи. 1993 року

братства з'явилися в більшості шкіл, намагаючись об'єднати учнів, учителів і батьків навколо цікавих справ.

Активізували роботу позашкільні заклади району. На початок 1990-1991 навчального року діяло два позашкільних заклади – Будинок піонерів і ДЮСШ, в яких різного виду діяльністю було охоплено 2773 учні – 26,9% школярів району. Для порівняння: в області усі позашкільні заклади на цей час охоплювали 36,9% школярів [266, с. 63-64]. Але вже 1 вересня 1991 року окрім Центру виховної роботи в Смотричі розпочала роботу районна Станція юних натуралістів (директор А. І. Козирська), з 1 вересня 1993 року – районна Станція юних туристів – краєзнавців, яку очолила Т. І. Колендзян, з листопада 1994 року – В. І. Крупник. На початок 1996 року п'ятьма позашкільними установами було охоплено 2854 вихованці. Нове Положення про позашкільний заклад поклато на них завдання давати дітям додаткову освіту, організовуючи в той же час змістовне дозвілля та можливості для творчої самореалізації.

Ю. В. Крупник – директор СЮТК

Засідання студії “Джерельце”. 1990 р.

Позашкільні заклади в першій половині 90-х виступили ініціаторами й організаторами багатьох цікавих справ, у тому числі народознавчих, краєзнавчих. Діти, схильні до літературної творчості, потягнулися до студії “Джерельце”, у березні 1990 року створеної при Будинку піонерів. Студія виявляла літературно обдарованих дітей, сприяла поглибленому вивченню ними рідної мови, теорії віршування, давала можливість представляти свої твори на суд студійців, спілкуватися час од часу з членами Національної спілки письменників України. Цю школу пройшли десятки обдарованих школярів.

Як сьогодні бачу розбурханий лавиною неочікуваних проблем палац “Україна”, де в грудні 1992 року проходив I всеукраїнський з’їзд працівників освіти. Перший міністр народної освіти незалежної України П. М. Таланчук протягом двох годин не міг затвердити порядок денний з’їзду. Пристрасті не втихали до самого вечора. Упокорила розбурхані емоції неспокойного залу дев’ятикласниця з Дунаєвеччини вихованка студії “Джерельце” Інна Куртик, яка винесла на суд вимогливої аудиторії авторського вірша про Василя Стуса, про нашу стражденну Україну. Кілька тисяч долонь передавали їй щире вдячність і підтримку делегатів-педагогів, які в нашій Інночці, можливо, бачили своїх вихованців, заради яких нуртувала цілодень і думка, й емоції. Вже давно закінчила вона київський виш, пішла в доросле

життя, але досі пам'ятає студію і тих, хто допоміг їй прокласти стежку до головної сцени держави.

Студійці брали участь у конкурсах “Таланти твої, Україно”, “Гранослов”, “О, мово моя, душа голосна України”, “Україно, ти для мене диво”, ставали призерами, лауреатами. Неля Варфоломеева з Мушкунців в Києві на конкурсі, організованому Українським фондом культури, виборола перше місце, можливість за підтримки Фонду видати першу поетичну збірку і право за співбесідою вступити до Київського національного університету імені Тараса Шевченка, яким вона скористалася того ж року. Через студію “Джерельце” до Національної спілки письменників України пролягла літературна стежка Людмили Веселої та Олени Ткачук [89].

За прикладом районної появилася студія “Джерельце” у Маківському колегіумі. У рамках братств подекуди діяли літературні грона початківців. Твори учителів та учнів-студійців були опубліковані в двох випусках альманаху “Тернавське гроно” (1993, 2001) [430; 431].

У перші роки на базі СЮТК діяло 26 гуртків історико-краєзнавчого, географічного, фольклорно-етнографічного, геологічного та археологічного профілю. Станція організувала щорічні змагання юних туристів, профільні конкурси, координувала участь учнів у

всеукраїнському русі “Моя земля – земля моїх батьків”, історико-краєзнавчих та історико-географічних експедиціях “Краса і біль України”, “Сто чудес України”, “Мікротопоніми України”, акції “Бойовий орден і медаль у твоєму домі”, краєзнавчих конференціях. Члени гуртка “Геологія України” (керівник Є. В. Рибак) та гуртківці-краєзнавці Великожванчицької СШ (керівник В. В. Лаврук) за участь в експедиції “Краса і біль України” були відзначені дипломами Державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді Міністерства освіти і науки України [210].

Зміцніла база фізичного виховання. 1992 року ДЮСШ перейшла в нове приміщення на стадіоні і вже 1994-1995 навчального року розгорнула діяльність 31 групи, прийняла 518 учнів. Спортивну базу шкіл складала 33 спортивних зали, 13 спортивних кімнат, 13 футбольних полів, роботу забезпечували 59 учителів фізкультури, усі – фахівці, 46 – з вищою освітою [28, с. 9-10, 83-84].

Сповнені ентузіазму та надій на стрімкий в умовах незалежності прогрес на всіх ділянках суспільного життя депутати районної ради затвердили на XIII п'ятирічку план будівництва підрядним, господарським та змішаним способами 13 шкіл та 14 дошкільних закладів, низку добудов, реконструкцій. Планувалося створити автоматизовані кабінети і комп'ютерні класи, надати інтер'єру та екстер'єру кожного закладу сучасного естетичного вигляду. 1 вересня 1993 року відчинила двері Старогутянська школа, будувалися, добудовувались або реконструйовувались Вихрівська, Держанівська, Заставська, Лошковецька, Малокарабчіївська, Степківська, Шатавська школи, Гірчичнянський, Іванковецький, Морозівський, Сиворогівський дитсадки. Якщо протягом 1991-1995 рр. в області було здано 60 шкіл, то внесок Дунаєвецького району складав 10% – 6 шкіл. А 1996 року в області із 136 освітянських об'єктів, що будувалися, було здано 3, і всі – у Дунаєвецькому районі: Пільномукарівська школа-сад, Лошковецька НСШ на 162 учнівських місця і Шатавська школа-комплекс естетичного виховання [28, с. 129]. Однак на цей переломний час проблем з матеріальною базою ще залишалося не мало: тільки 25 шкіл із 62 розміщувалися в типових приміщеннях, 12 – у нетипових, але спеціально побудованих під школи, 18 – у пристосованих, придатних для навчання, 7 – у пристосованих, не придатних для навчання, 6 шкіл не мали водогону і каналізації, у 21 діяло пічне опалення [293, с. 154].

Були відкриті Слобідкоракнівська неповна середня, Держанівська, Синяківська, Степківська, Панасівська, Пільномукарівська і Притулівська початкові школи, реорганізовані в середні Ганнівська, Голозубінецька, Іванковецька, Лисецька, Маліївецька, Сокілецька, Старогутянська, Чаньківська, Шатавська НСШ. Роз'єднані майже всі класи-комплекти.

З метою вдосконалення обладнання і використання навчальних кабінетів 1989 року відділ освіти запровадив конкурс на кращий кабінет, виробив положення, в якому були виписані вимоги до кращого кабінету, а отже – критерії оцінки, провів спеціальний семінар на базі Мушкутинецької ЗОШ І-ІІІ ст. Робота з удосконалення обладнання і використання, а подекуди й створення нових кабінетів, дала свої результати: 1991 року із 406 кабінетів звання кращого отримали 90, а 1993-го кращими стали 179 кабінетів із 453 [28, с. 23].

У пошуку власної моделі розвитку 1991 року Маківська СШ працювала над впровадженням нестандартних форм навчання, Маківська НСШ – удосконаленням режиму роботи школи, Будинок піонерів – над пошуком оптимальних методів надання допомоги учнівському активу. З'явилися заклади нового типу – Маківський колегіум (1994), на базі Дунаєвецької ЗОШ І-ІІІ ст. №1 – гімназія (1999), Великожванчицької ЗОШ І-ІІІ ст. – агротехнічний лицей (2002), 2003 року Шатавська школа-комплекс естетичного виховання стала теж колегіумом.

На хвилі перебудови і гласності окремим закладам

Таблиця засвідчує, що Смотрицькій ЗОШ І-ІІІ ст. 1991 р. присвоєно ім'я славного земляка Мелетія Смотрицького

присвоїли імена знатних земляків: 9 квітня 1985 року постановою Ради Міністрів Української РСР за № 150 ім'я Героя Радянського Союзу, колишнього завуча М. С. Майдана – Великожванчицькій ЗОШ I-III ст., ім'я письменника Івана Сварника – Лисогірській ЗОШ I-II ст. (постанова Ради Міністрів УРСР від 23 січня 1990 року № 13), ім'я Мелетія Смотрицького – Смотрицькій ЗОШ I-III ст. (постанова Ради Міністрів УРСР від 27 лютого 1991 року № 47).

Нові умови потребували зміни стилю управлінської діяльності, оновлення управлінських функцій. У час кризи, безгрошів'я, тотального скорочення мережі, начальних годин, а отже й штатів, важливим мотиватором руху вперед стало навчання – посилення теоретичного рівня управління, обмін досвідом, власне – створення ситуації, яка без адміністрування спонукала би до ініціативи, творчості, пошуку адекватних часові напрямів, форм і методів роботи. Ініціатором навчання завідуючих відділів освіти і методкабінетів став начальник обласного управління освіти В. Д. Красицький. Визначалася тема, район чи місто, на базі якого мав проводитись семінар, у відділі надсилався план, питання для обговорення й починалася підготовка, яка займала не менше місяця. Величезне навантаження лягало на район, в якому мав проходити семінар, треба було визначити заклади, підготувати їх до розкриття досвіду з визначеної теми. Як правило, вибирався район чи місто, в якому вже були напрацювання з даного питання. Не менші турботи лягали на плечі завідуючих відділами освіти і методкабінетами: проводилася своєрідна інвентаризація власного досвіду з визначеного питання, пошук педагогічної літератури, її оцінка і відбір матеріалів, які розкривали теорію і практику з даної проблеми. Водночас визначались заклади, на базі яких після обласного мав відбутися семінар директорів і їх заступників з цієї тематики. Оскільки на семінар виносились інноваційні питання, то підготовка до семінару, виступ на ньому, доповідь начальника управління, лекції фахівців Інституту удосконалення вчителів, досвід району, навчальних закладів, де відбувався семінар, давали серйозний теоретичний і практичний заряд для вирішення злободенних проблем у надзвичайно важких матеріально-фінансових умовах другої половини 90-х років. Дунаєвецький район не раз приймав учасників обласних та всеукраїнських семінарів з різних питань [91;262]. Після передчасної смерті В. Д. Красицького його наступник В. І. Войтенко, заступники начальника обласного управління освіти

В. Є. Берека та С. М. Бобровник, ректор ІУВ А. О. Лавренюк і його заступник Л. М. Малинич продовжили справу й зробили такі семінари традиційними.

Таким шляхом пішов і Дунаєвецький районний відділ освіти. Було створено 8 творчих груп з актуальних питань перебудови освіти. Проведені семінари з питань диференціації, гуманізації, демократизації навчання і виховання, управління процесом естетичного виховання, зміцнення фізичного і психічного здоров'я та інших проблем.

Для прикладу, одне із занять присвятили проблемі психологічного забезпечення перебудови навчально-виховного процесу і на прикладі Маківського колегіуму показали керівникам закладів освіти можливості практичного психолога у визначенні рівня готовності дитини до навчання в школі, наданні відповідних рекомендацій батькам і працівникам дитячого дошкільного закладу щодо корекції цієї підготовки стосовно кожної конкретної дитини, у наданні підтримки учням при переході в 5 і 10 класи, у виявленні дітей, наступне навчання і виховання яких могло бути пов'язане з серйозними труднощами, у проведенні психологічних тренінгів з метою соціологізації дітей, власне – цілий спектр функціональних можливостей практичного психолога. Завідувач кафедри психології Кам'янець-Подільського державного педінституту В. М. Федорчук не тільки прочитав лекцію, а й допоміг визначити перспективу забезпечення закладів освіти району кадрами, які готував інститут.

Відділ освіти орієнтував керівників закладів освіти, а на початок 1996 року це – 119 директорів і завідувачих, на удосконалення управлінської роботи. У гармонії з часом, враховуючи зміну стилю державного управління, працювали В. Б. Березін, В. С. Богущ, Д. Б. Вітковський, І. М. Грицюк, Г. В. Медведюк, Т. С. Нікіткіна, В. Б. Ніжанківська, Т. І. Коломієць, І. П. Паштепа, О. Ю. Перепелюк, М. В. Федорчук, набиравось досвіду молодше покоління керівників – В. В. Афіцький, А. В. Бичок, Н. В. Гончар, Т. А. Глушковецька, П. Д. Мосорик, М. Й. Слюсарчик, С. М. Щур та ін. З метою глибокого освоєння змісту управлінських функцій, відповідних вимогам часу, Закону України “Про освіту” та іншим нормативно-правовим документам, відділ освіти за підтримки Інституту удосконалення учителів розпочав трирічний експеримент з оновлення управлінських функцій на усіх п'яти етапах управління: аналітико-прогностичному,

планування, організаційно-координуючому, контрольно-аналітичному, коригуючому. Створили п'ять творчих груп з числа керівників закладів освіти, які очолили працівники райВНО Л. І. Баланчик, В. М. Гав'юк, В. Я. Добровольський, Ю. Й. Пастошук, В. М. Тягур. Напрацювання творчих груп ставали предметом розгляду на семінарах, конференціях.

У рамках експерименту в квітні 1996 року був проведений триденний семінар з питань демократизації управління за участі видатного теоретика і практика освітнього менеджменту колишнього начальника управління шкіл Міністерства народної освіти УРСР кандидата педагогічних наук Євгена Степановича Березняка, відомого фронтового розвідника, який став прототипом головного героя кінофільму "Майор Вихор". Його лекції, зустрічі з колективами Маківського колегіуму, Шатавської школи-комплексу естетичного виховання, Мушкунинецької НСШ, працівниками відділу освіти, керівництвом та активом району, в якій взяли участь заступник голови облдержадміністрації М. М. Дарманський, начальник обласного управління освіти В. І. Войтенко, поїздка в Кам'янець-Подільський педінститут на запрошення ректора А. О. Копилова – це була досить насичена програма, в ході якої кожна зустріч на прохання її учасників закінчувалася спогадами Є. С. Березняка про те, як розвідгрупа, очолювана ним, врятувала Краків від повного руйнування нацистами. Семінар дав не тільки знання, а й значний емоційний заряд усім учасникам пам'ятних зустрічей. Тому цілком заслужено педколектив району обрав Євгена Степановича делегатом II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти України, а колегія відділу освіти 2004 року з нагоди 90-річчя видатного педагога відзначила його внесок в підготовку керівних кадрів району званням лауреата премії імені Мелетія Смотрицького.

У 90-і вдалося зініціювати і поступово утвердити традицію обговорення напередодні навчального року проблем освіти на сесіях районної ради за участі керівників району, промислових, сільсько-господарських підприємств, голів сільрад, керівників закладів освіти, що сприяло педагогізації районного активу, залученню його до розв'язання актуальних проблем розвитку освіти. 29 серпня 2000 року, наприклад, воно відбулося у формі сорокахвилинного звіту завідуючого про роботу відділу освіти з реалізації в районі Закону України "Про загальну середню освіту", обговорення і прийняття рішення [45].

У відповідності з названим законом вводилася раз на 10 років державна атестація закладів освіти, яка страхувала їх від безкінечних інспектувань.

На межі тисячоліть у пошуку ефективних форм і методів підвищення якості знань, профільного навчання розпочали експеримент зі створення і налагодження роботи Рахнівського шкільного округу, який традиційно був територіальним і навчально-методичним центром навколишніх шкіл. Наказом по відділу освіти визначені заклади, які ввійшли до округу, відповідальні за проведення експерименту, вироблений спільний для усіх закладів округу план заходів. Розпочалася робота із зміцнення навчально-матеріальної бази, організації взаємодії структурних підрозділів округу, підвозу учнів з 6 сіл, вирішення кадрових, фінансових проблем. Однак час і нові події відтермінували втілення задуму в життя.

Рахнівська ЗОШ I-III ст.

Зміни прийшли в організацію трудового навчання і професійної орієнтації. Зі школи був знятий обов'язок давати випускникам професію, а з навчального плану – обов'язкові години на суспільно корисну працю. Але 1991 року ще 350 випускників із 457 здали кваліфікаційні екзамени і отримали посвідчення водіїв, автослюсарів,

трактористів, слюсарів по обробці металу, операторів машинного доїння. Успішно пройшла так звана п'ята трудова чверть. Того літа діяло 27 таборів праці і відпочинку, 1800 школярів на основі укладених з колгоспами договорів доглядали посіви, сади, городину, натомість колгоспи створювали необхідні умови для праці і відпочинку учнів, забезпечували підвіз, харчування. Учні Балинської СШ під керівництвом Н. І. Горпинич згідно з договором з училищем-радгоспом забезпечили обробіток 2 га городини, нестеровецькі школярі пропололи 20 га пшениці, сформували густоту цукрових буряків на виділеній площі, доглядали городину, працювали на збиранні врожаю, за що отримали зарплату, а краці – путівку на екскурсію в Москву. Члени табору праці і відпочинку Великожванчицької СШ пасли колгоспних корів і телят, дівчата обробили 4,5 га цукрових буряків, хлопці працювали на будівництві шкільного приміщення. Табір праці і відпочинку Дунаєвецької СШ №1, що традиційно базувався в міцівецькому колгоспі “Росія”, того літа відзначив 15-річчя свого функціонування. Учні доглядали городину, працювали на току, гарно відпочивали, за рахунок колгоспу переглянули низку кінофільмів. У той же час частина хлопців у шкільній майстерні на замовлення меблевої фабрики робили посилочні ящики, виготовляли шайби для ремонтно-транспортного підприємства, 5 бригад на суконній фабриці сортували відходи ниток, перемотували їх, трудились у підсобному господарстві [367].

Учні 8-9 класів окремих сільських шкіл почали вивчати нові курси “Основи фермерського господарства”, “Тваринництво і основи підприємництва”, “Рослинництво і основи підприємництва”. 1993 року учні Дунаєвецької СШ №4 та Маківської СШ опановували “Основи підприємництва”, Дунаєвецької №1 – “Основи менеджменту”. Керівники Балинської, Великожванчицької, Сокілецької, Лисецької, Маківської, Малокарабчійської, Чечельницької шкіл першими добилися виділення землі, на якій вирощували зернові, а також необхідні для харчування учнів продукти. У Великожванчицькій та Сокілецькій школах створили мініферми, У Дунаєвецькій №4, Лисецькій, Рахнівській, Тинянській – шкільні теплиці. В умовах, коли допомога сільських колективних господарств зменшувалася, а згодом зовсім припинилася, це допомагало школам організувати харчування дітей [37, с. 20].

У першій половині 90-х років шкільна мережа району перебувала ще в позитивній динаміці [28, с. 1-2]:

Рік	Шкіл	Учнів	ПШ(шк. /учн.)	НСШ(шк. /учн.)	СШ(шк. /учн.)
1991-1992	57	10130	5	31	21
1992-1993	57	10233	5/95	28/2898	24/7240
1993-1994	59	10188	7/138	26/2600	26/7450
1994-1995	62	10218	10/173	26/2564	26/7481
1995-1996	62	10230	10/170	26/2646	26/7414

Збільшення вдвічі кількості початкових шкіл відбулося за рахунок їх відкриття в низці невеликих сіл, а зменшення кількості неповних середніх – за рахунок їх реорганізації в середні.

Однак до середини 90-х в умовах перехідного періоду в країні посилились кризові явища – занепадала економіка, порожнів бюджет. У лютому 1992 року колегія при Представнику Президента України в Дунаєвецькому районі констатувала: протягом 1992 року порівняно з 1991-им виробництво м'яса в районі зменшилося на 21%, молока – на 18,5%, яєць – на 31,6%, вовни – на 40%. Відбувалося зниження промислового виробництва, на арматурному заводі за рік – на 15,5% [374]. Спад виробництва, неконтрольована інфляція, зниження платоспроможності, зростання бюджетного дефіциту – все це привело до різкого скорочення видатків на утримання закладів освіти, а разом з ним – мережі і штатів.

Водночас посилились негативні демографічні процеси. 23 серпня 1994 року на серпневій учительській конференції у доповіді завідуючого відділом освіти вперше за роки незалежності прозвучала тривожна інформація: за 5 останніх років смертність у селах району майже вдвічі перевищила народжуваність – 5260 проти 2999. У деяких селах ці показники були ще гіршими: в Іванківцях народилося 47, а померло 90, у Михайлівській сільраді – 65 і 135, у Томашівці – 52 і 114 відповідно [39, с. 2].

Процес руйнації освіти особливо посилювався після того, як у п. 6-му постанови Верховної Ради України “Про державний бюджет України на 1996 рік” вперше з’явився запис: “Міністерствам і відомствам, іншим установам державної виконавчої влади ... забезпечити скорочення державних витрат, припинення реалізації раніш прийнятих проектів, які не забезпечуються джерелами фінансування,

приведення показників щодо мережі, штатів та контингентів підвідомчих установ і закладів у відповідність із розмірами коштів, передбаченими в державному і місцевому бюджетах на їх утримання у 1996 році (Виділення – наше. – Авт.) [332].

Цей пункт став катализатором і розв'язав руки багатьом руйнівникам галузі. З особливим завзяттям це робилося в Дунаєвецькому районі тодішніми керівниками державної адміністрації. Посилився адміністративний тиск: проводились наради на різних рівнях, співбесіди, видавались рішення, доручення, розпорядження із зауваженнями, попередженнями. По лінії Міністерства освіти України, обласного управління освіти пішла лавина підзаконних актів про збільшення наповнюваності класів, виключення з навчальних планів годин на додаткові заняття і консультації, закриття груп продовженого дня, вечірніх і заочних класів, ставок сторожів, лаборантів, надбавок тощо. Зусебіч обскубувалися ставки педагогічних і технічних працівників. З доповіді завідуючого відділом освіти на серпневій вчительській конференції 21 серпня 1996 року: *“Під шаленим тиском цілком конкретних осіб скорочено 217 вчительських ставок із 1400. На 1183 ставки, що залишилися, припадає 1344 педагоги, які працюють на 0,8 – 0,5 і, навіть, третину ставки. І цього виявляється мало – треба закрити рештки груп продовженого дня, за якими близько 80 педагогів, що тримаються за 0,5 ставки, як за соломинку. Достатньо вибити цю опору, як усі вони – 80 високоосвічених фахівців – опиняться за бортом життя. Ми творимо неприпустимий злочин по відношенню до інтелігенції – мозку нації, видаляючи його частину за частиною. Кому це потрібно? Невже нашій незалежній Україні та її народові? А може окремим керівникам, які замість того, щоб докладати зусиль до збільшення доходів, активізації економічних перетворень, ідуть по шляху обзавладання найбільш підготовленою частиною населення – учителів, працівників культури”* [41, с. 15].

В умовах бартерних операцій зарплату досить нерегулярно виплачували цукром, борошном, іншими товарами, нестримно зростала заборгованість. На звернення педпрацівників Зеленчанської СШ до облдержадміністрації надійшла відповідь з управління фінансів за підписом заступника начальника В. Зозулі. Оскільки вона яскраво ілюструє ситуацію, в якій опинилася Україна, її економіка, фінансова система й освіта, наведемо уривок з листа: *“В даний час в області склалася надзвичайно складна ситуація. У зв'язку з невиконанням*

дохідної частини бюджету і обмеженістю надходжень не має змоги задовільнити фінансування першочергових видатків, які передбачені бюджетом на виплату заробітної плати, стипендій, придбання медикаментів, продуктів харчування. Станом на 15 листопада 1996 року заборгованість бюджетних установ області становила 87 629 грн., у т. ч. на заробітну плату за травень – вересень 23 916,4 тис. грн. По вашій загальноосвітній школі за повідомленням Дунаєвецького райфінвідділу заробітна плата за липень поточного року виплачена, в той час, коли 13 районів із 20-ти мають заборгованість по виплаті заробітної плати за червень місяць, а 17 – за липень” [42, арк. 1].

Не поліпшилася вона і в наступний період: заборгованість за 1996 рік склала 481,9 тис. грн, а за 1997-ий – 728,7 тис. [28, с. 134]. Це викликало невдоволення педагогів. У кілька разів зріс щоденний особистий прийом, з’явилися телеграми, індивідуальні і колективні листи. “Вимагаємо виплати зарплати вересень 1997 року повернути заборгованість 1996 року в разі невиконання вимог 20 жовтня уроки не проводитимуться”, – телеграфували 10 жовтня 1997 року із Зеленчанської СШ.

З розпадом колгоспів то в одній, то іншій школі зупинялося харчування, водопостачання. Коштів на ремонт практично не було. Почалася реорганізація допризывної підготовки у бік її ліквідації: школи здали зброю – юнаки втратили навички стрільби і знання матеріальної частини, занепадала матеріальна база, так старано і з чималими зусиллями створювана директорами шкіл та військовими керівниками, усунувся від допризывної підготовки старшокласників військкомат, був розпорошений і поступово втрачений добре підготовлений контингент офіцерів – військових керівників.

Всі творчі зусилля освітян району впиралися в хронічне безгрошів’я, яке супроводжувало суспільство впродовж кількох років. Тогочасну ситуацію з усією поетичною майстерністю відобразив член Національної спілки письменників України педагог із Зеленча Роман Болюх у вірші, який запропонував розмістити на стенді Дунаєвецького району на обласній виставці педагогічних ідей, що проходила 26-27 грудня 1996 року. Заважаючи на його змістову цінність, а також і те, що вірш ще не публікувався, подаємо його в додатку № 21.

*Заняття з військовими керівниками веде методист РВНО
В. М. Тягур. 1987 р.*

Суспільство не могло зрозуміти, чому так раптово стався спад в різних галузях буття, особливо у сфері матеріально-побутової, чому рухнули надії на краще життя в умовах незалежності. Нерідко протест набував характеру аморальності. У пошуку грошей вандали не зупинялися ні пред чим: зникла латунна дошка з Вічного вогню меморіального комплексу загиблим у роки Другої світової війни, мідні дошки Герою Радянського Союзу завучу Великожванчицької СШ М. С. Майдану, дунаївчанину композитору В. І. Зарембі.

Ця суспільна вібрація передавалася і дітям, протягом 1996 року сталося 22 дитячих правопорушень, 10 злочинів, зафіксованих органами правопорядку, 35 учнів шкіл та профтехучилищ були доставлені в інспекцію у справах неповнолітніх і взяті на профілактичний облік. У Тернаві троє школярів поглумились над хрестами та надмогилями плитами [41, с. 10]. З цього приводу пленум районної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців прийняв звернення до громадськості – пам'яткоохоронного активу, працівників освіти і культури,

правоохоронних органів, засобів масової інформації, батьків – посилити роботу з виховання відповідальності за збереження історичних святинь, історичної пам'яті [95].

Виховна робота з молоддю, у тому числі й шкільною, потребувала додаткових зусиль. Натомість почалося масштабне скорочення працівників освіти і культури. Були закриті всі групи продовженого дня. Після прийняття МНО України нових типових штатів у школах залишилося лише 14 заступників з виховної роботи, ставки яким формували за рахунок поєднання 0,5 ставки заступника і 0,5 ставки педагога – організатора чи добавкою 0,5 ставки годин. Суттєві скорочення відбулися в позашкільних закладах [28, с. 1-5]:

Позашкільні заклади	На 1. 01.1996 р.			На 1. 01.1997 р.			Зменшення склало		
	гуртків	год.	учнів	гуртків	год.	учнів	гуртків	год.	учнів
БШ	100	491	1228	71	337	915	29	154	313
СЮТК	24	192	360	10	68	160	14	124	200
СЮН	29	128	435	18	78	270	11	50	165
ЦВР	34	153	422	20	90	236	14	63	186
Всього	187	964	2445	119	573	1581	68	391	864

Таким чином за перше півріччя 1996-1997 навчального року зайнятість школярів корисною пізнавальною роботою в позашкільних закладах міста та Смотрицькому Центрі виховної роботи різко знизилася – було скорочено 68 гуртків, 391 навчальну годину, кількість вихованців зменшилася на 864. До кінця року ці показники ще двічі переглядалися в бік зменшення. Скорочення торкнулося і спортивної школи.

Ускладнювалася кадрова робота. В цілому педколектив району мав непоганий потенціал. 1993 року працювали 3 заслужених учителі, 35 учителів-методистів, 87 старших учителів [37, с. 25]. Із 1227 учителів району на 1 січня 1996 року 983, або 80,2 відсотка, мали вищу освіту (у середньому по області – 77, 4%). Вони демонстрували конкурентоспроможність на ринку освітніх послуг. 1996 року учениця Дунаєвецької ЗОШ І-ІІІ ст. №2 Вікторія Мільченко на міжнародній олімпіаді з біології в Стамбулі зайняла ІІ місце, призові місця в обласному конкурсі – захисті науково-дослідницьких робіт здобули

Наталя Казимиrowa з Великожванчицької ЗОШ I-III ст., Тетяна Мосорик (Маківський колегіум), Денис Севастьянов (Дунаєвецька ЗОШ I-III ст. №4). А загалом район того року зайняв 5 місце на обласних предметних олімпіадах і 3 місце в своїй підгрупі в обласній спартакіаді. Наступного року ці показники були поліпшенні і за комплексними критеріями район у своїй підгрупі був першим [28, с. 130, 134]. На обласному конкурсі “Учитель року” переможцями в своїй номінації стали Ю. М. Березовська (Маківський колегіум) та С. А. Олійник (Шагавська школа-комплекс естетичного виховання). 1996 року на ярмарок педагогічних ідей 516 матеріалів (на 48 більше попереднього року) представили 25 середніх, 22 неповно-середніх шкіл, 15 дошкільних і 3 позашкільних заклади [41, с. 8].

Однак з погіршенням матеріального становища та умов праці чимало учителів почали покидати школу – хто на пенсію за вислугою років, хто за кордон у пошуку засобів для життя. Сумнорекордним став 1999-2001 навчальний рік – з роботи звільнилося 144 педагоги: 20 вийшли на пенсію по віку, 40 – за вислугою років, 84 – з різних причин [28, с. 144]. Скорочення кількості класів, навчальних годин, штатів,

Урок веде учитель-методист С. А. Олійник

масове звільнення вчителів – все це привело до нераціональної розстановки і використання кадрів. Серед працюючих учителів біології 18 були нефахівцями, хімії – 19, німецької мови – 2, англійської – 3, типовим явищем, особливо у невеликих школах, було довантаження вчителів предметами не за фахом. Головна причина кадрових негараздів – падіння престижу педагогічної професії. Відділ освіти, дирекції у низці шкіл запровадили факультативи “Молодий педагог”, посилили роботу з відбору випускників до педагогічних вишів, училищ, ліцеїв, але вдалося направити до ВНЗ тільки 10, у педучилища – 14, педліцеї – 6, у два рази менше попереднього року. З початком приватизації дбали про виділення земельних ділянок працівникам навчальних закладів та учителям-пенсіонерам.

У цих складних умовах вдалося вистояти тільки завдяки відданості справі вчительського колективу району, директорського корпусу, допомозі батьків, господарських структур, що збереглися. На початок 2001 року вдалося зберегти мережу: як і 1995-1966-го, так і 2000-2001 навчального року в районі діяло 62 школи – 10 початкових, 26 неповних середніх і 26 середніх. Однак учнівський контингент зменшився з 10230 до 9842 – на 388 осіб [28, с. 147-148].

Усі розуміли, що до бюджетних надходжень треба долучати зусилля добродійників, батьків, заробляти власні кошти. На 1 січня 1997 року школи взяли в оренду біля 300 га землі. Із затвердженням Кабінетом Міністрів України переліку платних послуг (постанова №38 від 20 січня 1997 року) почалося їх надання жителям району. Ефективніше використовувалися пришкільні ділянки. Посилили збір металолому, макулатури, лікарських рослин. За рахунок цього, скажімо, Маківський колегіум зібрав кошти на фарбу, вапно та деякі інші матеріали для ремонту школи в 1996 році.

Припинялося водопостачання, яке до цього здійснювали колгоспи, зменшилася допомога продуктами. І все ж на початок 1997 року гаряче харчування здійснювала 51 школа із 52, ним було охоплено 6117 школярів із 10233 – 60 відсотків, у тому числі 3719 учнів 1-4 класів, 2398 – 5-11 класів, безплатно харчувалися 5023 учні – 82%. Вирощені на пришкільних ділянках та зароблені овочі і фрукти йшли в шкільні їдальні [43, с. 3].

В освітніх закладах впроваджувалися нові педагогічні технології, інноваційні форми і методи роботи. У дошкільній ланці педколективи за підтримки методиста райметодкабінету Л. І. Конопельнюк

освоїли програму фізичного виховання М. М. Єфименка (ясла-садки №1 – А. Ф. Чернілевська, №2 – А. М. Завальська, №7 – О. Л. Литва), оздоровлення дітей за порадами Порфирія Іванова (№7 – лікар-педіатр Л. В. Мореновська), систему дидактичних ігор і вправ Марії Монтесорі (№7 – О. Н. Чобан, №2 – В. Л. Чернодоля, Г. В. Осецька, №3 – Л. В. Нижник), методику навчання дітей читання та рахунку з двох років (№5 та Станційнодунаєвецький ДДЗ №1).

Після поїздки в м. Ульяновськ директорів -істориків І. С. Дака (Дунаєвецька №3 ЗОШ І-ІІІ ст.) та Г. В. Медведюка (Лисецька ЗОШ І-ІІІ ст.) і вивчення досвіду вчителя історії Ю. І. Латишева почав впроваджуватися модуль як альтернатива уроку. Ефективністю відзначалася модульно-розвивальна система організації навчання в Маківському колегіумі, інтегровані уроки – у Великожванчицькій, Смотрицькій, Шатавській середніх школах, все ширшого застосування у школах набував увесь спектр так званих нестандартних уроків.

На зламі 80-90-х у шкільне життя прийшло тестування – раніш незнаний спосіб навчання, самоперевірки знань, а також державного контролю. В умовах розширення міжнародних зв'язків, закордонного туризму все більшого авторитету набувало вивчення іноземних мов, у тому числі і в дошкільних закладах. Дунаєвецька ЗОШ І-ІІІ ст. №4 першою запровадила вивчення англійської мови у початкових класах.

Семінар завідуючих малокомплектних ДНЗ у с. Вихрівка. 08. 04. 2009 р.

На початку 90-х розпочали роботу з впровадження більш гуманної системи оцінювання знань учнів. Провели опитування учителів, учнів і батьків. На питання, як реагують вдома на отриману “2”, 18% відповіли – “ніяк”, 19,5% – “читають мораль”, 50,7% – “сварять”, 11% – “б’ють”, власне – більше 80% дітей із-за двійки зазнавали серйозних утисків. А на питання, хто хоче, щоб у системі оцінювання залишалася “2”, найбільше позитивних відповідей дали вчителі. Пошук альтернативних способів оцінювання було покладено на ініціативну творчу групу в складі представників Маківської і Шатавської середніх та Михайлівської і Слобідкорохнівської неповних середніх шкіл.

Поглиблювалася диференціація як один з потужних важелів підвищення якості знань. Якщо в 1990-1991 навчальному році в районі поглиблено вивчали окремі предмети 415 учнів у 17 класах, то в 1995-1996-му – 592 учні у 29 класах, курси за вибором сягали 5430, шкільними факультативами охоплено 5031, міжшкільними – 97 учнів, у Кам’янець-Подільському, Славутському і Хмельницькому обласних спеціалізованих ліцеях навчалася 28 учнів зі шкіл району [266, с. 46-53; 293с. 53-60]. 1999-2000 навчального року 20 шкіл із 28 концентрували години і курси на обслуговування певного профілю: гуманітарний профіль обрали 6 шкіл, природничо-математичний – 4, технологічний – 10 [46, с. 11].

Великої уваги надавали роботі з обдарованими дітьми. Приклад показувало обласне управління освіти. У грудні 1994 року заснувало Хмельницьке наукове товариство як обласне територіальне відділення Малої академії наук, яке в трьох відділеннях – історико-географічному, хіміко-біологічному, мистецтвознавства і філології – об’єднало перших 211 членів, проводило конкурси – захисти учнівських науково-дослідницьких робіт. З 1995 року почало діяти Дунаєвецьке районне наукове товариство, яке на правах співголів очолили завідувачі відділом освіти і райметодкабінету. Положення про Дунаєвецьке учнівське районне наукове товариство зафіксувало мету, напрями, форми і методи праці, а також право шкіл створювати первинні осередки [355, с. 5-7]. 1995 року район вперше виставив своїх вихованців на конкурс-захист учнівських науково-дослідницьких робіт, і вони зайняли 3 призових місця. 13 дипломів різних ступенів того ж року привезли учасники обласних предметних олімпіад [103].

Складніше було з комп’ютеризацією, як і з будь-якими питаннями, що потребували коштів. На початок 1999-2000 навчального року

з 26 середніх шкіл 21 мала комп'ютерні класи, обладнані технікою вчорашнього дня: 2 – “Ледами”, 8 – “Корветами”, 12 – “Пошуками”. Відсутні вони були в Голозубинецькій, Старогутянській, Чанківській, Маліївецькій і Балинській школах [45, с. 19]. Потрібні були чималі бюджетні кошти для оновлення і поповнення комп'ютерного парку.

Живалися заходи для подальшої демократизації управління. У порядку експерименту і довір'я окремі заклади освіти, зокрема Лисецька, Маківська, Морозівська, Шатавська школи, працювали на самоконтролі. Дирекціям шкіл і педколективам були надані широкі права у виборі режиму, навчального плану, форм і методів роботи, використанні шкільного компоненту.

Найбільш важливі питання готувалися та обговорювалися колегіально. 12 жовтня 1999 року розпорядженням голови райдержадміністрації замість ради відділу була створена колегія з 11 осіб. 15 жовтня на своєму першому засіданні вона розглянула питання “Управлінської діяльності директорів Ганнівської та Старогутянської ЗОШ I-III ст. зі створення умов для навчання дітей, які проживають в особливо складних умовах”, “Про організацію гарячого харчування учнів сільських шкіл та вихованців дошкільних закладів селянських спілок” і схвалила заходи по виконанню комплексного плану розвитку загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості в 1999-2005 роках, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України 25 липня 1999 року №1305 [314].

Демократизація – це і гласність діяльності. До відома працівників відділу, закладів освіти доводились рішення колегій, нарад, хід їх виконання. З цією метою у відділі освіти була створена інформаційна група, яку очолила методист Л. І. Баланчик. Ав листопаді 1999 року вийшов перший номер інформаційного вісника “Освіта Дунаєвеччини”, редактором якого був завідуючий відділом В. С. Прокопчук, заступником – завідуюча райметодкабінетом А. І. Рилова, відповідальним секретарем – спочатку методист Г. В. Медведюк, а після його переходу на посаду директора Заставської НСШ – Л. І. Баланчик. У першому числі вісника в “Слові редактора” була повідомлена мета видання: *“З допомогою друкованого органу оперативно доносити до керівників закладів освіти, педагогічних колективів офіційну інформацію, рішення колегій відділу освіти, накази, заходи і плани, розпорядження; узагальнювати і поширювати практику реформування освіти, передовий педагогічний досвід; надати можливість педагогам і управлінням*

ділитися думками, педагогічними надбаннями, розробками уроків, виховних заходів”. І вже в цьому номері до читачів пішла інформація про появу нового управлінського органу – колегії відділу освіти, про краєзнавчу діяльність шкіл (автор – методист райВО член президії районної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців К. К. Беченко), про перші кроки діяльності комплексу “Початкова школа-гімназія” (директор М. В. Федорчук), про зустріч напередодні Дня працівників освіти з 37 молодими педагогами, що поповнили колектив району (методист по кадрах Н. В. Михайлова), умови всеукраїнського конкурсу “Класний керівник: крок у ХХІ століття” (завідуюча райметодкабінетом А. І. Рилова). На останній сторінці вміщено привітання з ювілейним днем народженням Н. В. Михайловіч – портрет, троянди і теплі слова. Надалі чотиристорінкова газета відділу удосконалювала форму подачі матеріалів, різноманітила зміст, надавала сторінки окремим закладам, педагогам-письменникам та юним початківцям зі студії “Джерельце”, вміщувала творчі портрети кращих педагогів, стала улюбленою й очікуваною в кожному колективі і видавалася до кінця 2004 року. Згодом за прикладом відділу освіти свої газети почали видавати міські школи №1 – “Гімназист”, №4 – “Клас для батьків”, Маківський НВК – “Мій колегіум” та ін.

Перший номер газети. 05. 11. 1999 р.

Перехідний період з його кризовими явищами боляче вдарив по дошкільню. З одного боку – розвал після ліквідації колгоспів аграрного сектора економіки, розруха в промисловості, катастрофічне безгрошів'я, з іншого – негативні демографічні процеси (1991 року в районі народилося 1029 дітей, 1998 – 663, на третину менше) привели до закриття багатьох дитячих дошкільних закладів, скорочення кількості вихованців. Якщо 1984 року суспільним дошкільним

вихованням в районі було охоплено 77 відсотків дітей, то 1994-го – 42,3 відсотка [39, с. 2]. У скрутних фінансових умовах більшість сільськогосподарських і промислових підприємств вдалися до підвищення батьківської плати. Не отримуючи зарплат, а отже не маючи змоги платити за утримання, батьки забирали дітей. У зв'язку з цим міські садки мали по дві – три групи, а сільські часто закривалися. Відділом освіти був взятий курс на об'єднання шкіл і садків в комплекс “школа-сад”. 1994 року їх діяло 7, наступного року добавилося ще 5 (у Морозові, Малому Карабчиєві, Пільному Мукарові, Притулівці, Степку) [28, с. 11-12]. Галузь своїм розпорядженням про заборону закриття дошкільних закладів, повернення тих, що не використовувалися або використовувалися не за призначенням, притягнення до відповідальності винних підтримав Президент України. Поступово ситуацію вдалося стабілізувати.

І все ж, незважаючи на складні об'єктивні фактори, заклади освіти продовжували рух по висхідній, 1989 і 1899 років в обласному рейтинзі у своїй підгрупі займаючи 2-ге місце. Район став школою ППД з різних питань, місцем проведення обласних і всеукраїнських семінарів, практичної частини курсів підвищення кваліфікації учителів. Для ознайомлення з різними аспектами роботи приїжджали й колеги з інших районів. Все це спонукало виробити 5 маршрутів (по 5-7 навчальних закладів на кожному) для надання можливості знайомитись з досвідом роботи на базі конкретних шкіл, дошкільних та позашкільних начальних закладів.

2

Протягом 90-х років освіта в Україні, у тому числі і на Дунаєвеччині, зробила рішучий крок у напрямі демократизації, гуманізації, інтеграції в європейський освітній простір, посиленні уваги до особистості дитини. Були визначені пріоритети розвитку галузі, сформовано її нормативно-правову базу, розпочато реформування на основі обговореної на першому Всеукраїнському з'їзді педагогічних працівників і прийнятої Кабінетом Міністрів України Державної національної програми “Освіта”.

У районі зросла мережа закладів освіти. Якщо 1991 року діяло 57 шкіл, то 2001-го – 62, на 5 більше за рахунок ЗОШ I ступеня, у тому числі відкрито три заклади нового типу. Добавилося

15 навчально-виховних об'єднань “Загальноовітня школа-дитячий садок”, дошкільних і 2 позашкільних заклади.

1998 року, перебуваючи з візитом на Хмельниччині, Президент України Л. Д. Кучма відвідав Маківський колегіум, зустрівся з педколективом, учнями, громадськістю села, ознайомився з навчально-матеріально базою закладу, передав три комп'ютери нового покоління і бібліотечку літератури.

Президент України Л. Д. Кучма в Маківському колегіумі. 1998 р.

За 10 років незалежності введено в дію 12 шкіл, 8 дошкільних закладів, переведено на газ 22 котельні.

Суттєво посилилася диференціація навчання: якщо 1991 року діяло 6 шкіл, 20 класів поглибленого вивчення окремих предметів, то 2001-го їх стало 9 і 44. Покращилася якість знань, що засвідчували результати участі учнів у Всеукраїнських олімпіадах з базових дисциплін: 1991 року район в обласному турі зайняв 10 місце, 2001-го – 5-е [46, с. 1-2].

І все ж темпи і глибина перетворень не задовольняли суспільство, актуальним залишалося питання доступності для усіх громадян якісної освіти, особливо – у сільській місцевості. Не були створені належні умови для навчання обдарованої молоді та дітей з особливими потребами. Потребувала поліпшення начально-матеріальна

база, особливо комп'ютеризація навчально-виховного процесу. На зламі тисячоліть це викликало потребу подальшого реформування освіти, появу проекту "Національної доктрини розвитку освіти України", яка в 16 розділах не тільки охоплювала всі ступені розвитку освіти, а й визначала стратегію і основні напрями приведення її у відповідність з потребами XXI ст., інтересами громадян України заради динамічного розвитку нашої держави в контексті європейської і світової цивілізації.

Проект обговорювався в закладах освіти, думки і пропозиції висвітлювали засоби масової інформації. Вони акумулювалися, аналізувалися, проект зазнавав удосконалення. 21 серпня 2001 року його обговорили учасники районної серпневої конференції і прийняли рішення схвалити, а біля двох десятків пропозицій і зауважень направити в обласне управління освіти для аналізу, узагальнення і задресування до МОН України. На цій же конференції делегатами на II Всеукраїнський з'їзд педагогічних працівників були обрані Євген Степанович Березняк, Герой України, заслужений учитель України, кандидат педагогічних наук, Віктор Степанович Прокопчук, начальник відділу освіти, заслужений працівник народної освіти України, кандидат історичних наук, Галина Півівна Сорокатиук, тоді ще заступник директора Маківського НВК "ЗОШ I-III ст., колегіум" [375, с. 1-2].

Мені, делегату і члену мандатної комісії з'їзду, легко було порівняти його із з'їздом першим. 1887 присутніх делегатів представляли інтереси усіх ланок освіти, серед них – п'ять Героїв України (Є. С. Березняк, О. О. Омельченко, Б. Є. Патон, Т. С. Прошкуратова, В. В. Скопенко). У роботі з'їзду взяли участь Президент України Л. Д. Кучма, Прем'єр-міністр А. К. Кінах, перший заступник голови Верховної Ради України В. В. Медведчук. Доповідь міністра освіти і науки В. Г. Кременя характеризувалася сміливістю продуманих і актуальних для суспільства педагогічних ідей. Атмосфера демократичності і взаємної поваги давала можливість у будь-який спосіб донести до міністерства свої думки. І вони були почуті. 9 жовтня 2001 року, на другий заключний день роботи з'їзду, на секційному засіданні, що проходило в одному із залів Київської політехніки під головуванням А. Г. Богомола, зауваження і пропозиції педколективу району до Національної доктрини розвитку освіти України висловив і я. Учасників з'їзду надихнув виступ Президента України, який визнав, що бідний викладач, учитель – це сором для держави й обіцяв

державну підтримку реформам. В останній день з'їзду він підписав указ "Про додаткові заходи щодо забезпечення розвитку освіти в Україні". Після внесення змін делегати прийняли "Національну доктрину розвитку освіти України", давши старт новому витку реформ.

2001-2002 н. р. ввійшов в історію освіти в Україні як рік переходу на новий навчальний план, зміст і 12-річний термін навчання. Основоположні засади цих перемін визначені Національною доктриною розвитку освіти, Концепцією 12-річної загальної середньої освіти, а узаконила їх постанова №1717 "Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання", прийнята Кабінетом Міністрів України 16 листопада 2000 року. Чим викликані такі переміни?

Підвищення вимог до якості освіти, збільшення її тривалості є загальносвітовою тенденцією. У розвинених країнах повна середня освіта отримується за 12-14 років. В Україні на той час 75 відсотків школярів здобували її за 10 і лише 25 відсотків – за 11 років. Складним викликом для освіти стала демографічна ситуація – за попередні 10 років кількість учнів у районі зменшилася на 332 особи. Перехід на 12-річний термін навчання давав змогу пом'якшити негативний вплив демографічних процесів на освітню сферу, у тому числі і зайнятість педагогічних працівників. До уваги брався і стрімкий ріст навчального навантаження школярів – обсяг і зміст навчального матеріалу в багатьох випадках не відповідав психофізіологічним особливостям учнів. Збільшення терміну навчання давало можливість впорядкувати навантаження шляхом його перерозподілу між класами і ступенями. Слабким місцем тогочасної школи була відсутність в учнів комп'ютерної грамотності, володіння іноземними мовами. Крім того, 12-річна школа могла стати ефективним і вигідним засобом зайнятості молоді 17-18-річного віку, яка в умовах конкуренції на ринку праці далеко не завжди може знайти роботу. Одне слово, дванадцятирічка мала суттєво вплинути на поліпшення навчання і виховання, забезпечити прорив до якісно нової освіти всіх дітей шкільного віку.

Ще в 1999-2000 навчальному році відділ освіти розпочав підготовчу роботу до переведення шкіл на нову структуру загальної середньої освіти, 12-річний термін навчання. Станом на 1 вересня 2000 року в районі діяло 62 денних загальноосвітніх школи, в яких навчалося 9842 учні, у тому числі 10 початкових (172 учні), 26 неповних середніх

(2438) і 26 середніх шкіл (7232) [28, с. 147-148]. З цього питання був проведений триденний семінар керівників на базі 12 шкіл за участі завідувачої лабораторією початкової освіти обласного інституту післядипломної педагогічної освіти Г. М. Фінько та викладачів Кам'янець-Подільського педуніверситету. Питання реформування початкової ланки вивчалось на засіданнях чотирьох творчих груп учителів початкових класів, у школі “Молодий педагог”, яка на той час працювала на базі Дунаєвецької ЗОШ I-III ст. №2. Роз’яснювальна робота проводилася серед батьків. У зв’язку з переходом на навчання з 6 років великої уваги надавали проблемі наступності – співпраці учителів перших класів та вихователів старших груп дитсадків, провели низку семінарів, зокрема – завідуючих ДДЗ і голів шкільних методоб’єднань учителів початкових класів на базі Дунаєвецького НВК “ЗОШ I-III ст., гімназія”, які в ході семінару відвідали заняття з математики в прогулянковій групі міського дитсадка №2 та урок математики в першому класі в НВК. Відділ освіти уклав угоду з Хмельницьким гуманітарно-педагогічним інститутом (ректор М. М. Дарманський) про співпрацю у методичній підготовці вчителів іноземних мов, які працювали в перших класах шкіл, та вихователів дошкільних груп. Велику допомогу району надавали Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти (ректор А. О. Лавренюк) та Кам’янець-Подільський державний педагогічний університет (ректор О. М. Завальнюк) [351, с. 1].

Перехід на нову структуру загальної середньої освіти (чотирирічна початкова, п’ятирічна основна і трирічна старша профільна школа), 12-річний термін та новий зміст навчання мав здійснюватися в 3 етапи. З 1 вересня 2001 року на новий зміст і навчання з шести років переходила початкова школа. 2005 року почався етап переходу на новий план і зміст навчання основної школи. На завершальному етапі планувався перехід до нової за змістом і тривалістю старшої профільної школи.

Оскільки перехід починався з початкової ланки, її роботу ставили в центр уваги. В Україні на той час з шести років навчалось лише 33,4 відсотка першокласників, в області – 94, у містах Шепетівка, Старокостянтинів, Волочиському, Городоцькому, Деражнянському районах цей відсоток коливався в межах 14-35. Дунаєвецький район реалізував це завдання завбачливо ще до початку 2000-2001 н. р. [353, с. 2]. З другої чверті 2000-2001 н. р. у відповідності з рішенням колегії

відділу освіти від 20 жовтня початкові класи всіх шкіл району перейшли на п'ятиденний робочий тиждень.

Набагато важче було здійснити перехід на новий зміст навчання. Оскільки обсяг знань кожних 15-20 років подвоюється, важливо було визначити і нормативно зафіксувати ту долю знань, яку мав засвоїти учень за 12 років, правильно розподіливши їх між ступенями і класами. При цьому мало відбутися скорочення навчального навантаження на учня, переорієнтація з нагромадження інформації на оволодіння учнями уміннями здобувати її та використовувати в житті, практичній діяльності. Новий зміст навчання, починаючи з початкової ланки, зафіксували Державні навчальні стандарти, затверджені Кабінетом Міністрів України. Процес їх оновлення мав відбуватися кожних 10 років.

Посилили методичну роботу з учителями початкових класів. Успішно діяв під керівництвом методиста Н. О. Яцківської клуб творчо працюючих учителів "Знахідка", щоразу розглядаючи різні аспекти особистісно-розвиваючого навчання. Згодом методист В. М. Загоржинська організувала Школу вищої педагогічної майстерності і залучила до роботи з її учасниками викладачів педфакультету Кам'янець-Подільського педагогічного університету Г. П. Ткачук, Г. Б. Трішневську, В. С. Карпалюк, Л. Б. Попову, декана П. С. Каньосу. Методист з іноземної мови Л. В. Прокопчук разом із викладачами Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії почала проводити

Учителі англійської мови на семінарі з К. Рубінейтом

випереджуючі семінари для учителів, які вели уроки англійської мови в початкових класах, надавала можливість учителям англійської мови у різних методичних формах спілкуватись з носієм мови представником Корпусу миру американцем Крістофером Джеймсом Рубінейтом, який виконував волонтерську місію в районі протягом 2003-2005 рр.

Учителі початкових класів опановували інноваційними методами, у тому числі програмою “Крок за кроком”, яка ще з 1994 року використовувалася в Україні окремими учителями за підтримки однойменного всеукраїнського фонду. Піонером запровадження програми в районі стала вчителька початкових класів з п'ятнадцятирічним досвідом роботи Лілія Іванівна Вершигора. Відтак з 2001 року Дунаєвецька ЗОШ I-III ст. № 4 стала експериментальним майданчиком, місцем проведення семінарів, зустрічей членів творчої групи “Крок”, серед яких у перших рядах йшли учителі С. А. Олійник (Шатавський НВК “ЗОШ I-III ст., колегіум”) та Г. С. Левицька (Вихрівська ЗОШ I-II ст.) [119].

На першому етапі нових реформ творчо втілювали їх у життя учителі початкових класів А. М. Боваровська, Є. М. Бондаренко, А. М. Вітківська, В. В. Галанюк, С. П. Дак, О. І. Коваль, Т. О. Леміжанська, М. Ф. Маркова, В. О. Момоток, В. І. Їжак, В. І. Музика, Є. Ф. Шевченко, Т. Г. Ящишина та багато інших.

Немало робилося в плані створення умов для навчання і відпочинку шестирічних школярів. З метою поліпшення теплового режиму перевели шкільні котельні на газ у Воробіївці, Ганнівці, Залісцях, Михайлівці, Міцівцях, Підлісному Мукарові, Рудці, Січинцях, Тинній, Шатаві та інших селах. Після ліквідації

*Учителька початкових класів
Дунаєвецької гімназії В. В. Галанюк
зі своїми вихованцями. 2016 р.*

колгоспів і припинення подачі води на кінець 2003 року відновили водопостачання в 16 школах, зокрема – у Воробіївській, Михайлівській, Морозівській, Рахнівській та ін. 2001 року ще вдалося реконструювати приміщення колгоспної контори і перевести туди Малокужелівську ЗОШ I-II ст., ввівши в експлуатацію додаткових 192 учнівських місця. Однак за відсутності належного фінансування вирішувати ці питання ставало все важче. 2001 року на капітальні і поточні ремонти пішло 249 тис. грн., вдвічі менше ніж у попередньому році. Справитися навіть з цим обсягом ремонтів вдалося завдяки підтримці райдержадміністрації, особисто Ю. В. Кучерявого, Л. Т. Михальського, керівників базових господарств В. М. Загороднього, О. В. Сорокатука, В. О. Курія, Л. С. Тручковського, фермера С. В. Борщуна, сільських голів А. А. Кухаренка, Н. О. Сорочан, О. В. Ференчука та батьків. Цілков задовільне приміщення отримала Вихрівська ЗОШ I-II ст. (директор А. В. Бичок), у Пільному Мукарові були створені умови для функціонування НВК “ЗОШ I ст., дитсад”, роботу якого на належний рівень поставила В. О. Момоток. За підсумками 2003 року обидва колективи зайняли призові місця.

В умовах переходу на навчання з 6 років зростала роль дитячих дошкільних закладів. Статистика фіксувала на початок 2000-2001 н. р. 53 ДДЗ, у тому числі 7 бюджетних, 4 відомчих, 24 системи агропрому, із 3027 дітей віком від 2 до 6 років ними було охоплено 1778 – 59 відсотків [28, с. 159-160].

Однак ситуація в дошкільній залишалася складною. Якщо в 7 бюджетних дитсадках та 15 школах-садках навчально-виховний процес тривав круглорічно, то у відомчих, а особливо сільських, початковий цикл постійно звужувався. Не відпрацьовували повний навчальний рік ясла-садки Маківського цукрозаводу і Дунаєвецького комбінату хлібопродуктів, на режим сезонних перейшли Ганнівський, Держанівський, Зеленчанський, Маківський, Нестеровецький, Чечельницький дитсадки, не працювали Міцівецький і Сиворогівський. Кількість дітей, охоплених суспільним дошкільним вихованням, зменшилася на 228 [45, с. 3], чим порушувався принцип безперервності освіти, а після прийняття закону “Про дошкільну освіту” – й обов’язковості дошкільної підготовки дітей віком від 5 до 6 років.

Причин такої ситуації було чимало. Одна із них – зниження народжуваності. Якщо 1986 року народилося 1098 немовлят, то 2000-го – лише 680, різниця складала 408 дітей. Позначились і

соціально-економічні негаразди. За відсутності робочих місць села безлюдніли – їх покидали молоді працездатні люди в пошуку роботи і засобів для життя, нерідко й за межами України. Все це привело до різкого скорочення мережі дошкільних закладів: в Україні їх кількість скоротилася з 24,4 тис. 1991 року до 16,3 тис. 2000 року [350, с. 72]. І все ж в районі вдалося не тільки зберегти мережу, а й розширити її, у першу чергу за рахунок створення НВК “Загальноосвітня школа – дитячий садок”. 2001 року діяв 21 такий комплекс, наступного – 26 [28, с. 153-154].

З прийняттям Закону України “Про дошкільну освіту” намітилася тенденція поліпшення стану справ у цій галузі. 2002 року розпочалася передача ДДЗ селянських господарств на утримання сільських рад. За відсутності бюджетних асигнувань цей процес здійснювався поступово. На перехідний період просили економічно сильніші господарства утримувати дошкільні заклади самостійно рік-два. А для батьків, які не мали змоги віддавати п’ятирічних дітей в дитсадки, створювали прогулянкові групи з різнотривалим перебуванням при дитсадках, а де їх не було – підготовчі групи при школах. Якщо в області охоплення дітей підготовкою до школи на 1 січня 2006 року складало 99,3 відсотка, то в районі – 100 [129; 295, с. 19]. У такий спосіб вдалося не тільки удосконалити мережу, а й стабілізувати й розвинути процес навчання і виховання дошкільників, 2003 року розпочати перехід на Базовий компонент дошкільної освіти.

У співпраці з районною педіатричною службою посилили роботу зі збереження здоров’я дітей. У міських ДДЗ створили фізіотерапевтичні кабінети. Вдвічі збільшили кількість спецмедгруп та дітей у них – діяло 6 логопедичних груп, одна – для дітей з пониженням зором, 5 – для частохворюючих. Підвищували рівень фізичного загартування: у трьох дошкільних закладах міста ввели посади організаторів фізкультури, систему загартування по методиці Толкачова та Іванова. На базі дитсадка №5 (завідуюча А. Б. Тріцька) відкрили Центр ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів.

У цей нелегкий для дошкільця час велику організаційну і методичну роботу проводила методист Л. І. Конопельнюк. Приклад творчого ставлення до виконання обов’язків показували завідуючі дитячими дошкільними закладами Н. І. Антонюк, Г. М. Бурківська, Л. В. Гнатовська, Н. В. Гончар, Є. І. Демидас, М. К. Завальська, Т. І. Коломієць, Н. Я. Костюк, О. Г. Ткачук, А. Б. Тріцька, Н. Я. Фурман,

З. Г. Шуило, Г. Й. Яковлева, методисти А. І. Камінська, Т. Б. Каревич, Є. А. Куркулова, В. В. Кшемінська, Н. В. Лігоцька, Л. М. Олійник, вихователі С. П. Жук, Л. Я. Чобан, В. І. Чернодоля та інші.

У ногу з часом вирішувалися в районі питання опіки над дітьми, що залишилися без батьківського піклування. 2001 року в Дунаївцях, по вулиці Фрунзе, 20, був відкритий дитячий будинок сімейного типу. Батьки-вихователі Данило Михайлович та Любов Олександрівна Кметюки до власних п'яти взяли ще 5 прийомних дітей – Надію Праць, Олександра і Наталію Іщуків, Володимира Батюка, Вячеслава Суховерка. І хоч куратором дитячого будинку сімейного типу був відділ у справах сім'ї та молоді (Л. П. Сковер), не полишали його увагою відділ освіти та райлікарня [152].

Згодом з'явилися в Дунаївцях будинки сімейного типу Валентина і Тамари Кононенків, Павла та Ірини Кметюків, а 14 липня 2017 року на вул. Могилівській – здано типове приміщення будинку сімейного типу, в якому поселилося подружжя Олександр і Наталія Тузи та семеро усиновлених дітей. Це вже третій у місті і 33 в Україні типовий будинок для усиновлених дітей, побудований на кошти німецького благодійного фонду “Міст в життя” [298].

Відкриття в Дунаївцях по вул. Могилівській нового дитячого будинку сімейного типу. 14. 07. 2017 р.

Реформа торкнулася оцінювання знань учнів. 2000 року була введена дванадцятибальна система, яка не передбачала поділу оцінок на позитивні і негативні, а учнів – на встигаючих і невстигаючих. Нова система оцінювання знань ліквідувала другорічництво, яке травмувало психіку дитини, затримувало її вступ у самостійне життя на рік-два. Вже через рік у педагогічній пресі почали з'являтися відгуки про ефективність нової оцінки. Зокрема учителька хімії і біології Дунаєвецької ЗОШ I-III ст. № 4 Н. П. Романчишена відмічала, що *“багато ідей, закладених в систему, спрацьовують, тому є підстави вважати, що ми на правильному шляху і зворотної дороги не має. Оцінка поступово втрачає каральну функцію”*. Вона зазначила, що шкоду новій гуманній системі оцінювання нанесло свого часу допущене порівняння її з старими оцінками [380]. На жаль, цей стереотип, особливо на рівні батьки-діти, побутує і сьогодні.

У реформу була закладена низка важелів, спрямованих на підвищення якості освіти. Окрім наведених, важлива роль відводилася індивідуалізації і диференціації навчання. Варіативна частина навчального плану давала можливість за рахунок факультативів, курсів за вибором, у класах поглибленого вивчення окремих предметів отримувати ті знання, уміння і навички, до яких вони мали природну схильність.

На початок 2006 року в районі поглиблено вивчали предмети 747 учнів у 9 школах, 36 класах, що складало 8,9 % (по області – 15,4 %). Крім того, 2701 учень, або 52,4 % учнівського контингенту, відвідували факультативні заняття, 65,4 % вивчали обрані ними курси. Допрофільною підготовкою були охоплені 1637 учнів 8-9 класів (93 %) [293, с. 54, 58-59].

Освіту понад державний стандарт давали заклади нового типу. 2001-2002 н. р. в області функціонувало 32 ліцеї, 25 гімназій, 11 колегіумів, найдавніші за часом створення – Кам'янець-Подільський міський (директор В. М. Миколайчук), Шепетівський №1 (Г. О. Можейко), Хмельницький №17 (Л. С. Андрієнко) ліцеї, Кам'янець-Подільська (М. М. Кірік), Хмельницька №1 (П. В. Красицький), Старокостянтинівська (В. Ю. Мудрик) гімназії, Маківський (І. П. Паштепа), Черноострівський (В. В. Топольницький) колегіуми, а 2005-2006-го – 27 гімназій, 33 ліцеї і 13 колегіумів, у тому числі 4 – у Дунаєвецькому районі [294, с. 47-52].

Активізувалося профілювання старшої школи, особливо з появою навчальних планів, які давали можливість концентрувати години на обслуговуванні певного профілю. Варіанти профілювання в школах району були різні. 2001-2002 н. р. у районі із 28 середніх шкіл суспільно-гуманітарний профіль обрали 6, природничо-математичний – 4, технологічний – 10 шкіл. Вибір технологічного профілю спирався на напрацювання попередніх років: 23 роки функціонував міжшкільний навчально-виробничий комбінат, на той час реорганізований у навчально-профорієнтаційний центр, професійну підготовку давали Великожванчицька і Морозівська, допрофесійну – Балинська і Смотрицька середні школи. Тільки 2001 року успішно склали кваліфікаційні екзамени і отримали посвідчення тракториста-машиніста 7 учнів Великожванчицької ЗОШ I-III ст., водія категорії “В” – 111 учнів Дунаєвецьких міських, Іванковецької та Чаньківської середніх шкіл, 12 учнів Морозівської опанували професією водія категорії “В”, 6 – швачки, 4 – секретаря керівника [46, с. 11].

У відповідності із Законом “Про мови в Українській РСР” у 2001-2002 н. р. 98,7 відсотка шкіл в області працювало в україномовному режимі, для задоволення потреб національних меншин діяла одна російськомовна школа на 114 учнів, приватна єврейська на 62 учні, у 21 двомовній школі 2377 учнів вивчали предмети російською, а 128 – польською мовами [294, с. 3]. Україномовними були школи й Дунаєвецького району. Однак у контексті реформування освіти з метою підготовки конкурентоздатного фахівця, а отже – конкурентоздатну країну, почалося вивчення іноземної мови з 2-го класу.

В окремих напрям реформування “Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст.” виділила інформатизацію освіти. На 1 вересня 2001 року стан комп’ютеризації шкіл району був явно низьким – у 26 школах I-III ст. ще залишалося 262 морально і фізично застарілих ПК. Біля сотні із них не працювали, 216 підлягали списанню. Наявна техніка використовувалася на уроках інформатики і ніяк не задіявалася при вивченні інших предметів. Актуальність проблеми розуміло і профільне міністерство, підготувавши “Програму інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів”, 6 травня 2001 року затверджену Кабінетом Міністрів України. Відповідні програми прийняли обласна і районна державні адміністрації. Вони передбачали оснащення комп’ютерами робочих місць учнів та учителів на третину за рахунок МНО, на третину – за рахунок

районного бюджету, решту – за рахунок спонсорів; об'єднання їх у локальні мережі; створення нового покоління дидактично-орієнтованих програм; підготовку і перепідготовку кадрів; створення електронних підручників тощо. Відділ і заклади освіти організували комп'ютерний всеобуч – здобуття педагогами знань та умінь користувачів комп'ютерів, які поступово наповнювали шкільні кабінети. За час дії програми, на кінець 2003 року, було придбано 108 персональних комп'ютерів на суму 366 тис. грн., у тому числі 68 – 2003 року. З цього числа – 5 комп'ютерних класів для міської гімназії – за рахунок районного бюджету, Маківському колегіуму, Рахнівській, Нестеровецькій і Станційнодунаєвецькій ЗОШ I-III ст. – за рахунок державного бюджету, 15 ПК придбали за власні кошти. 18 шкіл підключили комп'ютери до системи Інтернет. На один комп'ютер вже припадало 26 учнів 2-11 класів (було 42) і 3,7 учня 10-11 класів. Це був свого роду прорив в справі комп'ютеризації шкіл району [47, с. 2].

У контексті підвищення якості освіти актуальності набувала проблема створення умов для розвитку обдарованої молоді. Вона знайшла відображення в законах України “Про загальну середню освіту”, “Про позашкільну освіту” і подальший розвиток в указах Президента України від 24 квітня 2000 року “Про додаткові заходи щодо державної підтримки обдарованої молоді” та від 8 лютого 2001 р. № 78 – “Про програму роботи з обдарованою молоддю на 2001-2005 рр.” Ці нормативно-правові акти привернули увагу до створення й удосконалення роботи закладів нового типу. Хмельниччина стала піонером відкриття 1993 року спеціалізованих ліцеїв-інтернатів поглибленої підготовки учнів у галузі науки в Хмельницькому, Кам'янці-Подільському і Славуті. 1995-1996 н.р. у X-XI класах Славутського ліцею навчалося 132 учні з різних районів і міст області, у Кам'янець-Подільському – 185, у Хмельницькому – 593 [293, с. 53]. Результати цієї ініціативи не забарилися: 1995 року до ВНЗ вступило 79,5 % вихованців цих ліцеїв, наступного – 93 [125, с. 4]. 1996 року в трьох спеціалізованих обласних ліцеях у 10 і 11 класах навчалося 19 учнів з Дунаєвецького району [293, с. 53].

Успішно діяли в районі усі чотири заклади нового типу. Ефективний досвід організації роботи з обдарованими дітьми на працював Дунаєвецький НВК “ЗОШ I-III ст., гімназія” (директор М. В. Федорчук, заступник Ф. П. Поліщук), розробивши і послідовно втілюючи в життя шкільну програму роботи з обдарованою

молоддю. Починали з виявлення обдарованих дітей ще під час прийому їх до першого класу. У вересні 2002 року психологічна служба провела тестування та анкетування і виявила 22 дитини з яскраво вираженою обдарованістю, 23 – з середнім рівнем обдарованості, 252 – з яскраво вираженими здібностями з різних видів діяльності. Їм було запропоновано поглиблювати свої знання в 10 факультативах, 5 спецкурсах, у класах поглибленого вивчення окремих предметів, а на рівні старшої школи – у класах гуманітарного і природничо-математичного профілю. Дирекція гімназії проводила велику роботу з учителями, спрямовану на підвищення професійного рівня як у шкільних, так і районних методичних осередках із залученням науковців Кам'янець-Подільського педуніверситету та Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. У результаті школа та її вихованці на олімпіадах та конкурсах МАН займали призові місця [175].

Давали можливість обдарованим і здібним учням отримувати знання понад держстандарт і вивіряти їх у творчому суперництві на районному, обласному і всеукраїнському рівнях індивідуальна робота, раціональне використання варіативної частини, шкільні і міжшкільні факультативи, осередки Малої академії наук, участь в предметних олімпіадах і конкурсах науково-дослідницьких робіт. Відділ освіти, школи, органи місцевої влади надавали підтримку обдарованим дітям. 2002 року в районі була розгорнута мережа профільних оздоровчих таборів, в яких попри відпочинок учні зустрічалися з науковцями, поглиблювали свої знання з профільних предметів та методики дослідження.

Видимою вершиною скрупульозної щоденної праці педагогічного колективу району були результати участі в олімпіадах і конкурсах. Особливо радував своїми успіхами на предметних олімпіадах Павло Драль – учень Дунаєвецької ЗОШ I-III ст. №4, який 2001 року, ще у 8 класі, на IV етапі всеукраїнської олімпіади з хімії зайняв 2 місце, 2003-го – перше і захищав честь України на міжнародній олімпіаді з хімії у Греції. На міжнародній олімпіаді з хімії у Москві за перше місце був нагороджений Менделєєвською золотою медаллю [484]. Серед 29 районів і міст 2000 року район за підсумками предметних олімпіад зайняв 4 місце, 2001 року – 6 місце, у спартакіаді – 3-є [294, с. 68].

Традиційними стали щорічні вшанування переможців олімпіад, конкурсів за участі керівників міста, району, спеціально запрошених

гостей. Серед них був і поет, член Національної спілки письменників України, соліст Національної філармонії України заслужений артист України Віктор Женченко.

На такій презентації переможців і призерів олімпіад і конкурсів 17 квітня 2003 року завідуючий районним відділом освіти В. С. Прокопчук і завідувача районним методичним кабінетом А. І. Козирська вручили переможцям дипломи, грамоти та подарунки. А дунаєвецький міський голова С. Б. Небельський, вітаючи відзначених, пообіцяв їм підтримку міської ради, яка 2004 року встановила 3 стипендії для призерів учнівських олімпіад та конкурсів – захистів учнівських науково-дослідних робіт. 2007-го 4 іменних стипендії ввела Дунаєвецька районна рада. Згодом з'явилися 10 стипендіатів Чанківської, 2 – Томашівської, по одному – Великопобіянської, Зеленчанської, Іванковецької, Маківської і Рахнівської сільських, 5 – Дунаєвецької селищної рад. Першими стипендіатами районної ради стали Сергій Данильчук (Дунаєвецький НВК “ЗОШ I – III ст., гімназія”), Костя Омелянчук (Дунаєвецька ЗОШ I – III ст. №3), Роман

Зав. РВНО В. С. Прокопчук вітає учня Павла Драля з перемогою на всеукраїнській та міжнародній олімпіадах з хімії. 2003 р.

Білий (Підлісномукарівська ЗОШ I – III ст.), Марина Гаврищук, Наталія Кернична (Дунаєвецька дитяча школа мистецтв), Ірина Кінзерська, Ірина Войткова, Богдана Тарасевич – вихованки Дунаєвецької та Маківської ДЮСШ [361, с. 225]. Не знімалося з порядку денного питання створення умов для реалізації громадянами права на здобуття повної середньої освіти, гарантованого ст. 53 Конституції України, законами України “Про освіту” (ст. 35), “Про загальну середню освіту” (ст. 26). Удосконалювалася мережа шкіл і класів з урахування потреб і контингентів, 1999 року була відновлена робота пришкільних інтернатів Морозівської та Рахнівської СШ. 2000 року при Великожванчицькій, Станційнодунаєвецькій і Шатавській середніх школах були відкриті вечірні класи, 2001 року – десять класи в Малій Кужелівці та Мушкутинцях. Для тих, хто по стану здоров’я не міг відвідувати школу, організовували індивідуальне навчання: 2001-2002 н. р. в області таких учнів було 670, у районі – 19 [294, с. 77]. 27 учнів отримали атестати з допомогою екстернату. Однак 19 випускників 9-х класів (найбільше у Великій Кужелівці, Ганнівці, Гуті Яцковецькій, Іванківцях, Нестерівцях, Удріївцях) не були охоплені будь-якою формою здобуття повної середньої освіти. Аналіз 20 жовтня 2000 року на засіданні колегії відділу освіти діяльності дирекцій Великожванчицької, Рахнівської та Чаньківської СШ з виконання законодавства України про обов’язкову повну середню освіту виявив і типові упущення: формалізм обліку, неефективний контроль відвідування, слабка роз’яснювальна робота, подекуди відмова від зарахування до школи і відрахування “незручних учнів” [201]. Вжиті заходи дали можливість виправити ситуацію. І в той же час привернули увагу до проблеми створення належних умов як запоруки успішного навчання і виховання, своєчасного здобуття освіти.

У числі першочергових турбот відділу та закладів освіти була організація харчування школярів. З ліквідацією колгоспів постала проблема забезпечення шкільних їдалень продуктами харчування і, навіть, водою. Ряд їдалень припинили роботу з цих причин, окремі закрила санстанція із-за зношеності обладнання та інвентаря. Із становища виходили по-різному. У ході розпаювання землі школам на 1 вересня 2000 року вдалося отримати 318 га угідь із земель запасу. Найбільше – 30 га землі добилася Зеленчанська СШ, по 15 га – Чаньківська і Заставська. Цієї землі було мало, і все ж її обробіток

суттєво повнював продуктивний склад шкільних їдалень. Більшість шкіл уклали угоди з новоствореними сільськогосподарськими підприємствами, які за використання землі забезпечували школи продуктами харчування. Певну підтримку шкільні їдальні отримували і за рахунок наданих школами платних послуг. 2001 року заклади області отримали 5201,4 тис. грн., Дунаєвецького району – 174,8 тис. За кількістю отриманих коштів район уступав тільки містам і займав перше місце серед 20 районів [294, с. 79]. 2003 року надходження склали 193,5 тис. грн. [47, с. 2]. Все це за підтримки бюджету, що поступово збільшувався, давало можливість переламати ситуацію і нарощувати позитивну динаміку в організації гарячого харчування. 2003 року діяло 60 шкільних їдалень на 3756 посадочних місць, із 9455 школярів харчувалося 9347 – 98 %, безкоштовно – усі діти пільгових категорій [28, с. 109-110].

2004 року було прийнято районну програму “Шкільний автобус”, на основі якої парк шкільних автобусів доведено до 28 машин. 2005 року 538 учнів, що доїжджали з 29 сіл до 18 шкіл, були повністю забезпечені підвозом.

Проводилося й оздоровлення школярів у літній період, 2000 року 90 дітей пільгових категорій – у Маківському санаторії “Україна”, 3527 молодших школярів – у пришкільних таборах, 1268 учнів основної і старшої школи – у таборах праці і відпочинку. Керівники селянських господарств “Відродження”, “Козацька долина”, з Малої Кужелівки та ін. виділили кошти на поїздки школярів до моря, у Карпати, Кам’янець-Подільський, до Почаєва. Дві групи побували у Польщі [45, с. 16]. Влітку 2003 року походами та екскурсіями було охоплено 5115 дітей, загалом оздоровлено 97,6 відсотка учнів, у тому числі 2356 із числа соціально-незахищених категорій, 1040 обдарованих і здібних дітей, затрачено 292 тис. грн. [47, с. 4].

Другий з’їзд педагогічних працівників України вустами доповідача міністра освіти і науки В. Г. Кременя висловив тривогу з приводу результативності виховної роботи: “Ефективність виховної роботи – низька, ця ділянка – найактуальніша!”. На жаль, з середини 90-х правопорушення серед школярів стали масовим явищем, зростала й дитяча злочинність. 2000 року в області зареєстровано 324 дитячих злочинів – 245 вчинені школярами, 67 учнями професійно-технічних училищ, у районі – 6 і 1 відповідно. 2001 року дитячих злочинів поменшало, однак їх кількість – 201 по області і 5 у районі – не могла не викликати занепокоєння [294, с. 88].

Причини зростання дитячої злочинності крились не тільки в недопрацюванні окремих педагогічних колективів, а швидше – у процесах, які носили глобальний загальнодержавний характер: це, насамперед, різке погіршення матеріального становища сімей; масовий виїзд батьків за кордон у пошуку засобів для виживання, в результаті чого 2004 року в області залишилося без догляду одного чи й обох батьків 5540 дітей, у Дунаєвецькому районі – 334, у тому числі під наглядом одного з батьків – 161 дитина, дідусів, бабусь – 156, інших родичів – 17 [45, с. 6, 8.]; збільшення кількості дітей-сиріт (1999 року їх було 38, 2000-го – 40, 2001-го – 55), дітей, що виховувалися в неповних (2001 року – 1869) або багатодітних сім'ях (1920 дітей) [28, с. 169]; вплив засобів масової інформації з їх пропагандою насильства, аморальних явищ; закриття клубів, бібліотек, а натомість збільшення кількості усіляких кафе, де молодь проводить вільний час, тощо. Все це вимагало посилення роботи із захисту моралі і честі школярів, їх виховання, організації дозвілля.

Розуміючи, що профілактика бездоглядності і правопорушень зводиться нанівець домашньою обстановкою, школи посилили роботу з батьками. Цьому сприяв оголошений МОН України на 8-15 вересня 2000 року тиждень освіти батьків, протягом якого масовими та індивідуальними формами роботи школи намагалися донести до кожної сім'ї характер змін, що відбувалися в освіті, успіхи та проблеми в навчанні і, особли-
во, – вихованні дітей.

У зв'язку з прийняттям Закону України “Про позашкільну освіту” посилили роботу усі 4 позашкільні заклади району, зокрема Дунаєвецька дитячо-юнацька спортивна школа, в якій у 2002-2003 навчальному році 324 учні в 19 групах під керівництвом

Заслужений тренер України К. М. Мудрик зі своєю вихованкою чемпіонкою світу і Європи з дзюдо Іриноєю Кіндзерською

відомих фахівців директора школи і тренера В. П. Скрипника, тренерів І. А. Белаєва, Ю. І. Ковальчука, В. М. Комаров, В. Ю. Туза, О. В. Шевчука та інших займалися волейболом, футболом, легкою атлетикою, а з приходом у район К. М. Мудрика – і дзюдо.

Спортивна школа водночас вміло здійснювала координуючу роботу з відбору юних спортсменів, підготовки і проведення районних та обласних спартакіад, що на початку 2000-х впродовж кількох років забезпечувало району лідируючі позиції. Великий внесок у розвиток фізичної культури і спорту серед школярів зробили методист відділу освіти В. М. Тягур, учителі П. Ф. Андронов, Г. Б. Ахметзянова, В. В. Копичинський, А. М. Лабутенко, В. В. Лавський, М. М. Лискун, М. М. Літинський, Є. О. Мельниченко, П. Д. Мосорик, П. Г. Петров, Г. П. Свірідов, Б. А. Скрипник, А. Я. Снігуров, Л. І. Щербань та ін.

Активно впливала на розвиток шкільного туризму і краєзнавства районна Станція туризму і краєзнавства. Зусиллями методиста Ю. В. Крупника був створений музей природи краю (біля 1000 експонатів), а 2001 року завдяки старанням методиста райметодкабінету К. К. Беченко, директора станції В. І. Крупник, методиста Л. М. Мельник – музей історії шкільного туризму і краєзнавства [212, с. 246], що привернуло увагу представників національного та обласних Центрів туризму і краєзнавства учнівської молоді – учасників всеукраїнського семінару.

Розгортала діяльність Станція юних натуралістів. Її директор Л. І. Коруняк, керівники гуртків С. В. Ярушинська, Н. О. Дармограй 2003-2004 н. р. залучили до роботи в 12 гуртках 180 школярів, надавали методичну допомогу учителям біології району, і разом з ними, у першу чергу С. В. Байталюк, М. В. Гавришко, Н. Р. Горай, Л. І. Григор'євою, Л. П. Казимировою, Т. А. Коваль, М. С. Тервачук, Л. С. Магерою,

*Чемпіон Європи і світу
з гирьового спорту серед ветеранів
педагог В. В. Копичинський*

Л. С. Маліновською, А. І. Проскураковою, Н. Ю. Раєвською, Н. П. Романчишеною, О. В. Тихончуком, О. В. Топольницькою та іншими, організували вивчення і захист природи рідного краю, його природозаповідного фонду, участь учнів у різних природодослідницьких і природоохоронних акціях, конкурсах, операціях “Ялинка”, “Джерело”, екскурсіях до парків, лісів, миньковецького дендропарку, створення екологічних стежок тощо [204, с. 149-150].

Значну роботу з розвитку учнівської творчості, надання додаткової освіти, організації дозвілля школярів проводив Будинок творчості школярів. Після виїзду за кордон М. А. Дзекцерман його у важкий кризовий період очолювала Н. М. Івшина, а з 2003 року – В. І. Крупник. 2003 року працювали 50 різнопланових гуртків, в яких задіяні 720 учнів [28, с. 147-148]. Популярністю користувались вокально-інструментальний ансамбль “Шкільні роки” (кер. В. М. Кулаковський) – учасник фестивалю інструментальної музики в таборі “Молода гвардія”, хореографічний ансамбль “Нове

сузір'я” (кер. Л. Б. Цісельська, Є. М. Баранюк, акомпаніатор В. В. Улановський). Неодноразовими переможцями обласних та всеукраїнських змагань були юні техніки – вихованці М. С. Завалова, В. П. Нижника, Б. А. Шварца. Масові заходи організували заступник директора Н. В. Швець, культурорганізатор Л. П. Погранична, методисти Л. С. Богуш, М. П. Ковальчук [100]. У тісній співпраці з Будинком школярів вирішували питання роботи дитячо-юнацьких об'єднань, організації виховної роботи,

*Заняття авіаракетомодельного гуртка
в Лисецькій ЗОШ І-ІІІ ст.*

розвитку художньої і технічної творчості заступники директорів з виховної роботи Н. А. Вознюк, Н. І. Горпинич, С. В. Чубар, Г. І. Крива, В. А. Куцький, Л. І. Наконечна, М. П. Нижник, Л. Д. Онишко та учителі музики, керівники гуртків Заслужений учитель України Михайло Павлович Шах [315], Л. І. Мукосій, В. В. Ніколишен, О. І. Мудрик, А. А. Мельник, А. А. Грідіна, О. В. Ночка, О. С. Ткачук, М. І. Шимко та ін.

Національна освітня доктрина спрямовувала зусилля закладів освіти на врахування в навчальній і, особливо, виховній роботі національних та регіональних особливостей з метою консолідації українського народу, формування міцної політичної нації. Досягти цього можна було в першу чергу засобами шкільного краєзнавства – історичного, географічного, природничого, літературного, музейного, пам'яткоохоронного. Цю роботу в районі спрямовував відділ освіти, районна організація Всеукраїнської спілки краєзнавців, яка на 19 квітня 2001 року, дату проведення звітно-виборної конференції, мала в своєму складі 52 первинних осередки, 844 члени. Діяло 14 зареєстрованих шкільних музеїв. Учні під керівництвом учителів брали активну участь у всеукраїнських історико-краєзнавчих експедиціях “Краса і біль України”, “Сто чудес України”. За порадою голови Всеукраїнської спілки краєзнавців академіка П. Т. Тронька, який побував у низці шкіл Дунаєвеччини, у районі зародилася акція “Бойовий орден і медаль у твоєму домі”, взята Національним центром туризму і краєзнавства учнівської молоді в основу всеукраїнської акції “Пам’ять” на честь 55-річчя Перемоги як її перший етап [96].

Раз у два роки проводились науково-краєзнавчі конференції “Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій”, в яких поруч з науковцями брали участь і проходили школу учителі та учні району, було видано чотири наукових збірники та низку інших книг. Успішно використовували краєзнавство в навчально-виховній роботі Маківський і Шатавський НВК “ЗОШ І-ІІІ ст., колегіум”, Балинська, Великожванчицька, Дунаєвецька №2, Іванковецька, Лисецька, Маліївецька, Миньковецька, Мушкутинецька, Нестеровецька, Підлісномукарівська, Смотрицька, Тинянська середні, Лисогірська та Михайлівська неповні середні школи. На базі шкільних музеїв організовувалося вивчення творчості письменників-земляків, відзначення їх ювілейних дат. У Лисогірській НСШ імені байкаря Івана Сварника проводились

Сварникові читання, в яких брали участь не тільки відомі письменники з різних областей України, а й поети – початківці зі студії “Джерельце”, читці – учителі та учні.

На Сварникові читання у Лисогірській НСШ прибув зі Львова син письменника Іван Іванович – молодший. 01. 06. 1991 р.

Смотрицький шкільний музей став центром вивчення, а в більшій мірі популяризації життя і діяльності династії Смотрицьких, у Великому Жванчику – письменника-земляка В. С. Бабляка, у Нестерівцях – репресованого поета Леоніда Лупана, у Томашівці в класі-музеї творчості поета, фронтовика, колишнього учителя цієї школи члена НСПУ Афанасія Коляновського [383], у Дунаєвецькому НВК “ЗОШ І-ІІІ ст., гімназія” – члена НСПУ дунаївчанина Миколи Магери.

Велику краєзнавчу роботу в районі проводили учителі О. І. Сохатюк у Тинній, М. С. Васильєва – в Іванківцях, Ж. Л. Слободянюк – у Миньківцях, О. Г. Онишук – у Маліївцях, Н. С. Гром’як і Б. Ф. Полянська – у Нестерівцях, Г. В. Медведюк і Ю. В. Телячий – у Лисці, В. Г. Черватюк і А. Й. Ситар – у Мушкутинцях,

У день вручення учителю-фронтовику А. М. Коляновському посвідчення члена Національної спілки письменників України. 30. 03. 1995 р.

А. В. Лігоцький – у Підлісному Мукарові, О. В. Швець – у Голозубинцях, В. П. Глуховатий – у Рачинцях, А. Т. Куцяк – у Великому Жванчику, О. Ю. Перепелюк і А. М. Кордон – у Чанькові, С. Т. Колісник – у Балинському СПТУ. Учитель історії Шатавського НВК “ЗОШ I-II ст., колегіум” голова первинної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців Василь Миколайович Варвалюк організував дослідження, в результаті чого 2000 року був написаний перший варіант нариса історії села, а 2003 року відкритий краєзнавчий музей, який у 10 відділах представив більше 500 музейних предметів [110, с. 2]. Учителька колегіуму С. С. Войткова свої краєзнавчі дослідження вивершила книгою “Географія рідного краю. Дунаєвецький район” [136]. Активні учасники краєзнавчого руху відзначалися премією імені видатного історика, доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії наук України, дунаївчанина Ф. П. Шевченка, встановленою районною

організацією ВСК. Досвід використання краєзнавства в навчально-виховному процесі в освітніх закладах Дунаєвецького району, схвалений обласним управлінням освіти, неодноразово був предметом вивчення колегами інших районів і міст.

Перетворення початку 2000-х років стали можливими завдяки самовідданій праці педагогічного колективу району. Не всі зуміли витримати проблеми тієї доби – 2000 року школи покинуло 118 педагогів, 2001-го – 103, 2002-го – 135, із них 40 – на пенсію за віком, 3 – по хворобі, 21 – за вислугою років, 71 – за власним бажанням, натомість прибуло 36 молодих фахівців [189,

с. 3]. У віддаленій Лисогірській НСШ 2002 року було 5 вакансій. Давала знати себе низька заробітна плата, відсутність житла, подекуди – безоплатного підвозу вчителя до місця роботи. Ослаб інтерес молоді до здобуття педагогічної спеціальності. Молоді педагоги – психологи не мали можливості трудоулаштуватись із – за високих нормативів кількості учнів на ставку психолога. Ці проблеми були висловлені автором цього дослідження на засіданні колегії обласного управління освіти і науки 23 квітня 2002 року, яке проходило за участі міністра освіти і науки України В. Г. Кременя. *“Якщо терміново не змінити нормативи, то досить скоро можна буде прочитати: “Станом на 1 вересня тихо покинув сільську школу останній практичний психолог”*, – окреслив проблему, вживши художній образ. Це викликало схвальну реакцію учасників засідання. Міністр зробив запис у блокноті. Пропозиції щодо поліпшення кадрової ситуації висловлювали й інші виступаючі. Через кілька місяців з’явилися дещо полегшені нормативи введення посад практичних психологів і в сукупності із затвердженою Кабінетом Міністрів України 28 березня 2002 року державною програмою “Вчитель”, відповідними обласною та районною програмами, підвищенням зарплати в середньому на

Шевченко Ф. П.
(1916-1995)

15 відсотків започаткували певний перелом у кадровій ситуації. 2003 року в районі звільнилося лише 58 педагогів.

Водночас відбувалася планомірна робота з підвищення професійного рівня освітян. На 1 січня 2002 року 87, 2 відсотка учителів району мали вищу освіту – друге місце серед 20 районів області, на 2,1 відсотка вище загальнообласного показника [294, с. 91].

Використовувались як традиційні форми методичної роботи (курси підвищення кваліфікації, у тому числі з ініціативи відділу освіти – виїзні, методоб'єднання, семінари, конференції), так і нові – клуби педагогічних знахідок, інновацій, творчо працюючих директорів, завучів. Традиційною стала співпраця райметодкабінету, шкіл і дитсадків з науковцями обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, Кам'янець-Подільського педуніверситету та Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Стимулювали професійний ріст освітян і педагогічну творчість виставки педагогічних ідей і знахідок та конкурси “Учитель року”.

Звання “Учитель року – 2001” вибороли М. В. Федорчук, директор гімназії, Н. П. Сабадах, учителька зарубіжної літератури Дунаєвецької ЗОШ I-III ст. №4, учитель фізики В. І. Репей та учитель фізкультури Г. П. Свиридов з Дунаєвецької гімназії, М. П. Шах, учитель музики Маківського колегіуму [373].

На VI обласну виставку педагогічних ідей і знахідок, яка тривала з 14 грудня 2000 року по 24 січня 2001 року, педагоги Дунаєвеччини представили 94 роботи. 14 із них були визнані кращими і відзначені дипломами: I ст. – роботи В. М. Варвалюка, учителя Шатавського колегіуму, та І. П. Паштепи, директора Маківського колегіуму; II ст. – Л. М. Ковальчука, вчителя допризовної підготовки Дунаєвецької ЗОШ I-III ст. №2, В. М. Заторжинської, вчительки початкових класів Дунаєвецької гімназії; III ст. – 10 робіт, у т. ч. Н. С. Нігірук, вчительки англійської мови Шатавського колегіуму, А. М. Завальської, логопеда Дунаєвецького дитсадка №2, В. П. Нижника, керівника гуртків Будинку школярів та ін. [242].

У 90-х – на початку 2000-х років під впливом наукових досліджень учителів та учнів, що активізувалися, в середовищі освітян району зародилася цікава традиція – обрання схильними до наукової праці дисертаційних тем. Аспіранткою стала Л. Г. Медведюк, учителька Дунаєвецької ЗОШ I-III ст. №1, здобувачами наукового ступеня Ю. В. Телячий, директор Лисецької ЗОШ I-III ст., та

Ю. В. Олійник, учитель Кривчицької ЗОШ І-ІІ ст. Першим 2000 року дисертацію на тему “Розвиток освіти в Україні в 1917-1920 рр.” захистив і здобув ступінь кандидата історичних наук Ю. В. Телячий, за ним – Л. Г. Медведюк, Ю. В. Олійник. Проректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії Ю. В. Телячий 2015 року став доктором історичних наук, професором, згодом очолив управління контролю у сфері вищої освіти Державної інспекції навчальних закладів України, Л. Г. Медведюк – науковим співробітником Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України, Ю. В. Олійник – завідуючим відділом Державного архіву Хмельницької області.

Визнаним координатором роботи з підвищення професійного рівня освітян залишався районний методичний кабінет, очолюваний відмінником освіти України Аллою Іванівною Козирською. Отримавши професію учителя біології в Тернопільському державному педінституті, вона успішно реалізувала свій потенціал у Сокілецькій та Залісецькій школах, очолила новостворену районну Станцію юних натуралістів і зробила цей позашкільний заклад одним з кращих в області, на посаді завідуючої згуртувала колектив методистів – В. Б. Байталюк, Л. І. Баланчик, В. М. Заторжинська,

*Нач. відділу освіти Ф. П. Поліщук, зав. РМК А. І. Рилова,
заступ. нач. відділу освіти В. В. Колісник*

Л. І. Конопельнюк, Н. В. Михайлова, Л. В. Прокопчук, М. М. Сікора, який за свою творчу працю користувався заслуженою повагою педагогів району та працівників ОППО. Успішно реалізовували досвід методичної роботи заступники директорів шкіл району Г. Я. Корчинська, Г. С. Левицька, В. Г. Малий, В. І. Маревич, В. П. Матвеев, О. М. Олійник, Ф. П. Поліщук, Є. Н. Пужанівська, В. І. Синюк, О. П. Таїрова, Н. Б. Тарнорудська, Б. П. Тимофієва, Г. С. Федорчук, Є. А. Ціхоцька, А. Д. Чайковська, Л. В. Чоп, Н. В. Швець, О. М. Шпількерман та ін.

Нова ситуація в освіті вимагала змін в управлінській діяльності: пошуку відкритих і демократичних моделей управління, впровадження в управлінську практику інформаційно-комп'ютерних технологій, зміни етики стосунків, концентрації зусиль не тільки на відтворенні, як розвитку. У кожному навчальному закладі створювалася система державно-громадського управління, в якій державу представляли керівник і його заступники, а громадськість – рада закладу, піклувальна рада, батьківський комітет. Відділ освіти на підтримку керівників закладів освіти раз у два роки проводив серпневі наради з головами рад, батьківських комітетів за участі керівництва району.

Відчуття нового, пошук адекватних часові методів управління, уміння об'єднувати громадськість навколо освітянських справ характеризували управлінську діяльність заслужених учителів України директорів Шатавського і Маківського НВК “ЗОШ І-ІІ ст., колегіум” Віктора Борисовича Березіна та Івана Петровича Паштепи, директорів закладів нового типу Дунаєвецького НВК “ЗОШ І-ІІІ ст., гімназія” Миколи Володимировича Федорчука, Великожванчицького НВК “ЗОШ І-ІІ ст., ліцей” Раїси Степанівни Яримішеної. Творчо й ініціативно працювали директори В. В. Афіцький, А. М. Балух, А. І. Бартошак, А. В. Бичок, В. С. Богуш, Д. Б. Вітковський, Т. А. Глушковецька, І. С. Дак, Ф. П. Дзендзюр, С. М. Кошка, Н. В. Лаба, В. Б. Ніжанківська, Т. С. Нікіткіна, П. М. Онищук, О. Г. Онищук, М. І. Пасатюк, О. Ю. Перепелюк, І. Г. Прокопов, П. В. Розборська, В. К. Сандуляк, М. В. Семенюк, М. Й. Слюсарчик, Н. О. Слюсарчик, Г. Г. Твердохліб, Ю. В. Телячий, Г. О. Федоришена, В. М. Чорний, С. М. Щур та ін.

Велика відповідальність за реформування освіти в районі лягла на колектив районного відділу освіти, спеціалістів Ю. Й. Пастошука, В. М. Тягура, Г. Ф. Онишка, бухгалтерську службу – Б. С. Ясинська, С. Д. Баранюк, М. В. Собестьянова, В. М. Шелестюк, Л. А. Григорчук,

керівників господарської групи Л. Г. Герасимова, М. П. Йолтуховського, В. О. Баранецького, М. П. Завальського, О. О. Срюбка й інших працівників, які оперативно вирішували проблеми, породжені перехідною добою. Всіляко сприяв ходу реформ, надавав підтримку зусиллям завідуючого відділом освіти В. С. Прокопчука голова райкому профспілки В. М. Пушко.

Колектив відділу освіти. 20. 07. 2004 р.

Відповідальний екзамен на здатність реформувати систему освіти та оцінку перших результатів Дунаєвеччина, як і всі інші райони та міста області, витримала під час перевірки стану управління процесом розвитку освіти в регіоні Державною інспекцією навчальних закладів МОН України в березні 2003 року. Члени комісії О. П. Клепак, С. В. Василенко, В. М. Єрмолова вивчали роботу відділу освіти, райметодкабінету, Дунаєвечького НВК “ЗОШ I-III ст., гімназія”, Маківського НВК “ЗОШ I-III ст., колегіум”, Шатавського НВК “ЗОШ I-III ст., колегіум”, Станційнодунаєвечької ЗОШ I-III ст., ДЮСШ. 364 учні були охоплені контрольними роботами. Найкраще справились з ними учні гімназії: з української мови – вчительки

Н. Ф. Герасимової, геометрії – М. В. Федорчука, фізики – В. І. Репея, з історії України – І. В. Севастьянової. У ході роботи комісії, а також у виступі завідуючого райвідділу освіти, члена колегії обласного управління освіти і науки на обласній нараді з приводу завершення перевірки області вдалося озвучити перед керівництвом інспекції МОН України (О. М. Бурлаков, М. Н. Телегін) проблеми, які гальмували хід реформ, висловити низку пропозицій [352].

29 травня 2003 року питання “Про стан управління процесом розвитку освіти в Хмельницькій області” розглядалося на засіданні колегії Міністерства освіти і науки України [130]. Колегія стримано, як і належить, відзначила, що “*управління освіти і науки Хмельницької обласної державної адміністрації в складних соціально-економічних умовах перехідного періоду активно впливає на процеси розвитку освіти в регіоні, досягаючи позитивних результатів у структурних перебудовах*”, намітила комплекс заходів, спрямованих на вирішення проблемних питань, представила начальника облуправління освіти і науки В. І. Войтенка до звання заслуженого працівника освіти України [376]. Це була висока оцінка внеску в реформування освіти на зламі тисячоліть колективу обласного управління освіти і науки облдержадміністрації, зокрема начальника управління В. І. Войтенка, заступників В. Є. Береки, С. М. Бобровник, та обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (ректор А. О. Лавренюк, про-ректор Л. М. Малинич), всього педагогічного колективу області, і в першу чергу – міст і районів, підданих перевірці.

3

2004 року після двадцятирічної праці на посаді завідуючого районним відділом освіти з досягненням пенсійного віку завершив державну службу В. С. Прокопчук і перейшов у штат Кам'янець-Подільського державного університету, де за сумісництвом на посаді доцента кафедри історії народів Східної Європи і археології працював з 1996 року. Відділ освіти протягом 2004-2008 рр. очолював О. І. Костяшкін, 2008-2014 рр. – Ф. П. Поліщук, з 2014-го – В. В. Колісник.

2004 року функціонувало 52 дошкільних навчальних заклади, де виховувалось 1833 дитини, діяло 58 загальноосвітніх шкіл (8 – I ст., 22 – I-II ст., 28 – I-III ст.), у них навчалось 9167 учнів, 4 позашкільних заклади (Будинок творчості школярів, Станція юних натуралістів,

Станція юних туристів-краєзнавців, ДЮСШ), якими охоплено 1390 вихованців. Навчально-виховний процес здійснювало 1013 педагогічних працівників, у тому числі 4 заслужених учителів України, 30 учителів-методистів, 62 старших учителі [292].

Педагогічний колектив району працював над вирішенням проблем: оптимізації мережі освітніх закладів з метою забезпечення потреб молоді в отриманні якісної освіти; створення організаційно-методичних і матеріально-фінансових умов успішного переходу на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання; впровадження державного стандарту базової і повної середньої освіти; переходу старшої школи на профільне навчання; інформатизації і комп'ютеризації навчально-виховного процесу; підвищення ролі учнівських об'єднань, організацій, органів самоврядування в умовах особистісно-орієнтованої освіти; реалізацією програми "Шкільний автобус".

З поліпшенням фінансового становища держави, передачею дитсадків у комунальну власність територіальних громад почався своєрідний ренесанс – відновлення багатьох сільських дошкільних закладів, зміцнення матеріальної бази. Намітилася тенденція збільшення кількості дітей у дошкільних закладах: 2004 року 791 дошкільний заклад області прийняв 36591 дитину, 2006-го – 803 заклади – 36694 дитини, 2012-го – 825 і 45327 [295, с. 15-17]. На 1 січня 2014 року діяло 832 ДДЗ, в яких виховувались 46642 дитини 2013 року, всі діти віком від 5 до 6 років були охоплені дошкільною освітою: 96,3 % – у дошкільних навчальних закладах, решта 3,7% – варіативними формами навчання. Для 3308 дітей з вадами фізичного та розумового розвитку відкрито 4 ДНЗ компенсуючого типу, 85 закладів комбінованого типу. Рівень охоплення дітей віком 3-6 років дошкільною освітою становив 98, 7%, в одинадцяти районах і містах – 100 відсотків [296, с. 3– 4]. Чимало дошкільних закладів було відновлено і в Дунаєвецькому районі, зокрема в селах Дем'янківці, Зеленче, Рудка, Чаньків та ін. 2013 року працювало 49 дошкільних навчальних закладів, ними охоплено 2018 дошкільнят – 98,1% усіх дітей дошкільного віку [296, с. 18].

Особливої уваги надавалося удосконаленню загальної середньої освіти, підвищенню її якості. На 1 січня 2014 року в районі працювало 44 школи, навчався 5941 учень, у т. ч. у школі I ст. – 10 учнів, 16 ЗОШ I-II ст. – 992, 26 школах I-III ст. – 4939 учнів, у 13 школах були ГПД, у них займалися 660 учнів [296, с. 36-37]. З часу проголошення

незалежності кількість шкіл зменшилася на 13, учнів – на 4203, вихованців груп продовженого дня – з 41 до 11 відсотків загального числа школярів [329, с. 1, 3].

Школу руйнує негативна демографічна ситуація. Тільки протягом 2013-2015 рр. населення в Хмельницькій області зменшилася на 12722 особи [264, с. 6]. На 1 жовтня 2016 року в Україні проживало 42499037 осіб, на 10 млн. менше ніж у 1991 році. 2015-2016 навчального року порівняно з попереднім загальноосвітніх навчальних закладів стало менше на 267, у Чернівецькій області – на 4, Вінницькій – 9, Тернопільській – 12, Волинській – 20, Житомирській – 42, у Хмельницькій – на 20 [264, с. 49]. Протягом 2004-2013 рр. в районі закрито 13 навчальних закладів [182]: 2004 року – Панасівську I ст., 2005 – Ксаверівську I ст., 2006 – Дем'янкевецьку I ст., Лисогірську та Сиворогівську I-II ст., 2009 – Держанівську I ст., 2010 – Малопобіянську та Удрівецьку I-II ст., Кривчицьку і Пільномукарівську I ст. ; 2011 – Тернавську I-II ст. і МНВК у Дунаївцях, 2013 – Малокарабчіївську I-II ст. 2010 року призупинено (треба ж придумати такий термін для закладів, які не будуть відновлені...) Заставську I-II ст., 2011 – Петрівську I ст. Безупинно йшов процес реорганізації шкіл, як правило, у заклади нижчого ступеня. 2017 року Ганнівська і Малокужелівська ЗОШ I-III ст. реорганізовані в НВК “ЗОШ I-II ст., Дитячий навчальний заклад”, Сокілецький НВК “ЗОШ I-II ст., ДНЗ” – в НВК “ЗОШ I ст., ДНЗ”, Великокужелівська ЗОШ I-II ст. – в НВК “ЗОШ I-II ст., ДНЗ”.

*Динаміка мережі шкіл та чисельності учнів загальноосвітніх шкіл
Дунаєвецького району у 2005-2017 рр. [264, с. 10-11]*

	2005-2006	2010-2011	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2017-2018
Шкіл	59	48	45	44	44	44	43
Учнів, тис.	8,6	6,6	6,0	6,0	5,9	5,9	5,8

Отже, тільки за останні 12 років кількість денних шкіл в районі скоротилася на 16, учнів – на 2, 8 тис. За цей час у Хмельницькій області закрито 292 школи, найбільше у Волочиському районі – 22 заклади, Кам'янець-Подільському – 21, Ярмолинецькому – 19, Дунаєвецькому – 15, Деражнянському – 14 [264, с. 10]. І, на жаль, цей процес продовжується. В освітянській статистиці навіть з'явився показник наповнюваності шкіл і класів по області, районах і містах, свого роду каталізатор процесу оптимізації.

На 1 вересня 2015 року в районі проживало 6873 дитини шкільного віку (від 6 до 18 років), навчалось 6844 (99, 6%), 19 із них – у спецшколах, решта – індивідуально [264, с. 22, 24].

Однак, незважаючи на складну ситуацію, педагогічний колектив району долав виклики часу, проводив реформування освіти, жив напруженим творчим життям.

Продовжувалася робота з переходу на нову структуру, зміст і термін навчання. 2012 року почалося запровадження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. Навчання здійснювалося з максимальним урахуванням інтересів і здібностей учнів. Завершено профілювання старшої школи – у 2012– 2013 році профільну освіту здобували 100 % старшокласників. Поглибленим навчанням охоплено 637 учнів у 35 класах 18 шкіл. Курси за вибором вивчали 4409 школярів, 1617 знання понад стандарт здобували у факультативах [329, с. 2-3].

Все більшої актуальності набуває вивчення іноземних мов. У сільських школах німецьку мову потискає англійська: у 2013-2014 н. р. її вивчало 4916 школярів, у тому числі в сільських школах – 2420, німецьку – 1433, з них у 6 сільських школах – 1204 учні. Як другу іноземну вивчали англійську 52 учні, німецьку – 372 і польську – 24 [296, с. 47].

У районі, як і в області, великої уваги надається виявленню і розвитку обдарованих дітей. 8 грудня 2010 року в Шатавському НВК “ЗОШ I-II ст., колегіум” на базі учнівського осередку Дунаєвської філії МАН за участі начальника управління освіти і науки ОДА В. І. Очеретянка, начальника Дунаєвського райвідділу освіти Ф. П. Поліщук, професорів Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка І. М. Конета і В. С. Прокопчука був проведений обласний семінар відповідальних за роботу районних філій МАН та керівників наукових учнівських товариств південного округу Хмельницького територіального відділення МАН на тему: “Роль наукових учнівських товариств у реалізації концепції єдиного освітнього простору Хмельницького територіального відділення МАН” [472].

Школярі району беруть активну участь у роботі Хмельницького територіального відділення Малої академії наук, яке 2010 року мало 5600 членів, 2013-го – 6700, 67% – це учні сільських шкіл, демонструють високу якість знань, отриманих у загальноосвітніх навчальних закладах. 2013 року за кількістю призерів третього обласного етапу предметних олімпіад район зайняв I місце [296, с. 6].

Випускники шкіл демонструють зростаючі якісні показники і під час зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень, започаткованого 2008 року. Одночасно з'явився новий критерій якості освіти – середній бал, отриманий випускниками школи, округу, району. 2010 року з 468 випускників 389 взяли участь у ЗНО (86 %), 290 із них (75,1 %) вступили до вищих навчальних закладів. 2013 року більше 50 відсотків учасників ЗНО в області набрали 150, 5 – 200, 18 випускників – по 200 балів з різних предметів. Найвищого якісного показника 2014 року досягли м. Старокостянтинів (69,7%), м. Хмельницький (66,9), м. Нетішен (62,5), Полонський район (57,3), м. Кам'янець-Подільський (56,3) (54,6).

Того року для участі в зовнішньому незалежному оцінюванні зареєструвалися 348 учнів Дунаєвецького району і також продемонстрували непогані знання. По кількості абітурієнтів, які отримали від 150, 5 до 200 балів з 8 предметів, район зайняв 6 місце серед 26 районів і міст, у тому числі по предметах: українська мова і література – 6 місце; історія України – 5; математика – 6; англійська мова – 2; біологія – 7; географія – 12; фізика – 9; хімія – 16 [296, с. 84-93].

Відділ освіти, дирекції шкіл, спираючись на підтримку органів місцевого самоврядування та усїєї педагогічної громадськості, створювали для навчання і виховання необхідні умови. У школах обладнали внутрішні туалети, відбувалася заміна дерев'яних вікон на теплозберігаючі пластикові, більшість котелень перевели на газ. Щорічно проводились якісні поточні, а подекуди і капітальні ремонти. Однак у зв'язку із безгрош'ям та перманентною "оптимізацією" будівництво нових закладів не велося. За даними Головного управління статистики, у Хмельницькій області різко скоротилась кількість введених в експлуатацію учнівських місць: якщо 2005 року в області було введено 2080 учнемісць, то 2010-го – 694, 2012-го – 834, 2015-го – 190. У 2013 і 2014 роках не було прийнято в експлуатацію жодного учнівського місця [264, с. 25], хоча станом на 1 січня 2006 року ще 302 школи знаходились у нетипових приміщеннях [295, с. 105]. І якщо за 10 років (2005-2015) в області за рахунок завершення раніш розпочатих об'єктів було введено в експлуатацію всього 3798 учнівських місць, то в Дунаєвецькому районі – жодного [264, с. 25]. Так і недобудованими залишилися Вихрівська і Заставська школи.

Продовжувалася комп'ютеризація шкіл. Якщо 2005 року 399 ЗОШ I-III ст. області (84,6 %) мали комп'ютерні класи,

персональні комп'ютери – 242 ЗОШ I-II ст. та 28 ЗОШ I ст. (12,2 %), менше половини комп'ютерних класів ЗОШ I-II ст. були під'єднані до мережі Інтернет [295, с. 53], то на 1 січня 2014 року комп'ютерною технікою були забезпечені всі загальноосвітні школи I-III ст., 95,1% ЗОШ I-II ст., 55, 2 % дитячих дошкільних закладів, 92% шкіл і 36,4% дошкільних закладів під'єднані до мережі Інтернет. На цей час усі 44 загальноосвітні школи району були забезпечені комп'ютерними класами, 8 з них мали по 2 класи, 10 – мультимедійні проектори, усі навчальні заклади під'єднані до мережі Інтернет. Однак за кількістю учнів на один персональний комп'ютер (10,3) район дещо відставав від загальнообласного показника (10,4) [296, с. 54]. Над цією проблемою ще треба було працювати. Здійснювалася робота з надання педагогічним працівникам знань і навичок користувачів комп'ютерної техніки: 669 педагогів пройшли навчання за програмою “Intel”, 863 – за програмою “Партнерство у навчанні”, 547 – за програмою “Цифрові технології” [329, с. 3].

Свою функцію інформаційного забезпечення навчально-виховного процесу, проведення різних виховних заходів у нових умовах виконують шкільні бібліотеки. На 1 січня 2014 року в області діяло 748 шкільних бібліотек, 42 із них – у Дунаєвецькому районі. 8 книгозбірень мали комп'ютери, 7 підключені до мережі Інтернет. Найкращою в районі є глобальна бібліотека Маківського НВК “ЗОШ I-II ст., колегіум”, урочисто відкрита 30 вересня 2009 року за участі начальника районного відділу освіти Ф. П. Поліщук, директора колегіуму Г. П. Сорокатюк, бібліотекаря Г. М. Мосорик та гостей ректора Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка доктора історичних наук, професора О. М. Завальнюка, директора університетської наукової бібліотеки доктора історичних наук, професора В. С. Прокопчука, ректора Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії доктора педагогічних наук, професора І. М. Шоробури, директора бібліотеки Л. В. Дитинник. Книгозбірня зайняла дві великих кімнати, з'єднаних між собою: в одній – книгозбище з фондом понад 12 тис. примірників навчальної, художньої, науково-популярної та методичної літератури, у другій – гарно умебльована конференц-зала, оснащена широкоекранним телевізором, комп'ютерною технікою. Вона служить читальним залом та місцем проведення різних бібліотечних заходів для учнів та учителів. Вихід до електронної бази інформації забезпечують чотири комп'ютери, підключені до мережі Інтернет.

Відкриття глобальної бібліотеки в Маківському НВК "ЗОШ II ст., колегіум", виступає ректор Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка професор О. М. Завальнюк. 30. 09. 2009 р.

У цей день були підписані договори про шефство бібліотек вказаних вищів над Маківською шкільною глобальною бібліотекою. З цього часу для шкільного бібліотекаря відкрилася можливість брати участь у бібліотекознавчих заходах (семінарах, круглих столах, наукових конференціях), які проводила університетська наукова бібліотека, отримувати консультації і літературу на паперових та електронних носіях, а для учителів та і учнів – користуватися бібліотечним мільйонним фондом паперових та електронних видань. 2 жовтня наступного року на запрошення начальника відділу освіти райдержадміністрації Ф. П. Поліщук та методиста – куратора шкільних бібліотекарів Н. В. Михайлової професори Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка І. М. Конет, Л. В. Баженов і В. С. Прокопчук взяли участь у круглому столі з питань бібліотечної краєзнавчої роботи – навчально-методичному заході бібліотекарів району.

2007 року відновилася робота зі створення і функціонування шкільних округів: Дунаєвецького селищного (ввійшли Лошковецька, Ставищанська, Міцівецька школи), Дунаєвецького міського, із закриттям Рахнівського розширено Шатавський освітній округ. До окружних центрів 8 шкільними автобусами підвозилося 168 школярів.

У зв'язку з оптимізацією проблема створення і функціонування освітніх округів набувала все більшої актуальності. 5 вересня 2012 року розпорядженням Кабінету Міністрів України були схвалені рекомендації щодо складання регіональних планів створення освітніх округів та модернізації професійно-технічних і загальноосвітніх закладів. Вони передбачали створення координаційних рад, які в області, районах очолюють заступники голів державних адміністрацій. Ради з урахуванням демографічної ситуації визначають орієнтовні обсяги регіонального замовлення на освітні послуги, потребу в навчальних закладах, стан їх матеріально-технічної бази, розташування центру, транспортні можливості тощо. Округ повинен мати назву, кожен суб'єкт (дитячі дошкільні, загальноосвітні і позашкільні заклади, професійно-технічні і вищі навчальні заклади, бібліотеки, Будинки культури, музеї, заклади фізичної культури, громадські організації та ін.) – фінансову самостійність. Передбачалося, що бібліотеки, які ввійдуть до навчальних закладів як структурні підрозділи, будуть на його балансі і фінансуватимуться з видатків на освіту. Вивільнені приміщення планувалося віддати під квартири тощо [447]. У процесі оптимізації мережі, створення освітніх округів все більшого значення набував підвіз учнів та учителів до базових шкіл. Реалізація районної програми “Шкільний автобус”, прийнятої 2004 року, дала можливість створити парк шкільних автобусів, який на початок 2014 року налічував 28 автобусів і повністю забезпечував потреби в перевезенні до базових шкіл 893 учнів із 46 сіл до 26 шкіл та 160 учителів [296, с. 58-59].

В усіх 44 школах функціонували їдальні на 2857 посадкових місць, гарячим харчуванням охоплені всі учні.

У глобалізованому світі цілком природним є міжнародне співробітництво закладів освіти: Дунаєвецька ЗОШ I-III ст. № 4 (директор О. П. Антюк) таку співпрацю встановила зі школою м. Брандіс над Лабем – Стара Болеслав Чеської Республіки, Смотрицька ЗОШ I-III ст. (Л. П. Глевич) – з школою м. Ельсвоген з Норвегії, Слобідкоракнівська ЗОШ I-II ст. (М. В. Сидорчук) – з м. Опол'є Республіки Польща [171].

Важливе місце в навчанні, вихованні і розвитку здібностей учнівської молоді відіграють позашкільні заклади. В області збережено їх мережу – 2013 року діяло 176 позашкільних навчальних закладів, в яких займалося 94 тис. дітей – 77 відсотків від загальної кількості дітей, з них освітянських закладів – 74, у них дітей – 65,5 тис. [296, с. 9]. У чотирьох позашкільних закладах Дунаєвецького району навчалося 3588 учнів, 59,5 від загального числа школярів, у тому числі в Будинку школярів – 1990 учнів, на Станції юних натуралістів – 640, Станції юних туристів – 460, у Дитячо-юнацькій спортивній школі – 498. Для фізичного розвитку школярів в районі функціонували 31 спортивний зал, 18 спортивних кімнат, 44 спортивних майданчики [329].

З 1965 року, часу створення, важливе місце в системі освіти району займає Дунаєвецька дитяча музична школа (з 2000 року – школа мистецтв), яку очолювали Євгенія Єрастівна Гірняк, Всеволод Пилипович Островський, у 1971-1999 рр. – Микола Мар'янович Статкевич, у 1999-2011 рр. – Ніна Іванівна Бугера, з 2011 року – Сергій Віталійович Грідін.

15 червня 2015 року школа відзначила піввіковий ювілей, прийшовши до нього із значними здобутками. Контингент налічував 550 учнів та 51 педагога, які займалися у 8 відділах – фортепіанному, вокальному, народних інструментів, духових інструментів, струнно-смічкових інструментів, музично-теоретичних дисциплін, хореографічному, образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва та Маківському філіалі і окремих класах на Станції Дунаївці, Мушкутинцях, Чанькові. Працювало 20 учнівських та 6 дорослих колективів, у тому числі 4 зразкових (дитячий духовий оркестр “Ritm-Beand”, ансамбль скрипалів “Ноктюрн”, дитячий оркестр народних інструментів “Кобзарика”, учнівський вокальний колектив “Лілея”) та 3 народних (Ансамбль народних інструментів “Калинова рапсодія”, жіноча вокальна група “Лада”, камерний ансамбль викладачів “Елегія”) [161, с. 5-6].

2017-2018 навчальний рік школа мистецтв (директор С. В. Грідін, заступник Л. П. Самборська) розпочала в складі 40 викладачів та 517 учнів. Учнівський контингент зберігся, незважаючи на те, що з 1 вересня маківський філіал став окремою музичною школою. Щороку учні школи беруть участь у 85-90 конкурсах різного рівня. 2016 року Полліанна Рижак з Світового чемпіонату мистецтв Голлівуду в США (м. Лос-Анджелес), де брали участь 1200 учасників

з 62 країн, привезла 10 нагород, у тому числі 2 золотих медалі абсолютного чемпіона і золоту медаль фіналіста світового чемпіонату мистецтв і звання чемпіона світу [172]. А 2017 року дитячий духовий оркестр “Ritm-Beand” (викладач С. В. Грідін) зайняв I місце на міжнародному конкурсі в Греції.

Колектив Школи мистецтв. 2015 р.

Школа гордиться кращими випускниками Оленою Леоною, Катериною Грищук, Катериною Поп'юк, Полліанною Рижак та відомими за межами району викладачами Віктором Николишеним, Леонідою Ткачук, Мариною Гаврищук, Світланою Денисенко та ін.

1971 року на базі філіалу постала Смотрицька музична школа. Її очолювали Євгенія Єрастівна Аркаєва, впродовж 1977-1982 рр. – А. В. Цимбалістий, у 1982-2000 рр. – Л. П. Глевич, з 2000 року – Світлана Феофанівна Козярук. Сталий контингент – 80 учнів – давали Смотрич та навколишні села Балин, Петрівське, Стара Гута, Криничани. У школі – 5 класів: акордеона, баяна; духових інструментів; фортепіано; синтезатора; вокального співу. Педколектив, а це – 9 викладачів, працює в тісному контакті з колективом Смотрицької загальноосвітньої школи імені Мелетія Смотрицького, бере активну участь у житті селища. Шкільний

хор, духовий оркестр, народний аматорський колектив вокальна група “Смотричанка” неодноразово були переможцями конкурсів обласного та регіонального рівня. Школа дала початкову музичну освіту 282 випускникам. 56 із них продовжили навчання в музичних училищах, консерваторіях, стали професійними музикантами: А. М. Гребелюк з Криничан грає в оркестрі Пекінського театру опери і балету, В. В. Козярук викладає в музичній школі китайського міста Шеньян, С. В. Францішкевич – військовий диригент, А. В. Сердюк грає в Хмельницькому симфонічному оркестрі. Після закінчення вищих музичних навчальних закладів працюють викладачами Смотрицької музичної школи В. Л. Масляно, В. В. Каплунський, І. В. Канська.

В районі протягом багатьох років працювали неповні середні школи в Малівецькому обласному тубсанаторії “Світанок” та Великожванчицькому обласному пульманологічному санаторії “Каштан”.

Малівецький тубсанаторій був заснований рішенням виконкому Кам’янець-Подільської обласної ради депутатів трудящих 8 грудня 1945 р. При ньому завжди працювала школа. У різні роки педагогічний колектив складали завучі Володимир Григорович Ліпінський, Лідія Флоріанівна Барташак, учителі Леонора Миколаївна Дмитрук, Іван Гнатович Козярецький, Анатолій Миколайович Яковлев, вихователі Валентина Францівна Шапіло, Володимир Антонович Шатковський, Антон Степанович Юнь, оркестром керував Франц Станіславович Вітковський. Великої уваги надавали тут трудовому навчанню і патріотичному вихованню. Працювали гуртки художньої самодіяльності, ляльковий театр, духовий оркестр.

Як тільки Великожванчицький туберкульозний санаторій для дорослих був реорганізований у дитячий пульмонологічний, при ньому була створена і понад 30 років працювала загальноосвітня школа, роботу якої організували завучі Ганна Василівна Гандзюк, Анатолій Іванович Келашук, учителі Ганна Степанівна Бердник, Галина Іванівна Грибовська, Ніна Дмитрівна Келашук та ін.

Школи Малівецького дитячого протитуберкульозного дитячого санаторію “Світанок” та Великожванчицького дитячого пульманологічного санаторію “Каштан”, підпорядковані обласному управлінню охорони здоров’я, завжди працювали в тісному контакті з місцевими загальноосвітніми школами, а в методичному плані – з районним

відділом освіти та методкабінетом. 22 березня 2002 року колегія відділу освіти аналізувала стан навчально-виховного процесу в обидвох школах. Інформували завучі Н. А. Віславська та Г. В. Гандзюк, співдоповідали Г. Ф. Онишко і В. М. Тягур, працівники відділу освіти, які вивчали роботу санаторних шкіл, своє бачення перспектив, проблеми і пропозиції висловили головні лікарі дитячих санаторіїв Світлана Михайлівна Ковальчук і Сергій Андрійович Тарасюк. Відділ освіти і надалі обіцяв методичну допомогу педколективам цих шкіл. Однак перспективи цих закладів підрізав все той же процес оптимізації, який не обминув і сферу охорони здоров'я. Ще на початку 2013–2014 навчального року освітянська статистика фіксувала існування в області двох санаторних шкіл: у Малівецькій числилось 27 учнів, у Староушицькій Кам'янець-Подільського району – 0 [296, с. 36-37]. Дітям, що перебувають у санаторіях на лікуванні, у їх індивідуальному навчанні надають консультативну допомогу вихователі.

Реформування зазнала і професійно-технічна освіта, відбувався перехід до ступневості в професійному навчанні, посилились зв'язки профтехучилищ з вищими навчальними закладами. Ця робота, як і діяльність із збереження закладів, дала позитивні наслідки завдяки зусиллям начальника облуправління профтехосвіти О. М. Коханка, заступника начальника А. М. Харчук, керівника обласного науково-методичного центру Л. І. Шевчук. У 2013-2014 н.р. в області діяло 34 професійно-технічних училища, навчалось 13295 учнів [296, с. 159-161].

У с. Балин з 1952 року функціонує професійно технічне училище (нині очолює М. Я. Осіпчук), яке 1993 року за директора А. А. Бугерка здобуло статус вищого. Училище надавало ступеневу освіту: від професії “Тракторист-машиніст” – до молодшого спеціаліста, у відповідності з договором кращих випускників направляло на навчання до Подільського аграрно-технічного університету. На 1 січня 2014 року в училищі здобували спеціальності 546 учнів, у т.ч. на базі повної загальної середньої освіти – 83, базової – 436 [296, с. 165]. За 50 років діяльності училище випустило 16460 спеціалістів, 895 із них були відзначені високими державними нагородами, А. Ю. Боднар – званням Героя Соціалістичної Праці.

Дунаєвецьке професійно-технічне училище з 1996 року очолює П. В. Герасимов. 1997 року училище було реорганізоване у філію Хмельницького ПТУ – 10. 2003 року ПТУ – 10 стало професійним

ліцеєм сфери послуг з Дунаєвецькою філією в його складі, яка готувала слюсарів з ремонту автомобілів, кравців легкого одягу. До послуг учнів 10 навчальних кабінетів, 3 майстерні, бібліотека, спортзал, гуртожиток, 30 викладачів та майстрів. Звання викладача – методиста отримали В. О. Білан, Л. М. Журбіцька, “Відмінника освіти України” – П. В. Герасимов та Р. С. Рудик. За перших 5 років (2003-2007) філія випустила 529 учнів, 47 отримали дипломи з відзнакою, 7 нагороджені медалями. 2009 року заклад став відділенням Балинського ВПУ-36.

У Дунаївцях діє Хмельницький регіональний біблійний коледж Церкви євангельських християн-баптистів, в якому ведеться підготовка священнослужителів, проповідників, дияконів, учителів недільних шкіл, регентів хорів та інших працівників для релігійних громад Хмельницької та трьох сусідніх областей, навчається 75-80 осіб.

Важливі зміни відбулися в системі вищої школи області. З’явилися приватні ВНЗ, 3 колишні інститути стали університетами, Кам’янець-Подільський педагогічний, Хмельницькі технологічний та академія прикордонної служби України набули статусу національних, Хмельницьке педучилище стало академією. Зазнали трансформації мережа і контингент. 2015 року в області діяло 19 ВНЗ: 10 – I-II рівня акредитації і 9 – III-IV-го, у них навчалося 33427 студентів, на 6 закладів і 16908 студентів менше, ніж у 2005-2006 н. р. [264, с. 31]. Зріс потенціал науково-педагогічних кадрів, у вишах області працювало близько півтори тисячі докторів і кандидатів наук [264, с. 47]. Учительські кадри готує Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка та Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, у 2013-2014 навчальному році в них навчалося відповідно 6049 і 2547 студентів [296, с. 186].

Велика увага надавалася кадровому потенціалу, тим, хто впроваджував свої педагогічні праці вивчав і впроваджував ефективні методи і прийоми праці, добивався високих успіхів. У школах району на початок 2014 року працювало 1006 педагогів, у тому числі 273 (27%) спеціалісти вищої категорії, 32 психологи і 25 соціальних педагогів, 951 педагог – 94,5% мав повну вищу освіту, 28 – звання “Вчитель-методист”, 58 – “Старший вчитель”. Вони демонструють високий рівень знань і творчості на обласних фахових конкурсах. 2012 року директор Маківського колегіуму Галина Півівна Сорокатиук отримала “Управлінський Оскар” на обласному конкурсі директорів

загальноосвітніх шкіл. Переможцями конкурсу “Учитель року” стали О. І. Мудрик, учителька музики Дунаєвського НВК “ЗОШ I-III ст., гімназія”, О. В. Черпіта, учителька російської мови Дунаєвської ЗОШ I-III ст. №4, “Вихователь року” – Л. Є. Коляновська. 61 педагог району став призером обласної виставки “Освіта Хмельниччини на шляху реформування”.

Директор Маківського НВК “ЗОШ I-III ст., колегіум” Г. П. Сорокатюк, 2017 р.

Почесного звання лауреата обласної премії імені Миколи Дарманського в номінації кращий освітянський управлінець удостоїлась Франя Петрівна Поліщук – начальник управління освіти, молоді і спорту Дунаєвської райдержадміністрації [329, с. 4, 6].

Серйозні зміни в структурі, управлінні, організаційно-методичному забезпеченні освіти сталися з утворенням у районі Дунаєвської міської, Станційнодунаєвської селищної, Маківської сільської об’єднаних територіальних громад. Вони постали 2015 року на основі Концепції реформування місцевого самоврядування, затвердженої Кабінетом Міністрів України, та Закону України “Про добровільне об’єднання територіальних громад”. На 1 вересня 2017 року діяли виконкоми об’єднаних територіальних громад, сільських рад, виконком Дунаєвської районної ради та районна державна адміністрація, а в їх складі відділ освіти, молоді і спорту РДА, управління освіти Дунаєвської ОТГ, в апараті Станційнодунаєвської селищної та Маківської сільської ОТГ питання освіти вели заступники голів Л. Ф. Гіджеліцька та Е. М. Ціхоцький. Кадри призначалися головами виконкомів кожної ОТГ. Методичний кабінет діяв тільки в Дунаєвській міській ОТГ – методисти працювали на 0, 5 ставки в методкабінеті і на 0, 5 ставки в школі, у Маківській сільській ОТГ створили сервісний центр, де обов’язки методистів за сумісництвом

виконували кращі учителі. У грудні 2017 року створена Смотрицька селищна територіальна громада, в її складі діяли Смотрицька імені Мелетія Смотрицького та Балинська ЗОШ I-III ст., Рудська та Старогутянська ЗОШ I-II ст., а в них 42 класи – 558 учнів. На початок 2017-2018 н. р. в районі працювало 43 школи, у тому числі 23 ЗОШ I-III ст., 18 ЗОШ I-II ст. і 2 школи I ст., 414 класів, у них навчалося 5775 учнів (Додаток №22). Поява початкових шкіл на тому чи іншому етапі розвитку громади району – справа закономірна. Однак у цьому випадку в початкові школи реорганізовані ЗОШ I-II ст., у складі Рачинецького НВК “ЗОШ I ст., ДНЗ” – 2 класи – 10 учнів і 12 дошкільнят, у Сокилецькому “ЗОШ I ст., ДНЗ” – 0 класів (6 учнів навчається індивідуально) і 7 дошкільнят, що засвідчує утвердження тенденції різкого зменшення кількості учнів, класів і шкіл.

На 1 вересня 2017 року мережа ДНЗ по району складала 49 дошкільних навчальних закладів, 79 груп, в яких виховувалася 1851 дитина, більше 85 % дітей віком від 3 до 6 років. Із цього числа в складі НВК “ЗОШ – ДНЗ” перебувало 11 дошкільних закладів. Об'єднання загальноосвітніх шкіл і дитячих дошкільних закладів у навчально-виховні комплекси відбувалося на відміну від 90-х років для врятування або хоча б продовження функціонування загальноосвітніх шкіл.

Позашкільну освіту у 2017-2018 н.р. в міській ОТГ надають Будинок школярів (96 гуртків – 1300 вихованців), Станція юних туристів (29 – 435), Станція юних натуралістів (36 – 620), ДЮСШ (29 – 387), загалом у 190 групах займалося 2742 дітей. У Дунаєвецькій школі мистецтв навчалося 517 учнів, у Смотрицькій музичній школі – 80. 2017 року в Маківській сільській ОТГ відкрили музичну школу – 41 учень, діяла ДЮСШ – 3 відділення (11 груп), 162 учні. Дунаєвецька селищна ОТГ питання позашкільної освіти і виховання вирішувала за рахунок оплачуваних нею гуртків, музичних класів і спортивних груп.

14 грудня 2016 року Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію реалізації державної політики в галузі середньої освіти, якою передбачив повернення до відміненого за Президента України В. Ф. Януковича, Прем'єр-міністра М. Я. Азарова та міністра освіти і науки Д. В. Табачника 12-річного терміну навчання. І вже з 1 вересня 2018 року першокласники розпочнуть навчання за новим змістом, зафіксованим у Державному стандарті початкової

освіти, на засадах педагогіки партнерства і варіативності організації навчального процесу. 5 вересня 2017 року сесія Верховної Ради України прийняла Закон України “Про освіту” в новій редакції, яким передбачила перехід загальноосвітньої школи з 2018 року на 12-річний термін навчання, фінансування освіти на рівні 7 відсотків внутрішнього валового продукту, суттєве підвищення заробітної плати педагогічних працівників, створення сайту з підручниками для шкіл, електронних книг та книг в електронному вигляді у вільному доступі та інші зміни.

Прапор перемін понесе нинішнє покоління педагогів й організаторів освіти, продовжуючи кращі традиції попередників, успішно розбудовуючи національну школу в своїй незалежній державі. Подвиг попередніх і сучасного поколінь педагогів області знайшов достойне пошанування в “Енциклопедії освіти Хмельниччини”, яка побачила світ 2017 року [178].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Центральний державний історичний архів у м. Києві, ф. 707, оп. 225, спр. 131
2. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. р - 166, оп. 5, спр. 318, арк. 37.
3. Архів Державного комітету Служби безпеки України, спр. 49834-П По звинуваченню Затонського В. П. по ст. 54-8 і 54-11 КК УРСР. Т. 1, 276 арк.; Т. 2, 46 арк.; Т. 3, 335 арк.
4. Архів УСБУ в Хмельницькій обл., спр. 1147, т. 2, арк. 107-112.
5. Там само, спр. П 26701, 80 арк.
6. Державний архів Хмельницької області, ф. 1, оп. 1, спр. 63, арк. 32.
7. Архів УСБУ в Хмельницькій області, спр. П 23032, арк. 9.
8. Державний архів Хмельницької області, ф. 71, оп. 1, спр. 58, 32 арк.
9. Там само, спр. 163, арк. 48– 49.
10. Там само, спр. 178, арк. 10-11.
11. Там само, спр. 463, 100 арк.
12. Там само, спр. 480, арк. 14-15.
13. Там само, спр. 539, арк. 10-11.
14. Там само, спр. 643, 40 арк.
15. Там само, спр. 1062, арк. 2-21.
16. Там само, ф. р. 336, оп. 1, спр. 95, арк. 45.
17. Там само, спр. 180, арк. 16, 25.
18. Там само, ф. р. 339, оп. 1, спр. 166, арк. 44.
19. Там само, ф. р. 634, оп. 1, спр. 7, арк. 30зв. – 31.
20. Там само, спр. 43, арк. 43.
21. Там само, ф. р. 863, оп. 3, спр. 342а, арк. 16 – 17.
22. Там само, ф. р. 1042, оп. 2, спр. 2, арк. 1– 41.
23. Там само, ф. р. 1050, оп. 1, спр. 11, 425 арк.
24. Там само, спр. 13, 426 арк.
25. Там само, спр. 167, 224 арк.
26. Там само, спр. 182, арк. 7.
27. Там само, спр. 309, арк. 65.
28. Особистий архів В. С. Прокопчука, журнал “Основні показники діяльності закладів освіти Дунаєвецького району в 1984-2002 рр.”, 184 с.
29. Там само, Спогади О. М. Матвійчука, зошит №5, 37 с.

30. Там само, доповідь “Реформа школи – всенародна справа” (на допомогу доповідачам для проведення єдиного політдня 14 травня 1986 р.), 5 с.
31. Там само, доповідь “Про хід виконання в Дунаєвецькому районі рішень лютневого (1988 р.) пленуму ЦК КПРС та завдання по дальшій перебудові народної освіти в світлі рішень Всесоюзного з’їзду працівників освіти”, 6 січня 1989 р., 22 с.
32. Там само, доповідь на вчительській конференції “Про хід перебудови освіти і шляхи реалізації в практичній діяльності шкіл, дошкільних і позашкільних закладів Дунаєвецького району ідей всесоюзного з’їзду працівників народної освіти”, 24 серпня 1989 р., 32 с.
33. Там само, доповідь на вчительській конференції “Про хід реалізації в Дунаєвецькому районі основних напрямів перебудови народної освіти”, 23 серпня 1990 р., 21 с.
34. Там само, вступне слово завідуючого РВНО на вчительській конференції 24 серпня 1990 р., 5 с.
35. Там само, доповідь на вчительській конференції “Основні напрями діяльності закладів народної освіти Дунаєвецького району в зв’язку із Законом Української РСР “Про освіту”, 27 серпня 1991 р., 24 с.
36. Там само, звіт завідуючого на розширеному засіданні ради відділу освіти “Про підсумки роботи відділу та закладів освіти за 1992 рік”, січень 1993 р., 8 с.
37. Там само, доповідь на вчительській конференції “Про хід розбудови національної школи в Дунаєвецькому районі і завдання освітянських колективів на 1993-1994 навчальний рік”, 25 серпня 1993 р., 28 с.
38. Там само, доповідь на колегії відділу освіти “Про деякі підсумки роботи відділу та закладів освіти у 1993 році та завдання на 1994 р. ”, січень 1994 р., 6 с.
39. Там само, доповідь зав. РВНО на розширеній раді відділу освіти, 23 серпня 1994 р., 15 с.
40. Там само, виступ зав. Дунаєвецьким РВНО В. С. Прокопчука на обласному семінарі зав. рай(міськ)відділами освіти і рай(міськ)методкабінетами, 10-12 травня 1995 р., 14 с.
41. Там само, доповідь на вчительській конференції “Про завдання закладів освіти Дунаєвецького району, що витікають з Конституції України, Закону України “Про освіту”, доручень Президента України за результатами наради з питань дитинства від 29 травня 1996 р. ”, 28 серпня 1996 р., 19 с.

42. Там само, лист облуправління фінансів Хмельницької облдержадміністрації від 18 листопада 1996 р. №7-28/145, 2 с.
43. Там само, “Інформація голові Дунаєвської райдержадміністрації про стан освіти на початок 1997 р. ”, 3 с.
44. Там само, виступ зав. РВНО В. С. Прокопчука на сесії Дунаєвської районної ради 14 травня 1999 р., 7 с.
45. Там само, звіт зав. РВНО на сесії Дунаєвської районної ради 29 серпня 2000 р. “Про роботу відділу освіти Дунаєвської райдержадміністрації по реалізації в районі Закону України “Про загальну середню освіту”, 20 с.
46. Там само, доповідь на вчительській конференції “Проект “Національної доктрини розвитку освіти України в ХХІ ст. ” і завдання закладів освіти Дунаєвського району на найблищу перспективу”, 21 серпня 2001 р., 27 с.
47. Там само, доповідь зав. РВНО на розширеному засіданні колегії відділу 3 лютого 2004 р. “Про підсумки роботи відділу і закладів освіти у 2003 році та завдання на рік 2004-ий”, 14 с.
48. Поточний архів відділу освіти Дунаєвської райдержадміністрації, Книга наказів №1 по Дунаєвському районному відділу народної освіти(поч. 4. 04. 1944р. – закінч. 5. 05. 1947р.), 182 с.
49. Там само, Книга наказів №2 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (6. 05. 1947-13. 05. 1950), 92 с.
50. Там само, Книга наказів №3 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (12. 05. – 30. 12. 1950), 48 с.
51. Там само, Книга наказів №4 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (2. 01. – 30. 12. 1951), 79 с.
52. Там само, Книга наказів №5 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (січ 1952 – 31. 09. 1953), 87 с.
53. Там само, Книга наказів №6 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (31. 08. 1953 – 30. 12. 1954), 53 с.
54. Там само, Книга наказів №7 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (18. 01. 1955 – 20. 08. 1957), 99 с.
55. Там само, Книга наказів №8 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (15. 09. – 21. 12. 1957), 31 с.
56. Там само, Книга наказів №9 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (22. 01. – 31. 08. 1958), 54 с.
57. Там само, Книга наказів №10 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (19. 09. 1958 – 14. 02. 1959), 15 с.
58. Там само, Книга наказів №11 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (9. 01. – 21. 11. 1959), 35 с.

59. Там само, Книга наказів №12 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (6. 01. – 15. 12. 1960), 55 с.
60. Там само, Книга наказів №13 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (10. 01. – 22. 09. 1961), 63 с.
61. Там само, Книга наказів №14 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (20. 09. – 21. 11. 1961), 20 с.
62. Там само, Книга наказів №15 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (01. 01. – 30. 12. 1962), 74 с.
63. Там само, Книга наказів №16 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (10. 01. – 9. 08. 1963), 42 с.
64. Там само, Книга наказів №17 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (14. 08. – 30. 12. 1963), 58 с.
65. Там само, Книга наказів №18 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (15. 04. – 15. 08. 1964), 31 с.
66. Там само, Книга наказів №20 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (9. 01. – 28. 09. 1965), 94 с.
67. Там само, Книга наказів №21 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (13. 11. – 30. 12. 1965), 18 с.
68. Там само, Книга наказів №22 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (10. 01. 1966 – 22. 12. 1967), 171 с.
69. Там само, Книга наказів №23 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (8. 01. – 25. 11. 1968), 91 с.
70. Там само, Книга наказів №25 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (8. 01. – 11. 09. 1969), 101 с.
71. Там само, Книга наказів №27 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (5. 01. – 19. 08. 1970), 182 с.
72. Там само, Книга наказів №28 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (25. 08. 1970 – 10. 08. 1971), 94 с.
73. Там само, Книга наказів №29 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (13. 08. 1971 – 16. 08. 1972), 45 с.
74. Там само, Книга наказів №30 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (9. 03. – 28. 12. 1972), 90 с.
75. Там само, Книга наказів №31 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (8. 01. – 24. 12. 1973), 143 с.
76. Там само, Книга наказів №32 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (30. 01. – 13. 12. 1974), 65 с.
77. Там само, Книга наказів №33 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (3. 01. – 15. 09. 1975), 50 с.
78. Там само, Книга наказів №35 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (5. 01. – 9. 07. 1975), 25 с.

79. Там само, Книга наказів №40 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (січ. 1979 – 12. 04. 1982), 184 с.
80. Там само, Книга наказів №44 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (18. 05. – 29. 12. 1982), 45 с.
81. Там само, Книга наказів №45 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (січ. – 26. 08. 1983), 94 с.
82. Книга наказів №49 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (2. 01. – 10. 06. 1986), 47 с.
83. Там само, Книга наказів №50 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (4. 01. 1987 – 30. 12. 1988), 156 с.
84. Там само, Книга наказів №54 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (2. 01. – 30. 12. 1991), 100 с.
85. Там само, Книги наказів по Миньковецькому районному відділу народної освіти за 1944-1949 рр.
86. Архиепископ Иоанникий (Никифорович – Полонский) (1795-1819) // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета/под. ред. Н. Яворовского и Е. Сецинского. – Каменец-Подольск : Типогр. Под. губ. правл., 1897. – Вып. 8. – С. 7-8.
87. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. – Wyd. 2. – Wrocław, 1996. – Т. 9: Wojewodstwo podolskie. – 446s. : il.
88. Баб'юх В. А. “Чистки” бібліотечних фондів як форма політичної цензури 1920-1930-х рр. в Україні // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. – Т. 6. – С. 344-353.
89. Барахтенко Н. І. Літературна студія “Джерельце” // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Київ; Дунаївці; Кам'янець-Подільський : К-ПДПУ, ІВВ, 2000. – Вип. 2. – С. 150 – 151.
90. Басистий Б. Корчагінці // Ленінським шляхом. – 1981. – 27 черв. (№76).
91. Берека В. Є. В. Д. Красицький – реформатор освітянської галузі на зорі новітнього українського державотворення/ В. Є. Берека // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2003. – Т. 3. – С. 205-207.
92. Його. Штрихи до портрета С. Д. Бабишена – педагога – практика, краєзнавця, науковця // Духовні витоки Поділля : науковці в історії краю : матер. V всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 23 квіт. 2015 р.). – Хмельницький : ХГ-ПА, 2015. – С. 200-205.
93. Його. Основні періоди життя, освітньої та науково-педагогічної діяльності С. Д. Бабишена/ Берека В. Є., Войтенко В. І. // Матеріали

- наукової історико-краєзнавчої конференції з міжнародною участю “Хмельниччина : історія і сучасність”. – Хмельницький : Стрихар А. М., 2017. – С. 348-355.
94. Беченко К. К. Освіта в Балині в ХІХ ст. // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Київ : Рідний край, 1997. – С. 163-164.
 95. Її. Краєзнавці вирішили // Освіта Дунаєвеччини. – 1999. – 5 листоп. (№1).
 96. Її. Краєзнавці підвели підсумки // Освіта Дунаєвеччини. – 2001. – Трав. (№4). – С. 4.
 97. Білий О. П. Миньковеччина : іст. нарис / О. П. Білий, П. А. Білий. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2004. – 160 с. : іл.
 98. Блажевич О. Ю. З історії релігійного життя поляків / О. Ю. Блажевич, В. О. Григоренко // Поляки на Хмельниччині : зб. наук. пр. – Хмельницький : Поділля, 1999. – С. 122-131.
 99. Богуславська В. Г. Роль Товариства “Просвіта” в організації народної освіти в Україні в період національно-демократичної революції (1917-1920 рр.) / В. Г. Богуславська // Історичні і політологічні дослідження. – 2000. – №14. – С. 54-58.
 100. Богуш Л. Дунаєвечкомун Будинку творчості школярів – 80 // Дунаєвечкий вісник. – 2015. – 19 листоп. (№46). – С. 5.
 101. Божевільний В. В. Соціально-етнічний склад населення Подільської губернії в першій половині ХІХ ст. / В. В. Божевільний // Поляки на Хмельниччині : зб. наук. пр. – Хмельницький : Поділля, 1999. – С. 138-142.
 102. Браташ Р. Ювілей “Червоної гвоздики” // Ленінським шляхом. – 1979. – 30 жовт. (№129).
 103. Його. Освіта і освітяни // Дунаєвечкий вісник. – 1996. – 29 серп. (№65).
 104. Брауншвейг Р. Письмо из Каменец – Подольска от 10 июня 1862 года, напечатанное в Санкт – Петербургских ведомостях №138 // ПЕВ, ч. неофиц. – 1862. – №15. – С. 504-505.
 105. Брижак П. Г. Відданість освіті: штрихи до портрета М. П. Мельника // Освіта, наука і культура на Хмельниччині : матер. наук.-практ. конф. – Хмельницький : ХГ-ПА, 2012. – С. 79-84.
 106. Брицький П. П. Голодомори в радянській Україні/ Петро Брицький. – Чернівці : ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2013. – 312 с.
 107. Бучківська Є. І. Л. С. Дудик – старший матрос, педагог // Освіта Дунаєвеччини. – 2000. – Трав. (№5).
 108. Її. Старший матрос Людмила Дудик // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн.

- пр. – Київ; Дунаївці; Кам'янець-Подільський : К-ПДПУ, ІВВ, 2000. – Вип. 2. – С. 46-47.
109. Важелі перебудови школи // Ленінським шляхом. – 1988. – 14 квіт. (№45).
110. Варвалюк В. М. Краєзнавчий музей в Шатавському НВК “ЗОШ І-ІІ ст., колегіум” // Освіта Дунаєвеччини. – 2003. – Груд. (№10). – С. 2.
111. Васильєва Т. Ювілей шкільного кінотеатру // Ленінським шляхом. – 1974. – 19 жовт. (№124).
112. Васильєва М. С. Розвиток освіти в Іванківцях // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Київ : Рідний край, 1997. – С. 164-168.
113. Вашеняк І. Б. Науково-освітня діяльність Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти : ретроспективний аналіз // Післядипломна педагогічна освіта та методична служба на Хмельниччині: історія поступу : зб. наук. пр. – Хмельницький : Мельник А. А., 2014. – С. 13-22.
114. Вивчають німецьку мову // Дунаєвечкі вісті. – 1941. – №3. – С. 1.
115. Винокур І. С. Яскрава особистість/ Винокур І. С., Гаврищук А. П. // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Київ; Дунаївці; Кам'янець-Подільський : КПДПУ, ІВВ, 2000. – Вип. 2. – С. 226-229.
116. Высочайшие награды // Подольские епархиальные ведомости, часть офиц. – 1905. – 2 апр. (№14). – С. 165-166.
117. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Хмельницька обл. / редкол. : Завальнюк О. М. (голова), Прокопчук В. С. [та ін.]. – Київ : Знання України, 2010. – 447 с.
118. Ведомость об учебниках, приобретенных покупкою из присланной по распоряжению бывшего генерал – губернатора Безака начальником Подольской губернии от 8 июня 1867 года за №1511 суммы в количестве 4438 руб. // Подольские епархиальные ведомости, отд. офиц. – 1870. – 15 июня(№12). – С. 304-321.
119. Л. І. Вершигора – людина творчої праці // Освіта Дунаєвеччини. – 2000. – Груд. (№9). – С. 2.
120. Від т-ва “Дністер” // Слово. – 1920. – 3 лип. (Чис. 30). – С. 2.
121. Вісти. – 1921. – 27 трав. (№ 129).
122. Вітаємо з нагородами Вітчизни // Ленінським шляхом. – 1981. – 21 лип. (№86).
123. Войналович О. О. Фабрикація справи “Польської організації військової” та втрати педагогічних кадрів на Поділлі /

- О. О. Войналович // Тези доповідей республіканської наукової конференції “Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля”. – Дунаївці, 1993. – С. 87-88.
124. Її. Шкільна освіта для національних меншин в Україні і репресивно-каральна система 30-х років // VII всеукраїнська наук. конф. – Київ, 1995. – Ч. 2. – С. 321-322.
125. Войтенко В. І. Завдання і перспективи / Володимир Войтенко // Педагогічний вісник. – 1997. – №2. – С. 4-6.
126. Його. Освіта Хмельниччини: стан, проблеми і перспективи розвитку // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам’янець-Поділ. : Оіум, 1998. – Т. 1. – С. 66-69.
127. Його. Освіта Хмельниччини на зламі століть / Володимир Войтенко // Педагогічний вісник. – 2000. – №1. – С. 3.
128. Його. Проблеми освіти в сучасному вимірі / Володимир Войтенко // Педагогічний вісник. – 2000. – №3. – С. 2-4.
129. Його. Дошкілля Хмельниччини/ Володимир Войтенко // Дошкільна освіта в регіоні: проблеми, пошуки, досвід : зб. теор.-пр. статей. – Хмельницький, 2001. – С. 5-6.
130. Його. Освіта Хмельниччини шляхом реформування/ Володимир Войтенко // Педагогічний вісник. – 2003. – №2. – С. 2-4.
131. Володимиров Я. Науково-практична конференція освітян // Ленінським шляхом. – 1984. – 25 лип. (№6).
132. В районі працює 32 школи // Дунаєвецькі вісті. – 1941. – №15. – С. 4.
133. Вчителі вивчають німецьку мову // Дунаєвецькі вісті. – 1941. – №4. – С. 4.
134. Гальчак С. Д. Стан освіти у Північній “Трансністрії”(1941-1943) // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам’янець-Поділ. : Оіум, 2006. – Т. 8. – С. 157-168.
135. Його. Стан освіти на Вінниччині під час німецької окупації (1941-1943) // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам’янець-Поділ. : Оіум, 2006. – Т. 7. – С. 287-302
136. Географія рідного краю. Дунаєвецький район [навч. посіб.] / [Войткова С. С., Кучерява В. В. та ін. ; наук. ред. В. С. Прокопчук]. – Кам’янець-Подільський : Абетка, 2014. – 60 с. : іл.
137. Глушковецька Т. А. 120 років – для школи небагато / Таїсія Глушковецька // Дунаєвецький вісник. – 2002. – 4 лип. (№52). – С. 3.
138. Глушковецький А. Л. Демократія в провінції: вибори та діяльність депутатів Подільської губернії у Державних Думах Російської імперії. – Кам’янець-Подільський : Буйницький О. А., 2010. – 399 с. : іл.

139. Гончарук Г. Г. Поєднувати працю і навчання // Ленінським шляхом. – 1984. – 24 січ. (№12).
140. Горбатюк В. І. Дунаєвецький надрайонний провід ОУН у боротьбі за незалежність України (1941-1951) // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський : ПП “Медобори 2006”, 2008. – Вип. 4. – С. 390 – 398.
141. Грамматики словенския правильное синтагма, потщанием многогрешнаго мниха Мелетия Смотрицкого / урядн. і автор дослідж. пам'ятки-В. В. Німчук. – Київ : Наук. думка, 1979. – 388 с. – Факсимільне вид. Граматики 1619 р.
142. Гребелюк А. Змагання юних туристів // Ленінським шляхом. – 1976. – 26 черв. (№76).
143. Григоренко О. П. З досвіду вивчення питань краєзнавчого характеру українсько-польських стосунків в курсі “Історія України” // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки. – Хмельницький : Поділля, 1999. – С. 57– 64.
144. Гребелюк А. Запрошує Клуб вихідного дня // Ленінським шляхом. – 1981. – 10 лют. (№17).
145. Грушевський М. С. Історія української літератури. – Київ : Либідь, 1995. – Т. 5, кн. 2: Перше відродження (1580 – 1610 рр.). – С. 77-78.
146. Гудима В. В. Освітня діяльність органів самоврядування Поділля в добу Директорії УНР(листоп. 1918-лют. 1920)// В. В. Гудима // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ. : Оіюм, 2008. – Т. 12. – С. 176-183.
147. Гульдман В. К. Памятники старины в Подолии : матер. для сост. археол. карты Подол. губ. / В. К. Гульдман. – Каменец-Подольский : Типогр. Подол. губ. правл., 1901. – 402+LVII с.
148. Дарманський М. М. Соціально-педагогічні основи управління освітою в регіоні/ М. М. Дарманський. – Хмельницький : Поділля, 1997. – 384 с.
149. Дарманська І. М. Видатні постаті Хмельниччини. М. М. Дарманський: педагог, управлінець, філософ // Освіта, наука і культура на Хмельниччині : матер. всеукр. наук.-практ. конф. (До 70-річчя утворення Хмельницької обл.). – Хмельницький : ХГ-ПА, 2012. – С. 116 – 122.
150. Державна національна програма “Освіта”. Україна ХХІ століття. – Київ, 1994. – 62 с.

151. Деятельность церковно - приходських попечительств Подольской епархии в течение 1876 года // Подольские епархиальные ведомости, отд. неофиц. – 1877. – 15 нояб. (№22.). – С. 645 – 655.
152. Дитячий будинок сімейного типу Кметюків : [буклет]. – Дунаївці, 2004. – 6 с.
153. Дідур П. Шкільне лісництво // Ленінським шляхом. – 1972. – 22 лип. (№88).
154. Для вас, школярі. Тільки цифри і факти // Ленінським шляхом. – 1970. – 1 верес. (№103).
155. Дані про розвиток народної освіти в Дунаєвецькому районі на 1.01.1990 р. – Дунаївці, 1990. – 88 с.
156. Довідник для делегата ІХ округового з'їзду рад робітничих і селянських депутатів Кам'янецьчини / Кам'янець-Подільський окрвиконком. – Кам'янець-Поділ., 1929. – 28 с.
157. Долинський Б. Охоронці духовних скарбів // Ленінським шляхом. – 1974. – 2 берез. (№27).
158. Донець А. Л. Маліївецька школа : трьохсотлітня освітянська традиція / А. Л. Донець, О. Г. Онищук // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець- Поділ. : Оіюм, 2010. – Т. 15. – С. 180 – 189.
159. Дровозюк Л. М. Земські школи Поділля на початку ХХ століття // Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Поділ., 1995. – С. 225-227.
160. Dr. Antoni J. (Rolle) // Gawedy historyczne. – Krakow, 1966. – S. 389-451.
161. Дунаєвецька дитяча школа мистецтв. 50. – Дунаївці, 2015. – 18 с.
162. Дунаєвеччина в роки Другої світової війни : зб. док. і матер. / упоряд. : Байдич В. Г., Завальнюк О. М. [та ін.]. – Кам'янець-Поділ. : ПП “Медобори-2006”, 2015. – 320 с.
163. Дячок В. В. Містечко Дунаївці в Топографічному і камеральному описі Летичівського повіту 1797 року / В. В. Дячок, О. Я. Дячок // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків іст. подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Дунаївці; Кам'янець-Поділ. : Зволейко Д. Г., 2013. – Вип. 5. – С. 123-131.
164. Єфремов К. Відзнака кінофікаторів // Ленінським шляхом. – 1971. – 28 січ. (№12).
165. Живемо по-новому // Дунаєвецькі вісті. – 1941. – №12. – С. 4.
166. Заболотна Н. В. З історії Лошковецької школи // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків іст. подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Київ : Рідний край, 1997. – С. 168-169.

167. Завальнюк О. М. Ушицький повіт в добу Центральної Ради: на матеріалах містечок / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарніцький // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Дунаївці; Кам'янець-Поділ. : ПП “Медобори-2006”, 2008. – Вип. 4. – С. 262-273.
168. Його. Кам'янець-Підільський державний учительський інститут в роки Великої Вітчизняної війни / О. М. Завальнюк, В. С. Прокопчук, А. П. Гаврищук. – Кам'янець-Поділ. : Оіюм, 2010. – 448 с. : іл.
169. Його. Становище загальноосвітньої школи на Хмельниччині в роки нацистської окупації: трагедія національної Великої Вітчизняної війни: уроки історії : зб. матер. всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 70-річчю визволення України від німецько-фашистських загарбників. – Хмельницький, 2014. – С. 27-38.
170. Його. Доля українського учительства в роки нацистської окупації (на матеріалах Кам'янець-Подільської області) // Воєнні аспекти історії Поділля ХІХ-ХХ ст. : матер. круглого столу. – Кам'янець-Подільський, 2014. – С. 69 – 77.
171. Заянчуковський А. Місток дружби і поваги // Дунаєвський вісник. – 2007. – 8 трав. (№36).
172. Його. Юна дунаєвська співачка підкорила Голлівуд / Анатолій Заянчуковський // Дунаєвський вісник. – 2016. – 28 лип. (№30).
173. Зваричук Є. О. Діяльність римо-католицької церкви в галузі освіти на Поділлі в першій половині ХІХ ст. // Наукові праці Кам'янець-Підільського державного педагогічного університету: іст. науки. – Київ; Кам'янець-Підільський : Вид-во “Стилос”, 1999. – Т. 3. – С. 137-142.
174. Здобуто в десятій п'ятирічці // Ленінським шляхом. – 1982. – 23 січ. (№10).
175. З досвіду роботи з обдарованими дітьми в Дунаєвському НВК “ЗОШ І-ІІІ ст., гімназія” // Освіта Дунаєвеччини. – 2002. – Груд. (№8). – С. 3-4.
176. З турботою про майбутнє (з конференції працівників дошкільних закладів) // Ленінським шляхом. – 1979. – 25 лип. (№101).
177. Енциклопедія українознавства / гол. ред. проф. Вол. Кубійович. – Львів : НТШ, 1993. – Т. 2. – 800 с.
178. Енциклопедія освіти Хмельниччини / Хмельниц. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти; [редкол. : Берека В. Є., голова, Фасоля О. І., співголова, Вашеняк І. Б., Прокопчук В. С. та ін.]. – Хмельницький : Мельник А. А., 2017. – 448 с. : іл.

179. Извлечение из отчета о состоянии церковно-приходских школ Подольской епархии за 1885-1886 учебный год // Подольские епархиальные ведомости, часть неофиц. – 1887. – №5. – С. 84-96.
180. Извлечение из отчета о состоянии церковных школ Подольской епархии за 1895-1896 учебный год // Подольские епархиальные ведомости, часть офиц. – 1897. – 4 янв. (№1). – С. 2-10.
181. Из II з'їзду Рад повіту // Вісти. – 1921. – 30 черв. (№155).
182. Інформація Дунаєвецького райВО від 7 жовтня 2011 року на адресу начальника районного архівного відділу А. І. Камінської про закритті і призупиненні загальноосвітні навчальні заклади, 2 с.
183. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область / редкол. тому: Мехеда М. І. (голова), Галай Д. М. (відп. секр.) [та ін.]. – Київ : Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – 706 с. : іл.
184. Історія України від найдавніших часів до сьогодення: зб. док. і матер. / заг. ред. А. П. Коцура, Н. В. Терес. – Київ; Чернівці : Книги – ХХІ, 2008. – 1100с. : додатки.
185. Из церковно-школьной жизни // ПЕВ, ч. неофиц. – 1899. – №14. – С. 354-358.
186. Из церковно-школьной жизни // ПЕВ, ч. офиц. – 1900. – 1 янв. (№1). – С. 23-28.
187. Ілліх Г. Проблеми від...самозаспокоєння (нотатки з серпневої наради вчителів району) // Ленінським шляхом. – 1987. – 29 серп. (№104).
188. Іщенко М. Юнь пробує свої сили // Ленінським шляхом. – 1984. – 29 листоп. (№143).
189. Кадрові зміни: ситуація загострюється // Освіта Дунаєвеччини. – 2002. – Верес. (№6). – С. 3.
190. Кам'янецьчина в цифрах/ Кам'янецьке округове статистичне бюро; упоряд. Г. Кірчаков [та ін.]. – Кам'янець-Поділ., 1928. – 200 с.
191. Качковський О. Б. Освіта на Поділлі в ХІХ ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ. : Оіюм, 1998. – Т. 1. – С. 83-90.
192. Квасньовська І. Відлуння війни // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський : К-ПДП, ІВВ, 2000. – Вип. 2. – С. 61-62.
193. Киево-Печерский патерик, или сказания о подвигах Святых Угодников Киево-Печерской Лавры/ отв. за вып. Н. С. Тимошик; по благосл. Митрополита Киевского и всей Украины Филарета. – Киев : Лыбидь, 1991. – 256 с. : ил.

194. Книга і сільський трудівник // Ленінським шляхом. – 1980. – 19 лют. (№22).
195. Коваль В. В. Створення інституту комісарів народної освіти та його діяльність на Поділлі(1917-1919 рр.) /В. В. Коваль // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ. : Оіюм, 2006. – Т. 7. – С. 12-27.
196. Його. Дворічні педагогічні курси при Кам'янець-Подільському державному українському університеті (лютий-червень 1919р.) / В. В. Коваль // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ. : Оіюм, 2007. – Т. 9. – С. 236-242.
197. Його. Ю. О. Шириця – освітній діяч Поділля // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ. : Оіюм, 2008. – Т. 11. – С. 405-416.
198. Комарніцький О. Б. Документи Державного архіву Хмельницької області про стан освіти в містечках Подільської губернії в добу / О. Б. Комарніцький // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ. : Оіюм, 2005. – Т. 5. – С. 3-13.
199. Його. Єврейська національна школа в містечках Правобережної України 1917-1918 рр. // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ. : Оіюм, 2003. – Т. 3. – С. 139 – 149.
200. Комарчев Н. Маршрут “Тімуровець” // Ленінським шляхом. – 1975. – 17 трав. (№58).
201. Конопельнюк Л. І. Колегія аналізувала // Освіта Дунаєвеччини. – 2000. – Листоп. (№8). – С. 1.
202. Конституція України. – Київ : Право, 1996. – 63 с.
203. Кордонська Н. І. Сіяч знань і добра. Про життєвий шлях педагога-практика з Хмельниччини Кордонського І. С. – Хмельницький : Мельник А. А., 2006. – 376 с.
204. Коруняк Л. І. Краєзнавча робота Станції юних натуралістів // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Київ; Дунаївці; Кам'янець-Поділ. : КПДПУ ІВВ, 2000. – Вип. 2. – С. 149-150.
205. Осадчук М. П. Дитячий кінотеатр “Чайка” // Ленінським шляхом. – 1969. – 29 трав. (№62).
206. Корчинский И. Сельская школа в селе Лысце Ушицкого уезда и назидания прихожан в праздничные дни/ Иоанн Корчинский // ПЕВ, ч. неофиц. – 1863. – 15 июля(№14). – С. 573-577.
207. Кралюк П. М. Кальвіністська школа в Панівцях // Тези доповідей VI-ої Подільської іст. -краєзн. конф. – Кам'янець-Поділ., 1985. – Секція іст. дожовтн. періоду. – С. 80-81.

208. Краткий очерк церковно-школьного дела в Подолии за последнее десятилетие (1884-1894 гг.) // ПЕВ, ч. офиц. – 1894. – 9 июля (№28). – С. 551-561.
209. Краткий очерк деятельности Управления по делам земского хозяйства Подольской губернии за период 1904-1910 гг. – Каменец-Подольский, 1911.
210. Крупник В. І. Станція юних туристів – краєзнавців та її вклад у краєзнавчий рух // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Київ; Дунаївці; Кам'янець-Поділ. : К-ПДПУ, ІВВ, 2000. – Вип. 2. – С. 147-149.
211. Її. Факти з історії Січинецької школи / В. І. Крупник // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Київ; Дунаївці; Кам'янець-Поділ. : Абетка-Світ, 2003. – Вип. 3. – С. 233-234.
212. Крупник Ю. В. Музеї краєзнавчого профілю при районній Станції юних туристів / Ю. В. Крупник, Л. М. Мельник // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Київ; Дунаївці; Кам'янець-Поділ. : Абетка-Світ, 2003. – Вип. 3. – С. 245-246.
213. Куверіна А. П. Освіта і культура На Дунаєвеччині в період нацистської окупації (1941-1944) / А. П. Куверіна // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Київ; Дунаївці; Кам'янець-Поділ. : Абетка-Світ, 2013. – Вип. 5. – С. 301-306.
214. Кукурудзяк М. Г. З історії національної школи і педагогічної думки в УНР/ М. Г. Кукурудзяк, М. М. Собчинська. – Кам'янець-Поділ. : Абетка, 1997. – 175 с.
215. Його. Реформа системи управління освітою в Українській Народній Республіці / М. Г. Кукурудзяк, М. М. Сочинська // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. – Кам'янець-Подільський : К-ПДПУ, 1997. – Т. 1(3). – С. 134-142.
216. Кулаковський В. В клубі “Молодий педагог” // Ленінським шляхом. – 1984. – 25 лют. (№26).
217. Культурне будівництво в Українській РСР. 1917-1927: зб. док. і матер. – Київ : Наук. думка, 1979. – 665 с.
218. Курси Червоного Хреста // Урядові Дунаєвечькі вісті. – 1942. – №70. – С. 4.
219. Кусень М. Вогонь Еллади палав і над Дунаєвеччиною // Ленінським шляхом. – 1980. – 10 лип. (№83).

220. Кучерява З. Завжди наготові // Ленінським шляхом. – 1980. – 17 трав. (№60).
221. Кушнір Г. С. Відлуння війни (розповіді потерпілих) // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Київ; Дунаївці; Кам'янець-Поділ. : К-ПДПУ, ІВВ, 2000. – Вип. 2. – С. 62-64.
222. Кушнір Л. Б. Польське населення на терені Хмельниччини: сторінки історії/Л. Б. Кушнір // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки : зб. наук. пр. – Хмельницький : Поділля, 1999. – С. 64-71.
223. Ленінський шлях. – 1944. – 7 листоп. (№25).
224. Л-ский С. С. О церковно-приходських школах в Подольской епархии в 1878 году/ПЕВ, отд. неофиц. – 1879. – 1 нояб. (№21). – С. 805-818.
225. Його. По вопросу об участии духовенства в деле народного образования // ПЕВ. – 1883. – 19 февр(№7). – С. 137-140.
226. Його. Об участии духовенства в деле народного образования // ПЕВ. – 1883. – 12 марта(№10). – С. 222-230.
227. Лесик В. Для дітей живемо! (реформа школи: досвід, проблеми) // Ленінським шляхом. – 1988. – 17 трав. (№59).
228. Його. Вчитися самим, щоб вчити інших (на серпневій вчительській конференції) // Ленінським шляхом. – 1988. – 27 серп. (№103).
229. Ліквідація неписьменності // Енциклопедія українознавства. – Львів : НТШ, 1994. – Т. 4. – С. 1316.
230. Лозовий В. С. Просвітницька діяльність на Дунаєвеччині (1908-1914) // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Київ; Дунаївці; Кам'янець-Поділ. : К-ПДПУ, ІВВ, 2000. – Вип. 2. – С. 108-110.
231. Магдюк Ю. Ми – юні орачі землі // Ленінським шляхом. – 1978. – 8 верес. (№107).
232. Магера Н. В. Завжди готові // Ленінським шляхом. – 1979. – 19 трав. (№59).
233. Маліновський Ю. Л. Заснування і перші кроки в Шаргороді православної духовної семінарії // Духовні витоки Поділля: науковці в історії краю: матер. V всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 3 квіт. 2015р.). – Хмельницький : ХГ-ПА, 2015. – С. 74 – 78.
234. Його. Життя і побут учителів та учнів Шаргородської бурси на початку ХІХ ст. // Хмельницькі краєзнавчі студії. – Хмельницький : Мельник А. А., 2015. – Вип. 5. – С. 164-168.

235. Маркова С. В. Освітньо-виховна система УСРР 20-х-30-х рр. XX ст. як чинник легітимізації правлячого режиму / С. В. Маркова, К. І. Алілуйко // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ. : Оіюм, 2011. – Т. 17. – С. 340-349.
236. Материалы для истории частного обучения и школ, подведомственных дирекции училищ Подольской губернии // ПЕВ. – 1882. – 18 мая(№20). – С. 247-250.
237. Материалы для истории частного обучения и школ, подведомственных дирекции училищ Подольской губернии // ПЕВ. – 1882. – 25 мая(№21). – С. 262-263.
238. Материалы по вопросу о введении всеобщего обучения в Подольской губернии / директор народ. уч-щ А. К. Сазонов. – Каменец-Подольск : Типолитограф. Л. Ландвигера, 1906. – 107 с.
239. Матеріали науково-краєзнавчої конференції “Мій рідний край – Дунаєвеччина”: [рукопис]. – Дунаївці : Відділ освіти Дунаєвеч. РДА, 2013. – 192 с.
240. Медведюк Г. Що нас хвилює // Ленінським шляхом. – 1984. – 19 січ. (№10).
241. Його. Конкурс “Учитель року” визначив переможців // Освіта Дунаєвеччини. – 1999. – Груд. (№2). – С. 2.
242. Його. Стали переможцями обласної виставки // Освіта Дунаєвеччини. – 2001. – Берез. (№3). – С. 1.
243. Мельник Є. М. Кам'янець-Подільська жіноча гімназія С. О. Славутинської (1901-1921) // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ. : Оіюм, 2003. – Т. 3. – С. 127-138.
244. Його. Вища початкова школа на Поділлі в добу Української революції (1917-1920) / Є. М. Мельник // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ. : Оіюм, 2006. – Т. 6. – С. 10-25.
245. Його. Українська школа і польський окупаційний режим на Поділлі : проблема виживання (1919-1920рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ. : Оіюм, 2006. – Т. 8. – С. 3-9.
246. Його. Кам'янець-Подільська учительська семінарія (1913-1920) // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ. : Оіюм, 2012. – Т. 19. – С. 88-95.
247. Його. Дунаєвечка приватна (державна) змішана гімназія у 1918-1920 рр. // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ. : Оіюм, 2013. – Т. 20. – С. 62-67.

248. Його. Становлення національної початкової і середньої школи в Україні в добу Української Центральної Ради(березень 1917-квітень 1918р.) // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ. : Оіюм, 2014. – Т. 21. – С. 93-101.
249. Мельник Л. М. Деякі факти з історії туристського руху на Дунаєвеччині // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Київ; Дунаївці; Кам'янець-Поділ. : Абетка-Нова, 2003. – Вип. 3. – С. 169-172.
250. Мельник Р. Знаменна подія // Ленінським шляхом. – 1979. – 18 жовт. (№124).
251. Миронович И. Праздник в церковной женской школе м. Тынной Ушицкого уезда // ПЕВ, ч. неофиц. – 1905. – 25 июня (№26). – С. 614-616.
252. Михайлюк Б. Початок дороги // Ленінським шляхом. – 1982. – 8 лип. (№81).
253. Михайлик А. О. Нестеровецька загальноосвітня школа I-III ст. : історична ретроспектива/ А. О. Михайлик, О. В. Чешневський // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ. : Оіюм, 2008. – Т. 12. – С. 168-175.
254. Михайлов П. Наш батьківський обов'язок // Ленінським шляхом. – 1984. – 1 берез. (№28).
255. Мизак Н. С. За тебе, свята Україно: Кам'янець-Подільська область у визвольній боротьбі ОУН, УПА/ Нестор Мизак, Василь Горбатюк. – Чернівці : Видавн. дім “Букрек”, 2006. – 352 с. :іл.
256. Мицько І. Промовляє рукописний збірник // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Київ; Дунаївці; Кам'янець-Поділ. : Абетка-Нова, 2013. – Вип. 3. – С. 179.
257. Місінкевич Л. Л. Реабілітація освітян Поділля в 1950-х роках // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ. : Оіюм, 2006. – Т. 7. – С. 70-80.
258. Його. Реабілітація жертв політичних репресій на Дунаєвеччині // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Дунаївці; Кам'янець-Поділ. :ПП “Медобори-2006”, 2008. – Вип. 4. – С. 322-339.
259. Мисюра Т. О селської школі в местечке Макове Каменецкого уезда / Тит Мисюра // ПЕВ, ч. неофиц. – 1863. – 1 марта (№5). – С. 206-209.
260. Молчановский Н. В. Очерк известий о Подольской земле до 1434 г. – Перевидання. – Біла Церква : Видавець Пшонківський О. В., 2017. – 266 с.

261. Монастирська М. Хлопець з Нестеровець // Ленінським шляхом. – 1982. – 17 черв. (№72).
262. Морозова Т. Володимир Красицький / Тамара Морозова // Хмельниччина: роки становлення та поступу (1937-1997) : матер. всеукр. наук. іст.-краєзн. конф. – Хмельницький : Доля, 1997. – С. 75-78.
263. Муравка Т. П. Коледж Подільського державного аграрно-технічного університету : іст. нарис/ Т. П. Муравка, В. В. Покалюк // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків : матер. IV міжнар. наук.-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 17-18 трав. 2012 р. – Кам'янець-Подільський : ПП “Медобори – 2006”, 2016. – С. 239-243.
264. Навчальні заклади Хмельниччини в 2015 році : стат. зб. / Головне статупр. у Хмельниц. обл. – Хмельницький, 2016. – 54 с.
265. Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині. 1941-1944: док. і матер. / [упоряд. : Вавринчук М. П., Завальнюк О. М., Слободянюк П. Я. та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2009. – 574 с.
266. Народна освіта : статзбірник облуправління народної освіти Хмельниц. обл. ради. – Хмельницький, 1991. – 162 с.
267. Нестеренко В. А. Польське населення Дунаєвецького району (20-30-ті роки ХХ ст.) // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Київ : Рідний край, 1997. – С. 88-90.
268. Німецька школа в Дунаївцях // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1943. – №2. – С. 4.
269. Ніжанківський С. І. Науковці – школі // Ленінським шляхом. – 1973. – 31 трав. (№64).
270. Його. Поздоровляємо з нагородами // Ленінським шляхом. – 1976. – 2 жовт. (№118).
271. Нілін В. Зростають краєзнавці // Ленінським шляхом. – 1987. – 25 берез. (№36).
272. Обозрение о. Председателем Подольского епархиального училищного совета кафедральным протоиереем М. Дороновичем некоторых церковно-приходских школ в Каменецком уезде // ПЕВ, ч. офиц. – 1887. – №42. – С. 945-956.
273. Огієнко І. І. Костянтин і Мефодій. Їх життя та діяльність : іст.-літ. монографія / проф. Іван Огієнко. – Вінніпег (Канада), 1970. – Ч. 1. – 324 с.
274. Його. Повстання азбуки і літературної мови в слов'ян / проф. д-р Іван Огієнко. – Вид. 2-ге. – Вінніпег, 1976. – 300с. : іл.

275. Оголошення // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1943. – 28 січ. (№8).
276. Оголошення // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1943. – 2 верес. (№68). – С. 4.
277. Олесницький И. А. Исторические сведения о Каменецком и Барском духовных училищах/ И. Олесницкий. – Каменец-Подольский : Типогр. Под. губ. правл., 1891. – 52 с.
278. Олійник М. П. Трансформаційні процеси на Поділлі в добу НЕПу (1921-1928 рр.): монографія/ Микола Олійник. – Хмельницький : “Поліграфіст-2”, 2015. – 480 с.
279. Олійник В. В. Становлення шкільної мережі у новоствореному Маківському районі в 1924-25 рр. / В. В. Олійник // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Київ; Дунаївці; Кам’янець-Поділ. : Абетка-Світ, 2003. – Вип. 3. – С. 230-232.
280. Її. Стан шкільної мережі на Дунаєвеччині (кінець ХІХ ст. – 1925) // Матеріали всеукр. наук.-краєзн. конф. “Хмельниччина в контексті історії України”, присвяченої 75-річчю утворення Хмельницької області. – Хмельницький : Мельник А. А., 2012. – С. 192-194.
281. Олійник Ю. В. Шкільна мережа Дунаєвеччини у 20-х роках // Дунаєвецький вісник. – 2002. – 2 лют. (№9 – 10).
282. Його. Дунаєвеччина в роки війни: хронологічний аспект (1941-1942) // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Київ; Дунаївці; Кам’янець-Поділ. : Абетка-Світ, 2003. – Вип. 3. – С. 151-155.
283. Його. Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі “Волинь-Поділля” (1941-1944 рр.)/ Олійник Ю. В., Завальнюк О. М. – Хмельницький : Поліграфіст-2, 2012. – 320 с.
284. Його. Становище вчителства Хмельниччини в роки нацистської окупації (1941-1944)/ Ю. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам’янець-Поділ. : Оіум, 2006. – Т. 8. – С. 149-156.
285. Його. Соціально-економічна характеристика Дунаєвеччини в 20-і роки ХХ ст. // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Дунаївці; Кам’янець-Поділ. :ПП “Медобори-2006”, 2008. – Вип. 4. – С. 57– 61.
286. Оліфер В. Школа імені Драгоманова/Володимир Оліфер // Дунаєвецький вісник. – 2005. – 23 серп. (№66-67).
287. Омелянчук Л. В. Олімпіада Пащенко в Дунаївцях // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. на-

- ук.-краєзн. пр. – Київ; Дунаївці; Кам'янець-Поділ. :К-ПДПУ, ІВВ, 2000. – Вип. 2. – С. 103-105.
288. Онищук О. Г. З історії освіти Маліівець/ Олександр Онищук. – 2008. – 23 жовт. (№81-82). – С. 6.
289. Його. У пам'яті людській живе і досі... // Дунаєвецький вісник. – 14 січ. (№2). – С. 4; 4 лют. (№5). – С. 8.
290. Онищук П. М. Життя і діяльність Скобелева М. С. / П. М. Онищук // Духовні витоки Поділля: творці історії краю. – Хмельницький : Поділля, 1994. – Ч. 1. – С. 181-182.
291. Опря І. А. Освіта дівчат з духовного стану у 60-і роки ХІХ ст. : модна тенденція чи необхідність? (на матеріалах Правобережної України)/ І. А. Опря, Б. О. Опря // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ. : Оіум, 2015. – Т. 22. – С. 68-76.
292. Освіта Дунаєвеччини на межі тисячоліть : [буклет]. – Дунаївці, 2004. – 8 с.
293. Освіта : стат. зб. / упр. освіти Хмельниц. ОДА; редкол. : М. Дарманський, В. Войтенко, В. Берека, Д. Куций. – Хмельниц., 1996. – 158 с.
294. Освіта : інформ.-аналіт. зб. / упр. освіти Хмельниц. ОДА; редкол.: В. Войтенко, О. Коханко, В. Берека, С. Бобровник. – Хмельниц., 2002. – 130 с.
295. Освіта : інформ.-аналіт. зб. / упр. освіти Хмельниц. ОДА; редкол. : С. Вознюк, Н. Жолобок, М. Соловей, А. Харчук, Л. Попович. – Хмельниц., 2006. – 184 с.
296. Освіта Хмельниччини : інформ.-аналіт. матер. / упр. освіти і науки Хмельниц. ОДА, уклад. : Блажівська В. М., Фіярська С. І., Попик О. Ф. – Хмельниц., 2014. – 188 с.
297. Основи будівництва вільної єдиної трудової соціалістичної школи на Україні // Вільна українська школа. – 1918/19. – №8-9. – С. 149 – 152.
298. Остапчук О. Відкриття Будинку сімейного типу // Дунаєвецький вісник. – 2017. – 20 лип. (№29). – С. 1, 6.
299. Отчет о состоянии церковно-приходских школ Подольской епархии за 1882 год // ПЕВ. – 1884. – №19. – С. 383-389.
300. Отчет о состоянии церковно-приходских школ Подольской епархии за 1882 год // ПЕВ. – 1884. – №20-21. – С. 413– 423.
301. Отчет о состоянии церковно-приходских школ Подольской епархии за 1882 год // ПЕВ. – 1884. – №19. – С. 383-389.
302. Отчет о состоянии церковно-приходских школ Подольской епархии за 1882 год // ПЕВ. – 1884. – №22. – С. 439-448.

303. Отчет о ревизии некоторых церковно-приходских школ Подольской епархии, произведенной от 3 по 12 февраля 1888 г. членом Епархиального училищного сонета С. Киржацким // ПЕВ, отд. неофиц. – 1888. – №23. – С. 567-607.
304. Отчет о ревизии некоторых церковно-приходских школ Подольской епархии, произведенной от 3 по 12 февраля 1888 г. членом Епархиального училищного сонета С. Киржацким // ПЕВ, отд. неофиц. – 1888. – №24. – С. 594-607.
305. Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии народных училищ Министерства народного просвещения за 1891 г. – Киев, 1892. – С. 40.
306. Основной закон про школу // Ленінським шляхом. – 1970. – 10 жовт. (№120).
307. Отчет о состоянии церковно-приходских школ Подольской епархии за 1882 год // ПЕВ. – 1884. – №22. – С. 439 – 448.
308. Отчет о состоянии церковно-приходских школ Подольской епархии за 1886-1887 учебный год // ПЕВ, отд. неофиц. – 1887. – №50. – С. 1175-1193.
309. Отчет Подольского епархиального училищного совета о состоянии церковно-приходских школ и школ грамоты Подольской епархии за 1891/92 уч. год // ПЕВ, ч. офиц. – 1893. – 6 февр. (№6). – С. 113-124.
310. Паламар П. В. Учитель з серцем Данко / П. В. Паламар // Тези доповідей республіканської наукової конференції “Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля”. – Дунаївці, 1993. – С. 97-99.
311. Палаш Р. Лютеранська освіта в Дунаївцях/ Руслан Палаш // Дунаєвецький вісник. – 2010. – 21 січ. (№3-4).
312. Памятная книжка Киевского учебного округа. Ч. 2: Подольская губерния / составил А. А. Луцкевич. – Киев: Типогр. С. В. Кульженко, 1889. – 143+XI с.
313. Парафіяльні школи // Енциклопедія українознавства/ гол. ред. проф. В. Кубійович. – Львів: НТШ, 1996. – Т. 5. – С. 1946-1947.
314. Пастошук Ю. Й. Замість ради відділу – колегія // Освіта Дунаєвеччини. – 1999. – Листоп. (№1). – С. 2.
315. Паштепа І. П. М. П. Шах – майстер знаній, заслужений // Освіта Дунаєвеччини. – 2000. – Жовт. (№7). – С. 1.
316. Педагогічні погляди Т. Г. Шевченка (1814-1861) [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: studopedia.org/10-59441.html.
317. Перепелюк О. Щоб дітям вчилось хороше // Ленінським шляхом. – 1981. – 13 серп. (№96).

318. Перерва В. С. Конфлікт церковного та міністерського шкільних відомств на Правобережній Україні XIX-початку XX ст. : подільський аспект // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2010. – С. 302-310.
319. Його. Учні церковнопарафіяльних шкіл Подільської єпархії XIX-початку XX ст. : спроба спектрального аналізу // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ. : ОІЮМ, 2011. – Т. 17. – С. 12-20.
320. Перші кроки навчального комбінату // Ленінським шляхом. – 1979. – 24 лют. (№24).
321. Писемність та освіта Київської Русі. – Режим доступу: osvita.ua/vuz/reports/ culture/ 30370.
322. Побережний С. Старший матрос Людмила Дудик // Ленінським шляхом. – 1972. – 29 лип. (№91).
323. Повідомлення пана Генерального комісара у Брест – Литовському від 14 листопада 1941 р. // Дунаєвецькі вісті. – 1941. – №17. – С. 4.
324. Повесть минулих літ: літопис/ переказ Віктора Близнеця. – Київ : Веселка, 1982. – 226 с.
325. Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941-1945): зб. док. і матер. / [упрядн: В. Г. Абрамова, Г. В. Вітряна, І. В. Гарнага та ін.]. – Львів : Каменяр, 1969. – 416 с.
326. Подолия: ист. описание / издано П. Н. Батюшковим. – Санкт-Петербург : Типогр. т-ва “Общественная польза”, 1891. – XXXI+264+98 с.
327. Подольские епархиальные ведомости: отд. офиц. – 1867. – 1 марта(№5). – С. 55.
328. Подольские епархиальные ведомости: отд. офиц. – 1886. – 5 июля(№27). – С. 432-433.
329. Поліщук Ф. П. Інформація про освітню галузь Дунаєвецького району за 1991-2013 рр. – Дунаївці, 2014. – 7с.
330. Посвістак О. А. Культурно-освітня інтелігенція Дунаєвеччини в 1930-х рр. : проблема посилення політичного тиску та репресій // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Дунаївці; Кам'янець-Поділ. : ПП “Медобори-2006”, 2008. – Вип. 4. – С. 306-310.
331. Її. Освітяни Поділля в 1932-1933 рр. : ставлення до політики голодомору // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ. : Оіюм, 2009. – Т. 14. – С. 402– 409.

332. Постанова Верховної Ради України “Про введення в дію Закону України “Про державний бюджет України на 1996 рік” // Голос України. – 1996. – 6 квіт. (№65). – С. 3.
333. Правила о церковно-приходских школах // ПЕВ, отд. офиц. – 1884. – 4 авг. (№31). – С. 411-419.
334. Привілейований клас (до Міжнародного дня захисту дітей) // Ленінським шляхом. – 1984. – 31 трав. (№65).
335. Пристайко В. І. Справа “Спілки визволення України”: невідомі док. і факти : наук.-док. вид. / В. І. Пристайко, Ю. І. Шаповал. – Київ : Інтел, 1995. – 448 с.
336. Приходи и церкви Подольской губернии / под ред. Евфимия Сецинского. – Біла Церква : О. Пшонківський, 2009. – XII+996 с. – 9-ий вип. Трудов.
337. Причишин-Кліновський С. Нарис до історії подільських духовних шкіл кінця XVIII-початку XIX ст. / протоієрей Сергій Причишин-Кліновський // Матеріали I міжнародної наук. іст.-краєзн. конф. “Місто Хмельницький в контексті історії України”. – Хмельницький : Мельник А. А., 2016. – С. 163-165.
338. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу (прийнята XXII з’їздом КПРС). – Київ : Держполітвидав УРСР, 1961. – 124 с.
339. Проект Єдиної школи в Україні. Кн. 1: Основна школа. – Кам’янець-Поділ. : Дністер, 1919. – 172 с.
340. Проект комплексної програми перебудови народної освіти в Дунаєвцькому районі // Ленінським шляхом. – 1988. – 11 серп. (№96).
341. Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923) Кам’янець-Поділ. міське тов-во “Просвіта”; уряд. : М. Мошак, В. Лозовий. – Кам’янець-Поділ., 1996. – 110 с. : іл.
342. Проскуракова А. І. “Молодий педагог” продовжує роботу // Ленінським шляхом. – 1982. – 3 квіт. (№39).
343. Прокопчук В. С. Сільський історичний (в Макові відкрився музей) // Ленінським шляхом. – 1970. – 14 листоп. (№135).
344. Його. У Маківській десятирічці // Ленінським шляхом. – 1971. – 2 жовт. (№118).
345. Його. Минуло школі 50 // Ленінським шляхом. – 1972. – 30 верес. (№118).
346. Його. Освіта на Дунаєвеччині в період до 1917 року // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Київ : Рідний край, 1997. – С. 157-163.
347. Його. Школа директором стоїть / В. Прокопчук // Педагогічний вісник. – 1997. – №2. – С. 18.

348. Його. Лисець : іст.-краєзн. нарис / Прокопчук В. С., Телячий Ю. В. – Київ : Рідний край, 1998. – 96 с. : іл.
349. Його. Два села – одна доля / В. С. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2001. – 272 с. : іл.
350. Його. Дошкільна освіта Дунаєвеччини: стан, проблеми, перспективи // Дошкільна освіта в регіоні: проблеми, пошуки, досвід : зб. теор.-практ. статей. – Хмельницький, 2001. – С. 72-74.
351. Його. Перехід на новий зміст, структуру, 12-річний термін навчання – магістральний напрям освітянської реформи // Освіта Дунаєвеччини. – 2002. – Квіт. (№3). – С. 1.
352. Його Підсумки комплексної перевірки району в галузі освіти // Освіта Дунаєвеччини. – 2003. – Берез. (№3). – С. 1.
353. Його. Рішення Всеукраїнського з'їзду педпрацівників втілюємо в життя/ Віктор Прокопчук // Педагогічний вісник. – 2003. – №2(17). – С. 21-22.
354. Його. Голова Дунаєвечкої “Просвіти” в 1918-1919 рр. // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Київ : Рідний край, 2003. – Вип. 3. – С. 264-267.
355. Його. Учнівська науково-дослідницька робота: написання і захист : метод. рекомендації. – Хмельницький А. А., 2006. – 48 с.
356. Його. Уроки В. М. Шайноги/ В. С. Прокопчук // Видатні поста-ті міста Хмельницького : матер. 2-ої наук.-практ конф. “Місто Хмельницький в контексті історії України”, 19 вересня 2007 р. – Хмельницький : Сисин О. В., 2007. – С. 217-219.
357. Його. Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років ХХ–початку ХХІ ст. : монографія. – Кам'янець-Поділ. : Оіюм, 2009. – 600 с.
358. Його. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність : моно-графія. – 2-ге вид., доповн. – Кам'янець-Поділ. : Зволейко Д. Г., 2014. – 312 с.
359. Його. Я спасення шукав для народу (Мелетій Смотрицький в долі України)/ Прокопчук В. С., Прокопчук Т. К. ; наук. ред. О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Поділ. : Мошак М. І., 2008. – 64 с.
360. Його. Написання історії Антонінського району в роки фашист-ської окупації/ В. С. Прокопчук, Ю. В. Телячий // Антонінський край в просторі і часі : у 2-х т. – Житомир, 2008. – Т. 1. – С. 188-193.
361. Його. Дунаєвеччина: край і люди / Віктор Прокопчук. – Дунаївці; Кам'янець-Поділ. : Зволейко Д. Г., 2013. – 352 с. : іл.
362. Його. В. А. Сочинський – видатний діяч Подільської “Просвіти” // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків

- історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Дунаївці; Кам'янець-Поділ. : Зволейко Д. Г., 2013. – С. 215-221.
363. Його. Добре слово про краєзнавця і педагога Григорія Даниловича Гавінчука // Наукові записки Центру мархоцькознавства/ уряд. В. А. Захар'єв. – Хмельницький : ФОР Цюпак А. А., 2016. – Т. 8. – С. 211– 225.
364. Його. Освітній поступ Хмельниччини / В. Прокопчук // Енциклопедія освіти Хмельниччини. – Хмельницький : Мельник А. А., 2017. – С. 10-31.
365. Його. Освіта Дунаєвеччини на етапі утвердження радянської влади (1920-1930) // Матеріали наукової іст.-краєзн. конф. з міжнар. участю “Хмельниччина: історія та сучасність”. – Хмельницький : Стрихар А. М., 2017. – С. 196-206.
366. Прокопчук Т. К. ОУН – УПА на Дунаєвеччині: хроніка, факти // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Дунаївці; Кам'янець-Поділ. : ПП “Медобори-2006”, 2008. – Вип. 4. – С. 398– 408.
367. П'ята трудова чверть // Ленінським шляхом. – 1991. – 13 лип. (№82-83).
368. Ратушняк Н. М. Іван Семенович Кордонський – керманіч освіти Новоушицького району // Збірник наукових праць “Післядипломна педагогічна освіта та методична служба на Хмельниччині”: історія поступу (до 75-річчя Хмельницького ОІППО). – Хмельницький : Мельник А. А., 2014. – С. 239-242.
369. Реабілітовані історією : у 2 т. : Хмельницька обл. / упорядн. : Л. Л. Місінкевич, Р. Ю. Подкур. – Хмельниц. : Мельник А. А., 2009. – Кн. 2. – 1182 с. : іл.
370. Рекрут В. П. Іполит Зборовський (1875-1937). На перехресті двох епох. – Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2014. – 768 с.
371. Рибак І. В. Німецька колонія в Дунаївцях // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Київ : Рідний край, 1997. – С. 48-49.
372. Його. Дунаєвеччина в “Матеріалах до опису округ УРСР” // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Дунаївці; Кам'янець-Поділ. : ПП “Медобори-2006”, 2008. – Вип. 4. – С. 301-306.
373. Рилова А. І. Переможці конкурсу “Вчитель року – 2001” визначились // Освіта Дунаєвеччини. – 2000. – Груд. (№9). – С. 1.
374. Рішення колегії при Представникові Президента України в Дунаєвечському районі // Дунаєвечський вісник. – 1993. – 16 лют. (№12-13).

-
375. Рішення районної конференції працівників освіти від 21 серпня 2001 року // Освіта Дунаєвеччини. – 2001. – Верес. (№6). – С. 1-2.
376. Рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 29 травня 2003 року “Про стан управління процесом розвитку освіти в Хмельницькій області” // Педагогічний вісник. – 2003. – №2. – С. 6-8.
377. Розовик Д. Становлення національної вищої освіти і науково-дослідної праці в Україні / Дмитро Розовик // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. – Київ : Унісерв, 2001. – Вип. 8. – С. 55-58.
378. Розпорядження Дунаєвцького окружного комісара від 18 лютого 1942 року про відкриття шкіл // Урядові Дунаєвцькі вісті. – 1942. – №15. – С. 1.
379. Романець Л. М. Організація та зміст навчально-виховної роботи в загальноосвітніх школах повоєнної України // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2015. – Т. 22. – С. 118-125.
380. Романчишена Н. Роздуми про 12-бальну систему оцінювання // Освіта Дунаєвеччини. – 2002. – Лют. (№2). – С. 4.
381. Рябуха М. Нарада працівників дошкільних закладів // Ленінським шляхом. – 1974. – 12 верес. (№108).
382. Сабаш Н. Спасибі слідопитам // Ленінським шляхом. – 1984. – 24 лип. (№88).
383. Саврацька Н. Відкриття кімнати-музею поета рідного краю А. М. Коляновського // Освіта Дунаєвеччини. – 2004. – Квіт. (№4). – С. 3.
384. Садовський О. Освіту – на якісно вищий рівень // Ленінським шляхом. – 1984. – 21 січ. (№11).
385. Село. – 1918. – 22 листоп. (№46-47).
386. Семенчук Л. Г. Німецька колонія в історії Дунаєвць // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Київ; Дунаївці; Кам’янець-Поділ. : К-ПДПУ, ІВВ, 2000. – Вип. 2. – С. 93-99.
387. Її. Історія моєї школи /Л. Г. Семенчук // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Київ; Дунаївці; Кам’янець-Поділ. : Абетка-Нова, 2003. – Вип. 2. – С. 38-45.
388. Сесак І. В. Освіта на Поділлі / Сесак І. В., Мітін Г. Д. : у 2-х ч. – Кам’янець-Поділ. : КПДП, 1996. – Ч. 1: Початкові школи Поділля в другій половині ХІХ– на початку ХХ ст. – 152 с.

389. Його. Освіта на Поділлі/ Сесак І. В. : у 2-х ч. – Кам'янець-Поділ. : Абетка, 1999. – Ч. 2. : Середні навчальні заклади Поділля в другій половині ХІХ– на початку ХХ ст. – 184 с.
390. Його. Школи грамоти Поділля в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Матеріали ІХ– ої Подільської іст. – краєзн. конф. – Кам'янець-Поділ., 1995. – С. 227-229.
391. Його. З історії початкових лютеранських шкіл на Поділлі(друга половина ХІХ ст. – початок ХХ ст.)/ І. В. Сесак, Г. Д. Мітін // Academia на пошану професора Леоніда Антоновича Коваленка(до 90-річчя від дня народження). – Кам'янець-Поділ., 1997. – Кн. 2: Гуманітарно-суспільні дослідження. – С. 171-172.
392. Його. З історії єврейських початкових шкіл на Поділлі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / І. В. Сесак // Academia на пошану професора Леоніда Антоновича Коваленка(до 90-річчя від дня народження). – Кам'янець-Поділ., 1997. – Кн. 2: Гуманітарно-суспільні дослідження. – С. 173-175.
393. Його. Учні-католики середніх начальних закладів Поділля в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Поляки на Поділлі: погляд крізь віки : зб. наук. пр. за матер. міжнар. наук. конф. – Хмельницький : Поділля, 1999. – С. 254-260.
394. Його. Педагогічні навчальні заклади Поділля на початку ХХ ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ. : Оіум, 2004. – Т. 4. – С. 313-319.
395. Його. Освітні заклади Поділля в другій третині ХІХ ст. / І. В. Сесак // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ. : Оіум, 2009. – Т. 14. – С. 40-52.
396. Його. Педагогічні курси на Поділлі (1903-1916 рр.)/ І. В. Сесак // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ. : Оіум, 2010. – Т. 15. – С. 32-39.
397. Його. Учительські семінарії Правобережної України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.// Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ. : Оіум, 2015. – Т. 22. – С. 77-89.
398. Сірополко С. О. Історія освіти в Україні / Ст. Сірополко. – Київ : Наук. думка, 2001. – 912 с.
399. Сецинский Е. И. Город Каменец-Подольский: ист. описание/Е. Сецинский. – Киев : Типогр. С. В. Кульженко, 1895. – 248 с. : ил.
400. Съезд церковно-школьных деятелей в г. Каменце-Подольске // ПЕВ, ч. неофиц. – 1905. – 5 февр. (№6). – С. 106-111.

-
401. Сила – в єдності знань, переконань, готовності до праці (з районної конференції вчителів) // Ленінським шляхом. – 1978. – 29 серп. (№103).
402. Система освіти в Україні під Російською імперією. – Режим доступу: www.info-lidrary.com/ua/books-text-534.html.
403. Сіцінський Є. Й. Смотрицький замок / передмова та упорядк. А. М. Трембіцького. – Хмельницький, 2003. – 22 с.
404. Скрипник В. П. Спортивній школі – 35 // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Київ : Рідний край, 1997. – С. 169-171.
405. Сливка П. Г. Освіта на Поділлі в 20-х – 30-х роках ХІХ ст. / П. Г. Сливка, В. В. Сіркзіюк // Матеріали ІХ Подільської іст.-краєзн. конф. – Кам'янець-Поділ., 1995. – С. 190-196.
406. Слободянюк П. Я. Педагоги Хмельниччини – жертви сталінських репресій/ Слободянюк П. Я., Телячий Ю. В., Чемерис Ю. С. : ПП “Прометей”, 2005. – Ч. 1. – 288 с. : іл.
407. Собчинська М. М. Розвиток початкової освіти на Поділлі (1917-1920) // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ. : Оіюм, 1998. – Т. 1. – С. 119-126.
408. Її. Реформа школи в Українській Народній Республіці // Наукові праці історичного факультету. – Кам'янець-Поділ. : Апостроф, 1995. – Т. 1. – С. 143-158.
409. Снагощенко В. В. Майдан Марко Степанович – Герой Радянського Союзу // Герої – освітяни і науковці України / [упоряд. : О. А. Сай та ін.]. – Київ : Генеза, 2005. – С. 22-23.
410. Солоцька О. А. Роль Мархоцьких в історії Сиворіг // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Київ; Дунаївці; Кам'янець-Подільський : К-ПДПУ, ІВВ, 2000. – Вип. 2. – С. 99-100.
411. Список школ церковно-приходских и грамоты, коим назначено постоянное пособие из казенных сумм в 1903 г. // ПЕВ, ч. офиц. – 1903. – 19 апр. (16). – С. 175-190.
412. Сталінська молодь : газета Кам'янець-Поділ. ОК та МК ЛКСМУ. – 1938. – 8 квіт. (№4).
413. Старенький І. О. Розвиток освіти на Дунаєвеччині в 70-х рр. ХХ ст. / І. О. Старенький, Н. В. Крик // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський : Зволейко Д. Г., 2013. – Вип. 5. – С. 379-386.

414. Статистический отчет Подольского Епархиального училищного сонета о церковных школах за 1903 гражданский год // ПЕВ, ч. неофиц. – 1904. – 17 июля(№29).
415. Стасюк І. А. Теофіпольщина. Сторінки історії міст і сіл І. А. Стасюк. – Львів : Каменяр, 1993. – 368 с. : іл.
416. Статкевич М. М. Три десятиліття Дунаєвецької музичної школи // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : матер. наук. краєзн. конф. – Київ : Рідний край, 1997. – С. 171-172.
417. Степанов В. В добру путь “Молодий педагог” // Ленінським шляхом. – 1982. – 16 лют. (№20).
418. Столетний юбилей Подольской духовной семинарии. 1798-1898 гг. – Каменец-Подольск : Типогр. С. И. Киржацкого, 1899. – 156 с. : ил.
419. Суровий А. Ф. 3 історії Кам’янець-Подільського інституту соціального виховання(1930-1933 рр.)// Суровий А. Ф., Петляк Ф. А. // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам’янець-Поділ. : Оіюм, 1998. – Т. 1. – С. 40-50.
420. Його. Загальноосвітня школа на Поділлі в 1920-і роки // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам’янець-Поділ. : Оіюм, 1998. – Т. 1. – С. 127-136.
421. Його. Ліквідація неписьменності на Поділлі в 1920-х роках / А. Ф. Суровий // Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка: іст. науки. – Кам’янець-Поділ. : Аксіома, 2011. – Т. 21. – С. 436-448.
422. Сутковецький В. Усім селом постарались // Ленінським шляхом. – 1982. – 15 квіт. (№45).
423. Тадеуш Чацький. – Режим доступу: [ru/ Wikipedia/ org/wiki / Чацький Тадеуш](http://ru/Wikipedia/org/wiki/Чацький_Тадеуш).
424. Тарнорудський Б. Колгосп і школа // Ленінським шляхом. – 1970. – 5 листоп. (№131).
425. Його. За сплав знань, переконань і діла // Ленінським шляхом. – 1976. – 31 серп. (№104).
426. Його. Ростити громадянина – патріота (з районної конференції вчителів) // Ленінським шляхом. – 1983. – 30 серп. (№103).
427. Телячий Ю. В. Центральна Рада та українське шкільництво (березень 1917-квітень 1918 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Київ; Дунаївці; Кам’янець-Поділ. : Оіюм, 1998. – Т. 1. – С. 110-119.
428. Його. 3 історії освіти в с. Лисець (XIX-XX ст.) // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб.

- наук.-краєзн. пр. – Київ; Дунаївці; Кам'янець-Подільський : К-ПДПУ, ІВВ, 2000. – Вип. 2. – С. 138-140.
429. Його. Освітнє життя м. Кам'янця-Подільського за часів Директорії УНР: з хроніки подій(червень-листопад 1919 р.) // Матеріали Х- ої Подільської іст. – краєзн. конф. – Кам'янець-Поділ., 2000. – С. 384-388.
430. Тернавське гроно : твори учителів та учнів Дунаєвеччини / уряд. В. С. Прокопчук. – Хмельницький : РВВ, 1993. – 90 с.
431. Тернавське гроно : твори учителів та учнів Дунаєвеччини/ уряд. В. С. Прокопчук, Н. І. Барахтенко. – Дунаївці, 2001. – Вип. 2. – 70 с.
432. Тільки за п'ятирічку (цифри і факти) // Ленінським шляхом. – 1980. – 16 серп. (№15).
433. Тондїй Д. Туристський похід юних краєзнавців // Ленінським шляхом. – 1981. – 5 лют. (№99).
434. Тригубенко В. Іван Стешенко – перший міністр освіти України // Педагогічна газета. – 1998. – Черв. (№6).
435. Троицкий П. Н. Учреждение в Подолии православной епархии под названием Брацлавской и Подольской и назначение первым епископом пресвященного Иоанникия 1795 г. // ПЕВ, отд. неофиц. – 1873. – 1 марта(№5). – С. 175-193.
436. Трубочанінов С. В. Відомий географ – уродженець Поділля Каленик Геренчук // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2015. – Т. 22. – С. 431-436.
437. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета/ под ред. Н. Яворовского, Е. Сецинского. – Каменец-Подольск : Типогр. Под. губ. правл., 1893. – Вып. 6. – XII+560+76 с.
438. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета/ под ред. Н. Яворовского. – Каменец-Подольск : Типогр. Под. губ. правл., 1895. – Вып. 7. – XXII, 611 с.
439. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета/ под ред. Н. Яворовского, Е. Сецинского. – Каменец-Подольск : Типогр. Под. губ. правл., 1897. – Вып. 8. – 753 с. : 15 фото.
440. Труды Подольского церковного историко-археологического общества / под ред. Е. Сецинского, Н. Яворовского. – Каменец-Подольск : Типогр. Св. – Троицкого братства, 1911. – Вып. 11. – VI+418+105 с.
441. Українська мова в школах – обов'язкова // Селянська громада. – 1919. – 27 лип. (Чис. 6). – С. 7.

442. Українська радянська енциклопедія. – Київ : Гол. ред. УРЕ, 1984. – Т. 11, кн. 2: Украдянська Радянська Соціалістична Республіка. – С. 326-338.
443. У медшколі почалося навчання // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – №30. – С. 4.
444. У навчанні і праці гартувати юнь // Ленінським шляхом. – 1982. – 12 січ. (№5).
445. У пісні нашій краса і доля (йде третє республіканське свято народної творчості) // Ленінським шляхом. – 1988. – 5 лип. (№80).
446. Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – №26. – С. 4.
447. Урядовий кур'єр. – 2012. – 28 верес. (№176).
448. Фамулевич Г. Шкільний бібліотекар // Ленінським шляхом. – 1976. – 17 квіт. (№46).
449. Філінюк А. Г. Школи в ХІХ– на початку ХХ століття в Дунаївцях // Тези доповідей республіканської наукової конференції “Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля”. – Дунаївці, 1993. – С. 109-110.
450. Його. Освіта Поділля на рубежі ХVІІІ-ХІХ ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ. : Оіюм, 1998. – Т. 1. – С. 70-79.
451. Його. Боротьба поляків за впливи на Поділлі в 1793-1830 роках // Поляки на Поділлі: погляд крізь віки : зб. наук. пр. за матер. між-нар. наук. конф. – Хмельницький : Поділля, 1999. – С. 142-151.
452. Його. В. М. Шайнога – авторитетний педагог і організатор // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ. : Оіюм, 2004. – Т. 4. – С. 360-368.
453. Його. Етнонаціональні зміни в системі освіти Правобережної України наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ. : Оіюм, 2015. – Т. 22. – С. 40 – 58.
454. Халайцян В. П. Видатний педагог Микола Дарманський / В. П. Халайцян // Видатні постаті міста Хмельницького : матер. 2-ої наук.-практ. конф. “Місто Хмельницький в контексті історії України, 19 верес. 2007 р. ”. – Хмельниц. : Сисин О. В., 2007. – С. 269 – 273.
455. Хитряк П. І. Я про це сам напишу, Павле... // Подільські вісті. – 1993. – 8 квіт. (№42).
456. Хоптяр А. С. Боротьба з неписьменністю на Поділлі // VII Подільська іст.-краєзн. конф. : тези доп. – Кам'янець-Поділ., 1987. – Секція іст. рад. періоду. – С. 60-61.

457. Його. Ліквідація неписьменності // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ. : Оіюм, 1998. – Т. 1. – С. 144-150.
458. Хоптяр Ю. А. Запровадження загальної початкової освіти та розширення мережі шкільних навчальних закладів м. Кам'янця-Подільського (1907-1914 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ. : Оіюм, 1998. – Т. 1. – С. 106-109.
459. Його. Стан освіти на Поділлі в період нацистської окупації (на матеріалах Дунаєвцького району) / Ю. А. Хоптяр, А. Ю. Хоптяр // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Київ; Дунаївці; Кам'янець-Поділ. : Зволейко Д. Г., 2013. – Вип. 5. – С. 296-301.
460. Церковно-приходские школы в России до настоящего года // ПЕВ, отд. офиц. – 1887. – 20 июня (№25). – С. 585-593.
461. Церковно-шкільна хроніка // ПЕВ, ч. неофиц. – 1898. – 26 сент. (№39). – С. 1059 – 1062.
462. Чаплигіна Є. Бібліотека – активний помічник навчання // Ленінським шляхом. – 1972. – 23 листоп. (№140).
463. Чекістське досьє окупованої України : зб. док. : У 3-х т. / упроряд. : Р. М. Круцик, С. А. Жовтий. – Київ : Вид-во “Преса України”, 2015. – 992 с.
464. Черезвичайка працює // Селянська громада. – 1919. – 27 лип. (Чис. 6). – С. 8.
465. Чернявский А. О Дунаевецкой поселенческой школе в м. Дунаевцах Ушицкого уезда // ПЕВ, ч. неофиц. – 1863. – 15 апр. (№8). – С. 324-327.
466. Шаповал Ю. І. Україна як об'єкт політичного терору (20-ті початок 50-х рр.). – 1998. – №2. – С. 6-8.
467. Швець О. В. Історія Голозубінецького зооветтехнікуму / О. В. Швець // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Київ; Дунаївці; Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2003. – Вип. 3. С. 253-256.
468. Шепета П. В. Сіячі добра і знань // Ленінським шляхом. – 1979. – 6 жовт. (№119).
469. Шинкар В. Щедрий ужинок “Чайки” // Ленінським шляхом. – 1978. – 30 верес. (№117).
470. Шинкарчук В. Ф. Дунаєвцьке медичне училище / В. Ф. Шинкарчук, В. Б. Оліфер // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Київ; Дунаївці; Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2003. – Вип. 3. С. 257 – 258.

471. Широкі обрії освітян // Ленінським шляхом. – 1971. – 2 верес. (№105).
472. Шкварелюк І. Плекаємо обдаровану дитину // Дунаєвецький вісник. – 2010. – 16 груд. (№ 99-100).
473. Школа дивиться в завтра // Ленінським шляхом. – 1984. – 1 верес. (№105).
474. Шнайдерман С. Велике єднання мистецтва і праці // Ленінським шляхом. – 1971. – 3 черв. (№66).
475. Шушара Т. В. Історико-педагогічний аналіз діяльності освітніх округів в Україні. – Режим доступу: [science-andeducation.pdpu/edu/ua/yormals/2010/nij-4-5-2010/pedagogika/shush/utm](http://science-andeducation.pdpu.edu/ua/yormals/2010/nij-4-5-2010/pedagogika/shush/utm)
476. Щегельська Л. А. З історії становлення і розвитку мережі дошкільних установ Дунаєвеччини (20-і роки) // Тези доповідей республіканської конференції “Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля”. – Дунаївці, 1993. – С. 111-113.
477. Щербюк Ю. Шкільна оранжерея // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Київ; Дунаївці; Кам’янець- Поділ. : Абетка-Світ, 2003. – Вип. 3. – С. 234-236.
478. Щур Л. О. Культура Поділля в другій половині XIX – на початку XX ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам’янець-Поділ. : Оіюм, 1998. – Т. 1. – С. 90-96.
479. Його. Євреї та навчальні заклади Поділля в другій половині XIX – на початку XX ст. // Л. О. Щур // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам’янець-Поділ. : Оіюм, 2007. – Т. 10. – С. 255-263.
480. Яворовский Н. И. История гражданской и церковной жизни Подолии/ Н. Яворовский. – Каменец-Подольск : Типогр. Св.-Троицкого братства, 1912. – 88 с.
481. Яворська Г. І. Працюючій молоді – середню освіту // Ленінським шляхом. – 1972. – 14 листоп. (№136).
482. Її. Працюючій молоді – середню освіту // Ленінським шляхом. – 1978. – 25 квіт. (№49).
483. Яременко П. К. Мелетій Смотрицький. Життя і творчість. – Київ : Наук. думка, 1986. – 160 с.
484. Яскравий світ учнівства // Освіта Дунаєвеччини. – 2003. – Квіт. (№4). – С. 1-3.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК №1

ДАНИ ПРО КІЛЬКІСТЬ УЧНІВ У ДУНАЄВЕЦЬКОМУ ЛЮТЕРАНЬКОМУ УЧИЛИЩІ (1832-1918)

Рік	Учнів	Хлопчиків	Дівчат
1845	60		
1846	82	38	44
1850	100		
1853	64	36	28
1855	120		
1856-1860	140-180		
1864	159	84	75
1866	157	91	66
1869	156	85	71

(Материалы для истории частного обучения и школ, подведомственных дирекции училищ Подольской губернии // Подольские епархиальные ведомости. – 1882. – 22 мая (№20). – С. 47-250; Дані за 1845 і 1846 рр. стосуються двох училищ – у Дунаївцях Ушицького і Кам'янці Ольгопільського повітів)

ДОДАТОК №2**ИЗ “ПРАВИЛ О ЦЕРКОВНО-ПРИХОДСЬКИХ ШКОЛАХ”,
УТВЕРЖДЕННЫХ ИМПЕРАТОРОМ 13 ИЮНЯ 1884 Г.**

1. Церковно-приходскими школами именуются начальные училища, открываемые православным духовенством. Школы сии имеют целью утверждать в народе православное учение веры и нравственности христианской и сообщать первоначальные полезные знания.

2. ЦПШ (тут і далі – скорочення мое. – В. П.) открываются приходскими священниками или, с их согласия, другими членами причтов, на местные средства прихода, без пособий или с пособием от сельских и городских обществ, приходских попечительств и братств, земских и других общественных и частных учреждений и лиц, епархиального и высшего духовного начальства, а ровно и казны.

3. Об открытии ЦПШ приходские священники доносят через Благочинных Епархиальному Архиерею, испрашивая его благословения и утверждения.

5. ЦПШ могут быть одноклассные с двухлетним и двухклассные с четырехлетним курсом. В них преподаются: 1) Закон Божий... 2) Церковное пение; 3) Чтение церковной и гражданской печати и письмо; 4) Начальные арифметические сведения. В школах двухклассных преподаются сверх сего начальные сведения из истории церкви и государства.

6. Ведению и наблюдению духовного начальства подлежат и открываемые по деревням и поселкам, входящим в состав прихода, домашние крестьянские школы грамотности.

7. По мере надобности и средств дозволяется открывать, с разрешения Епархиального Архиерея, при ЦПШ: а) дополнительные классы по предметам, преподаваемым в одноклассных и двухклассных школах; б) ежедневные уроки для взрослых; в) особые ремесленные отделения и рукодельные классы и г) воскресные школы для лиц, не имеющих возможности пользоваться ученьем ежедневно.

9. Приходские школы нераздельно с церковью должны внушать детям любовь к церкви и богослужению, дабы посещение церкви и

участие в богослужении сделалось привычкой и потребностью сердца учащихся. В воскресные и праздничные дни учащиеся должны присутствовать при богослужении, а способные, по надлежащей подготовке, должны участвовать в церковном чтении и пении. Ежедневно учебные занятия начинаются и оканчиваются молитвою.

10. Обучение в ЦПШ производят местные священники или другие, по согласованию, члены причта, а равно особо назначаемые для того, с утверждения Епархиального Архиерея, учителя и учительницы, под наблюдением священника.

14. Испытания оканчивающих курс учеников ЦПШ для получения свидетельств, дающих права на льготы IV разряда по отбыванию воинской повинности, производятся на основании общих установленных для начальных училищ правил.

15. Лицо, учредившее ЦПШ на собственные средства, может быть утверждено Епархиальным Архиереем в звании попечителя сей школы.

16. Лица, обнаружившие особую ревность о распространении народного образования в духе православной церкви, утверждаются Святейшим Синодом в звании почетных попечителей ЦПШ одного или нескольких благочиннических округов.

19. Непосредственное заведование ЦПШ возлагается на приходских священников, или же на те лица, кои, в исключительных случаях, будут назначены для сего Епархиальным Архиереем...

20. К обязанностям Епархиального Архиерея относятся: а) утверждение в должности и увольнение законоучителей, учителей и учительниц ЦПШ; б) поощрение наиболее ревностных священников и учителей; в) посещение школ при обозрении епархии; г) представление Святейшему Синоду ежегодно отчета о состоянии ЦПШ епархии.

21. Для ближайшего руководства ЦПШ Епархиальные Архиереи назначают, по личному выбору, из наиболее способных и благонадежных священников, наблюдателей, обязанных ежегодно представлять Преосвященным отчет о числе и состоянии школ вверенного их руководству училищного округа...

22. Для обсуждения вопросов по ЦПШ в каждой епархии учреждается Епархиальный Училищный Совет. Председатель и

члены Совета избираются Епархиальным Архиереем из духовных и светских лиц преданных делу народного образования и близко знакомых с бытом и духовными потребностями населения. К заседаниям сего Совета приглашается на правах члена местный Директор народных училищ. Училищный Совет рассматривает отчеты священников-наблюдателей и представляет Епархиальному Архиерею свои соображения о мерах, кои могут способствовать распространению в народе просвещения в духе православной церкви...

23. Высшее управление всеми ЦПШ и распоряжение отпускаемыми на их содержание суммами принадлежит Святейшему Синоду, который, в развитие настоящих правил, имеет издавать особые постановления.

Подлинные правила подписали:

Исидор, Митрополит Новгородский и Санкт-Петербургский; Савва, Архиепископ Тверский и Кашинский; Ионафан, Архиепископ Ярославский и Ростовский. Скрепил: Обер – Секретарь Алексей Полонский.

(Подольские епархиальные ведомости,
часть. офиц. – 1884. – 4 авг. (№31). – С. 411-416)

ДОДАТОК №3

РОЗВИТОК ЦЕРКОВНО-ШКІЛЬНОЇ ОСВИТИ В ПОДІЛЬСЬКІЙ ЄПАРХІЇ ПІСЛЯ РЕФОРМИ 1884 Р.

Навч. рік	ЦПШ	Учнів	ШГ	Учнів	Усіх шкіл	Учнів
1884-1885	854	20026	-	-	854	20026
1885-1886	876	23871	76	1525	952	25396
1886-1887	524	16850	435	10503	959	27353
1887-1888	513	17967	493	12826	1006	30793
1888-1889	549	20936	499	14521	1048	35457
1889-1890	657	27177	463	12357	1120	39534
1890-1891	460	21635	728	24085	1188	45720
1891-1892	526	25117	726	25039	1252	50156
1892-1893	572	30076	734	27824	1306	57900
1893-1894	602	28691	732	25561	1334	54252

(Подольские епархиальные ведомости, часть офиц. – 1894. – 9 июля(№28))

ДОДАТОК №4

ВІДОМОСТІ ПРО ЧАС ЗАСНУВАННЯ ШКІЛ НА ДУНАЄВЕЧИНІ

Населений пункт	Тип навчального закладу	Рік заснування	Джерело
Антонівка	Церковно-параф. школа	1892	5, с. 165
Балин	ЦПШ	1867	3, с. 145
	Однокл. нар. уч. МНО	1882	6, с. 12
Блищанівка	Однокл. нар. уч. МНО	1882	6, с. 24
Варварівка	Школа грамоти	1892	8, с. 788
Великий Жванчик	ЦПШ	1860	2, с. 466
	Двокласне училище	1896	8, с. 771
	ШГ	1896	Там само
Велика Кужелева	ЦПШ	1885	2, с. 483
Велика Побійна	ЦПШ	1885	2, с. 486
Вихрівка	ЦПШ	1897	5, с. ?
Воробіївка	ЦПШ	1885	8, с. 781
Ганнівка	ШГ	1888	8, с. 790
Голозубинці	ЦПШ	1864	2, с. 473
Гута Морозівська	ШГ	1898	8, с. 788
Гута Яцковецька	ШГ	1893	8, с. 781
	ЦПШ	1906	5, с. 168
Дем'янківці	ЦПШ	1884	5, с. 158
Держанівка	ЦПШ	1890	2, с. 473
Дунаївці	Школа при церкві Різдва Христового	1761	ЦДІАК, ф. 51, спр. 1682, арк. 4зв.
	-Духовне уч.	1848-1855	4, с. 43
	-ЦПШ	1860-1871	4, с. 34
	-Двокл. лютер. уч.	1832-1918	1, с. 239
	-Однокл. нар. уч. МНО	1871	6, с. 27
Залісці	ЦПШ	1860	8, с. 351
Замлинівка	ЦПШ	1890	2, с. 473
Заставля	ЦПШ	1904	4, с. 34
Зеленче	ЦПШ	1861	8, с. 352
	ШГ	1896	
Іванківці	ЦПШ	1864	2, с. 474
Катеринівка	ШГ	1891	8, с. 806
Кривчик	ЦПШ	1866	2, с. 468

Населений пункт	Тип навчального закладу	Рік заснування	Джерело
Криничани	ЦПШ	1884	2, с. 24
Лисець	ЦПШ	1860	7, с. 573
Лисогірка	ЦПШ	1870	2, с. 25
Ліпіни	ШГ	1897	8, с. 771
Лошківці	ЦПШ	1862	1, с. 48
Маків	ЦПШ Однокл. нар. уч. МНО	1862 1883	8, с. 355 6, с. 20
Маліївці	Школа при монастирі ЦПШ	1708 1862	2, с. 475
Малий Жванчик	ЦПШ	1891	8, с. 771
Мала Кужелівка	ЦПШ	1885	2, с. 483
Малий Карабчий	ЦПШ	1891	2, с. 52
Мала Побіанка	ЦПШ	1883	2, с. 486
Миньківці	ЦПШ Однокл. нар. уч. МНО ШГ	1866 1883 1898	6, с. 29 8, с. 804
Михайлівка	ЦПШ ШГ	1860 1897	4, с. 82
Михівка	ШГ	1894	?
Могилівка	ЦПШ	1867	2, с. 475
Морозів	ЦПШ	1883	2, с. 474
Мушкутинці	ЦПШ	1890	2, с. 473
Нестерівці	ЦПШ Однокл. нар. уч. МНО ШГ	1854 1882 1894	4, с. 25 6, с. 30 4, с. 25
Панасівка	ЦПШ	1903	4, с. 25
Підлісний Мукарів	ЦПШ Однокл. нар. уч. МНО	1861 1872	5, с. 145 6, с. 32
Пільний Мукарів	ЦПШ Однокл. нар. уч. МНО	1868 1881	4, с. 140 6, с. 32

Населений пункт	Тип навчального закладу	Рік заснування	Джерело
Рахнівка	ЦПШ	1865	4, с. 71
Рачинці	ЦПШ	1890	5, с. 166
Ріпенці	ШГ	1898	8, с. 363
Руда Гірчичнянська	ЦПШ	1892	5, с. 153
Рудка	ЦПШ	1873	2, с. 26
Сивороги	ЦПШ	1885	2, с. 486
Синяківці	ШГ	1892	8, с. 801
Січинці	ЦПШ	1881	2, с. 478
Слобідка Балинська		1894	
Слобідка Рахнівська	ШГ	1902	
Смотрич	Школа при костьолі ЦПШ ШГ	1824 1868 1898	3, с. 234 8, с. 369 Там само
Смотричівка	ШГ	1890	8, с. 363
Сокілець	ЦПШ Однокл. нар. уч. МНО ШГ	1860 1881 1897	8, с. 807 6, с. 34 8, с. 807
Сприсівка	ЦПШ	1892	5, с. 147
Ставище	Однокл. нар. уч. МНО ШГ	1881 1898	6, с. 36 8, с. 795
Стара Гута	ШГ	1893	8, с. 369
Тинна	ЦПШ Однокл. нар. уч. МНО ШГ	1861 1881 1897	8, с. 797 6, с. 37 8, с. 797
Тернава	ЦПШ	1889	8, с. 795

Населений пункт	Тип навчального закладу	Рік заснування	Джерело
Тернавка	ЦПШ	1865	4, с. 18
	Однокл. нар. уч. МНО	1882	Там само
Трибухівка	ШГ	1892	2, с. 771
Удріївці	ЦПШ	1889	8, с. 411
	ШГ	1898	Там само
Чаньків	ЦПШ	1863	2, с. 485
Чечельник	ЦПШ	1876	8, с. 357
Шатава	ЦПШ	1867	3, с. 193
Яцківці	ЦПШ	1883	8, с. 781

Джерела інформації:

1. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. – Харків, 1971. – с. : іл.

2. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета/ под ред. Н. И. Яворовского. – Каменец-Подольск : Типогр. Под. губ. правл., 1893. – Вып. 6. – XII, 560, 76 с.

3. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета/ под ред. Н. И. Яворовского. – Каменец-Подольск : Типогр. Под. губ. правл., 1895. – Вып. 67. – XXII, 611 с.

4. Труды церковного историко-археологического общества / под ред. Е. И. Сецинского, Н. И. Яворовского. – Каменец-Подольск : Типогр. Св.-Троиц. братства, 1911. – Вып. 11. – VI, 144, 418, 105 с. : ил.

5. Труды церковного историко-археологического общества / под ред. Е. И. Сецинского. – Каменец-Подольск : Типогр. Под. губ. правл., 1916. – Вып. 12. – 422 с.

6. Труды церковного историко-археологического общества / под ред. Е. И. Сецинского мятная книжка Киевского учебного округа / сост. А. А. Луцкевич. – Киев : Типогр. С. В. Кульженко, 1889. – Ч. 2. – 144 с.

7. Подольские епархиальные ведомости. – 1863. – №14. – С. 573.

8. Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. Евфимия Сецинского. – Біла Церкв а: Вид. О. Пшонківський, 2009. – XII, 996 с.

ДОДАТОК №5

ДАНИ ПРО КІЛЬКІСТЬ ШКІЛ, УЧИТЕЛІВ ТА УЧНІВ НА 1. 01. 1928 РОКУ

№	Район	Школи I ст.			Семирічки			Разом		
		шкіл	учит.	учнів	шкіл	учит.	учнів	шкіл	учит.	учнів
1.	Дунаєвецький	28	39	1927	4	41	1256	32	80	3183
2.	Маківський	21	31	1449	2	14	524	23	45	1973
3.	Миньковецький	29	43	2067	1	9	289	30	52	2356
4.	Смотриський	21	30	1546	2	17	530	23	47	2076

(Кам'янецьчина в цифрах / Кам'янецьке округове статбюро. – Кам'янець-Подільський, 1928. – С. 32-33)

ДОДАТОК №6

ПРО ЗАГАЛЬНЕ ОBOB'ЯЗКОВЕ ПОЧАТКОВЕ НАВЧАННЯ

(З постанови ЦК ВКП(б) 23. 07. 1930 р.)

... Незважаючи на те, що значно зросло порівняно з передреволюційним становищем охоплення дітей початковою школою, ЦК визнає за цілком незадовільний темп підготовки і проведення загального обов'язкового початкового навчання. ЦК визнає за потрібне:

1. Запровадити з 1930/31 року скрізь загальне обов'язкове початкове навчання дітей віком 8-9-10 років з подальшим поширенням обов'язковості початкового навчання для дітей 11 років у 1931/32 р.

У зв'язку з особливими побутовими і організаційними труднощами допустити для позаміських селищ, окремих національних республік і областей і деяких віддалених районів відступ (не більше як на 1-2 роки) від зазначеного вище строку проведення обов'язкового початкового навчання з дозволу кожного разу урядів відповідних союзних республік.

Запровадити з 1930/31 р. обов'язкове навчання перерослих (від 11 до 15 років, що не пройшли курсу початкової школи) на основі прискорених форм навчання: дворічні і однорічні школи – курси. Почати з 1930/31 року запроваджувати загальне обов'язкове навчання в обсязі школи – семирічки в промислових містах, фабрично-заводських районах і робітничих селищах, встановивши обов'язковість в школі – семирічці для тих, хто кінчають цього року початкову школу (I ступеня).

...Значно збільшити фонди на будівництво шкіл початкового навчання...Звільнити і використати за прямим призначенням шкільні будинки, зайняті для інших потреб, а також використати насамперед для шкіл колишні поміщицькі садиби, конфісковані куркульські будинки...

3. Щоб забезпечити школи загального навчання потрібними педкадрами:

а) терміново розгорнути сітку і контингент педінститутів і технікумів, а також спеціальних педагогічних курсів та інших форм підготовки педагогів;

б) зважаючи на зростання нових завдань, покладених на вчительство, значно поліпшити матеріальне становище педкадрів початкового навчання. Забезпечити для вчителів сільської школи норми робітничого постачання;

в) звернути особливу увагу на марксистсько-ленінську підготовку і політехнічну кваліфікацію педкадрів. Вжити заходів для посилення комуністичного і робітничого ядра серед педагогічних кадрів...

4. Щоб забезпечити справжню доступність до школи...значно посилити в 1930/31 р. матеріальну допомогу в формі безплатного постачання начальних посібників, взуття, одягу, харчування, транспорту...

(Цит. за: Історія України від найдавніших часів до сьогодення: зб. док. і матер.). – Київ; Чернівці: Книги-XXI, 2008. – С. 695-695)

ДОДАТОК №7**З ПОСТАНОВИ РАДНАРКОМУ УРСР І ЦК КП(Б)У “ПРО ОBOB’ЯЗКОВЕ
ВИВЧЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ В НЕРОСІЙСЬКИХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ”**

20 квітня 1938 р.

... Виходячи з рішення Ради Народних Комісарів Союзу РСР і Центрального Комітету ВКП(б) “Про обов’язкове вивчення російської мови в школах національних республік і областей”, Рада Народних Комісарів УРСР і Центральный Комітет КП(б)У постановляють:

1. З 1 вересня 1938 р. ввести викладання російської мови як предмет вивчення по всіх неросійських школах України.

2. Вивчення російської мови почати по всіх початкових школах з 2 класу, а по всіх неповних середніх школах – 3 класу.

3. Встановити такий обсяг знань російської мови для учнів початкових, неповних середніх і середніх шкіл:

в) учні, що закінчують середню школу (10 класів), повинні знати основні закони і правила російської мови, уміти вільно читати, тобто розуміти художню і наукову літературу, усно і на письмі викладати зміст прочитаного і свої думки правильною російською мовою.

До 10 травня 1938 р. переглянути програми з російської мови неросійських шкіл України, звернувши увагу на недопустимість перевантаження їх навчальним матеріалом. Передбачити в програмах з російської мови для V—VII класів вивчення, в порядку літературного читання, кращих зразків художньої російської літератури з тим, щоб починаючи з VIII класу приступити до вивчення систематичного курсу російської літератури, виділивши для цієї мети з загальної кількості годин, відведених на російську мову в VIII, IX, X класах, по 2 год. на тиждень.

6. Для забезпечення належного вивчення російської мови в неросійських школах запропонувати Народному комісаріату освіти до початку 1938/39 навчального року:

а) видати буквар, книжки для читання, підручники з граматики, урахувавши при цьому особливості вивчення російської мови в школах з неросійською мовою викладання;

б) видати необхідну методичну літературу, наочні приладдя (орфографічні таблиці, картини по розвитку мови), видати серію

дитячої художньої літератури російською мовою для класного і поза-класного читання учнями.

Доручити Академії наук УРСР до 1 грудня 1938 р. видати масовим тиражем російсько-український словник.

8. Ввести викладання російської мови як предмета вивчення в бібліотечних, політосвітніх школах і школах освіти дорослих.

10. Встановити, як правило, що викладання російської мови в початкових школах повинно провадитися учителями, які володіють рідною мовою учнів.

11. Запропонувати Народному комісаріатові освіти УРСР з осені 1938 р. при вчительських, педагогічних інститутах і університетах організувати аспірантуру для підготовки кадрів наукових працівників в галузі російської мови; в учительських інститутах – Київському, Полтавському, Ворошиловградському, Одеському, Запорізькому, Лубенському, Вінницькому, Харківському і Чернігівському – організувати дворічні відділи з російської мови; в педагогічних інститутах – Київському, Харківському, Сталінському, Полтавському, Ворошиловградському, Одеському, Запорізькому, Ніжинському і Тираспільському – організувати чотирирічні відділи російської мови, а при університетах – Київському, Харківському, Одеському і Дніпропетровському – трирічні відділи російської мови і літератури.
<...>

(Культурне будівництво в Українській РСР. 1928-червень 1941:
зб. док. і матер. – Київ: Наук. думка, 1986. – С. 262-265)

ДОДАТОК №8

ДАНИ ПРО ПЛОЩУ І НАСЕЛЕННЯ ГЕБІТІВ ТА РАЙОНІВ НА ТЕРИТОРІЇ
СУЧАСНОЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ СТАНОМ НА 1 СІЧНЯ 1943 Р.

Гебіт	Райони	Площа км ²	Населення
Антоніни	Антоніни	600	38088
	Базалія	550	29649
	Красилів	609	43468
		1759	111205
Бар	Бар	439	31187
	Ярушів	197	11745
	Муровані Курилівці	600	35602
	Нова Ушиця	500	32051
		1736	110585
Дунаївці	Дунаївці	453	37175
	Миньківці	369	26860
	Солобківці	412	31236
	Віньківці	658	55470
		1892	150741
Ярмолинці	Городок	425	39741
	Ярмолинці	410	32647
	Михаїль	350	22956
	Сатанів	435	29602
		1620	124946
Кам'янець-Подільський	Кам. – Под., район	1032	15044
	Кам-Под., місто	(разом)	54460
	Оринін	415	33087
	Смотрич	666	43607
	Стара Ушиця	453	27861
	Чемерівці	505	38027
		3071	212086
Летичів	Деражня (Поділля)	432	31197
	Летичів	533	28829
	Меджибіж	540	29585
	Волковинці	420	21741
		1925	111352

Проскурів	Фельштин	340	24789
	Проскурів, район	625	12510
	Проскурів, місто	(разом)	36042
	Чорний Острів	512	41714
	Волочиськ	633	44942
		2110	159997
Ізяслав	Ляхівці	564	33824
	Плужне	609	33937
	Ізяслав	648	42331
	Теофіполь	522	35736
		2343	145828
Шепетівка	Берездів	791	31197
	Полонне	760	46053
	Шепетівка	720	42135
	Славута	847	50865
		2818	170265
Старокостянтинів	Гриців	650	33077
	Остропіль	511	27580
	Стара Синява	482	27940
	Староконстантинів	687	43199
		2330	131796

(ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 2, спр. 167, арк. 35)

ДОДАТОК №9**ГАЗЕТНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ДУНАЄВЕЦЬКУ ФЕЛЬДШЕРСЬКУ ШКОЛУ**

16 квітня 1942 р.

8 квітня ц. р. в м. Дунаївцях розпочала свою роботу фельдшерська школа. На всіх трьох курсах навчається 192 учнів. Навчальний рік розділяється на 2 семестри з місячною перервою. Перший семестр закінчується 25 липня, а другий 25 грудня.

Школа укомплектована відповідним лекторським складом, а учні забезпечені медичною літературою та іншим шкільним приладдям.

(Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 16 квіт.)

ДОДАТОК №10**ПРО ВІДКРИТТЯ ТОВАРИСТВА “ПРОСВІТА” У МІСТЕЧКУ СМОТРИЧ**

19 березня 1942 р.

В м. Смотричі, в помешканні районної управи, під головуванням старости районної управи пана Бродзянського А. С. 7.03.1942 р. в дружній атмосфері великої кількості робітників та службовців районної управи відбулася нарада, на який урочисто ухвалено організацію в м. Смотрич районної філії “Просвіти” на місце розгромленого чекістами в березні 1921 р. товариства “Просвіта”.

Інспектор районної філії “Просвіти”

Борідко

(Подольнин. – 1942. – 19 берез.)

ДОДАТОК №11

НАКАЗ ПРО ФОРМУВАННЯ ПОВОЄННОГО СКЛАДУ ДУНАЄВЕЦЬКОГО РАЙОННОГО ВІДДІЛУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ

• Наказ № 1
 До Дунаєвця 1944 р.
 Від 4 квітня 1944 р.
 §1.
 Згідно розпорядження Дунаєвської Районної Ради ^{заступник} з сьогоднішнього дня, призначити до виконання обов'язків зав. ФВНО, за розпорядженням по установках системи народної освіти провідник тер. мережі - Олександр Іван Васильович.
 Зав. ФВНО

Наказ № 2
 До Дунаєвця 1944 р.
 Від 10 квітня 1944 р.
 §1.
 Про призначення, імя і прізвище невідомо.
 §1.
 Про призначення ^{Пориссеня} імя невідомо.

роботи на ім. Дунаєвського у місті як доцент-
 сьоголо Максима Степановича освіти 3 міся-
 ця, суми за період роботи 36 рублів.
 з отриманою 450 рублів в міській Далекозаходо-
 вий адміністрації заступником завідувача
 § 2.
 Підписати з цього місця завідувача
 Дунаєвським Рай педагогічним
 м. Обгарова Василья Івановича -
 освіти вчитель, суми педагогічної робо-
 ти 17 рублів.
 § 3.
 Підписати на посаду бухгалтера
 -селекційника Погорькиє Гадію Семи-
 мірську; освіти педагогічна вчитель, суми
 педагогічної роботи 6 рублів, оплата за бухгал-
 терство - 300 руб., статичне 250 в місяць.
 § 4.

(Книга наказів по Дунаєвському районному відділу освіти №1
 за період 4. 04. 1944-5. 05. 1947р., с. 1)

ДОДАТОК №12

НАКАЗ ДУНАЄВЕЦЬКОГО РАЙОННОГО ВІДДІЛУ ОСВІТИ ПРО
ПРИЗНАЧЕННЯ ПЕРШИХ ПОВОЄННИХ КЕРІВНИКІВ ШКІЛ РАЙОНУ

Переселення	
Наказ № 21	
до Дунаєвця району КСВНО	
від 19 липня 1944 р.	
Про призначення директорів та заступників шкіл.	
§ 1.	
Возустановити до виконавц. обов'язків директорів середніх шкіл:	
1.	Дунаєвська шк. - Дайман Фріду Со...
2.	Землецька шк. - Мікітовського Франца М.
§ 2.	
Возустановити до виконавц. обов'язків директорів КСШ	
1.	Полозбицької - Замушну Гюлі Д.
2.	Замісцької - Сурвешінік Д. С.
3.	Торжківської - Торжківської М. А.
4.	Кеслерівської - Пучаса Габриєла Мур.
5.	Муньчурівської - Забошнімова Б. В.
6.	Масівської - Злобіну І. М.
§ 3.	
Возустановити до виконавц. обов'язків	

ДОДАТОК №13

НАКАЗ ПО ДУНАЄВЕЦЬКОМУ РАЙВІДДІЛУ НАРОДНО ОСВІТИ №37
 ВІД 4. 04. 1945 Р. ПРО ОТРИМАННЯ КЕРІВНИКАМИ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ
 В РАЙСПОЖИВСПІЛЦІ ХЛІБНИХ КАРТОК І ТАЛОНІВ НА ПРОДУКТИ

№ наказ № 37
 По Дунаєвському Районі Харківської області
 від 4 квітня 1945 року.
 Зобов'язую керівників на закладах освіти району одержувати хлібні картки, на інші продукти у Районній без'ягоді, на відрахуваннях за одержаними продуктами згідно з особами та їхніми іменами.

1	Карибська	не	має	імені	Здобити
2	Беніславська	середні	імені	Здобити	
3	Зоборівська	не	має	імені	Здобити

4	Мелітопольська	Мелітопольська	імені	Міхальчук
5	Заніцька	---	---	Табачник
6	Радивільська	---	---	Пірець
7	Зонзубинська	---	---	Симоненко
8	Мумуківська	---	---	Засемський
9	Зершанівська	Моравська	імені	Моравська
10	Партизанська	---	---	Радич
11	Криворівська	---	---	Тодич
12	Зимно-Кілімівська	---	---	Харченко
13	Томашівська	Мелітопольська	імені	Міхальчук
14	Монастирська	Моравська	імені	Моравська
15	Оршанська	Радивільська	---	Радивільська
16	Сидорівська	---	---	Здобити
17	Возрожденська	---	---	Моравська
18	Томашівська	---	---	Тодич
19	Мелітопольська	---	---	Радивільська
20	Денишинська	---	---	Омельницька
21	Іванівська	---	---	Антоненко
22	Рудківська	---	---	Тодич
23	Радивільська	---	---	Моравська
24	Сидорівська	---	---	Моравська
25	Мелітопольська	---	---	Моравська
26	Мелітопольська	---	---	Моравська

ДОДАТОК №14

НАКАЗ ПО ДУНАЄВЕЦЬКОМУ РАЙОННОМУ ВІДДІЛУ ОСВІТИ №18 ВІД
24 СІЧНЯ 1945 Р. ПРО НАПРАВЛЕННЯ УЧИТЕЛІВ НА РОБОТУ В ЗАХІДНІ
ОБЛАСТІ УКРАЇНИ

Наказ №18
по Дунаєвському Районному Відділу Народної
Освіти

Від 24 січня 1945 року.

В зв'язку з постановою Уряду про виїзд на
роботу до західних областей з воєнних
та направити на роботу до західних областей
вигадити справи, характеристичні, рекомендації
посвідчення мати вчителям:

1) Новар. Михайлівська погано вчена

Перенесені

1) Ільоска Ірина	Титковіч	Володимирівська неповно-
середня школа з Мірошніченко	Лілія	Майківська
погано вчена	4) Хриб	Пам'ята Михайлівська
5) Катанівська С-А	5) Шит	Лілія Васильівна
Сорочинська неповно-	середня школа	6) Кавальчук
Ольга Митрофанівна	Батюківська	погано вчена
7) Лукас І. І. Матковська	погано вчена	школа
8) Логка І. С. Радівська	неповно - середня школа	

Направити вчителів, що працюють не по спеціальності
в інших Організаціях ЖОУ, Жовт. 1945.

Олійський В. п. Митрофанівської це жінки.

Давр'яко

Щербина

ДОДАТОК №15

НАКАЗ №79 ВІД 1. 07. 1950 Р. ПРО НАДАННЯ КЕРІВНИКАМ ШКІЛ РАЙОНУ
ЧЕРГОВИХ ВІДПУСТОК

Семиріччя, на середній школі. А саме

1. Понасієва Федоримона	з 1/II - на 19/III - 50р	36р
2 Саб. Рахніська Євдокія	з 1/II - на 26/III - 50р	48р
3 Сіхемів Руднавадану фр. А	з 16/II - на 10/III -	48р
4 Степанів Гурбару	з 1/II - на 26/III -	48р
5 Руда-Горчинська Бурнівська А.І.	з 10/II - на 2/III -	48р
6 Рахніські Михайло Федору А	з 16/II - на 10/III -	48р
7 Засява Варвара	з 20/II - на 18/III -	48р
8 Гута-Пилипівна Новал	з 20/II - на 18/III -	48р
9 Званівці Мандра	з 1/II - на 26/III -	48р
10 Балабудська Галина І.І.	з 1/II - на 26/III -	48р
11 Заніска Галина	з 1/II - на 26/III -	48р
12 Рахніська Руднавадану с.п.	з 1/II - на 26/III -	48р
13 Циганів Леонидович	з 1/II - на 26/III -	48р
14 Дунаєвська Єв. Дмитро І.І. Н.С.	з 1/II - на 26/III -	48р
15 Дзержинська Шаповалова	з 16/II - на 10/III -	48р
16 Віснєва Дмитро І.І. А.І.	з 1/II - на 26/III -	48р
17 Керб-Село Засява Н.І.	з 1/II - на 26/III -	48р
18 Заніска Валентина	з 1/II - на 26/III -	48р
19 Дун-роща І.І. Назарев	з 25/II - на 20/III -	48р
20 Малий Марфа	з 1/II - на 26/III -	48р
21 Мазніва Кобзар	з 1/II - на 26/III -	48р
22 Михайлівна Штефурат	з 1/II - на 26/III -	48р
23 Кестерівці Маркушевська	з 1/II - на 26/III -	48р
24 Заніска Євдокія	з 1/II - на 26/III -	48р
25 Мухомовичі-Федорки	з 1/II - на 26/III -	48р
26 Воробіївська Галина Федорівна	з 1/II - на 26/III -	48р
27 Земляк Руднавадану	з 1/II - на 26/III -	48р
28 Горчинська Надія Іванівна	з 1/II - на 26/III -	48р
29 Кривий Гайчук	з 1/II - на 26/III -	48р
30 Пилипівна Матвійчук	з 1/II - на 26/III -	48р
31 Шатава Валентина	з 1/II - на 26/III -	48р
32 Земляківці Мандра	з 1/II - на 26/III -	48р

Зав. РВНО *В. Дзержинський*

ДОДАТОК № 16

З НАКАЗУ ПО ДУНАЄВЕЦЬКОМУ РВНО №320 ВІД 20. 11. 1961 Р. ПРО
ПРОВЕДЕННЯ ПЕРЕПИСУ ШКІЛЬНИХ БУДИНКІВ І МАТЕРІАЛЬНОЇ БАЗИ ШКІЛ

3	Дунаєвецька см п/з	Косарев А.М.
3	В. Жванчицька см	Криворучка В.М.
4	В. Лобинська см	Баранецький Т.Т.
5	Таргтанська см	Тарбачевський Т.Д.
6	Зеленганська см	Кубецький А.М.
7	Маківська см	Сохатюк Т.Т.
8	Миньковецька см	Скобілев М.С.
9	Морозівська см	Яворський Т.Ф.
10	Нестеровська см	Ковалевський А.Д.
11	Ліди Мухарівська см	Таврилов Т.А.
12	Разнівська см	Клиш В.Т.
13	Ст. Дунаєвецька см	Кожук В.В.
14	Сокалецька см	Балаверюк Т.С.
15	Танківська 8-р шк.	Талущко А.З.
16	Дунаєвецька 8-р шк.	Задирака К.Ю.
17	Влищанівська 8-р шк.	Лавренівцев С.А.
18	В. Кучмелівська 8-р шк.	Тордійчук В.Ф.
19	Вихривська 8-р шк.	Аксонюк А.А.
20	Воробівська 8-р шк.	Ланова В.Д.
21	Танівська 8-р шк.	Федоров І.М.
22	Телезубинська 8-р шк.	Негода М.М.
23	Т. Морозівська 8-р шк.	Аксонюк М.А.
24	Т. Зинківська 8-р шк.	Марцівський М.Ф.
25	Залісецька 8-р шк.	Лудлевська С.А.
26	Заставська 8-р шк.	Літунів С.С.
27	Іванковецька 8-р шк.	Дарманський М.М.
28	Кривчиківська 8-р шк.	Слободин В.Т.
29	Лисівська 8-р шк.	Ковалчук А.В.
30	М. Кучмелівська 8-р шк.	Мордюк С.Т.
31	Малісецька 8-р шк.	Свинярун Т.К.
32	М. Лобинська 8-р шк.	Ручин М.А.
33	Мірівська 8-р шк.	Ковалчук В.С.
34	Мухомутинська 8-р шк.	Демидас Р.В.
35	Приймівська 8-р шк.	Фоланюк К.Л.
36	Рагинська 8-р шк.	Трошак М.Т.
37	Сігинська 8-р шк.	Народовський Т.С.
38	Сиварівська 8-р шк.	Корговий В.Д.
39	Сприсівська 8-р шк.	Садковський А.К.
40	Ставищанська 8-р шк.	Дунаєвська М.Д.

41.	Терновська в.р.шк.	Дуболяк Л.І.
42.	Шатавська в.р.шк.	Березина Ф.П.
43.	Ізювська в.р.шк.	Лавлев В.І.
44.	Терновська в.р.шк.	Соколовська С.С.
45.	Варварівська пш	Шайкевич О.І.
46.	І.Б.Мищанивська пш	Світлик Л.І.
47.	Торядівська пш	Ситарчук Л.Л.
48.	Деміянцевська пш	Степанов І.С.
49.	Дертманівська пш	Шабовалова Н.І.
50.	Катеринівська пш	Славолюкська С.І.
51.	Ліпінська пш	Литовський М.І.
52.	М.Змванецька пш	Сіренко Т.І.
53.	Михайлівська пш	Левницький Т.С.
54.	М.Кав'ряківська пш	Михайловичі А.К.
55.	Ланасівська пш	Бурдунський Р.А.
56.	Львівсько-Мурарівська пш	Корчаківський І.Р.
57.	Р.Торштанська пш	Бурківська Л.І.
58.	Синьківська пш	Турменюк І.І.
59.	С.А.Майківська пш	Гайка Н.А.
60.	С.Л.Радківська пш	Латківська Ю.І.
61.	Соснівська пш	Ляховська Р.І.
62.	Сітепанівська пш	Кшановська Н.В.
63.	Трудівська пш	Николаєв Т.Х.
64.	Тимківська пш	Мельник Л.А.

1. Дунаєвська см.р.б.малоді Белінський Т.І.
2. Маківська см.р.б.малоді Гервінський Б.І.
3. Торштанська см.с.і.м. Матвійчук О.М.
4. В.Змванецька см.с.і.м. Колісник М.В.
5. Золотанська см.с.і.м. Москондз Д.А.
6. Миньковецька спеціаліза Міндра І.М.

Зсі 64 масових шкіл, 5 вечерніх шкіл пра-
цюючої молоді.

Дунаєвська дитяча спортивна школа /Бабюк А.С./
Миньковецька дитяча школа /Міндра І.М./
І.І.

Зобов'язую вищеозначених директорів шкіл до
25 лютого 1961р. впорядкувати школину документацію.

ДОДАТОК №17

НАКАЗ № 465 ВІД 25. 12. 1967 Р. ПО ДУНАЄВЕЦЬКОМУ РАЙВІДДІЛУ
ОСВІТИ ПРО ПЕРЕВІД ПРАЦІВНИКІВ ВІДДІЛУ НА П'ЯТИДЕННИЙ РОБОЧИЙ
ТИЖДЕНЬ З ДВОМА ВИХІДНИМИ ДНЯМИ

Вігнано до Трестанови УК КД України
і Ради Міністрів УРСР і Української Рес-
публіки 27 березня 1967 року № 197 про пере-
ведення робітників, службовців підпри-
ємства, установ і організацій на п'яти-
денний робочий тиждень з двома ви-
хідними днями (1 АКА 3/170).

1. Перевести всіх працівників в
центральної задової вузгалтерії РВНО
з двох вихідних робочих тижднів
і неділю з 25 грудня 1967 року в суботу
і неділю з 25 грудня 1967 року.

2. Перевести інспекторів і праців-
ників в методкабінеті на п'ятиденний
робочий тиждень з двома вихід-
ними днями встановити вихідні
дні субота і неділя з 25 грудня 1967 ро-
ку для таких товаришів: 1) Гомару-
са Т.Ф. Буцаєвх Л.А. Венко В.О. ви-
хідний день неділя і понеділок для
таких товаришів: Марчорудського
В.В. Шенсти Л.В. Шкандога О.К., Ніфан-
івського С.Т.

3. Для секретаря - діловода Боганови-
ти вихідний день субота і неділя.

4. Встановити такий розпорядок робочого
дня для працівників всіх категорій
таких:

початок робочого дня	- 9.00
перерва на обід	13.00-13.48
(відпущені перерви 48 хв.)	
закінчення робочого дня	- 18.00

Відповідно наказу довести до відома всіх
працівників райвдо

Зав. РВНО (підпис) (П. Теремасюк)

ДОДАТОК №18

СТАН МАТЕРІАЛЬНОЇ БАЗИ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ДУНАЄВЕЦЬКОГО РАЙОНУ
НА 1. 01. 2011 р.

	Назва школи	Рік побудови	Типове чи пристосоване	Учніських місць	Навчається учнів	Наявність		
						Ідалень / місць	Майстерні	Спортзали
1	Дунаєвецький НВК "ЗОШ, гімназія"	1973	Типове/1	960		Є/120	Є/32	Є/27x12
2	Дунаєвецька ЗОШ № 2	1959	Типове/2	650		Є/60	Є/40	Є/36x24
3	Дунаєвецька ЗОШ № 3	1990	Типове/1	1296		Є/322	Є/35	Є/12x26
4	Дунаєвецька ЗОШ № 4	1965	Типове/1	320	446	Є/100	Є/40	Є/15x10
5	Смотрницька ЗОШ	1991	Типове/1	600	340	Є/150	Є/60	Є/16x8
6	Ст. Дунаєвецька ЗОШ	1975	Типове/2	380	374	Є/60	Є/30	Є/20x8
7	Балинська ЗОШ	1974	Типове/2	360	228	Є/96	Є/16	Є/20x8
8	В. Жванчицька ЗОШ	1976	Типове/2	300	187	Є/90	Є/44	Є/23x12
9	В. Побіянська ЗОШ	1964	Типове/3	300	156	Є/64	Є/24	Є/10x6
10	Голозубинецька ЗОШ	1973	Типове/1	320	145	Є/96	Є/20	Є/18x9
11	Ганівська ЗОШ	1978	Типове/1	192	96	Є/60	Є/20	Є/18x9
12	Зеленчанська ЗОШ	1936	Типове/1	200	165	Є/36	Є/10	-
13	Іванковецька ЗОШ	1981	Типове/3	192	134	Є/80	Є/24	Є/17x8
14	Лисецька ЗОШ	1990	Типове/1	162	122	Є/60	Є/12	Є/18x9
15	Маківський НВК "ЗОШ-колегіум"	1967	Типове/2	350	367	Є/120	Є/20	Є/23x10
16	Миньковецька ЗОШ	1936	Типове/2	250	217	Є/50	Є/15	С. к. /8x6
17	Малівецька ЗОШ	1976	Типове/1	320	126	Є/100	Є/20	Є/18x9
18	Морозівська ЗОШ	1987	Типове/3	186	154	Є/60	Є/10	Є/22x11
19	М. Кужелівська ЗОШ	1984	Типове/2	120	96	Є/80	Є/-	Є/-
20	Мушкутинецька ЗОШ	1987	Типове/1	180	144	Є/70	Є/35	Є/17x8
21	Нестеровецька ЗОШ	1970	Типове/1	320	154	Є/70	Є/16	Є/17x8
22	П. Мукарівська ЗОШ	1983	Типове/2	192	147	Є/120	Є/26	Є/21x1015x7
23	Рахнівська ЗОШ	1893	Прист/2	200	154	Є/80	Є/32	Є/18x9
24	Ст. Гутянська ЗОШ	1994	Типове/2	162	128	Є/50	Є/20	Є/21x8
25	Тиннянська ЗОШ	1982	Типове/1	320	152	Є/80	Є/14	Є/25x9
26	Томашівська ЗОШ	1967	Типове/2	340	146	Є/60	Є/30	Є/18x9

27	Чанківська ЗОШ	1974	Типове/1	320	153	Є/60	Є/27	Є/18x12
28	Шатавська ЗОШ	1996	Типове/1	320	232	Є/48	Є/12	Є/
29	В. Кужелівська ЗОШ	1972	Типове/1	196	70	Є/64	Є/15	с. к. 6x12
30	Вихрівська ЗОШ	1998	Типове/2	100	99	Є/42	Є/12	Є/
31	Воробіївська ЗОШ	1984	Т/прис/2	92	80	Є/40	Є/15	Є/
32	Гірчичинянська ЗОШ	1875	Прист/3	80	65	Є/60	Є/10	Є/6x9
33	Г. Яцковецька ЗОШ	1894	Прист/3	80	89	Є/20	Є/15	Є/18x9
34	Залісецька ЗОШ	1976	Типове/1	320	132	Є/80	Є/20	Є/-
35	Заставська ЗОШ	1896	Прист/2	120	99	Є/30	Є/20	Є/
36	Лощковецька ЗОШ	1996	Типове/1	162	93	Є/42	Є/-	Є/18x9
37	Михайлівська ЗОШ	1988	Типове/1	192	78	Є/36	Є/	Є/18x9
38	Міцівецька ЗОШ	1961	Типове/1	170	141	Є/84	Є/27	Є/13x8
39	М. Карабчіївська ЗОШ	1994	Типове/2	110	60	Є/40	Є/16	Є/18x9
40	М. Побіяньська ЗОШ	1967	Типове/2	120	47	Є/60	Є/12	-
41	Рачинецька ЗОШ	1895	Прист/4	160	59	Є/42	Є/10	-
42	Рудська ЗОШ	1989	Типове/2	160	84	Є/36	Є/12	-
43	Січинецька ЗОШ	1980	Типове/4	100	87	Є/50	Є/10	с. к. 4x5
44	Сл. Рахнівська ЗОШ	1989	Типове/1	90	69	Є/50	Є/14	Є/8x6
45	Сиворогівська ЗОШ	1899	Прист/2	100	20	Є/44	Є/12	С. к. 9/4
46	Сокилецька ЗОШ	1986	Типове/1	192	86	Є/40	Є/12	Є/18X9
47	Ставищанська ЗОШ	1961	Типове/1	110	64	Є/36	-	С. к. 4X6
48	Тернавська ЗОШ	1983	Типове/2	150	63	Є/	Є/	С. к. 4X5
49	Удріївська ЗОШ	1840	Прист/1	80	24	Є/60	Є/14	-
50	Чечельницька ЗОШ	1978	Типове/1	160	107	Є/52	Є/20	Є/20X9
51	Ст. Балинська ЗОШ I ст.	1962	Типове	80	16			С. к. 3X6
52	Держанівська ЗОШ I ст.	1920	Типове	30	15			-
53	П. Мукарівська ЗОШ I ст.	1994	Типове	50	14	Є/25		С. К. 4X4
54	Кривчицька ЗОШ	1896	Прист/	120	5			С. к. 3X4

(Дані про розвиток народної освіти в Дунаєвському районі:
[стат. зб.]. – Дунаївці, 1990. – С. 1-9)

ДОДАТОК №19

ДАНИ ПРО КЕРІВНІ КАДРИ ШКІЛ ДУНАЄВЕЦЬКОГО РАЙОНУ
НА 1 СІЧНЯ 1990 Р.

№	Школи	Голови шкільних рад	Керівники шкіл
1.	Дунаєвецька СШ №1	Крижанівський С. О.	Прокопов Іван Григорович, директор Личак Галина Олександрівна, заст. Леміжанська Марія Петрівна, заст.
2.	Дунаєвецька СШ №2	Тручковський В. С.	Будзінський Тадіслав Іванович, директор Малий Валентин Григорович, заст.
3.	Дунаєвецька СШ №3	Грабовський В. С.	Дак Іван Семенович, директор Федорчук Ганна Сергіївна, заст.
4.	Дунаєвецька СШ №4	Поліщук М. А.	Вітковський Дмитро Броніславович, директор Тарнорудська Наталія Борисівна, заст.
5.	Ст. Дунаєвецька СШ	Заболотний М. І.	Богуш Віктор Степанович, директор Шумило Василь Семенович, заст.
6.	Смотрицька СШ	Лабусь М. К.	Шарук Григорій Федорович, директор Козярук Галина Михайлівна, заст.
7.	Балинська СШ	Дрозда Н. В.	Щур Світлана Миколаївна, директор Жук Вячеслав Павлович, заст.
8.	В. Жванчицька СШ	Іванець В. П.	Грицюк Іван Микитович, директор Дементьева Валентина Болеславівна, заст. Куцький Василь Андрійович, заст.
9.	В. Побіяньська СШ	Поліщук Л. О.	Баранецький Анатолій Іванович, директор Снятинська Любов Олександрівна, заст.
10.	Зеленчанська СШ	Вітровчак М. Д.	Сандуляк Василь Кузьмич, директор Сирота Людмила Юхимівна, заст.
11.	Маківська СШ	Демидас Г. О.	Паштепа Іван Петрович, директор Ціхоцька Євгена Ананіївна, заст. Наконечна Лариса Іванівна, заст.

№	Школи	Голови шкільних рад	Керівники шкіл
12.	Миньковецька СШ	Алексеев Д. В.	Онищук Петро Михайлович, директор Кашпур Євгена Степанівна, заст.
13.	Морозівська СШ	Боднар А. М.	Яворський Іван Францович, директор Побережна Валентина Семенівна, заст.
14.	Нестеровецька СШ	Костовський Л. В.	Гром'як Надія Сергіївна, директор Яворська Гінна Антонівна, заст.
15.	П. Мукарівська СШ	Хрінчак М. І.	Данілова Ольга Олександрівна, директор Лісовська Алла Олександрівна, заст.
16.	Рахнівська СШ	Підгорний І. М.	Слюсарчик Михайло Йосипович, директор Корчинська Ганна Яківна, заст.
17.	Тинянська СШ	Сільничий В. Г.	Ахрамович Анатолій Вікторович, директор Залевська Євгена Григорівна, заст.
18.	Томашівська СШ	Олійник Г. В.	Балух Анатолій Миколайович, директор Рогожа Володимир Гнатович, заст.
19.	В. Кужелівська НСШ	Баранецький В. Я.	Слободян Петро Семенович, директор
20.	Вихрівська НСШ	Мазур М. М.	Закревський Йосип Рафаїлович, директор Бичок Анатолій Віталійович, заст.
21.	Воробіївська НСШ	Ковбасюк М. Г.	Дзюбакова Г. О., директор Колосінський Петро Іванович, заст.
22.	Ганнівська НСШ	Огородник О. Г.	Федоришена Галина Олександрівна, директор Стронська Леонтинна Миколаївна, заст.
23.	Голозубинецька НСШ	Шевчук М. С.	Войцехова Тамара Дмитрівна, директор Дзензюр Франц Павлович, заст.
24.	Г. Яцковецька НСШ	Павлов В. І.	Микитюк Віра Григорівна, директор Гамула Микола Володимирович, заст.
25.	Гірчичнянська НСШ	Бех Г. О.	Надопта Ліза Василівна, директор Прядун Світлана Григорівна, заст.
26.	Залісецька НСШ	Пенюшкевич Г. В.	Пасатюк Михайло Іванович, директор Чайковська Алла Дмитрівна, заст.

№	Школи	Голови шкільних рад	Керівники шкіл
27.	Заставська НСШ	Кардаш О. І.	Яковлева Марія Іванівна, директор Онишко Любов Дмитрівна, заст.
28.	Іванковецька НСШ	Попель М. М.	Кшановський Адольф Адольфович, директор Тимофієва Броніслава Павлівна, заст.
29.	Кривчицька НСШ	Машталер В. О.	Школьник Валентина Петрівна, директор Сотник Петро Миколайович, заст.
30.	Лисецька НСШ	Круковський В. О.	Медведюк Григорій Васильович, директор Антохова Лариса Михайлівна, заст.
31.	Лисогірська НСШ	Сичко В. Я.	Король Євген Валентинович, директор
32.	Лошковецька НСШ	Тручковський Л. С.	Заболотна Надія Василівна, директор П'янківська Франя Францівна, заст.
33.	М. Карабчійська НСШ	Кушнір Г. С.	Шеленг Надія Броніславівна, директор
34.	М. Кужелівська НСШ	Шептицький А. М.	Рига Олена Дем'янівна, директор
35.	Маліївська НСШ	Стоєцька А. С.	Бартошак Анатолій Іванович, директор Пужанівська Євгена Нарцизівна, заст.
36.	Міцівська НСШ	Крижанівська Л. А.	Ковальчук Віталій Сергійович, директор Загородня Тамара Володимирівна, заст.
37.	Маківська НСШ	Дубас О. О.	Березін Віктор Борисович, директор Чобан Петро Степанович, заст.
38.	Михайлівська НСШ	Сорокатиюк О. В.	Кравчук Анатолій Іванович, директор Войчишена Тетяна Антонівна, заст.
39.	Мушкутинецька НСШ	Лаврентієв А. П.	Федорчук Микола Володимирович, директор Нікіткіна Тетяна Сергіївна, заст.
40.	М. Побіянська НСШ	Отрубчак Д. Г.	Вакуляк Ганна Олександрівна, директор
41.	Рачинецька НСШ	Сидорчук М. П.	Семенов Олександр Антонович, директор Матвеев Віктор Петрович, заст.

№	Школи	Голови шкільних рад	Керівники шкіл
42.	Рудська НСШ	Волошук Г. Н.	Курий Аполінарій Йосипович, директор
43.	Сл. Рахнівська НСШ	Ястремський Ф. П.	Афіцький Володимир Вікторович, директор Паштепа Василь Григорович, заст.
44.	Ст. Гутянська НСШ	Препишняк М. І.	Храбан Анатолій Миколайович, директор Пелих Таміла Вікторівна, заст.
45.	Січинецька НСШ	Францішко П. С.	Снігуров Анатолій Якович, директор Кобилецька Галина Миколаївна, заст.
46.	Сиворогівська НСШ	Водвуд В. В.	Кошка Стефанія Миколаївна, директор
47.	Ставищанська НСШ	Рогожа Г. В.	Семенюк Вячеслав Петрович, директор
48.	Сокілецька НСШ	Романишен С. П.	Севастьянов Анатолій Васильович, директор Кроліцький Василь Павлович, заст.
49.	Тернавська НСШ	Сорока Г. В.	Височук Віктор Григорович, директор Щербань Тетяна Йосипівна, заст.
50.	Удрівецька НСШ	Чернецький С. Б.	Чепурна Лія Володимирівна, директор
51.	Чаньківська НСШ	Михайлів М. П.	Перепелюк Олена Юхимівна, директор Поліщук Ганна Андріївна, заст.
52.	Чечельницька НСШ	Богоніс І. Ф.	Войтків Віктор Леонідович, директор Стецюк Марія Максимівна, заст.

(Дані про розвиток народної освіти в Дунаєвецькому район:
[стат. зб.]. – Дунаївці, 1990. – С. 1-9)

ДОДАТОК №20**ВІДКРИТИЙ ЛИСТ ЧЛЕНАМ РАПО**

Педагогічна і батьківська громадськість міста і району широко обговорює, вивчає матеріали лютневого (1988 р.) пленуму ЦК КПРС, який визначив шлях перебудови народної освіти. Ставиться завдання: з шкільної партії виховувати у підростаючої зміни активну життєву позицію, розвивати інтелект, формувати покоління людей з глибокими патріотичними почуттями. Неабияка роль у процесі становлення гармонійно розвиненої особи відводиться естетичній, технічній, художній творчості юних, яка започатковується в період участі юних в обіднаннях, що діють при Будинку піонерів і в музичній школі.

Більше 500 вихованців відвідують сьогодні гуртки Дунаєвецького Будинку піонерів. В музичній школі навчається 250 учнів, з них 80 приїжджають з навколишніх сіл. І одне, і друге приміщення в аварійному стані. Практично діти обділені заняттями в гуртках образотворчого мистецтва, дизайну, народного і бального танцю, комп'ютерної техніки, радіоелектронної і фольклорної музики. А бажаних брати участь у таких об'єднаннях – багато. Крім того, не має можливості створити спільно з музичною школою ансамбль пісні і танцю, вокальну студію.

Тому є думка, щоб будинок, який споруджується в центрі міста для РАПО, передати дітям. Не так вже багато спеціалістів нараховує об'єднання. І займати їм 28 кабінетів, актовий зал у новобудові недоречно. Є в районі і навчальна база для сільських працівників – Балинське СПТУ-36, класи на ремонтно-транспортному підприємстві.

Про це йшла мова на одному з пленумів райкому КПУ, на засіданні РАПО, де висловлювалася доцільність розмістити у новій світлій споруді і Будинок піонерів, та музичну школу і таким чином створити в районі культурно-освітній центр для позаурочного виховання учнівської молоді. Думається, що з таким рішенням погодяться громадськість та члени РАПО, які займають хитку позицію.

“Усе краще – дітям!” – хай цей лозунг знайде втілення у конкретній справі, яку повинен зрушити благородний вчинок старших. А як думає громадськість?

(Ленінським шляхом. – 1988. – 4 черв. (№67))

ДОДАТОК №21

**ВІРШ ЧЛЕНА НСПУ УЧИТЕЛЯ ЗЕЛЕНЧАНСЬКОЇ ЗОШ І-ІІІ СТ. РОМАНА
БОЛЮХА НА ЯРМАРОК ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ У М. ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ
26-27. 12. 1996 Р.**

(публікується вперше)

Скільки слів прекрасних, мудрих

Писано і речено

Про усе, чим жили люди

На Дунаєвеччині.

І разом з усім народом

Від літа й до літа

Тон життєвий задавала

Народна освіта.

Саме тут мужів когорту

Бачим представницьку.

Склав "Граматику слов'янську"

Мелетій Смотрицький.

А в Лисці, в селянській хаті –

Не в сім'ї баронській –

Народивсь нарком освіти

Володимир Затонський.

Майдан Марко був завучем

В Жванчику. Війною

Був піднятий на бій правий

Став справжнім Героєм.

Гарні справи, традиції

В нас живуть і досі,

Хоч сучасні освітяни

майже голі й босі.

І тепер район не має

Собі аналогій,

Бо став центром інновацій,
Нових технологій:

- навчання з 6-річного віку
готує розумника, а не базіку;
- нові програми в початковій ланці
спонукають дітей до праці;
- модульно-розвивальна

система –

цікава й потрібна проблема;

- досвід запровадження

краєзнавства,

щоб знати корінь свій

без фальші і лукавства;

- колеж як нова форма навчання,

де учень – це творчість,

а вчитель – не няня.

І в цілому йде в нас

реформа освіти.

Та не без проблем,

ніде правду діти.

"Освіта" й інші

програми – хороші.

Ось тільки дрібничка:

нема на них ... грошей.

ДОДАТОК №22

МЕРЕЖА ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ ДУНАЄВЕЦЬКОГО РАЙОНУ
НА 2017-2018 Н. Р.

№ пп	Школи	Класів	Учнів
	І. По Дунаєвецькій міській ОТГ		
1.	Великожванчицька ЗОШ I-III ст.	10	117
2.	Великопобіянська ЗОШ I-III ст.	11	86
3.	Голозубинецька ЗОШ I-III ст.	11	121
4.	Іванковецька ЗОШ I-III ст.	11	145
5.	Лисецька ЗОШ I-III ст.	8	65
6.	Миньковецька ЗОШ I-III ст.	11	143
7.	Мушкутинецька ЗОШ I-III ст.	11	105
8.	Нестеровецька ЗОШ I-III ст.	11	110
9.	Рахнівський НВК "ЗОШ I-III ст., ДНЗ"	10	69
10.	Чанківська ЗОШ I-III ст.	11	102
	По сільських середніх школах	105	1063
11.	Дунаєвецький НВК, гімназія	30	726
12.	Дунаєвецька ЗОШ I-III ст. №2	18	378
13.	Дунаєвецька ЗОШ I-III ст. №3	22	568
14.	Дунаєвецька ЗОШ I-III ст. №4	16	403
	По міських середніх школах	86	2075
	Разом по середніх школах	191	3138
15.	Великокужелівська ЗОШ I-II ст.	4	34
16.	Вихрівська ЗОШ I-II ст.	8	78
17.	Воробіївська ЗОШ I-II ст.	4	42
18.	Ганнівська ЗОШ I-II ст.	7	64
19.	Гутояцковецький НВК "ЗОШ I-II ст., ДНЗ"	2	26
20.	Залісецький НВК "ЗОШ I-II ст., ДНЗ"	9	86
21.	Зеленчанська ЗОШ I-II ст.	8	67
22.	Малокужелівська ЗОШ I-II ст.	5	41
23.	Рачинецький НВК "ЗОШ I ст., ДНЗ"	2	10
24.	Січинецький НВК "ЗОШ I-II ст., ДНЗ"	7	62
25.	Сокілецький НВК "ЗОШ I ст., ДНЗ"	0	6
	По неповних середніх і початкових	56	516
	Разом по ОТГ	247	3654

№ пп	Школи	Класів	Учнів
	II. По Станційнодунаєвецькій селищній ОТГ		
1.	Станційнодунаєвецька ЗОШ I-III ст.	16	309
2.	Морозівський НВК “ЗОШ I-III ст., ДНЗ”	9	67
3.	Підлісномукарівський НВК ” ЗОШ I-III ст., ДНЗ”	8	63
4.	Томашівська ЗОШ I-III ст.	11	106
5.	Тинянська ЗОШ I-III ст.	10	100
6.	Маліївецький НВК “ЗОШ I-II ст., ДНЗ”	4	43
7.	Міцївецька ЗОШ I-II ст.	9	102
8.	Ставищанський НВК “ЗОШ I-II ст., ДНЗ”	4	32
9.	Лошковецька ЗОШ I-II ст.	9	102
	Разом по ОТГ	80	924
	III. По Маківській сільській ОТГ		
1.	Маківський НВК “ЗОШ I-II ст., колегіум”	12	231
2.	Шатавський НВК “ЗОШ I-II ст., колегіум”	11	193
3.	Михайлівський НВК “ЗОШ I-II ст., ДНЗ”	4	41
4.	Слобідорахівська ЗОШ I-II ст.	9	83
5.	Чечельницька ЗОШ I-II ст.	9	71
	Разом по ОТГ	45	619
	IV. По Смотрицькій ОТГ		
1.	Смотрицька ЗОШ I-III ст.	13	274
2.	Балинська ЗОШ I-III ст.	11	163
3.	Рудська ЗОШ I-II ст.	9	52
4.	Старогутянський НВК “ЗОШ I-II ст., ДНЗ” ⁹	9	69
	Разом	42	558
	По району: шкіл- 43, у т. ч. сш-23, нсш-18, пш - 2	414	5755

ДОДАТОК №23**ДУНАЇВЧАНИ – ЗАСЛУЖЕНІ ПРАЦІВНИКИ ОСВІТИ УКРАЇНИ**

1. Алтунін Г. Ф., учитель біології Дунаєвецької СШ №1 (1970)
2. Березіна Ф. Й., директор Шатавської НСШ (1958)
3. Березін В. Б., директор Шатавського НВК “ЗОШ I-II ст., колегіум” (2002)
4. Лазарук Т. І., учителька початкових класів Маківського НВК “ЗОШ I-II ст., колегіум” (1979)
5. Магера В. Н., учителька української мови та літератури Дунаєвецької гімназії (1980)
6. Неселовська Я. П., учителька української мови та літератури Дунаєвецької СШ №1 (23. 05. 1968)
7. Паштепа І. П., директор Маківського НВК “ЗОШ I-II ст., колегіум” (1985)
8. Прокопчук В. С., завідувач Дунаєвецького районного відділу освіти в 1980-1982 і 1988-2004 рр. (1993)
9. Риндик С. Д., учитель початкових класів Дунаєвецької СШ №1 (1958)
10. Скобелев М. С., директор Миньковецької СШ(1966)
11. Хоменко Г. П., учитель історії Миньковецької СШ (1982)
12. Шах М. П., учитель музики Маківського НВК “ЗОШ I-II ст., колегіум” (2000)

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Арк.	– аркуш
ВНЗ	– вищий навчальний заклад
ВПШ	– вища початкова школа
ГПД	– група продовженого дня
ДАХМО	– Державний архів Хмельницької області
ДВ	– газета “Дунаєвецький вісник”
ДДЗ	– дитячий навчальний заклад
ДЮСШ	– дитячо-юнацька спортивна школа
ЗМІ	– засоби масової інформації
ЗНО	– зовнішнє незалежне оцінювання
ЗОШ	– загальноосвітня школа
ІНО	– інститут народної освіти
Коп.	– копія
Крб.	– карбованець
ЛШ	– газета “Ленінським шляхом”
МНО	– Міністерство народної освіти
МОН України	– Міністерство освіти і науки України
НКО	– Народний комісаріат освіти
НПШ	– нижча початкова школа
НСШ	– неповна середня школа
ОДА	– обласна державна адміністрація
ОІППО	– обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
оп.	– опис
ОТГ	– об’єднана територіальна громада
ПЕВ	– “Подольские епархиальные ведомости”
ППД	– передовий педагогічний досвід
ПШ	– початкова школа
РВНО	– районний відділ народної освіти
РДГ	– районна державна адміністрація
РНК	– Рада народних комісарів
с.	– сторінка
СРСР	– Союз Радянських Соціалістичних Республік
СЮН	– Станція юних натуралістів
СЮТК	– Станція юних туристів – краєзнавців
СШ	– середня школа
УНР	– Українська Народна Республіка
УРСР	– Українська Радянська Соціалістична Республіка
УЦР	– Українська Центральна Рада
ф.	– фонд
ШГ	– школа грамоти
ЦПШ	– церковно-парафіяльна школа

ЗМІСТ

ВСТУП _____	3
I. ОСВІТА В ДАВНІ ЧАСИ _____	10
II. ОСВІТНЯ ДОМІНАНТА ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ДОБИ ____	16
III. ВХОДЖЕННЯ В РОСІЙСЬКУ ОСВІТНЮ СИСТЕМУ _____	27
IV. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст. _____	45
V. В УМОВАХ ВОЄН І РЕВОЛЮЦІЙ _____	77
VI. БУДІВНИЦТВО НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ ПІД ЧАС УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920 рр. _____	93
VII. ОСВІТА ДУНАЄВЕЧЧИНИ НА ЕТАПІ УТВЕРДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ _____	110
МИТТЄВОСТІ ОСВІТЯНСЬКОГО ЖИТТЯ _____	125
VIII. КРИЗЬ МОРОК ЧИСТОК, ЗАБОРОН, РЕПРЕСІЙ _____	141
IX. ЗАНЕПАД ОСВІТИ В КРАЇ В УМОВАХ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ _____	151
X. ВІДНОВЛЕННЯ РОБОТИ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ У ПОВОЄННІ РОКИ _____	163
XI. НА ШЛЯХУ ДО ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ _____	191
XII. ОСВІТА ДУНАЄВЕЧЧИНИ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ____	266
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ _____	338
ДОДАТКИ _____	371
СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ _____	409

ПРО АВТОРА

Автор Віктор Степанович Прокопчук – педагог, науковець. Педагогічну кар'єру розпочав 1961 року, зразу після закінчення середньої школи, з посади старшого піонервожатого Тернавської, учителя Кривчицької восьмирічних шкіл. Наступного року вступив до Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту на історико-філологічний факультет. 1967 року отримав державне направлення на посаду учителя історії Яромирської середньої школи Городоцького району Хмельницької області, звідти призваний в армію. Після демобілізації, протягом 1969-1972 рр., працював учителем історії, директором Маківської середньої школи на Дунаєвеччині.

Двадцять років очолював відділ освіти Дунаєвецької районної державної адміністрації, водночас за сумісництвом, а після досягнення пенсійного віку – у штаті, працював доцентом, професором кафедри історії народів Східної Європи і археології та директором наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

У цей час захистив докторську дисертацію, здобув вчене звання професора, відзначений почесними грамотами, знаками Міністерства освіти і науки України “Відмінник освіти”, “Петро Могила”, почесним званням “Заслужений працівник народної освіти України. Віктор Степанович – автор близько 600 опублікованих наукових праць, у тому числі 12 монографій, 6 навчальних і навчально-методичних посібників, лауреат премії імені академіка Героя України П.Т. Тронька Національної спілки краєзнавців України, хмельницьких обласних премій імені Ю.Й. Сіцінського та імені професора І.С. Винокура в галузі науково-краєзнавчої діяльності, донецької обласної премії імені Михайла Петренка – автора слів відомого українського романсу “Дивлюсь я на небо”.

У родині учителями були дід Іван Якович, батько Степан Іванович, дружина Тамара Костянтинівна, і четвертим поколінням у педагогічній династії Прокопчуків є дочки Людмила Вікторівна, Ольга Вікторівна і зять Микола Миколайович, які працюють у школах м. Дунаївці. Тому закономірним результатом педагогічного шляху та усвідомлення автором ролі і місця школи й учителя в суспільному бутті і є дослідження “Освіта на Дунаєвеччині: від перших шкіл – до суспільства знань”.

Наукове видання

ПРОКОПЧУК Віктор Степанович

**Освіта на Дунаєвеччині:
від перших шкіл – до суспільства знань**

Монографія

Макетування, верстка,
дизайн обкладинки – Н. Кравець
Сканування фото – М. Сікора, В. Сікора

Здано в набір 29.05.2018. Підписано до друку 14.08.2018.
Формат 60x84/16. Гарнітура Мініон. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 23,95. Обл.- вид. арк. 19,18. Наклад 300 прим. Зам. 545.

Видавець і виготовлювач П. П. Зволейко Д. Г.
вул. Кн. Коріатовичів, 9; м. Кам'янець-Подільський,
Хмельницька обл., 32300; тел. (03849) 3-06-20
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої
справи серія ДК № 2276 від 31. 08. 2005 р.